

*Udhëzuesi i Praktikave më të
Mira për një Klimë Pozitive
për Biznesin dhe Investimet*

OSCE

*Udhëzuesi i Praktikave më të Mira
për një Klimë Pozitive
për Biznesin dhe Investimet*

Organizata për Sigurim dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE) është një organizëm mbarevropian i sigurisë dhe 55 shtetet anëtare të saj kanë shtrirje gjeografike nga Vankuveri në Vladivostok. E njohur si marrëveshje rajonale nga Kapitulli VIII i Kartës së Kombeve të Bashkuara, OSBE-ja është një instrument parësor për paralajmërimet, parandalimin e konflikteve, menaxhimin e krizave dhe rimëkëmbjen pas konfliktit në zonat e saj. Ajo trajton një gamë të gjerë çështjesh që lidhen me sigurinë, përfshi të drejtat e njeriut, kontrollin e armëve, masat për konsolidimin e besimit dhe sigurisë, pakicat kombëtare, demokratizimin, strategjitë e policimit, kundërterrorizmin dhe veprimtaritë ekonomike dhe mjedisore.

Materialet në këtë botim janë vetëm për informacion. OSBE-ja është e përkushtuar të sigurojë që përmbajtja e këtij botimi të jetë e saktë dhe e plotë, ndërsa pikëpamjet, konstatimet, interpretimet dhe përfundimet e shprehura në të janë ato të autorëve dhe kontribuesve dhe nuk pasqyrojnë domosdoshmërisht qëndrimin zyrtar të OSBE-së dhe shteteve të saj anëtare. OSBE-ja nuk pranon asnjë përgjegjësi për çfarëdo humbje për shkak të mbështetjes të informacionet që përmban ky botim.

Kontakt: Press and Public Information Section
OSCE Secretariat
Kärntner Ring 5-7
A-1010 Vienna, Austria
Tel.: +43 1 514 36 180
info@osce.org

Përkthyer nga Qendra për Kërkim dhe Zhvillim

© 2006 Organizata për Sigurim dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE); www.osce.org

ISBN-10: 3-9502218-0-8

ISBN-13: 978-3-9502218-0-0

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Asnjë pjesë e këtij botimi nuk duhet të riprodhohet, të ruhet në forma të korrigjuara, të përcillet në ndonjë formë ose me ndonjë mjet elektronik, mekanik, fotokopjues, regjistruar apo në forma të tjera, pa lejen me shkrim të botuesit.

Tryeza e lëndës

6	<i>Parathënie</i>
8	<i>Falënderime</i>
9	<i>Lista e Kutive, Tabelave dhe Figurave</i>
11	<i>Hyrje</i>
12	Sfondi
12	Çfarë e bën ndryshe këtë Udhëzues
13	Metodologjia
13	Si ta përdorim Udhëzuesin
13	Përmbledhje
16	<i>Kapitulli 1 Rëndësia e një Klime Favorizuese Biznesi dhe Investimesh</i>
17	Çfarë është klima e biznesit dhe investimeve?
17	Rëndësia e klimës favorizuese të biznesit dhe investimeve
18	Pasojat negative të një klime jo të favorshme biznesi
18	Rëndësia e investimeve të huaja të drejtpërdrejta (IHD)
19	Mrekullia e ekonomisë irlandeze
22	Përfundime dhe Rekomandime
24	<i>Kapitulli 2 Një Mjedis Miqësor Politik dhe Ligjor për Biznesin është i rëndësishëm për një Klimë të Fuqishme Investimesh</i>
25	Rëndësia e mjedisit politik dhe kushteve kryesore
25	Siguria
26	Mbrojtja dhe sigurimi i të drejtave të investuesve
27	Stabiliteti legjislativ
28	Transparenca
30	Korrupsioni
33	Qeverisja e mirë
35	Përfundime dhe Rekomandime
36	<i>Kapitulli 3 Rëndësia e Politikave që Mbështesin Stabilitetin Makroekonomik dhe Rritjen Ekonomike për Klimën e Biznesit dhe Investimeve</i>
37	Rëndësia e një mjedisi makroekonomik të fortë dhe të qëndrueshëm
37	Treguesit makroekonomikë të përdorur nga investuesit e korporatave
40	Ekonomitë e mbyllura kundrejt atyre të hapura
40	Rëndësia e diversifikimit të ekonomive të ndërtuara mbi industritë nxjerrëse
42	Krijimi i një mjedisi të fortë makroekonomik
43	Përfundime dhe Rekomandime

44   ***Kapitulli 4   Veprimet dhe Politikat e Qeverisë që Përmirësojnë Klimën e Biznesit***

- 45   Përmirësimi i klimës së biznesit
- 45   Politika e taksave
- 49   Politikat e punësimit dhe fleksibiliteti i tregut të punës
- 50   Reformat e tregut të punës në vendet e OSBE-së
- 50   Investimet në infrastrukturë
- 53   Investimet në kapital njerëzor
- 54   Integrimi ndërkombëtar dhe rajonal
- 57   Privatizimi i ndërmarrjeve shtetërore
- 60   Rekomandime

64   ***Kapitulli 5   Rëndësia e Ligjit dhe Rregullimeve në Zhvillimin Ekonomik***

- 65   Të drejtat dhe liritë e pronës private
- 65   Mbrojtja nga shpronësimet e pakompensuara
- 66   Rregullimi dhe erozioni i të drejtave të pronësisë dhe mundësitë e biznesit
- 68   Pasuritë e paluajtshme
- 71   Të drejtat dhe liritë kontraktuale
- 71   Mënyrat e bërjes së biznesit
- 72   Qerverisja korporative
- 74   Prona private dhe sigurimi i transaksioneve
- 75   Legjislacioni për falimentimin
- 76   Tregjet e kapitalit
- 77   Ligji dhe politika bankare
- 78   Riatdhesimi i fitimeve dhe kapitalit
- 79   Kontrolli i shkëmbimeve të huaja
- 80   Ligji dhe politika e konkurrencës
- 81   Prona intelektuale dhe legjislacioni për tregtinë elektronike
- 86   Prokurimet nga qeveria
- 87   Zbatimi i ligjit dhe mbrojtja e të drejtave private
- 90   Traktatet dypalëshe për investimet
- 91   Përfundime dhe Rekomandime

98   ***Kapitulli 6   Nxitja e Investimeve***

- 99   Nxitja e investimeve
- 99   Agjencitë e nxitjes së investimeve (ANI)
- 103   Stimujt për investime
- 103   Stimujt fiskalë
- 105   Zonat e pafavorizuara
- 106   Zonat e lira/zonat e posaçme ekonomike
- 107   Parqet industriale
- 109   Garancitë për investimet dhe sigurimi i riskut politik
- 111   Përfundime dhe Rekomandime

114	<i>Kapitulli 7 Ndërmarrjet e Vogla dhe të Mesme (NVM-të): Zhvillimi dhe Nxitja</i>
115	Rëndësia e zhvillimit të NVM-ve
116	Ndikimi ekonomik i NVM-ve
117	Zvogëlimi i efektit të NVM-ve si rezultat i ekonomisë informale
118	Rritja e potencialit të NVM-ve nëpërmjet përmirësimit të klimës së biznesit
119	Krijimi i kuadrit mbështetës të politikave për NVM-të
120	Ulja e barrës për NVM-të
120	Masat për reduktimin e vështirësive specifike për NVM-të
121	Krijimi i një programi të mbështetur nga shteti për zhvillimin e NVM-ve
122	Përfitimet nga taksat për NVM-të
123	Zhvillimi i kulturës së sipërmarrjes dhe kapitalit njerëzor
123	Barrierat për financimin e NVM-ve
123	Mekanizmat alternative të financimit
126	Aksesi në shërbimet mbështetëse të ndërmarrjeve
130	Aksesi në tregje dhe zhvillimi i klasterave
132	Përfundime dhe Rekomandime
134	<i>Kapitulli 8 Qëndrueshmëria dhe Fuziqimi i një Klime më të mirë Biznesi dhe Investimesh</i>
135	Qëndrueshmëria e zhvillimit
135	Mbrojtja mjedisore
136	Zhvillimet sociale
136	Përgjegjësitë sociale të komunitetit (PSK)
137	PSK dhe sektori publik
138	Kodet e sjelljes për industrinë
138	PSK: rasti i biznesit
140	Përfundime dhe Rekomandime
143	<i>Shtojcë</i>
147	<i>Bibliografi</i>
154	<i>Fjalori</i>
157	<i>Lista e shkurtimeve</i>

Parathënie

Kam kënaqësinë të paraqes Udhëzuesin e Praktikave më të Mira për Klimën Pozitive të Biznesit dhe Investimeve, përgatitur nga OSBE-ja. Ky Udhëzues u hartua në përgjigje të kërkesës së Shteteve pjesëmarrëse në OSBE, që Organizata të lehtësojë dhe ndikojë në shkëmbimin e përvojës në nivelet e larta për sa u përket praktikave më të mira në fushën e investimeve dhe zhvillimit të Ndërmarrjeve të Vogla dhe të Mesme (NVM).

Në përputhje të plotë me konceptin gjithëpërfshirës të sigurisë, OSBE-ja e sheh nxitjen e klimës pozitive për investimet si një përparësi të rëndësishme në punën e saj në dimensionin ekonomik dhe mjedisor. Investimet e huaja të drejtpërdrejta (IHD) janë burimi më i madh i financimeve të huaja në shumë vende të OSBE-së dhe kanë rëndësi të veçantë për ekonominë në zhvillim dhe në tranzicion të OSBE-së. IHD-të kanë potencialet për të krijuar punësim, rritje të prodhueshmërisë, si dhe transferim të aftësive dhe teknologjive; duke qenë pozitive për eksportin, kontribuon gjithashtu në zhvillimin afatgjatë ekonomik. Politikatat e shëndosha investuese, të hartuara enkas për të tërhequr IHD-të, nxisin investimet hyrëse dhe zhvillojnë sektorin e NVM-ve duke përbërë një themel të fortë për një rritje ekonomike të qëndrueshme.

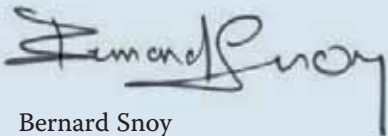
Udhëzuesi paraqet konceptet kyçe dhe praktikatat më të mira duke u përqendruar te shtetet e OSBE-së, të cilat vitet e fundit kanë bërë hapa të konsiderueshëm në përmirësimin e klimës së biznesit dhe në përparimin ekonomik. Përvojat dhe praktikatat e tyre më të mira janë një pasuri e paçmuar për vendet që duan të ndjekin shembullin e tyre.

Udhëzuesi diskuton për kushtet kryesore për një klimë pozitive dhe dinamike për biznesin dhe investimet: përqendrohet në mjedisin e shëndoshë dhe të qëndrueshëm politik, ekonomik, ligjor dhe rregullator, i mbështetur nga qeverisja e mirë, parashikimi, transparenca dhe hapja e ekonomisë. Gjithashtu, thekson nevojën për një kuadër bazë politikash që trajton çështjet si konkurrenca, privatizimi, tatimet, doganat, punësimi, arsimimi, sistemet financiare dhe infrastruktura fizike. Një

kapitull i veçantë i është kushtuar “ligjit dhe rregullimeve”, pasi kjo fushë është vendimtare për krijimin e një mjedisi favorizues për rritjen e investimeve dhe aktiviteteve të biznesit: midis çështjeve të diskutuara janë të drejtat e pronës dhe të drejtat kontraktuale, mbrojtja kundër shpronësimit, qeverisja e përbashkët, riatdhesimi i fitimeve dhe legjislacioni për falimentimin.

Udhëzuesi, gjithashtu, merret me fushat e politikave të lidhura me NVM-të, siç është aksesimi në financa, tregje, teknologji, ekspertizë, dhe shërbimet mbështetëse për biznesin. Në fund, Udhëzuesi tërheq vëmendjen për rëndësinë e zhvillimit të qëndrueshëm, duke theksuar se i duhet kushtuar konsiderata e duhur çështjeve sociale dhe mjedisore, në mënyrë që politikat e ndjekura të rezultojnë në zhvillim të balancuar afatgjatë.

Sinqerisht, shpresoj që Udhëzuesi të jetë një mjet i dobishëm për politikëbërësit dhe profesionistët që dëshirojnë të zhvillojnë politika të reja, strategji dhe struktura me qëllim përmirësimin e klimës së investimeve dhe biznesit në vendet e tyre përkatëse. Shpresoj, gjithashtu, që Udhëzuesi të nxisë dialogun dhe bashkëpunimin e mëtejshëm, jo vetëm ndërmjet Shteteve tona pjesëmarrëse, por edhe ndërmjet autoriteteve kombëtare dhe grupeve kryesore të interesit në lidhje me mënyrat e ecurisë së zhvillimit ekonomik nëpërmjet krijimit të klimave pozitive të investimeve dhe biznesit.

Bernard Snoy
Koordinator i Aktiviteteve Ekonomike
dhe Mjedisore të OSBE-së

Falenderime

OSBE-ja falënderon veçanërisht ekipin e ekspertëve që e përgatitën Udhëzuesin: Barry Kolodkin, Ekspert i lartë i Investimeve dhe drejtuesi i ekipit; Ollga Moreva, Eksperte e Ndërmarrjeve të Vogla dhe të Mesme dhe Shawn N. Sullivan, Jurist.

OSBE-ja falënderon edhe Organizatën për Bashkëpunim Ekonomik dhe Zhvillim (OECD), Konferencën e Kombeve të Bashkuara për Tregti dhe Zhvillim, Organizatën Ndërkombëtare për Migrationin, Komisionin Ekonomik të Kombeve të Bashkuara për Evropën, dhe Komisionin Evropian. Falënderimet u kushtohen edhe individëve të mëposhtëm, të cilët kontribuan në përgatitjen e Guidës duke ofruar inpute dhe komente gjatë procesit të hartimit të këtij dokumenti.

Ekspertët e jashtëm:

Sofiya Alsagaliyeva, Drejtor Ekzekutiv, Forumi i Sipërmarrësve të Kazakistanit
Niko Orvelashvili, Ekspert i Lartë për Ekonominë, Instituti Gjeorgjian i Zhvillimit Ekonomik
Nikolay Platonov, Zv/Shëf i Divizionit të Shërbimeve dhe Investimeve, Departamenti i Negociatave Tregtare, Ministria e Zhvillimit Ekonomik dhe Tregtisë në Federatën Ruse
Jonathan Coppel, Ekonomist i Lartë, Divizioni i Investimeve, Drejtoria për Çështje të Financave dhe Sipërmarrjes, OECD
Antonio Fanelli, KryeAdministrator, Kompakti i Investimeve për Europën Juglindore, OECD
Kalman Kalotay, Divizioni i Investimeve, Zhvillimi i Teknologjisë dhe Sipërmarrjes, UNCTAD.

OSBE:

Nina Lindroos-Kopolo, Oficere e Programit dhe Menaxhere e Projektit, Zyra e Koordinuese e Aktiviteteve Ekonomike dhe Mjedisore të OSBE-së
Alexey Stukalo, Zv/Koordinator, Zyra e Koordinuese e Aktiviteteve Ekonomike dhe Mjedisore të OSBE-së
Serhiy Rusnak, Specialist i Zhvillimit Ekonomik, Koordinator Projekti për OSBE-në në Ukrainë
Tigran Sukiasyan, Asistent i Lartë Ekonomik, Zyra e OSBE-së në Jerevan
Ina Jurasin, Praktikante, Zyra e Koordinuese e Aktiviteteve Ekonomike dhe Mjedisore të OSBE-së

OSBE-ja falënderon gjithashtu të gjithë ata që plotësuan Pyetësorin e Udhëzuesit: Agjencitë e Nxitjes së Investimeve dhe Zhvillimit në Maltë, Sllovaki, Slloveni, Republika e Kigizistanit, Kazakistan, Shqipëri, Mal i Zi, Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë, IFC, Taxhikistan; Fondacioni Euroasia, Taxhikistan; Agjencinë Lituanëze të Zhvillimit, Lituani; IFC/FIAS, Rusi; Qendra e Buri-meve Ruse të SME-ve, Rusi; Ministria e Çështjeve të Jashtme, Kazakistan, Fondacioni Euroasia, Kazakistan, Fondi i Kazakistanit Perëndimor për Mbështetjen e SME-ve, Kazakistan, Shoqata e SME-ve, Kazakistan; Agjencia Kombëtare për Zhvillimin e SME-ve, Sllovaki; Fondacioni Shoqëria e Hapur, Gjeorgji; Programi EBRD BAS, Gjeorgji; Fondacioni Euroasia, Republika e Kirgizistanit; dhe një numër ekspertësh të pavarur.

OSBE-ja dëshiron të falënderojë edhe John Nicholson për redaktimin e Udhëzuesit. Ky projekt u mbështet financiarisht nga delegacionet e Belgjikës dhe SHBA-së në OSBE.

Lista e Kutive

21	1.1	Progresi ekonomik në Shtetet Baltike: një model më larg në lindje
32	2.1	Progresi i Estonisë drejt një gjyqësori të pavarur
32	2.2	Përpjekjet kundër korrupsionit në Azerbajxhan
38	3.1	Hapja e ekonomive në zhvillim në OSBE: Modeli i Azisë Lindore apo i Amerikës Latine?
39	3.2	Sukseset e fundme makroekonomike të Turqisë
41	3.3	Përpjekjet e Kazakistanit për diversifikim
45	4.1	Ndikimi i mjedisit të biznesit në firmat
48	4.2	Përmirësimi i doganave është investim i zgjuar për qeveritë
52	4.3	Vëmendja në transport e OSBE-së në 2006
53	4.4	Infrastruktura e rrugëve nacionale të Hungarisë
56	4.5	Grupi i pjesëmarrësve në Investment Compacts
70	5.1	Kapërcimi i mungesës së truallit për përdorim tregtar dhe industrial
79	5.2	Politikat liberale për riatdhësimin e të ardhurave dhe kapitalit në vendet e zgjedhura të OSBE-së
87	5.3	Prokurimet elektronike në Rumani
99	6.1	Agjencia e Investimeve Çeke: IPA udhëheqës në Evropën Lindore
102	6.2	Nxitja e investimeve rajonale në një standard ndërkombëtar në Ukrainë
105	6.3	Zonat e ndërmarrjeve urbane në Shtetet e Bashkuara
106	6.4	Praktikat më të mira në Zonat e Lira të Egjeut për zhvillimin e zonave të lira
107	6.5	Përfshirja e investitorëve në qytetin e Nju Jorkut si shembull praktike të mirë
108	6.6	Parqet industriale në Republikën Çeke dhe në Hungari
109	6.7	Parqet industriale dhe të biznesit në Rumani dhe në Serbi
110	6.8	MIGA në Moskë
119	7.1	Politikat për Ndërmarrjet e Vogla dhe të Mesme (NVM) në Kazakistan
124	7.2	Mbështetja e OSBE-së për organizatat e Fermerëve Vullnetarë në Turkmenistan
125	7.3	Drejtimi i remitancave – si kapital i përbashkët për NVM-të. Rast studimi: Silicon Armenia
127	7.4	Shembujt e qendrave të mbështetjes së biznesit
127	7.5	Inkubator biznesi që ka filluar në Goris, Armeni
128	7.6	Qendrat e Novacionit në Oksford, Mbretëri e Bashkuar
129	7.7	Fondacioni Rus për Asistencë për Ndërmarrjet e Vogla Novatore (FASIE)
130	7.8	Korporatat Ndërnacionale dhe NVM-të në Rusi
131	7.9	NVM sipas klasterave në Ukrainë
136	8.1	Mundësitë për investime për mjedisin në Rusi
137	8.2	Parimet e Përgjithshme Globale të OKB-së
139	8.3	Rasti i bizneseve të vogla për nxitjen e përgjegjësisë sociale, Turqi

Lista e Figurave dhe Tabelave

31	Figura 2.1	Pjesa e të ardhurave të kompanisë e përdorur për ryshfete
55	Figura 4.1	Rritja e IHD-së pas aderimit në OBT, Bullgaria
55	Figura 4.2	Rritja e IHD-së pas aderimit në OBT, Estonia
115	Figura 7.1	Perceptimi i rrugëve efektive për të dalë nga varfëria
117	Figura 7.2	Kontributi në punësim dhe prodhim
118	Figura 7.3	Kërkesat për akses për NVM
120	Figura 7.4	Kostoja administrative vjetore për një të punësuar
19	Tabela 1.1	Dhjetë vendet e para të OSBE-së në 2004: Vlera e IHD-së në përqindje të PBB-së
31	Tabela 2.1	Pesë vendet e para dhe pesë të fundit të OSBE-së për PBB për frymë dhe rezultatet e tyre në Indeksin e Perceptimit të Korrupsionit nga Transparenca Ndërkombëtare 2005
88	Tabela 5.1	Zbatimi i kontratave në Evropën Lindore dhe Qendrore dhe në Azinë Qendrore
116	Tabela 7.1	Treguesit kryesorë për zhvillimin dhe nxitjen e NVM-ve në vendet e zhvilluara
116	Tabela 7.2	Indeksi mesatar i zhvillimit të NVM-ve në vendet në tranzicion
126	tabela 7.3	Shërbimet tipike të ofruara nga qendrat e mbështetjes së biznesit

ImageAfter

Hyrje

“E pranojmë që reformimi i mjedisit të biznesit është një nga çështjet më të rëndësishme në programin e zhvillimit global për donatorët dhe qeveritë”.

Komisioni i Agjencive Donatore për Zhvillimin e Ndërmarrjeve të Vogla,
Konferenca Ndërkombëtare mbi Reformimin e Mjedisit të Biznesit
(Kajro, 29 nëntor – 1 dhjetor 2005), “Përfundimet e Konferencës”

Sfondi

Gjatë mandatit të Bullgarisë në 2004 si kryesuese e OSBE-së, kjo organizatë i kushtoi vëmendje të veçantë çështjes së ngritjes së kapaciteteve institucionale dhe njerëzore për zhvillimin dhe bashkëpunimin ekonomik. Ndër instrumentet ku u përqendrua vëmendja ishte nxitja e investimeve të huaja dhe të brendshme, zhvillimi i sektorit të ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme dhe forcimi i kapitalit njerëzor. Forumi i 12-të Ekonomik dhe Seminari Përgatitor i OSBE-së në Dublin diskutuan për rëndësinë e krijimit të një mjedisi të mirë për biznesin në vendet që synojnë thithjen e investimeve dhe zhvillimin e sektorit të tyre të NVM-ve. U pranua gjerësisht që faktorët vendimtarë për një klimë të favorshme biznesi përfshinin sigurinë dhe bashkëpunimin rajonal, stabilitetin makroekonomik bazuar në politika ekonomike të kujdesshme, qeverisjen e mirë dhe shtetin e së drejtës, kapacitetet e mjaftueshme institucionale dhe njerëzore dhe, e fundit, por jo më pak e rëndësishmja, infrastrukturën e zhvilluar financiare dhe fizike. OSBE-ja u nxit të intensifikonte punën me autoritetet qeveritare dhe politikëbërësit për nxitjen e klimës së favorshme për biznesin dhe investimet, duke lehtësuar ndjeshëm zhvillimin e kuadreve ligjore dhe institucionale që janë miqësore ndaj investimeve dhe biznesit, dhe duke promovuar masat e qeverisjes së mirë dhe praktikave më të mira të llogaritura për të lehtësuar zhvillimin e biznesit (NVM-ve në veçanti) dhe duke ndihmuar vendet në nevojë për infrastrukturë mbështetëse. Ky Udhëzues lindi nga rekomandimet e Forumit dhe ishte një nismë e Dokumentit Strategjik të OSBE-së për Dimensionin Ekonomik dhe Mjedisor, kështu që OSBE vendosi ta përgatisë këtë botim (Udhëzuesin), që ka për qëllim të inkurajojë zbatimin e praktikave më të mira dhe të promovojë shkëmbimin e informacionit dhe të përvojës. Ndërkohë që ekzistojnë shumë botime të cilësisë së lartë që flasin për klimën e biznesit dhe të investimeve, ky Udhëzues synon të shërbejë si dokument praktik i konceptuar posaçërisht për nevojat e ekonomive në zhvillim dhe në tranzicion të OSBE-së.

Çfarë e bën ndryshe këtë Udhëzues?

Udhëzuesi ndryshon nga dokumentet e përpiluara nga agjencitë e mirënjohura në fushat e investimeve të huaja të drejtpërdrejta e zhvillimit të NVM-ve dhe reformës në klimën e biznesit, si, për shembull, Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik (OECD), Banka Botërore, Koorporata Ndërkombëtare e Financiare (IFC), Shërbimi Këshillues për Investimet e Huaja (FIAS), Agjencia për Garantimin e Investimeve Shumëpalëshe (MIGA), Konferenca e Kombeve të Bashkuara për Tregtinë dhe Zhvillimin (UNCTAD) dhe Organizata për Zhvillim Industrial e Kombeve të Bashkuara (UNIDO), të cilat kanë mbledhur një sasi të konsiderueshme përvoja, burimesh dhe ekspertize në këto fusha. Në vend që të analizojë punën e ekspertëve të tyre kryesorë, Udhëzuesi merr përsipër të përqafojë konceptet kryesore të zhvilluara nga këto organizata dhe u rekomandon Shteteve pjesëmarrëse të OSBE-së ato praktika që kanë rezultuar të suksesshme; objektivi është t'iu ofrojë politikëbërësve në mënyrë praktike koncepte kyçe dhe praktikën më të mira. Udhëzuesi është i veçantë edhe për këto aspekte:

1. Përqendrohet në ekonomitë e OSBE-së dhe, në veçanti, në ekonomitë e Komonuelthit të Shteteve të Pavarura (CIS);
2. Më tepër se te karakterit teknik, ai e vendos theksin te rekomandime praktike që kuptohen jo vetëm nga ekspertët dhe akademikët, por edhe nga politikëbërësit, zyrtarët dhe opinionbërësit.
3. Edhe pse nuk është drejtpërdrejt normativ, Udhëzuesi ofron një drejtim politikash përmes praktikave më të mira, duke marrë si shembull vendet e zonës së OSBE-së, që kanë bërë hapa të konsiderueshëm në përmirësimin e klimës së biznesit dhe në zhvillimin ekonomik gjatë viteve të fundit.

Metodologjia

Shumë punime mbi zhvillimin ekonomik e trajtojnë në mënyrë të veçuar nxitjen e IHD-ve nga ai i NVM-ve. Sidoqoftë, IHD-të dhe zhvillimi i NVM-ve janë dy nga katalizatorët më të rëndësishëm për rritjen ekonomike dhe hapjen e vendeve të punës dhe prirjen të jenë mbështetëse të njëra-tjetrës. Nga ana tjetër, përmirësimi i klimave të biznesit dhe investimeve gjeneron IHD-të dhe zhvillim të NVM-ve. Pikërisht për këtë arsye Udhëzuesi e trajton si zhvillimin e IHD-ve, ashtu edhe atë të NVM-ve.

Hartimi i Udhëzuesit u administrua nga Zyra Bashkërenduese e Veprimtarive Ekonomike dhe Mjedisore të OSBE-së. Ekipi i ekspertëve që punoi për Udhëzuesin bëri kërkime në literaturën e botuar nga organizatat shumëpalëshe donatore më të njohura, të cilat merren me përmirësimin e klimës së biznesit dhe investimeve. U bënë vizita në OECD, Komisionin Evropian, në Konferencën e Kombeve të Bashkuara për Tregti dhe Zhvillim (UNCTAD) dhe Organizatën e Kombeve të Bashkuara për Zhvillimin Industrial (UNIDO), për të diskutuar mbi Udhëzuesin dhe për të shkëmbyer pikëpamje. Gjatë kërkimeve, ekipi mblodhi informacion parësor nga pyetësorët që shpërndau në agjencitë e nxitjes së investimeve, në agjencitë e NVM-ve dhe në misionet e OSBE-së në Evropën Lindore dhe Juglindore, në Kaukazin Jugor dhe Azinë Qendrore. Materiali fillestar u rishikua nga ekspertë të jashtëm në Vjenë, në mars 2006, nga një grup ekspertësh nga vendet e CIS-it dhe Azisë Qendrore. Më pas, ky material u rishikua dhe nga ekspertë të huaj. Komentet e marra prej tyre janë pasqyruar në Udhëzues (Shtojcë).

Si ta përdorim Udhëzuesin?

Objektivi i Udhëzuesit është t'i ndihmojë Shtetet, veçanërisht ato të zonës së OSBE-së, që të krijojnë qasje të reja për përmirësimin e klimës së biznesit dhe investimeve. Është përgatitur kryesisht që të përdoret nga politikëbërësit dhe ata që janë aktive në komunitetin e biznesit dhe të investimeve në

zonën e OSBE-së, dhe përmban analiza të politikave efikase dhe novatore dhe praktika të mira të hartuara nga vendet e OSBE-së. Më tepër se trajtimin e hollësive teknike për masat e favorshme për biznesin, Udhëzuesi ofron rekomandime, shembuj nga shtete dhe burime, që synojnë të motivojnë dhe t'i sigurojnë lexuesit mekanizma që të kryejnë kërkimet e tyre personale për këtë çështje.

Kush lexon Udhëzuesin duhet të ketë parasysh që nuk ka një recetë të gatshme për thithjen e investimeve: çdo shtet duhet të hartojë strategjinë e vet, bazuar në kushtet dhe mjedisin e vet specifik e, më pas, ta formësojë atë sipas nevojave dhe burimeve që disponon. Krahasimet në këtë Udhëzues janë dhënë jo për të lavdëruar vendet që kanë klimë më të favorshme biznesi apo për të ndëshkuar ata me klimë jo kaq pozitive. Qëllimi është që të çimentojë idenë se klima e biznesit dhe e investimeve është shumë e rëndësishme dhe se një shtet që ka vullnet për përmirësimin e kësaj klime mund të rrisë lulëzimin ekonomik.

Pas botimit të Udhëzuesit në vitin 2006 u propozua të organizoheshin seminare të specializuara kombëtare dhe/ose rajonale, për t'iu dhënë mundësinë vendimarrësve dhe profesionistëve nga vendet e interesuara të diskutonin më me hollësi çështjet specifike që përmban ky Udhëzues. Synimi është që pjesëmarrësit në këto seminare të ndihmohen jo vetëm me njohjen me praktikatat efikase që ndiqen në vende të tjera, por edhe të diskutojnë për mënyrat se si politika të veçanta të paraqitura në Udhëzues të mund t'u përshtaten situatave të caktuara ekonomike në vendin e tyre dhe si të evidentohen masat kryesore për përmirësimin e klimës së biznesit dhe investimeve të tyre.

Udhëzuesi dhe seminarët vijuese do të ndihmojnë edhe në krijimin e një baze për një dialog të ardhshëm dhe bashkëpunim ndërmjet autoriteteve të ndryshme shtetërore dhe aktorëve kryesorë, do të lehtësojë drejtpërdrejt shkëmbimin e informacionit midis Shteteve në zonën e OSBE-së për sa u takon politikave dhe praktikave efikase (si dhe më pak efikase) që kanë të bëjnë me nxitjen e investimeve dhe zhvillimin e biznesit.

Përmbledhje

Duke vazhduar me këtë kapitull hyrës, Kapitulli 1 demonstroi rëndësinë e klimës së biznesit dhe investimeve të çfarëdo shteti, duke vënë në dukje që Shtetet pjesëmarrëse të OSBE-së, të cilat kanë ritmin më të shpejtë të zhvillimit të klimës së biznesit, janë njëkohësisht shtetet me nivelet më të larta të rritjes së IHD-së dhe PBB-së në vitet e fundit (shtetet e Evropës Qendrore dhe Lindore në veçanti). Theksi vihet në rolin e IHD-ve në zhvillimin ekonomik, ashtu edhe tek mundësitë për IHD-të në ekonominë në zhvillim. Në vitin 2004, 42 % e fluksit global të IHD-ve shkante për ekonominë në zhvillim.

Ekonominë në zhvillim, që aspirojnë të rrisin IHD-të dhe rritjen ekonomike, mund të mësojnë nga mrekullia ekonomike e Irlandës, ku liberalizimi tregtar, sistemi tatimor i thjeshtë dhe i drejtë, dialogu midis sektorit privat dhe publik, zhvillimi i infrastrukturës dhe nxitja e investimeve me objektiva të qarta kontribuan duke e bërë Irlandën shtetin me ekonominë më dinamike në Evropë. Politikat dhe programet e Shteteve Baltike, gjithashtu, shërbejnë si shembuj pozitivë. Kapitulli mbyllet duke theksuar se roli i qeverisë nuk është që të menaxhojë ekonominë apo të ndërhyjë në dinamikën e tregut, por të sigurojë një kuadër të nevojshëm për ndërmarrjet, që ato të lulëzojnë nëpërmjet një klime të fuqishme biznesi. Ky aspekt është veçanërisht vendimtar për shtetet të cilave u mungojnë burimet për industrinë nxjerrëse. Përmirësimi i klimës së biznesit dhe investimeve është alternativa më e mirë dhe, nëse qeveria ka vullnetin politik, ky përmirësim është i arritshëm.

Kapitulli 2 flet për rolin e rëndësishëm që ka mjedisi i shëndetshëm politik në thithjen e IHD-ve dhe rritjen e bizneseve. Investuesit shkurajohen nga problemet e sigurisë dhe stabilitetit dhe nxiten nga rritja e transparencës dhe qeverisja e mirë. Ky kapitull prezanton edhe një numër masash për mbrojtjen e të drejtave investuese dhe forcimin e stabilitetit legjislativ.

Çdo vend i përcaktuar për investime duhet t'u japë investuesve potencialë një sens parashikimi dhe sigurie. Kapitulli evidenton efektin negativ që korrupsioni ka mbi investimet dhe sipërmarrjet dhe propozon masa kundër korrupsionit, përfshirë ato të rekoman-

duara në Manualin e OSBE-së për Praktikën Më të Mirë Kundër Korrupsionit.

Kapitulli 3 thellohet në një tjetër kusht për investuesit: inkurajimi i treguesve makroekonomikë. Stabiliteti makroekonomik dhe rritja e PBB-së janë vendimtarë në shtimin e investimeve. Udhëzuesi argumenton avantazhet e liberalizimit ekonomik dhe vendosjen e një modeli "të hapur" ekonomik të ngjashëm me atë të shumicës së shteteve të Azisë Lindore, si model më i preferuar krahasuar me atë të disa shteteve të Amerikës Latine. Hapja e ekonomisë nga ana e Turqisë ilustron disa nga praktikën më të mira në politikën makroekonomike. Kapitulli mbyllet duke u fokusuar në nevojën për diversifikim të shteteve që mbështeten në industrinë nxjerrëse dhe rekomandon zhvillimin e politikave të tilla makroekonomike si një strategji afatmesme ekonomike qeveritare, politika e disiplinuar fiskale, mbështetje të tregtisë ndërkombëtare me politika të fuqishme, dhe lehtësimin e fluksit të kapitalit ndërkombëtar.

Kapitulli 4 analizon politikën që përmirësojnë klimën e biznesit dhe pasqyrojnë sukseset e arritura nga sisteme tatimore të thjeshta dhe të drejta. Tatimet e ulëta dhe administrata e thjeshtuar tatimore janë në përgjithësi stimuluesit më efikase për zhvillimin ekonomik sesa sistemet tatimore dhe incentivat bazuar në shtetin apo industrinë e investuesit. Ndërkohe që taksat ndikojnë në vendimin e një investuesi të huaj se në cilin shtet të një rajoni zgjedh të investojë, incentivat tatimore në Evropën Lindore dhe Azinë Qendrore priren të mos tërheqin investues nga rajonet e tjera shumë konkurruese, kjo sepse vetëm "konkurrenca në taksa" rezultojnë jo-efikase nëse shteti ka shpërfillur klimën e përgjithshme të biznesit. Fleksibiliteti i tregut të punës është një tjetër element i rëndësishëm i strategjive për rritjen ekonomike. Reformat e Sllovakisë në 2003 në tregun e punës na japin shembullin më të mirë. Ky kapitull rekomandon investime në kapitelet njerëzore dhe infrastrukturë, veçanërisht në infrastrukturën e transportit, një element kyç në zhvillimin social dhe ekonomik dhe në axhendën e Forumit Ekonomik të 14-të të OSBE-së. Kapitulli mbyllet me një diskutim për privatizimin e ndërmarrjeve shtetërore, proces gjatë të cilit roli i qeverisë ndryshon nga aktor

ekonomik në rregullator të pavarur dhe nxitës. Privatizimet duhet të jenë transparente dhe të hapura për konkurrentët e huaj dhe vendës dhe duhet të kryhen pa detyrime financiare post-privatizimet që kërcënojnë bilancin me fitim të ndërmarrjes.

Kapitulli 5 eksploron përdorimin e sistemeve ligjore dhe rregullatore në zbatimin e politikave ekonomike. Në një klimë të shëndetshme biznesi, ligji njuh, mbron dhe qartëson të drejtat dhe detyrimet e palëve për sa i përket tokës, pronësisë personale dhe marrëveshjeve kontraktuale. Ligji për konkurrencën është gjithashtu, një instrument i rëndësishëm, me anë të të cilit qeveritë mund të promovojnë efikasitetet ekonomike dhe të garantojnë që forcat e tregut të jenë motorët kryesorë në aktivitetin ekonomik. Klima e matur e biznesit dhe investimeve krijon kushtet që nxisin disponibilitetin e kapitaleve qoftë të borxhit dhe të aseteve për bizneset e reja dhe zgjerimin e tyre. Sistemet ligjore dhe rregullatore mund të mbështesin këtë përpjekje nëpërmjet rregullimit të duhur të të drejtave dhe detyrimeve aksionere në kompanitë, duke strukturuar dhe drejtuar tregjet e kapitalit dhe duke vënë në zbatim me efikasitet të drejtat e kreditorëve. Këto dhe aspekte të tjera të sistemeve rregullatore kërkojnë më tepër sesa thjesht miratimin e ligjeve dhe rregulloreve të mira. Performanca e një shteti në zbatimin e të drejtave dhe detyrimeve tregtare, nëpërmjet një gjyqësori të fuqishëm dhe të pavarur dhe metodave alternative për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve siç është arbitrazhi, është një tjetër faktor vendimtar në përmirësimin e qëndrueshëm të klimës së biznesit.

Kapitulli 6 analizon rolin e agjencive të nxitjes së investimeve dhe prezanton aktivitetet e tyre kryesore, si për shembull mbrojtja e politikave, nxitja e imazhit, gjenerimi i investimeve dhe shërbimet për investuesin. Ndërmjet “praktikuesve më të mirë” të përmendur në këtë kapitull janë agjencia çeke “Czechinvest” dhe projekti i OSBE-së në Ukrainë, “InvestinRivne”. Incentivat e investimeve dhe mekanizmat si zonat e lira, zona e pafavorizuara dhe in-

centivat fiskale janë efikase vetëm në prani të një klime të favorshme për biznesin dhe investimeve. Kur këto incentiva miratohen, atëherë duhen zbatuar në mënyrë jodiskriminuese. Në rrethanat e përshatshme, parqet industriale dhe garancitë investuese mund të shërbejnë si elementë të vlefshëm në politikat e nxitjes së investimeve.

Kapitulli 7 i kushtohet zhvillimit dhe nxitjes së NVM-ve. Është e rëndësishme që të pakësohet barra rregullatore mbi NVM-të, sepse mbi këto ndërmarrje rëndojnë më tepër problemet si: sistemet e ndërlikuara tatimore, burokracia, inspektimet e shpeshta të autoriteteve etj. Vëmendje i kushtohet praktikave më të mira për nxitjen e zhvillimit ekonomik që asistojnë NVM-të, që të fitojnë akses në tregje, financime dhe shërbime për mbështetje të biznesit. Në këtë kapitull diskutohet edhe për institucionet mikrofinanciare, bankat e specializuara në kredi mikro dhe garancitë që sigurojnë mekanizma alternative financuese për NVM-të. Ky kapitull nënvizon nevojën për njohuri, trajnim dhe akses në informacion, dhe jep një përshkrim të programeve për qendrat e mbështetjes së biznesit dhe inkubatorët të dizenuar për stimulimin e zhvillimit të NVM-ve.

Kapitulli 8 diskuton rolin e zhvillimit të qëndrueshëm në mbështetjen dhe forcimin e klimës së biznesit dhe investimeve. Zhvillimi i qëndrueshëm përfshin rritjen ekonomike, mbrojtjen e mjedisit dhe zhvillimin social. Qeveria ka përgjegjësinë të balancojë mbrojtjen e mjedisit me nxitjen e zhvillimit të sektorit privat, në një mënyrë që nuk sakrifikon të ardhmen për rezultate afatshkurtra. Kodet e sjelljes së industrive dhe Kompakti Global i OKB-së (Compact Global) janë kuadre të dobishëm për inkurajimin e përgjegjësisë së përbashkët sociale.

Në këtë Udhëzues bën pjesë edhe një Shtojcë që përmban përmbledhjen e rezultateve të Pyetësorit të Udhëzuesit dhe një Glosar me termat teknikë.

Kapitulli 1

Rëndësia e klimës favorizuese biznesi dhe investimesh

Wolfram Kalt

Klima e favorshme e biznesit është thelbësore për tërheqjen e investimeve të huaja të drejtpërdrejta (IHD) dhe për zhvillimin e ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme (NVM). Një mjedis i dobët biznesi, domethënë i karakterizuar nga faktorë që imponojnë kosto të larta, vonesa dhe risk të lartë, pengojnë zhvillimin ekonomik dhe mund të frikësojnë dhe largojnë IHD-në. IHD është burimi më i madh i financave të jashtme në ekonomitë në zhvillim dhe në tranzicion. Vendet e Evropës Lindore dhe Qendrore dhe të Azisë Qendrore janë në pozita të mira për të konkurruar për IHD, nëse miratojnë politika pro-zhvillim dhe ligje e praktika që mbështesin investimet dhe zhvillimin e biznesit. Siç është ilustruar edhe nga transformimi ekonomik i republikës irlandeze, edhe ato vende me nivele të ulëta IHD-je mund të rrisin konsiderueshëm IHD-në me përpjekje të përqendruara për përmirësimin e klimës së biznesit.

Çfarë është “klima e biznesit dhe investimeve”?

Nuk ka një përkufizim preciz për “klimën e biznesit dhe të investimeve”. Banka Botërore në klimën e biznesit dhe të investimeve përfshin mundësinë dhe incenciativ për firmat që të investojnë në mënyrë produktive, të hapin vende pune dhe të zgjerohen. Në vija të ngjashme, për qëllimet e Udhëzuesit, klima e biznesit dhe e investimeve shërben si kuadër që u mundëson kompanive të huaja dhe vendëse, që të kryejnë biznes dhe të kërkojnë fitime në një vend të caktuar.

Klima e investimeve mund të përkufizohet nga tre variabla komplekse:

- Politikat makroekonomike si ato fiskale, monetare dhe politikat tregtare;
- Qeverisja dhe institucionet; dhe
- Infrastruktura.

Klima e biznesit dhe e investimeve përbëhet jo vetëm nga niveli i taksave dhe incenciativave fiskale të disponueshme për bizneset. Komponentë të tjerë vendimtare janë edhe stabiliteti politik, shteti i së drejtës, kushtet makroekonomike, perceptimet e qeverisë dhe mjedisi rregullator.

Rëndësia e klimës favorizuese të biznesit dhe investimeve

Gjendja e klimës së biznesit dhe investimeve të një shteti është një faktor kyç i aftësisë së këtij shteti për të thithur investime të huaja dhe për të zhvilluar ndërmarrjet e vogla dhe të mesme. Ndërmarrjet ndërnacionale parapëlqejnë të investojnë në vende me klimë të shëndetshme biznesi ku kostot, vonesat dhe risku janë të minimizuar. Përveç kësaj, NVM-të janë më të prirura të lulëzojnë në një klimë ku nuk rëndohen së tepërmi me taksa dhe rregullime. Faqja zyrtare e Bankës Botërore shkruan kështu: “Klima e mirë e investimeve është një shtyllë jetike për strategjinë e një shteti për të stimuluar rritjen ekonomike, e cila pastaj gjeneron mundësi për të

varfërit, që të kenë punë më produktive dhe të ardhura më të larta”¹.

Në mbarë globin dhe brenda OSBE-së, vendet e pasura priren të kenë klimë më të favorshme për biznesin dhe investimet. Ka një lidhje të pandashme ndërmjet rritjes ekonomike dhe lulëzimit, investimeve dhe klimës së biznesit. Shumë nga vendet e Evropës Lindore pa rezerva të mëdha energjie apo lëndë të parë, i kanë kthyer ekonomitë e tyre në destinacione globale për tërheqjen e IHD-së nëpërmjet reformimit të klimës së tyre të biznesit dhe investimeve. Sipas Treguesit të besueshmërisë të “AT Kearney” në tetor 2004, një studim mbi aftësinë e shteteve për tërheqjen e IHD-së renditën Poloninë dhe Republikën Çeke, përkatësisht në vendet 12 dhe 14, përpara “tigrave” aziatikë si Malajzia, Singapori dhe Tajvani, madje edhe para gjigantit në zhvillim, Brazilit².

Qeveritë shpesh e shpërfillin rëndësinë e klimës së biznesit kur ftojnë investimet e huaja të drejtpërdrejta. Ato priren të përqëndrohen në përmasat e tregut, niveli i burimeve natyrore dhe kostot. Edhe pse këta faktorë janë të rëndësishëm, klima e investimeve është një faktor vendimtar dhe nuk duhet nënvlerësuar.

Përgjigje nga Pyetësi i Udhëzuesit

Qeveria Sllovaqe po tërheq investuesit duke përmirësuar mjedisin (e përgjithshëm) të biznesit. Për këtë qëllim, shumë reforma janë ndërmarrë. Disa prej tyre janë reforma në sistemin tatimor, reforma në tregun e punës, reforma në pensione dhe sistemi i rikuperimit bankar.

Fluksi i IHD në Rusi është rritur falë shumë masash dhe përmirësimeve të përgjithshme.

[Në Maltë] Është e vështirë të zgjedhësh një faktor për rritjen e fluksit të IHD-s, pasi ishte rezultat i një sërë faktorësh që tërhoqën kompanitë të investojnë në një vend të caktuar.

Pasojat negative të një klime jo të favorshme biznesi

Investuesit kërkojnë kthim (fitim) të parashikueshëm dhe të pranueshëm për investimin e bërë: “Paraja është frikacake” është një shprehje e njohur. Në mënyrë që të arrijë në fitime konkurruese, një investues përpigjet të shmangë tri pengesa kryesore: kostot, vonesat dhe riskun. Në rast të një klime të dobët investimesh, për shkak të taksave, tarifave, gjobave, korrupsionit dhe nevojës për shërbime shtesë (avokatë, financierë, konsulentë etj.) rriten kostot e transaksionit investues dhe investuesi mund të hedhë sytë diku tjetër, pavarësisht se kostot e krahut të punës, transportit dhe energjisë në atë vend janë konkurruese. Në të njëjtën logjikë, nëse pengesat që paraqet sistemi vonojnë thithjen e fitimeve të ndjeshme, investuesi mund të vendosë të investojë gjetkë, paçka se kostot janë konkurruese. Në fund, edhe kur kostot fillestare dhe vonesat nuk janë faktorë, por investuesi shqetësohet për trazirat politike, ngrirjen e asetëve apo ndryshimet ligjore që mund t’ia pakësojnë fitimet e parashikuara, investuesi mund të preferojë një vend tjetër me fitime më të ulëta në mënyrë që të minimizojë riskun.

Rëndësia e IHD-ve

Në botën e sotme të globalizuar, rritja ekonomike dhe hapja e vendeve të reja të punës në ekonomitë në zhvillim dhe në tranzicion, varen nga dy faktorë kryesorë: IHD dhe zhvillimi i NVM-ve. IHD është burimi kryesor i financimeve të jashtme në vendet në zhvillim. Investimet e huaja të drejtpërdrejta mund të rrisin formacionin e kapitalit fiks dhe ndihmojnë në bilancin e pagesave. Në pikëpamjen e UNCTAD-it, IHD ka potencialin për të gjeneruar punësim, rritje të prodhueshmërisë, aftësi transferuese dhe teknologji të re, rritjen e eksporteve, si dhe kontribuon në zhvillim afatgjatë ekonomik të vendeve të zhvillim. Filialet e huaja të 64 000 korporatave ndërnacionale gjenerojnë 53 milion vende pune³.

Gjithsesi, vendet në zhvillim tërheqin investime të huaja. Sipas UNCTAD, vendet në zhvillim tërheqën 42% të fluksit global IHD dhe në vitin 2004 niveli i shtimit të IHD-së së tyre ishte më i lartë sesa i vendeve të zhvilluara.

Stoku i brendshëm i IDH-së në vendet në zhvillim (stoku i brendshëm IDH kuptohet si sasia kumulative e investimeve të drejtpërdrejta të regjistruara nga investues të rinj dhe ekzistues) ishte rreth një e treta e PBB-së së tyre; një rritje domethënëse krahasuar me 10% në 1980.

Ekonomistët debatojnë nëse është IHD që gjeneron rritje ekonomike, apo është rritja ekonomike që gjeneron IHD. Konstantja, që shfaqet nga ky debat akademik, është se rritja e IHD-së dhe rritja ekonomike priren të shoqërojnë njëra-tjetrën.

Nga pikëpamja e ofertës, IHD varet nga disponibiliteti i kapitalit investues i gjeneruar nga fitimet e përbashkëta ose huat, të cilat vetë varen nga kushtet vendëse ekonomike, përfshi rritjen. Nga pikëpamja e kërkesës, zgjerimi i tregjeve në vende të huaja bën që TNC-të (korporatat ndërnacionale) të investojnë më tepër, ndërkohë që tregjet e tkurrura i frenojnë. Gjatë dy dekadave të fundit, bumet në IHD globale kanë ardhur pas periudhave të rritjeve të larta ekonomike, ndërsa rëniet kanë ardhur pas rënieve ose rritjeve të ngadalta. Rënia e flukseve të IHD-së në 2001 dhe 2002 pasoi me ritme të rritjes së IHD-së gjatë fundit të viteve 1990. Një prirje e tillë u vu re edhe gjatë fundit të viteve 1980 dhe fillimit të viteve 1990, si dhe në periudhën 1982-1983. Prirjet e fundme ekonomike pozitive sugjerojnë që rritja e IHD-së vjen pas rënies të investimeve.

Burimi: Premisat për Investimin e Huaj të Drejtpërdrejtë dhe Strategjitë e Korporatave Ndërnacionale, 2005-2008 (Banka Botërore).

Premisat e ekonomive në zhvillim dhe në tranzicion të OSBE-së janë të mira. Parashikohet se ekonomitë në zhvillim të OSBE-së do të arrijnë një shkallë më të lartë rritjeje ekonomike, sesa ekonomitë në zhvillim në 2006. Sipas Bankës Botërore, Azia Jugore, Azia Lindore, Evropa Lindore dhe Azia Qendrore priten të kenë rritje me mbi 55% në 2005 dhe 2006. Çdo rajon tjetër në zhvillim pritet të zgjerohet në shifrat ndërmjet 3.5 deri në 5% në vit.

Për të mbështetur investimet, është e rëndësishme që të vendosen themelet makroekonomike dhe të nxitet klima e favorshme për investimet.

TABELA 1.1

**Dhjetë vendet e para të OSBE-së në 2004:
Vlera e IHD-ve në përqindje të PBB-së (milion USD).**

Shteti	Stoku i brendshëm IHD	PBB	Vlera/Stoku i IDH-së në përqindje të PBB-së
Luksemburg	182 894	31 783	575.4
Azerbajxhan	13 408	8 540	157.0
Irlandë	229 241	181 520	126.3
Estoni	9 530	11 196	85.1
Holandë	428 803	577 985	74.2
Belgjikë	258 875	352 000	73.5
Maltë	3 557	5 389	66.0
Hungari	60 328	99 347	60.7
Kazakistan	22 399	40 754	55.0
Qipro	8 132	15 419	52.7

Burimi: UNCTAD.

Shumica e shteteve të OSBE-së kanë vlera të larta stoku të brendshëm IHD si përqindje të PBB-së së tyre: Azerbajxhani, Estonia, Qiproja, Republike Çeke, Hungaria, Irlanda, Kazakistan dhe Malta janë cituar së fundmi si shtetet që kanë përmirësuar ecurinë ekonomike. IHD i ka ndihmuar ta arrijnë këtë. Luksemburgu dhe Holanda, gjithashtu, janë ndër shtetet me stokun më lartë IHD si përqindje të PBB-së, pjesërisht falë rolit të tyre unik si qendra financiare dhe “magnete” për kompanitë nga shtetet e tjera. Tabela 1.1 tregon dhjetë vendet e para të OSBE-së për sa i përket vlerës së IHD-së në përqindje të PBB-së.

Shtetet e OSBE-së me vlera të ulëta IHD në përqindje të PBB-së ishin vende ose me ekonomi të madhe ose ato me klimë biznesi më pak tërheqëse dhe ekonomi relativisht të mbyllura. Shtetet e Bashkuara, edhe pse një nga përfituesit më të mëdhenj në botë të IHD-së, ka relativisht stok të ulët IHD të brendshëm si përqindje e PBB-së, për shkak të përmasave masive të ekonomisë dhe tregut të brendshëm. Është e qartë që ekonomitë më të vogla, qoftë edhe ato në zhvillim, mund të katalizohen nga IHD.

Mrekullia e ekonomisë irlandeze

Irlanda është një nga shembujt më domethënës të një vendi, ku IHD është promovuar nga klima e fu-

qishme e biznesit dhe investimeve dhe ku ka pasur ndikim të madh. Në vitet 1970 dhe '80 pati migrim masiv të punëtorëve irlandezë drejt Shteteve të Bashkuara dhe vendeve të tjera, për shkak të papunësisë së lartë dhe rritjes së dobët ekonomike. Në mesin e viteve 1980, Irlanda vuante nga një shkallë papunësie rreth 20% dhe nga niveli më i lartë i borxhit për frymë në botë. PBB për frymë ishte vetëm 63% e fqinjit të saj, Britanisë së Madhe. Në vitet 1990, Irlanda pësoi një transformim rrënjësor ekonomik dhe u bë një nga vendet më të pasura evropiane për frymë, duke u renditur e treta pas Norvegjisë dhe Zvicrës. Afërsia gjeografike e Irlandës me Shtetet e Bashkuara, popullsinë anglishtfolëse si dhe anëtarësimi në Bashkimit Evropian kanë kontribuar në rritjen ekonomike gjatë 15 viteve të fundit. Por ajo që e bën të veçantë rastin e Irlandës është se pa një bazë industriale apo burime të konsiderueshme natyrore, Irlanda vendosi të shfrytëzojë epërsitë e brendshme duke zhvilluar një klimë të shkëlqyer biznesi dhe nëpërmjet hartimit të politikave inteligjente. Irlanda vazhdimisht renditet mes vendeve të para në botë për sa i përket indeksit ndërkombëtar për “hapjen ndaj investimeve të huaja”, “globalizimit”, dhe “lehtësisë për të bërë biznes”.

Çfarë hapash bëri Irlanda? Irlanda transformoi klimën e biznesit dhe u ofroi bizneseve⁴:

- Taksat për korporatat më të ulëta në Evropë–12.5%;
- Kosto konkurruese falë krahut të ri dhe të kuali-

fikuar të punës, i gatshëm të punojë për rroga të moderuara;

- Një mjedis i lirë nga ndërhyrjet e panevojshme të qeverisë dhe i karakterizuar nga konkurrenca dhe mosrregullimi;
- Infrastrukturë, përfshi një aeroport të mirë ndërkombëtar me akses në një numër të lartë destinacionesh drejt Evropës dhe Amerikës Veriore, dhe një bazë e mirë universitetesh dhe institutesh të teknologjisë;
- Partneritet ndërmjet qeverisë, krahut të punës dhe industrisë; dhe
- Interesim të sinqertë drejt zhvillimit dhe vullnet për të tërhequr kompanitë më të mira, që të vendosen në Irlandë.

Shumë cilësojnë taksat e ulëta si shkakun e rritjes së IHD-së në Irlandë. Por taksat e ulëta ishin vetëm një element në një program shumë më të madh për tërheqjen e biznesit. Si u bë Irlanda Tigri Kelt? Vendimi për të ulur nivelin e taksave në një taksë të sheshtë prej 10% është masa më e njohur e ndërmarrë nga qeveria irlandeze. Siç shpjegon edhe Shon Dorgan, Kryetar i IDA në Irlandë: “Konkurrueshmëria e Irlandës bazohet jo vetëm në përfitimet nga taksat dhe kostot, por nga dijet, novacioni, fleksibiliteti dhe lidhjet – nga mënyra se si të gjitha pjesët funksionojnë mirë brenda të tërës”⁵.

Përveç nivelit të ulët të taksave, faktorë të tjerë të rëndësishëm luajtën rol në mrekullinë e Irlandës:

- *Zhvillimi i kapitalit njerëzor.* Irlanda kishte një krah pune gjerësisht me arsimim të mesëm dhe universitar; theksi u vu në “setin e aftësive” (aftësitë kompjuterikë, për shembull) që janë tërheqëse për kompanitë e huaja.

- *Politikë e fuqishme për investime kombëtare në infrastrukturë.* Një pjesë e progresit ekonomik të Irlandës erdhi falë aderimit të saj në BE. Por BE, më tepër sesa akses në tregje dhe fonde strukturore, i siguroi disiplinë planifikimi, që është e dobishme për çfarëdo shteti, pavarësisht nëse është shtet kandidat. Më parë investimet bëheshin pa planifikime. “Për shembull, një segment rruge shtrohej derisa u mbaronin paratë dhe pastaj e linin punët dhe i ktheheshin më vonë ose e linin rrugën me aq, ose shkonin e ndërtonin një rrugë diku tjetër. Fondet strukturore, meqë planifikohen në periudha

gjashtëvjeçare, bënë që, një plan zhvillimi për ekonominë duhej hartuar çdo gjashtë vite, kështu që u hap një horizont për planifikimin afatgjatë”⁶. Financimet e BE-së inponuan disiplinë në planifikim për Autoritetet Irlandeze.

- *Bashkëpunim ndërmjet krahut të punës dhe industrisë – një “partneritet social”.* Sindikatat ranë dakord për rroga të drejta dhe të moderuara në shkëmbim të mbështetjes së qeverisë për kontribute dhe asistencë. Komisionet e partneritetit siguruan input të vazhdueshëm në vendimmarrjes ekonomike. Dialogu sistematik u konsolidua ndërmjet sektorëve publikë dhe privatë.

- *Nxitja e përcaktuar e investimeve.* Irlanda e përqendroi nxitjen e investimeve të huaja të drejtpërdrejta në katër sektorë. Sektori i parë është industria IT: teknologjitë e informimit dhe komunikimit. Mes investuesve në këtë sektor janë Intel, Dell, IBM (tani Lenovo), dhe Hewlett-Packard. Fusha e dytë ishte industria farmaceutike dhe e kujdesit shëndetësor. Fusha e tretë është industria e shërbimeve financiare ndërkombëtare. Sektori me rritjen më të lartë në vitet e fundit është industria e shërbimeve ndërkombëtare: softuer, shërbimet për klientët dhe mbështetja për ta, si dhe aktivitetet e shërbimeve të përbashkëta. Investimi i drejtpërdrejt në Irlandë arrin totalin prej 17 miliard USD, në një ekonomi prej vetëm 3.5 milion njerëzish. Irlanda gjithashtu ka vërtetuar se nxitja e investimeve funksionon.

Është e qartë që mrekullia irlandeze nuk mund të kopjohet në të gjitha Shtetet, por çështja është që të gjitha shtetet e OSBE-së mund të tërheqin IHD duke shfrytëzuar avantazhet e tyre konkurruese dhe duke vendosur një klimë të fuqishme të biznesit dhe investimeve.

Mësimet e mrekullisë ekonomike të Irlandës mund të aplikohen në shtetet e Evropës Lindore dhe të Azisë Qendrore. Shtetet e Evropës Qendrore dhe Lindore janë destinacione tërheqëse për IHD, jo vetëm për shkak të vendndodhjes evropiane dhe kostove të ulëta, por edhe për shkak të ndryshimeve në klimat përkatëse të biznesit. (Kutia 1.1). Jo të gjitha Shtetet pjesëmarrëse të OSBE-së kanë mundësinë e aderimit në BE, por të gjitha kanë mundësinë të vendosin një klimë të favorshme biznesi dhe investimesh.

KUTIA 1.1

Progresi ekonomik në Shtetet Balltike: një model më larg në lindje

Vendet baltike, Estonia, Letonia dhe Lituania, shërbejnë si modele të ekonomive në zhvillim të OSBE-së. Këto shtete kishin sisteme ekonomike me planifikim të centralizuar, nuk kanë kufij të afërt me Evropën Perëndimore, nuk disponojnë burime të bollshme natyrore dhe kanë popullsi të vogla, e megjithatë arritën të transformohen dhe të renditen ndër ekonomitë me rritjen më të shpejtë në Evropë. Ndërkohë që ekzistojnë disa epërsi falë afërsisë me vendet nordike dhe Rusinë, duhet thënë që vendet nordike edhe pse me ekonomi të avancuar, nuk janë ekonomi të mëdha dhe Rusia është akoma një shtet me të ardhura të mesme. Afërsia me një shtet me të ardhura të mesme ose me një ekonomi të zhvilluar, nuk është garanci për zhvillim ekonomik.

Të tre këto shtete tashmë renditen mes kryesuesve globalë për sa i përket indekseve ndërkombëtare për lehtësinë e të bërit biznes. Në përgjigje të pyetësorit të Udhëzuesit, agjencia e nxitjes së investimeve në Lituani përmendi “aftësinë e Lituanisë për të ndryshuar dhe rregulluar kushtet për biznesin”.

Këto vende gjithashtu, ofrojnë një nivel relativisht të lartë zhvillimi me një kosto konkurruese. “Pricerunner” 2004 raportoi se Lituania ishte vendi më pak i shtrenjtë në Evropë.

Cilat janë sekretet e zhvillimit në Balltik?

- *Përdorimi inteligjent i zonave të lira.* Lituania dallohet për suksesin në zonat e saj të lira dhe ofrimin e shërbimeve one-stop-shop dhe e incentivave tatimore.
- *Taksat e ulëta.* Të tre shtetet kanë tatime të ulëta për të ardhurat dhe taksë të sheshtë.

- *Përqaftim i teknologjisë dhe i sektorit IT.* Të tre këto shtete kanë futje të lartë të PC (kompjuterëve) dhe Internetit dhe kanë arritur të thithin IT nga Evropa Veriore dhe SHBA. Estonia, në veçanti, shpesh quhet “Finlanda Jugore” për shkak të projekteve IT, sepse ato janë me kosto konkurruese.

- *Përqëndrim në konkurrueshmëri.* Shumica e subvencioneve për industri të ndryshme tashmë janë hequr.

- *Politika të kujdesshme fiskale dhe monetare.* Shtetet Baltike kanë relativisht defiçit të ulët të llogarive rrjedhëse, lejojnë fluksin e lirë të kapitalit, dhe kanë valuta të këmbyeshme.

IPA lituaneze gjithashtu, përmendi edhe impatiktin pozitiv të sigurimit import-eksport, subvencionet në infrastrukturë, trajnimin e punonjësve, përjashtimet nga taksat për tokën e bashkisë dhe taksat për pronën, dhe garancitë e investimeve. Të gjitha këto dhanë efekt pozitiv të IHD dhe rritja ekonomike.

Ndërkohë që progresi ka qenë i ndjeshëm, IPA vë në dukje se barrierat që mbeten akoma janë: numri i pamjaftueshëm i zonave grinfilld (toka të urbanizuara), mungesa e krahut të punës me kualifikim të lartë, dhe incentivat për konkurrentët. Megjithatë, Lituania dhe shtetet e tjera balltike kanë arritur rritje të fuqishme në IHD dhe në rritjen e PBB-së në vitet e undit, dhe shërbejnë si shembuj për sa i takon politikave. Interesant është fakti që IPA lituaneze raporton, se ata e shohin Republikën Çeke, Irlandën dhe Slloveninë si shembuj për ecurinë e agjencive të tyre të investimeve, programet e incentivave dhe programet e klasterave.

Përfundime dhe Rekomandime

Për ekonomitë në zhvillim dhe në tranzicion që nuk kanë luksin e burimeve natyrore si nafta apo gazi, çfarë alternative kanë për përmirësimin e klimës së biznesit? Rastet e studimeve në Irlandë dhe në Shtetet Balltike demonstrojnë që ekonomitë nxjerrëse nuk janë të vetmet mekanizma për zhvillim ekonomik.

Për të qenë konkurrues, vendeve pa këto burime u duhet të përmirësojnë klimën e biznesit. Në ç'tjetër mënyrë mund të tërheqin investime shtesë dhe të zhvillojnë ndërmarrjet vendëse? Thuajse të gjithë indeksat që lidhen me klimën tregojnë që vendet më të pasura dhe me të ardhura mesatare, kanë klimën e biznesit më të fuqishme apo me përmirësim më të shpejtë, dhe vendet që kanë marrë masa për përmirësimin e klimës së biznesit, janë shpërblyer me IHD më të madhe dhe ecurinë ekonomike më të mirë. Edhe pse ndërmarrjet private janë vetë përgjegjëse për suksesin e tyre, i takon qeverive që të sigurojnë kuadrin më të mirë të mundshëm për këto ndërmarrje që të veprojnë me sukses.

Qeveritë zakonisht i kanë mjetet për t'ua bërë më të lehtë biznesin njerëzve. Rritja e nivelit teknologjik dhe nxitja e rritjes ekonomike janë çështje komplekse dhe të vështira, por ndryshimi i legjislacionit për punësimin, thjeshtimi i procedurave të dhënies së lejeve dhe licencave, përpilimi i regjistrimit kombëtar të tokës, apo mbështetja e zhvillimit të infrastrukturës, të gjitha këto janë çështje që u takojnë qeverive për t'ua bërë. Nëse qeveritë dëshirojnë të tërheqin IHD, duhet të përkushtohen në bërjen e një politike të kujdesshme. Regjimet e dobëta rregullatore dhe/ose kapacitetet e dobëta institucionale që çojnë në sjellje jokonkurrese të tregut apo në mosmbledhjen e taksave, priren të kenë ndikim negativ në IHD.

Kapitujt e tjerë të Udhëzuesit diskutojnë për masat që mund të merren për t'i bërë ekonomitë më konkurruese në nivelin makro dhe për të lehtësuar operacionet e biznesit në nivelin mikro.

Për vlerësimin e klimës së përgjithshme të biznesit, shtetet mund të përdorin një instrument gjithëpërfshirës të OECD-së që është Kuadri i Politikave për Investimet (KPI). Kjo politikë është një listë me pyetje specifike me shënime informative që ndihmojnë qeveritë të analizojnë efikasitetin e klimave të tyre të biznesit dhe investimeve. Udhëzuesi inkurajon politikëbërësit që të përdorin Kuadri i Politikave për Investimet (KPI), qoftë nëpërmjet bashkëveprimit formal me OECD-në ose si një mjet për vlerësim dhe planifikim të brendshëm.

SHËNIMET

- 1 Banka Botërore, “*Klima e Investimeve*”, <www.worldbank.org/investmentclimate>
- 2 AT Kearney, Indeksi i Besimit te IHD, Këshilli i Politikave për Biznesin Global, tetor 2004, <<http://www.atkearney.com/main.taf?p=5,3,1,89>>
- 3 UNCTAD, Raporti Botëror i Investimeve 2005, <<http://www.unctad.org/Templates/Page.asp?intItemID=1465&lang=1>>
- 4 IDAIrlandë, adresa e internetit: <www.idaireland.com>
- 5 Ibid.
- 6 Breff ni O’Rourke, BE: Si e çliroi Irlanda “Ekonominë Tigër Kelt” (Pjesa 1), RadioFreeEurope/Radio Liberty.

Kapitulli 2

Një Mjedis Miqësor Politik dhe Ligjor Biznesi është i rëndësishëm për një Klimë të Fuqishme Investimesh

Qeverisja e mirë, transparenca, stabiliteti dhe parashikueshmëria, janë baza thelbësore për zhvillimin ekonomik. Nëse këto tipare bazë politike dhe ligjore kanë mangësi, atëherë stimulantët për rritjen ekonomike si për shembull: burimet e bollshme natyrore, taksat e ulëta apo krahu i lirë i punës, nuk rezultojnë efikase sa duhet. Meqë mungesa e stabilitetit politik dhe sigurisë cenon shumicën e bizneseve të ligjshme, u takon qeverive që mbrojtjen e të drejtave dhe lirive civile, politike dhe ekonomike të tyre, ta bëjnë prioritet kryesor. Përveç garantimit të të drejtave të njeriut dhe parandalimit të krimit, qeveritë duhet të mbrojnë si investimet e huaja, ashtu edhe ato vendëse kundër arbitraritetit apo bllokimeve të pakompensuara, sanksioneve diskriminuese dhe nga ndërhyrjet qeveritare me shtysë nga ngjarjet politike. Qeveritë mund të përmirësojnë transparençën dhe stabilitetin legjislativ duke e afruar legjislacionin tregtar me standardet rajonale dhe globale; duke botuar ligje, rregullore dhe vendime të qeverisë; dhe duke lejuar një periudhë njoftimi dhe komentesh përpara miratimit përfundimtar të ligjeve dhe rregulloreve. Nëpërmjet qeverisë elektronike, Interneti siguron mundësi me kosto të ulët për të hedhur dritë se si funksionojnë qeveritë, si bashkëveprojnë me biznesin dhe si e rregullojnë atë. Shtetet mund ta zbusin korrupsionin – një nga forcat më shkatërruese që kërcënon zhvillimin ekonomik dhe shoqërinë e shëndetshme – duke miratuar ligje të përshtatshme dhe duke ngritur institucione të pavarura jo vetëm për hetimin dhe ndjekjen ligjore të korrupsionit, por që të veprojnë si kontrollore të ushtrimit të paligjshëm të pushtetit qeveritar. Këto dhe të tjera praktika të mira qeverisjeje, u japin një sinjal të qartë bizneseve vendëse dhe të huaja se vendi në fjalë e çmon kontributin e tyre për të mirën e shoqërisë dhe se do të punojë me ta për arritjen e përfitimeve të ndërsjella.

Rëndësia e mjedisit politik dhe kushteve kryesore

Qeveritë shpesh mendojnë se kushtet ekonomike dhe fiskale janë faktorët vendimtarë për tërheqjen e investimeve të huaja. Edhe pse kushtet ekonomike dhe fiskale janë të rëndësishme, faktori kryesor për vendosjen e një klime të favorshme biznesi dhe investimesh është mjedisi politik dhe ligjor. Shtetet mund të ofrojnë taksa të ulëta dhe tokë falas, por nëse investuesit i druhen shpronësimit të aseteve, revokimit të incentiveve, revoltimit të krahut të punës, trazirave civile, apo paaftësisë për të përballur fatkeqësitë natyrore, atëherë ata dekurajohen dhe nuk investojnë. Investuesit duan të binden që vendi në fjalë është i vendosur që të thithë investime të huaja dhe që këto investime janë të sigurta. Mjediset e paqëndrueshme politike rrisin riskun, të cilin investuesit prirën ta shmangin. Përveç kësaj, faktorët politikë si korrupsioni, burokracia dhe mungesa e shtetit të së drejtës, janë jo vetëm risqe, por ngarkojnë investimet me kosto shtesë të drejtpërdrejta. Këshilli i Bashkëpunimit Ekonomik të Detit të Zi shpjegon nivelet relativisht të ulëta të IHD-së në rajonin e Detit të Zi duke cituar investuesit e huaj që ankohen për nivelin e papranueshëm të burokracisë, paqartësive dhe amendimin e shpeshtë të ligjeve dhe që po aq shpesh bien në kundërshtim mes tyre, si dhe për korrupsionin¹.

Shumica e vendeve ekonomiksht më të zhvilluara të OSBE-së kanë pasur pas luftës qeveri politikisht të qëndrueshme të cilat vunë theksin te transparenca, qeverisja e mirë dhe transferimi i qetë i pushtetit. Prandaj nuk është rastësi që këto shtete janë përfituesit dhe gjeneruesit më të mëdhenj të IHD-së së brendshme dhe të jashtme. Edhe vendet në tranzicion mund të konkurrojnë suksesshëm për IHD. Në vitet 1980 dhe 1990, vendet e Evropës Qendrore filluan të përqafojnë këto vlera dhe tashmë janë kthyer ndër destinacionet më tërheqëse për IHD-në në botë. Vendet e Evropës Juglindore (konkretisht: Bullgaria, Kroacia dhe Rumania) po bëjnë progres në drejtim të një mjedisi tërheqës politik dhe kanë pasur rritje të konsiderueshme të fluksit të IHD-së në vitet e fundit.

Faktorët kryesorë politik që mbështetin klimën e fuqishme të biznesit dhe investimeve, janë:

- Siguria;
- Mbrojtja dhe garantimi i të drejtave të investuesit të huaj;

- Stabiliteti legjislativ;
- Transparenca;
- Eliminimi i korrupsionit; dhe
- Qeverisja e mirë.

Siguria

Dokumenti i UNCTAD “Investimet e Huaja të Drejtpërdrejta dhe Strategjitë për Korporatat Ndërnacionale 2005-2008” vlerëson premisat globale për IHD nëpërmjet anketimeve. Sipas përgjigjeve për rreziqet kryesore të fluksit të IHD-së, risku i dytë më i përmendur (81% të të anketuarve) nga ekspertët e IHD-së është kërcënimi i terrorizmit global. Ndërmjet agjencive për nxitjen e investimeve që u anketuan nga IPA-t, “mungesa e stabilitetit politik dhe luftërat civile” janë kërcënimi i tretë më i madh. Nëse kompanitë besojnë se njerëzit dhe asetet e tyre nuk do të jenë të sigurta, atëherë do të mendojnë që edhe investimet e tyre janë të pasigurta. Për më tepër, masat e domosdoshme si rritja e sigurisë fizike dhe IT, rritja e sigurimit të punonjësve dhe të rrugave të atyre që punojnë jashtë shtetit, shtojnë kostot e një investimi. Për shumë industri, sidomos industrinë prodhuese, ndalimi dhe rifillimi i prodhimit në mënyrë të përsëritur, është tepër i kushtueshëm. Në Forumin Botëror Ekonomik në Davos në 2005-ën, një nga Përfundimet e “Vendet më të Mira Për Të Bërë Biznes” ishte si vijon: “Raporti tregon se pas 11 shtatorit, siguria është bërë një shqetësim i konsiderueshëm për të gjithë”². Konflikti i armatosur nuk është i vetmi kërcënim për sigurinë. Epidemitë si gripi i shpendëve dhe SARS mund të minojnë interesimin e investuesve. Qeveritë duhet të bindin që ato janë në gjendje të përballojnë krizat shëndetësore, fatkeqësitë natyrore dhe ngjarjet e tjera që përbejnë kërcënim për sigurinë.

Mbrojtja dhe sigurimi i të drejtave të investuesve

Edhe kur një shtet është i sigurt dhe qeveritë pasojnë njëra-tjetrën në mënyrë të qetë, kompanitë duan të jenë të sigurta që të drejtat e tyre mbrohen. Sipas *Të Bësh Biznes, të Mbrosh Investuesit*, tre nga dhjetë shte-

tet ku investuesit janë më pak të mbrojtur janë vende të OSBE-së. Investuesi duhet të bindet që investimi është i sigurt, që do të trajtohet me drejtësi dhe pa diskriminim, dhe që mosmarrëveshjet do të zgjidhen në mënyrë të drejtë.

Përfitimet nga mbrojtja e investuesve janë të mëdha. Kur pakësohet përqindja e investuesve që janë në minorancë, kapitali themeltar rritet dhe përqëndrimi i pronësisë ndryshon. Investuesit përfitojnë diversifikim të portofolit. Sipërmarrësit përfitojnë akses në para të thata (cash). Pa mbrojtjen e investuesve, tregjet e kapitaleve nuk arrijnë të zhvillohen dhe bankat bëhen i vetmi burim financimi. Megjithatë, sistemet e dobëta regjistruese të kolateraleve dhe pronave bllokujnë shumë biznese në vendet e varfra që të marrin hua bankare. Rezultati: bizneset nuk arrijnë përmasa efiçente ngaqë u mungon financimi dhe rritja ekonomike frenohet.

Burimi: "Të bësh biznes, të mbrosh investuesit" (Banka Botërore)

Investuesit e huaj pretendojnë atë që quhet "trajtim kombëtar": me fjalë të tjera, të trajtohen njësoj si ndërmarrjet vendëse. Nënsektorët ekonomik specifik që lidhen me sigurinë kombëtare mund të kërkojnë trajtim të veçantë ndërmjet ndërmarrjeve të huaja dhe vendëse. Megjithatë, "proteksionizmi" nuk shihet me sy të mirë nga investuesit. Si ekspertët e IHD-së, ashtu edhe përfaqësuesit e korporatave ndërnacionale të anketuar nga UNCTAD, përmendin proteksionizmin si pengesën më të madhe për IHD. Në përgjithësi, vendet me klimë të fuqishme biznesi dhe investimesh, i trajtojnë njësoj ndërmarrjet vendëse dhe të huaja, dhe sigurojnë mjedisin më konkurrues të mundshëm. Një shtet me incentiva të ndërlikuara fiskale për investuesit e huaj në disa industri dhe që nuk lejon investimet e huaja në sektorë të tjerë, krijon një ekonomi më pak konkurruese me një fushë loje të pabarabartë që është e kushtueshme për t'u drejtuar si nga Qeveria ashtu edhe nga kompanitë. Kjo shpesh rezulton më e kushtueshme për Qeverinë sesa për kompanitë.

Këto janë disa nga mbrojtjet dhe garancitë themelore që kërkojnë investuesit. Parimet kryesore të

investuesit përfshijnë të drejtën për:

- Trajtim të barabartë dhe jodiskriminues të investuesve vendas dhe të huaj, veçanërisht në zbatimin e kontratave dhe pagimin e borxheve ndaj Shtetit;
- Investim në të gjithë sektorët, nën të gjitha strukturat e biznesit dhe në cilëndo formë (të drejtpërdrejtë, portofol, etj.) që lejohet dhe rregullohet me ligj;
- Garantim kundrejt privatizimit, shpronësimit apo masave të tjera me efekt të ngjashëm, dhe kompensim të drejtë në rast se këto rrethana ndodhin për shkak të sigurisë kombëtare;
- Transferim të fitimeve jashtë shtetit në valutë të huaj pas pagimit të taksave dhe tarifave të vendosura me ligj;
- Pronësi mbi tokën;
- Mbrojtje të pronësisë intelektuale dhe industriale; dhe
- Zgjidhje të mosmarrëveshjeve në gjykata vendore, që janë të drejta dhe të pavarura, ose të kërkojnë arbitrazh vendas ose ndërkombëtar.

Masat që mund të marrin shtetet janë:

- Hartimi i një "karte të të drejtave" për investuesit apo një ligj për investimet e huaja që përcakton mbrojtjen ligjore që i garantohet investuesit;
- Hartimi i marrëveshjeve me kompanitë shumëpalëshe dhe instrumentave që nxitin mbrojtjen e të drejtave të investuesit, të drejtave të pronësisë, etj., siç është Konventa e Kombeve të Bashkuara për Njohjen dhe Ekzekutimin e Vendimeve të Arbitrazhit, e Bankës Botërore për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve të investimeve, Qendra Ndërkombëtare e OECD-së për Zgjidhjen e Mosmarrëveshjeve mbi Investimet, si dhe Deklarata e OECD-së për Investimet Ndërkombëtare dhe Ndërmarrjet Shumëpalëshe;
- Hartimi i marrëveshjeve për investimet dypalëshe, ku përcaktohen mbrojtja dhe garancitë për investimet;
- Hartimi i ligjeve specifike që në mënyrë rigoroze kufizojnë, dhe rregullojnë masat e shpronësimit, si dhe sigurojnë kompensim të drejtë në rast shpronësi; dhe
- Sigurimi i kushteve për investuesit që të blejnë dhe të zotërojnë tokë, ose të marrin me qira afatgjatë, në një mënyrë transparente dhe të arsyeshme.

Stabiliteti legjislativ

“S’ka rëndësi nëse taksa mbi fitimin është 17% apo 21%. Natyrisht, 17% është më mirë. E rëndësishme është që Kodi Fiskal (i Tatimeve) të qëndrojë i pandryshuar për pesë vitet e ardhshme që ta di se çfarë tak-sash kam për të paguar”.

Citim nga një administrator ballkanas i një firme të madhe shumëkombëshe që prodhon mallra konsumi - 2004

Stabiliteti legjislativ është një nga elementët kyç për një mjedis politik që mbështet klimën e fuqishme të biznesit dhe investimeve. Ligjet, që ndryshohen vazhdimisht, ndikojnë negativisht në aftësinë e investuesve për të parashikuar fitimet. Për më tepër, kosto shtesë për një investues janë edhe modifikimi i praktikave të biznesit si financa dhe auditimi, autputet mjedisorë dhe administrimii i krahut të punës. Gjithashtu, edhe kur kushtet janë të favorshme në një moment të caktuar, një mjedis i paqëndrueshëm legjislativ mund t’u japë investuesve përshtypjen se është i lartë rreziku i thellimit të kushteve të pafavorshme, që mund t’i bindin ata, që të heqin dorë nga investimi.

Në listën e aksioneve për shitje, një kompani evropianoperëndimore që nxirrte minerale në Azinë Qendrore, bëri deklarinë e mëposhtëm: “Rikuperimi i shumës së paraqitur në bilanc në lidhje me shpenzimet de-facto për nxjerrjen e mineraleve varet nga zbulimi i rezervave ekonomikisht të rikuperueshme, pretendimeve ligjore për minierat dhe stabilitet politik, ekonomik dhe legjislativ të vendeve të Azisë Qendrore...”³. Ky është një shembull, ku investuesit drejtpërdrejt paralajmërojnë aksionerët se fitimet për investimin ndikohen nga stabiliteti legjislativ në vendet ku ata operojnë. Nëse faktori i riskut eklipson fitimin për një investim, atëherë investuesit e huaj priren të zhvendosin kapitalin e tyre diku tjetër. Në diskutimet për sistemet kombëtare energjetike, Komisioni Evropian thekson se çdo mungesë stabiliteti në sistem krijon risqe të mëdha për investimet, çka shprehet në kosto më të larta për konsumatorët.

Tri masat e mëposhtme mund të ndihmojnë Shtetet pjesëmarrëse të OSBE-së që të arrijnë stabilitet më të madh legjislativ duke rritur transparencën dhe parashikimin si në procesin legjislativ, ashtu edhe në atë ligjberës.

Miratimi i legjislacionit tregtar të krahasueshëm ose të ngjashëm me *acquis communautaire* të Bashkimit Evropian. Ky rekomandim nënvizon nevojën për ligje tregtare që janë të njohura për investuesit dhe në linjë me standardet ndërkombëtare.

Në Bashkimin Evropian, *acquis communautaire* siguron një kornizë të njohur ligjesh të cilat investuesit i njohin dhe i kuptojnë mirë. Miratimi i ligjeve të ngjashme, duke mos diskriminuar ndërmjet Shteteve joanëtare të BE-së dhe OSBE-së, u siguron investuesve një sens parashikimi dhe qetësie dhe gjeneron një atmosferë pro-investim. Gjithashtu, kur investuesit investojnë në një shtet me kuadër të përcaktuar legjislativ dhe rregullator, atëherë për ta është më e lehtë dhe më e lirë që të zgjerohen në tregje, që rregullohen nga kuadret të ngjashme apo të njëjta.

Udhëzuesi nuk propozon që, shtetet që nuk janë zyrtarisht në procesin zgjerues të BE-së duhet specifikisht të përputhin legjislacionin e tyre me *acquis*. Secili shtet pjesëmarrës i OSBE-së është sovran dhe ka paketat e veta ligjore bazuar në traditën e tyre ligjore dhe kulturore, qoftë kur kjo traditë është e drejta e përbashkët, e drejta civile, apo diçka tërësisht tjetër. Udhëzuesi thjesht sugjeron që këto vende duhet të mirë orientohen për të qenë të hapura ndaj reformës në legjislacionin tregtar dhe të miratojnë ligje jodiskriminuese që janë sa më afër legjislacionit.

Përgjigje nga Pyetësi i Udhëzuesit

Dialogu me përfaqësuesit e sektorit privat dhe veçanërisht me investuesit e huaj për hartimin e politikave, do të ndihmonë në vlerësimin e reformave prioritare, siguron një sens realist të zbatimit të reformës në terren dhe rrjedhimisht bën të mundur përmirësimin dhe përshpejtimin e reformës. Për më tepër, investuesit e huaj, që aktualisht kanë investime të drejtpërdrejta në një shtet, janë shpesh ambasadorët më të mirë dhe më të besueshëm për investuesit potenciale në një ekonomi në tranzicion.

- *Vendosja e një periudhe për njoftim dhe komente për projektligjet për tregtinë.* Qeveritë e kanë më mirë që të lejojnë një periudhë 30-ditore për njoftim dhe komente për legjislacionin e lidhur me biznesin, 90 ditë për ligjet me impakt të fuqishëm mbi tregtinë, duke postuar projektligjet në një vend qendror në Internet si dhe njoftime elektronike aktive për palët

e interesuara dhe/ose të regjistruara. Dekretet emergjente dhe urdhrat e befasishëm ekzekutivë nuk pëlqehen aspak nga investuesit, me përjashtim të rasteve kur ato nxirren si përgjigje ndaj një problemi specifik dhe të njohur. Publikimi paraprak i projektligjeve u jep paralajmërimin investuesve dhe njerëzve të biznesit se ata ndoshta duhet të përgatiten që të ndryshojnë mënyrën si bëjnë biznes. Gjithashtu, “komentet” e ardhura nga njerëzit e biznesit zakonisht përmirësojnë legjislacionin tregtar. Kur qeveritë kërkojnë përshtypjet dhe vërejtjet e komunitetit të biznesit, shpesh ka ndikim pozitiv në mjedisin e biznesit.

Slovakia dhe Estonia, dy nga Shtetet e OSBE-së me rritjen ekonomike më të shpejtë dhe ecurinë për investimet për investimet më të mirë IHD, kanë kërkesa zyrtare për njoftimin publik dhe konsultimin për legjislacionin. Armenia ka bërë hapa në këtë aspekt. Një raport i Grupit Armenian për Kërkimet Ndërkombëtare që vlerësonte shtetin e së drejtës dhe legjislacionin tregtar në Armeni në vitin 2003, shprehej kështu: “Duhet nënvizuar se ligjet e tjera të Armenisë sigurojnë pjesëmarrjen e publikut në procesin ligjvënës nëpërmjet “njoftimit dhe komenteve”. Për shembull, ligji armenian për letrat me vlerë që bazohet në modelet e SHBA-së, sanksionon që projekt-rregulloret e Komisionit armenian të Letrave me Vlerë të botohen paraprakisht që të merren komentet e publikut përpara miratimit përfundimtar⁴”. Përdorimi i Internetit cilësohet si metoda më e mirë për njoftim dhe komente, sepse e zgjeron rrezën e përhapjes së njoftimit dhe të gjitha projekt-aktet mund të gjenden në një vend qendror. Gjithashtu, njoftimi elektronik se projekt-legjislacioni është postuar në Internet, mund t’iu dërgohet palëve të interesuara dhe/ose të regjistruara.

• *Vendosja e një kalendari ngjarjesh periodike legislative.* Ideja është që ndryshimet legislative të jenë të parashikueshme. Për shembull, rishikimi i nivelit të taksave mund të bëhet një apo dy herë në vit. Kështu firmat janë të përgatitura me rastin e çdo eventualiteti.

Transparenca

Të tri masat e përmendura më lart synojnë hapjen dhe llogaridhënien para publikut, të cilët janë elementë kyçë të transparencës. Programi i Kombeve të Bashkuara për Zhvillimin (UNDP) e përkufizon transparencën si shkëmbim informacioni dhe veprim në mënyrë të hapur. Transparenca u mundëson aktorëve të mbledhin informacion që mund të rezultojë vendimtar për zbulimin e abuzimeve dhe mbrojtjen e interesave të tyre. Sistemet transparente kanë procedura të qarta për vendim-marrjen publike dhe kanale të hapura komunikimi, si dhe garantojnë akses të gjerë për një gamë të madhe informacioni.

Për investuesit vendës dhe të huaj, informacioni transparent për mënyrën si zbatohen rregullat dhe aktet për investimet dhe se si ato mund të ndryshohen, është një faktor vendimtar në vendimet për investimet.

Transparenca dhe parashikueshmëria janë veçanërisht të rëndësishme për investuesit e huaj që u duhet të funksionojnë me sisteme rregullatore, kultura dhe kuadre administrative shumë ndryshe nga ato që janë mësuar.

Një kuadër rregullator investimesh që është transparent dhe i parashikueshëm, ndihmon bizneset të vlerësojnë mundësitë potenciale për investime në një mënyrë më të informuar dhe më të shpejtë në kohë, duke e shkurtuar kohën që i duhet investimit për t’u bërë produktiv.

Burimi: Kuadri i Politikave për Investimet e OECD-së.

Transparenca shpesh është më e rëndësishme për ekonomitë në zhvillim dhe në tranzicion, sepse niveli i ulët i investimeve nuk jep një “historik” për investuesit. Për shembull, mangësitë në transparencë në Kinë eklipsohen nga përmasat gjigante të tregut dhe historiku i investimeve të suksesshme prej miliarda eurosh.

Ekonomitë në zhvillim dhe në tranzicion të zonës së OSBE-së që nuk kanë epërsitë që gëzon një komb si Kina, mund të vendosin një mjedis më transparent për të inkurajuar rritjen e investimeve. Studimi i OECD-së

IHD për Zhvillimin sugjeron që kompanitë mund të parapëlqejnë të investojnë në shtete me kuadër të shëndetshëm ligjor dhe rregullator, që nuk është “miqësor ndaj investimeve”, por që paraqet qartë mjedisin ku ata do të operojnë. Nga ana tjetër, duket se ekziston një prag transparence nën të cilin kushtet e biznesit bëhen kaq të paqarta, sa që thuajse asnjë investues nuk është i gatshëm të hyjë, pavarësisht shkallës së tundimit.

Indeksi i Paqartësisë/ Opacitetit është një instrument për llogaritjen e transparencës që është zhvilluar nga Grupi Kurtzman. Krijuesit e Indeksit të Opacitetit besojnë se “risqet e përditshme, me shkallë të ulët”, të shoqëruar me mungesën e transparencës, përbëjnë barrierat për investimet dhe tregtinë globale. Indeksi bazohet në një metodologji të quajtur “CLEAR”, ku secila gërmë përfaqëson në anglisht një koncept: C për Korrupsion, L për Sistem Ligjor, E për Politika Ekonomike, A për Praktikrat e Llogarisë dhe Financave, dhe R për Mjedisin Rregullator. Bëhen një seri pyetjesh, zakonisht me dy alternativa, në secilën prej fushave dhe në bazë të përgjigjeve arrihet në një shifër. Fatkeqësisht Indeksi i Opacitetit nuk përfshin vendet e Evropës Juglindore dhe të Azisë Qendrore. Siç mund të pritej, vendet me nivele më të larta zhvillimi ekonomik janë më pak “opake”. Finlanda, Mbretëria e Bashkuar, Danimarka, Suedia dhe SHBA janë pesë vendet e OSBE*së me Indeks të mirë të Opacitetit.

Pavarësisht se nuk mbulonte të gjitha shtetet e globit, studimi doli në disa përfundime interesante. Grupi Kurtzman pretendon se për çdo një pikë rritje në indeksin e opacitetit, PBB për frymë ulet me 986 USD dhe IHD për frymë ulet me një përqind.

Programi Ekonomik i majit 2005 i ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë i kushton rëndësi të veçantë transparencës. Transparenca më e madhe kërkohet për privatizimet dhe pas-privatizimet, dhe Banka Qendrore dhe Ministria e Financave angazhoheshin që të rrisnin shkallën e komunikimit me publikun dhe decentralizimin fiskal. USAID (Agjencia e Shteteve të Bashkuara për Zhvillimin Ndërkombëtar) ka vazhduar t'i japë Ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë asistencë teknologjike që të përmirësojë transparencën dhe efikasitetin e shërbimeve qeveritare. Progresi i bërë nga ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë është vërejtur edhe nga BE. Më 16 dhjetor 2005, Bashkimi Evropian i

akordoi Ish-Republikës Jugosllave të Maqedonisë statusin e vendit kandidat.

Shqipëria, në progres-raportin e Komisionit Evropian për stabilizim-asociimin në vitin 2005, vlerësohet për përpjekjet për t'u bërë më transparente. Disa nga masat që mori ishin: pakësimi i komisioneve të përhershme parlamentare, ngritja e një komisioni për reformën zgjedhore, procedurat e reja parlamentare në legjislaturë, dhe rekrutimi i hapur i nëpunësve civilë përfshi edhe përdorimin e Internetit. 2004 shënoi një rritje prej 41% të IHD-së dhe fluksin më të lartë të IHD-së në historinë e këtij vendi.

Më poshtë kemi renditur disa nga praktikrat më të mira që Shtetet e OSBE-së mund të përdorin për rritjen e transparencës në qeveritë e tyre.

- *Përdorimi i gjerë i qeverisë elektronike.* Përdorimi i gjerë dhe gjithëpërfshirës i qeverisë elektronike zgjeron përhapjen e informacionit, pakëson potencialet për praktika të fshehta dhe lehtëson inspektimet dhe auditimin e aktiviteteve. Publikimi dhe shpërndarja e legjislacionit dhe rregulloreve, privatizimeve dhe tenderëve të qeverisë mund të përfitojnë nga qeveria elektronike.

Publikimi në Internet në gjuhën vendëse dhe në anglisht i legjislacionit tregtar dhe vendimeve të rëndësishme gjyqësore, është jo vetëm një mënyrë e shkëlqyer për nxitjen e transparencës, por, gjithashtu, përbën një kontribut të shquar për nxitjen e dialogut me investuesit e huaj.

- *Publikimi dhe rishikimi i vendimeve administrative, përfshi tenderët publikë.* Publikimi dhe rishikimi i vendimeve administrative e garanton komunitetin e biznesit se, qeveria jep llogari për vendimet që merr dhe është e gatshme të përballet me opinionin kritik publik.

- *Përkrahja e medias së pavarur dhe shtypit.* Transparenca rritet kur ka një shtyp të pavarur në gjendje të hetojë dhe të diskutojë politikrat dhe aksionet e qeverisë pa pasur frikë nga hakmarrja. Qeveritë nuk duhet të përpiqen që të shtrëngojnë mediat të shprehin pikëpamje të caktuara duke përdorur instrumente imponuese ekonomike, apo duke kërcënuar me censurim të informacionit.

- *Miratimi i standardeve ndërkombëtare për llogaritë.* Përdorimi i standardeve ndërkombëtare për llogaritë lehtëson vlerësimin financiar të ndërmarjeve dhe projekteve investuese. Kompanitë e huaja janë më në gjendje që të vlerësojnë deklaratat financiare të ndërmarrjeve.

Korrupsioni

“2 deri në 4 vite. Gjashtë muaj nëse je i gatshëm të paguash”.

Kjo është përgjigjja e një udhëheqësi të një organizate të shoqërisë civile në Ukrainë në shtator 2005 kur u pyet se sa kohë duhet për të nisur një projekt të madh investimi, si për shembull ndërtimi i një fabrike.

Një numër shumë i madh i përgjigjeve të pyetësorit për përgatitjen e Udhëzuesit, shprehnin mendimin se shumë reforma premtuese që synonin rritjen e zhvillimit ekonomik, u minuan rëndë nga korrupsioni dhe më të dëmtuara kanë qenë NVM-të. Këto vrojtme janë në linjë të njëjtë me ato të literaturës ekonomike, përfshi këtu një studim të vecantë që Këshilli Konsultativ për Investimet e Huaja në Federatën Ruse bëri me 158 firma të huaja. Në atë studim, 71% e të pyeturve evidentonin korrupsionin si pengesën më të madhe për investime të reja në vend. Po çfarë është korrupsioni? Sipas Këshillit të Evropës, korrupsion do të thotë të kërkosh, të ofrosh, të japësh apo të pranosh, drejtpërdrejt ose jo, ryshfet ose çfarëdo epërsie apo premise favorizuese që shtrembëron ecurinë drejtë të një detyre apo sjelljeje që kërkohet nga marrësi i ryshfetit. Kultura të ndryshme mund të kenë perceptime të ndryshme për korrupsionin, por një fakt është i qartë: korrupsioni është pengesë si për investimet e huaja të drejtpërdrejta, ashtu edhe për zhvillimin e NVM-ve. Edhe pse investuesit mësojnë “t’ia gjejnë anën” korrupsionit nëpërmjet lobimit, ndërtimit të marrëdhënieve, përdorimit të medias dhe taktikave të tjera, fakti i thjeshtë është se korrupsioni u kushton investuesve para dhe kohë.

Përtej stigmës dhe shijes së keqe të korrupsionit, llogaritet se operimi në një mjedis të korruptuar u kushton investuesve deri në 4% të kostove totale të tyre. Katër përqind është një shifër mjaft e lartë dhe që ndikon fuqishëm në preferencën e investuesit se ku të investojë. Samuel Funkhauser i Bankës Evropiane për

Rindërtim dhe Zhvillim (BERZH) krijoi grafikun e mëposhtëm (Figura 2.1) ku llogaritet pjesa e të ardhurave që përdoret për ryshfet në Evropën Qendrore, Evropën Juglindore dhe në ish-republikat e Bashkimit Sovjetik. Nuk është çudi që Evropa Qendrore, rajoni me IHD dhe PBB më të lartë për frymë, ishte edhe rajoni me nivelin më të ulët të të ardhurave të përdorura për ryshfet; pastaj vijon Evropa Juglindore dhe ish-vendet sovjetike që përdornin të ardhurat më të mëdha për këtë qëllim. Sipas studimit të BERZH-it, të gjitha vendet me përjashtim të njërit, e ulën pjesën e të ardhurave të përdorura për ryshfet nga viti 2002 në 2005, ku përmirësimet më të dukshme i bënë Gjeorgjia, Kirgizistani, Rumania dhe Shqipëria.

Vlerësimet e mëtejshme të lidhjes midis korrupsionit dhe lulëzimit kombëtar, e bënë të qartë që vendet më të pasura të OSBE-së janë gjithashtu, edhe vendet të gjykuara nga vëzhguesit ndërkombëtar si më pak të korruptuarat. Tabela 2.1 jep pesë vendet e OSBE-së me PBB-në më të lartë për frymë në vitin 2005 si dhe pesë vendet me PBB-në më të ulët sipas Indeksit të Perceptimit të Korrupsionit (CPI) të hartuar nga Transparenca Ndërkombëtare. Luksemburgu, vendi me PBB-në më të lartë për frymë në OSBE dhe në botë, u rendit i dhjeti në CPI. Islanda, vendi me rezultatin më të mirë në CPI, kishte rezultatin e gjashtë më të mirë për PBB për frymë në OSBE. (Shënim: San Marino ka PBB-në e pestë më të mirë për frymë por nuk shfaqet në tabelë sepse nuk ka rezultat për CPI.

Udhëzuesi nuk parashtroi një lidhje të drejtpërdrejtë ndërmjet perceptimit për korrupsionin dhe lulëzimit ekonomik. Por ama thekson se korrupsioni është padyshim një tregues i rëndësishëm i shëndetit të një klime biznesi dhe investimesh dhe shtetet që duan të forcojnë rritjen ekonomike nëpërmjet rritjes së investimeve të huaja të drejtpërdrejta dhe zhvillimit të NVM-ve, qeveritë e tyre duhet të adresojnë çështjen e korrupsionit. Për të gjitha ekonomitë e OSBE-së, rezultatet CPI përputhen me të dhënat e PBB-së për frymë. Ekonomitë e Evropës Qendrore kanë nivelin më të lartë të PBB-ve për frymë si dhe indekset më të mira të Perceptimit të Korrupsionit, të pasuara nga ekonomitë e Evropës Qendrore, dhe më pas ekonomitë e Evropës Juglindore dhe shumica e ekonomive të ish-republikave sovjetike.

FIGURA 2.1

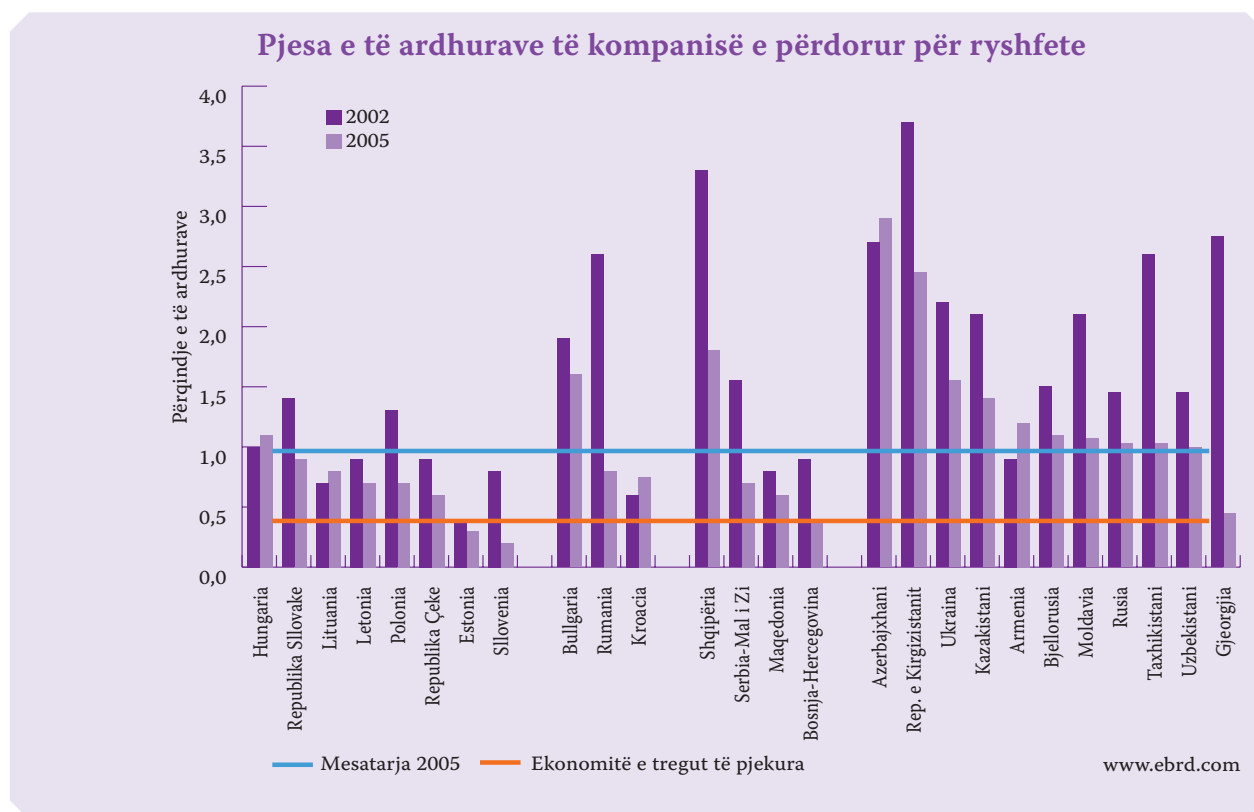

TABELA 2.1

Pesë vendet e para dhe pesë të fundit të OSBE-së për PBB për frymë dhe rezultatet e tyre në Indeksin e Perceptimit të Korrupsionit (CPI) të hartuar nga Transparenca Ndërkombëtare 2005

Shteti	PBB për frymë	Rezultati CPI
Luksemburgu	62,700 USD	8.5
Norvegjia	42,400 USD	8.9
Shtetet e Bashkuara	41,800 USD	7.6
Zvicra	35,000 USD	9.1
Islanda	34,600 USD	9.7
Mesatarja e OSBE-së		5.3
Ish-Unioni Serbi-Mal i Zi	3,600 USD	2.8
Moldavia	2,100 USD	2.9
Uzbekistani	1,900 USD	2.2
Kirgizistani	1,800 USD	2.3
Taxhikistani	1,200 USD	2.1

Burimi: Transparenca Ndërkombëtare dhe UNCTAD.

Praktikat e ndjekura nga një numër shtetesh që kanë shënuar progres kundër korrupsionit janë si më poshtë:

- *Ngritja e një agjencie ose departamenti të pavarur antikorrupsion.* Një agjenci e pavarur antikorrupsion me kompetencën që të ndjekë penalisht, përmirëson aftësinë e një vendi për të luftuar korrupsionin. Agjencia antikorrupsion në Rumani ka vënë në shënjestër disa zyrtarë të lartë të qeverisë dhe eksponentë të biznesit, në përpjekje për të përmirësuar qeverisjen dhe rrjedhimisht reputacionin si një destinacion investimesh.
- *Lehtësirat administrative.* Burokracia është një terren pjellor për korrupsionin. Sa herë ka një refuzim potencial ose ngadalësim të një projekti investimi, ka një tundim korrupsioni për burokratin dhe investuesin. Eliminimi i pengesave të panevojshme burokratike ia pakëson shanset korrupsionit. Sllovakia mund të merret si shembull i mirë për ekonomitë në zhvillim dhe në tranzicion të OSBE-së. Në përgjigje të pyetësorit tonë për klimën e biznesit dhe investimeve, përfaqësuesi i Agjencisë Sllovaqe të Investimeve vuri në dukje se baza e të dhënave “Të bësh Biznes” e Bankës Botërore e ren-

KUTIA 2.1

Progresi i Estonisë drejt një gjyqësori të pavarur

Pavarësia e gjyqësorit në Estoni garantohet nga kushtetuta e vendit. Estonia gjithashtu miratoi Aktin e Gjykatave në korrik 2002, që rriste pavarësinë dhe administrimin e gjykatave të Estonisë. Sipas opinionit të BERZH-it, “Edhe pse ka vend për përmirësime në efikasitetin e gjykatave dhe ekzekutimin e vendimeve gjyqësore, besimi publik te sistemi ligjor që mbron të drejtat kontraktuale në Estoni është ndër më të lartët në vendet ku operon Banka Botërore dhe reformat administrative në gjyqësor vazhdojnë me shpejtësi”⁵.

dite Sllovakinë në vendin e parë për reformat e biznesit dhe të katërtën në botë.

- *Vendosja e një gjyqësori të pavarur.* Shumica e ish-republikave sovjetike dhe vendeve të Azisë Qendrore kanë dispozita kushtetuese për një gjyqësor të pavarur. Megjithatë, shumë pak prej tyre kanë gjyqësore vërtet të pavarur, për shkak të dominimit të ekzekutivit. Krijimi i një gjyqësori të pavarur, të mirëpaguar dhe të mirëtrajnuar, është çelësi për vendosjen e shtetit të së drejtës.

- *Rritja e pagave dhe nxitja e profesionalizmit ndër nëpunësit civilë.* Përveç pasjes së gjykatësve të mirëpaguar, edhe nëpunësve civilë u duhet dhënë një pe mjaagë e mjaftueshme që t’i rezistojnë tundimit të korrupsionit. Nëse nëpunësit civilë nuk arrijnë të kenë një standard të pranueshëm jetese, atëherë patjetër që korrupsioni do të bëhet protagonist. Nëse qeveritë duan të mbajnë një fuqi punëtore të ndershme, të motivuar dhe profesionale, duhet të jenë të gatshme të paguajnë paga të drejta. Në vende të varfra ku pagat janë të ulëta dhe të ardhurat e qeverive të kufizuara, gjetja e fondeve për p më të larta është një sfidë e vështirë. Si një prej masave është përmirësimi i klimës së biznesit duke reduktuar burokracinë, çka

KUTIA 2.2

Përpjekjet antikorrupsion në Azerbajxhan

Ligji i ri kundër korrupsionit në Azerbajxhan hyri në fuqi më 1 janar 2005. Sipas këtij ligji, një komision i ri do të ketë kompetencën për të kërkuar deklarimin e plotë të pasurive nga ana e zyrtarëve të qeverisë. Azerbajxhani gjithashtu ka marrë masa për reformimin e shërbimit civil, duke rritur ndjeshëm pagat e nëpunësve të shtetit. Në janar 2003, si pjesë e reformave në Ministrinë e Taksave, qeveria pakësoi numrin e nëpunësve me 40% por ua dyfishoi pagat atyre që u mbajtën. Grupet kryesore të biznesit si Dhoma Amerikane e Tregtisë flasin për përmirësime të administrimit tatimor. Qeveria gjithashtu rriti me 50 deri në 100% pagat e nëpunësve civil në disa sektorë, përfshi shëndetësinë dhe arsimin.

e lehtëson rritjen e rrogave. Eliminimi i posteve të panevojshme siguron prapë fonde shtesë për rrogat e nëpunësve të tjerë. Gjithashtu, në planin afatmesëm, përmirësimi i klimës së biznesit dhe investimeve sjell të ardhura shtesë nga taksat.

Nëpunësve civilë duhet t'u kërkohet që të firmosin një kod etike dhe të marrin trajnim mbi etikën. OSBE, USAID dhe organizata të tjera donatore po japin, ose të paktën kanë dhënë këtë lloj trajnimi në disa vende të OSBE-së si në Rusi, Kazakistan, Armeni dhe Shqipëri.

- *Ligji i denoncimit të korrupsionit.* Personat që janë dëshmitarë të korrupsionit shpesh qëndrojnë pasiv nga frika e hakmarrjes në formën e heqjes nga puna, uljes në detyrë, hakmarrjes politike dhe të tilla si këto. Kur denoncuesi është nëpunës i administratës publike, ai ose ajo duhet të jetë i lirë që të raportojë te avokati i popullit, agjencitë antikorrupsion apo auditorët e përgjithshëm. Një ligj referues për vendet e OSBE-së është Akti i Zbulimit të Interesit Publik (AZIP) në Mbretërinë e Bashkuar. AZIP synon të promovojë llogaridhënien dhe qeverisjen e shëndetshme në organizata duke i garantuar punonjësit se është e sigurt dhe e pranueshme për ta që të ngrenë shqetësime në lidhje me parregullsitë në kryerjen e një biznesi apo detyre. Nëpunësi që ngre shqetësime në përputhje me ligjin, i sigurohet mbrojtje e plotë dhe e menjëhershme nga pushimi nga puna apo viktimizimi⁶.

- *Zbatimi dhe ekzekutimi i ligjeve kundër korrupsionit.* Para pak kohësh, disa vende të Evropës Perëndimore lejonin kompanitë që të trajtonin rryshfetet e paguara për të bërë biznes jashtë shtetit si taksa të zbritshme. Korrupsioni publik në ekonomitë në zhvillim dhe tranzicion cilësohej si një fakt i jetës, dhe pak ekzistonte shqetësimi nga qeveritë në vendet e zhvilluara që të bënin diçka për këtë situatë. Sot, me miratimin e traktateve ndërkombëtare si Konventa AntiRryshfet e OECD-së dhe Konventa e Kombeve të Bashkuara kundër Korrupsionit⁷, shumë kombe po përpiqen të korrigojnë këto praktika si brenda ashtu edhe jashtë shtetit. Vendet që ende nuk kanë legjislacion gjithëpërfshirës antirryshfet, mund të gjejnë kuadro funksionalë për hartimin e ligjeve të përshtatshme. Megjithatë, siç vërehet edhe gjatë Udhëzuesit, thjesht miratimi i një politike apo hyrja në fuqi e një ligji rezultojnë plotësisht jo-efikase kur nuk ndiqen

nga ekzekutimi. Përveç gjykatave të fuqishme dhe të pavarura, kjo kërkon prokurorë me autoritet ligjor dhe fuqi praktike që të hetojnë dhe të ndjekin penalisht çështjet e rënda të korrupsionit publik.

Mbi bazën e Vendimeve të Këshillit të Përhershëm Ministror të OSBE-së dhe Dokumentit Strategjik për Dimensionin Ekonomik dhe Mjedisor të miratuar në 2003, OSBE ka marrë një rol të fuqishëm në luftën kundër korrupsionit, në bashkëpunim të ngushtë me organizatat partnere si Zyra e Kombeve të Bashkuara kundër Drogës dhe Krimin (UNODC). Një nga aktivitetet e përbashkëta midis OSBE-së dhe UNODC është Konventa e OKB-së kundër Korrupsionit.

Manuali i OSBE-së *Praktikat më të Mira për të Luftuar Korrupsionin* shërben si një dokument referimi për ligjvënësit, zyrtarët e qeverive, OJQ-të dhe anëtarë të qarqeve të biznesit dhe të shoqërisë civile që marrin përsipër të hartojnë vetë projektligje kundër korrupsionit, plane veprimi kombëtare dhe strategji. Ky manual u botua për herë të parë në 2004 dhe që atëherë është përkthyer në shqip, armenisht, azerbajxhanisht, kirgizistanisht, rusisht, serbisht, taxhikistanisht dhe uzbekistanisht. Gjithashtu është i disponueshëm në version elektronik në faqen e internetit të OSBE-së: www.osce.org/sea. "Paketa e Rregullave Antikorrupsion" e Kombeve të Bashkuara është një tjetër burim i shkëlqyer.

Qeverisja e mirë

"Qeverisja e mirë tashmë njihet si një parakusht vendimtar për mirëfunksionimin e tregjeve dhe rrjedhimisht për kushtet tërheqëse investuese dhe akordimin e qëndrueshëm të kapitalit investues.

Qeverisja e mirë dhe Praktikat më të mira për Politikën dhe Nxitjen e Investimeve, Mehmet Ögütçü, në seminarin e UNCTAD-it për Praktikat Efkase dhe Transparente për Nxitjen e Investimeve: Rasti i LDC, Gjenevë, 6-7 qershor, 2002

Një nga gjërat më të thjeshta që shtetet mund të bëjnë për përmirësimin e klimës së biznesit është thjesht të qeverisin mirë. Regjimet që shikohen si të korruptuara, të paqëndrueshme ose të paafta, i dekurajojnë investuesit. UNCTAD quan qeverisje të mirë atë që ka këto katër cilësi kryesore: parashikueshmërinë,

transparencën, llogaridhënien dhe pjesëmarrjen.

Nëse qeveritë duan që qeverisja e mirë të bjerë në sy të investuesve, mund të vënë në punë disa praktika të mira.

- *Privatizime dhe tendera transparentë dhe konkurrues.* Nëse investuesit e huaj nuk besojnë se do të kenë mundësi të drejta për të konkurruar për privatizimet dhe tenderat e shtetit, normalisht që nuk do të prirën të besojnë se do të trajtohen me drejtësi nga autoritetet fiskale, inspektorët e shtetit, apo sistemi gjyqësor. Kur privatizimet dhe tenderat bëhen të hapur dhe konkurrues, ku përzgjedhja është e hapur për opinionin publik, atëherë investuesit do ta kuptojnë që qeveria po kërkon mjedisin sa më konkurrues të mundshëm.
- *Pagim i shpejtë dhe i plotë i borxheve të shtetit.* Entet sovraane shpesh kanë luksin që t'ua vonojnë pagesat kreditorëve. Edhe pse kjo mund të zbut vështirësitë e qeverisë në fluksin e parasë, dërgon një sinjal të keq te investuesit. Nëse qeveria nuk paguan për shërbimet, konsulencat, apo produktet, ulet tërheqja e investimeve në infrastrukturë apo kontratat bashkiake. Një investues anonim deklaroi se parapëlqente të investonte në Evropën Lindore vetëm nëse do të hynte garant BERZH, Banka Botërore, OPIC apo ndonjë organizatë tjetër e ngjashme, sepse ai kishte shumë pak besim te gatishmëria e qeverive për pagimin e borxheve ndaj tyre.
- *Krijimi i një procesi sistematik konsultimi me sektorin privat.* Dialogu i rregullt konstruktiv me sektorin privat mund të sjellë më tepër sesa shkëmbim informacioni. Shpesh, konsultimi i drafteve të legjislacionit, mbajtja e takimeve të hapura me publikun dhe organizimi i forumeve, si dhe krijimi i këshillave në partneritet me sektorin privat, u sjell qeverive përfitime si konsulencë falas, legjislacion më të mirë tregtar dhe mbështetje më të gjerë për programet qeveritare.

Përgjigje nga Pyetësi i Udhëzuesit:

Qeveria e Kirgizistanit, në përpjekje për përmirësimin e klimës së investimeve në vend, konfirmoi një plan masash të quajtur Matrica e Investimeve. Qëllimi i saj është heqja

e barrierave ndaj fluksit të investimeve të drejtpërdrejta në vend. Dokumenti u hartua nga qeveria e Republikës së Kirgizistanit dhe një sërë investuesish potenciale, organizata, deputetë të parlamentit dhe institucione financiare ndërkombëtare.

Qeveria e Sllovenisë shprehet që “Qeveria ka ngritur një këshill të posaçëm (Këshilli Miqësor Administrativ i Kompanive – Svet za gospodarstvu prijazno opraveo), objektivi kryesor i të cilit është të përcaktojë strategjitë për reduktimin e pengesave administrative”.

Në Rumani, Ministria e Financave takohej rregullisht me komisionet tatimore të Këshillit të Investuesve të Huaj dhe të Dhomës Amerikane të Tregtisë në kuadrin e bashkëpunimit për hartimin e kodit fiskal.

• *Ngritja e një avokatit të popullit për investimet.* Investuesit, veçanërisht ata të huaj, shpesh hasin në vështirësi kur punojnë në kultura dhe kuadro rregullatore të panjohura për ta. Këto vështirësi thellohen kur përballen me burokraci apo negociata me entet shtetërore. Ngritja e zyrës së avokatit të investimeve mund të sjellë ndihmë shumë të vyer.

• *Përgatitja e një raporti vjetor për gjendjen e klimës së investimeve.* Raporti vjetor për gjendjen e klimës së investimeve i jep mundësinë qeverisë që të shohë hapur progresin e bërë në përmirësimin e klimës së investimeve si dhe në evidentimin e fushave që kanë ende nevojë për përmirësime. Për më tepër, qeveria mund të gjenerojë edhe më tepër transparencë dhe parashikueshmëri, nëse shpall publikisht planet e saj për klimën e biznesit dhe investimeve për vitin pasardhës.

Për sa i përket rëndësisë së qeverisjes së mirë dhe procesit të tranzicionit ekonomik në Evropën Qendrore dhe Lindore, OSBE ka luajtur një rol gjithnjë e në rritje në nxitjen e aktiviteteve, që synojnë prezantimin e praktikave më të mira ndërkombëtare në fushën e qeverisjes së mirë. Këto aktivitete të mbështetura nga OSBE përfshijnë asistencë për zhvillim ligjor, transferim të njohurive nëpërmjet shkëmbimit të ekspertëve, si dhe seminare, konferenca dhe trajnime. Të gjitha aktivitetet zbatohen në bashkëpunim të ngushtë me organizata të tilla si UNODC; OECD dhe Këshilli i Evropës.

Përfundime dhe Rekomandime

Mjedisi i qëndrueshëm politik garanton themele të shëndosha për zhvillim ekonomik dhe sidomos për IHD. Pa një mjedis të qëndrueshëm politik, ka gjithmonë rrezik. Risku pengon investimet. Qeveria duhet të sigurojë krijimin e një mjedisi të favorshëm politik me anë të këtyre masave:

- Forcimi të perceptimit të sigurisë nëpërmjet integritetit të mëtejshëm në ekonominë botërore, pjesëmarrjes në forma të ndryshme të bashkëpunimit ndërkombëtar, rajonal dhe dypalësh, nxitjes së reformave demokratike, garantimit të stabilitetit politik, nxitjes së masave besimkonsoliduese dhe planifikimit efikas në rast fatkeqësish;
- Mbajtja stabël e legjislacionit duke e ndryshuar vetëm përmes proceseve transparente dhe periodhave të përcaktuara, si dhe mbajtja e dialogut të hapur me sektorin privat;
- Mbajtja e transparencës në nivelet më të larta nëpërmjet qeverisjes elektronike, botimit dhe rishikimit të vendimeve administrative, dhe medias së lirë dhe të pavarur;
- Luftimi i korrupsionit nëpërmjet kodeve të etikës, ligjeve për denoncim, më pak burokraci dhe administratë më të thjeshtë, duke i garantuar nëpunësve civilë rroga “të denja” dhe krijimin e një organi antikorrupsion; si dhe
- Mirëqeverisja, me tendera të drejtë dhe konkurrues, privatizime të hapura, dialog sistematik me sektorin privat dhe ngritja e një zyre avokati (ombudsman).

BURIMET

OECD, OECD *Kuadri i Politikave për Investimet*, <www.oecd.org/document/61/0,2340,en_2649_33725_33696253_1_1_1_1,00.html>

dhe <www.oecd.org/document/43/0,2340,en_2649_201185_36781483_1_1_1_1,00.html>

Grupi Kurtzman, *Indeksi i Opacitetit*, <www.kurtzmangroup.com>

OSBE, *Praktikat Më Të Mira për Luftën Kundër Korrupsionit*, <www.osce.org/eea/item_11_13568.html>

OKB, “Valixhja e Veglave Antikorrupsion”, <www.unodc.org/unodc/en/corruption.html>

Transparenca Ndërkombëtare, <www.transparency.org>

SHËNIME

1 BSEC Këshilli i Biznesit, “Ndihmë në Eliminimin e Barrierave për Biznesin dhe Përmirësimin e Klimës së Biznesit”, <<http://www.bsec-business.org/sdirect.asp>>

2 Forumi Botëror Ekonomik, “Vendet më të mira për të bërë biznes”, <http://www.weforum.org/site/knowledgenavigator.nsf/Content/_S12848>

3 Marakand Minerals Limited, *Raport i Llogaritave për Asetet Eksploruese të Kandizës* (28 nëntor 2003).

4 Gahm Markarian, *Shteti i së Drejtës dhe Çështje të Ligjit Tregtar në Armeni, Grupi Armenian për Kërkimin e Politikave Ndërkombëtare*, Dokument Pune Nr. 03/17 (janar 2003), <<http://www.armpolicyresearch.org/Publications/WorkingPapers/pdf/Gahmk%20Markarian.pdf>>

5 BERZH, *Strategji për Estoninë* (2004), <www.ebrd.com/about/strategy/country/estonia/strategy.pdf>

6 OSBE, *Praktikat Më Të Mira në Luftën Kundër Korrupsionit* (2004), <http://www.osce.org/publications/eea/2004/05/12211_87_en.pdf>

7 OKB, *Konventa Kundër Korrupsionit* (2003), <http://www.unodc.org/pdf/crime/convention_corruption/signing/Convention-e.pdf>

Kapitulli 3

Morgnefile

Rëndësia e Klimës së Biznesit dhe Investimeve e Politikave që Mbështetin Stabilitetin Makroekonomik dhe Rritjen Ekonomike

Stabiliteti makroekonomik dhe rritja ekonomike janë thelbësore për nxitjen e zhvillimit ekonomik. Për investuesit e kompanive, treguesit më të rëndësishëm të stabilitetit makroekonomik janë ata që ndikojnë drejtpërdrejt në bilancet e tyre si për shembull rritja e PBB-së dhe e PBB-së për frymë, inflacioni, rritja e popullsisë dhe shkalla e arsimimit universitar. Gjithashtu, kursi i interesave është shumë i rëndësishëm për NVM-të dhe disa investues të huaj. Hapja e një shteti ndaj tregtisë me jashtë, investuesit të huaj dhe punëtorëve të huaj, ndikon në suksesin e tij në nxitjen e zhvillimit ekonomik. Nëse shtetet me burime të bollshme natyrore duan të zgjerojnë rrezën e pasurisë dhe të zbutin tronditjen nga ndryshimet brenda një industrie, ata duhet të diversifikojnë ekonomitë e tyre. Vendet duhet të miratojnë strategji ekonomike afatmesme, politika fiskale të disiplinuar dhe një qasje të hapur ndaj tregtisë me jashtë dhe flukseve të kapitalit nga tregjet ndërkombëtare.

Rëndësia e një mjedisi makroekonomik të fortë dhe të qëndrueshëm

“Politikat e qëndrueshme makroekonomike janë një pjesë vendimtare e kuadrit të politikave nx- itëse, duke ulur rrezikun e të bërit biznes duke garantuar një klimë përgjithësisht të par- ashikueshme për biznesin si dhe në vendim- marrjen për investimet”.

Adresimi i Vështirësive të Palës Ofruese dhe Forcimi i Kapac- iteteve, Komisioni Ekonomik dhe Social për Azinë dhe Paqësorin, Nën/Komisioni për Tregtinë Ndërkombëtare dhe Investimet, Ses- ioni i parë, 27-29 tetor, 2004, Bankok.

Stabiliteti makroekonomik konsiderohet si par- akusht për rritjen ekonomike. FMN e përkufizon stabilitetin ekonomik si llogari rrjedhëse dhe bi- lanc fiskal konsistent me nivel të ulët dhe në rënie të borxhit, inflacion të ulët me një shifër, në shifra teke të ulëta, dhe rritje të PBB-së për frymë. Ky është një prej shumë përkufizimeve. Disa ekono- mistë besojnë se inflacioni i ulët me një shifër të vetme është kërkesë shumë e rreptë. Kurba kon- sistente në ngritje është çelësi i stabilitetit makroe- ekonomik. Mungesa e stabilitetit ekonomik që re- zulton në periudha hiperinflacioni apo trauma të tregut financiar, frenon investuesit e huaja. Rënia e PBB-së sinjalizon për një treg në amulli. Kur kostot janë shumë të larta, bizneset nuk mund të funk- sionojnë dhe të prodhojnë fitime. Ndryshimet e çmimeve shkatërrojnë NVM-të. Rritja prej 20% e koston së lëndës së parë redukton biznesin e vogël. Mjedisi i fuqishëm dhe i qëndrueshëm makroe- ekonomik është i domosdoshëm për të mbështetur rritjen afatgjatë ekonomike.

Treguesit makroekonomikë të përdorur nga komuniteti i investuesve

Ndërkohë që forumet ekonomike, institucionet do- natore, bankat e zhvillimit, bankat e investimeve, ekon- omistët dhe akademikët studiojnë me kujdes statistikën që lidhen me ofertën monetare, apo deficitin e llogarive rrjedhëse, shumica e komunitetit të investuesve përqën- drohen te treguesit që ndikojnë drejtpërdrejt te bilanci i biznesit të tyre. Investuesit e huaj e shohin rritjen ekonomike, dhe veçanërisht nivelin e rritjes së PBB-së

dhe PBB-së për frymë, si tregues të destinacioneve me potencial investues. Shtetet me PBB në rritje, jo vetëm që shërbejnë si tregje potenciale, por, gjithashtu, ekonomitë e tyre janë në gjendje të mbështetin inves- timet me kapital njerëzor, furnitorë dhe shërbime që i duhen investuesit për të zgjeruar dhe modernizuar biz- nesin me kalimin e kohës. Një shtet me kosto të ulët, por me ekonomi të amullt, nga njëra anë siguron një hy- rje konkurruese në treg, por nga ana tjetër mund të mos rezultojë një model i qëndrueshëm biznesi.

Inflacioni është po aq i rëndësishëm. Investuesit shpesh tremben nga rritja e shpejtë e kostove të inpu- tit. Edhe më keq ndodh kur inflacioni i lartë apo hiper- inflacioni është një shenjë e qartë që stabiliteti makroe- ekonomik nuk është arritur. Nivelet e larta të inflacionit zakonisht kanë ndikim mjaft negativ te IHD, çka sug- jeron që stabiliteti makroekonomik është një faktor i rëndësishëm për të shpjeguar kurbën e IHD-së...¹.

Përgjigje nga Pyetësi i Udhëzuesit

Klima e biznesit dhe investimeve është e favorshme në Bosnjë-Hercegovinë dhe është përmirësuar në vitet e fundit. Instrumentet e përmirësuar ligjore dhe institu- cionet promovuese të investimeve të huaja janë tregues të kushteve të favorshme për investimet. Disa nga sin- jalet pozitive për investuesit janë:

- Monedha e qëndrueshme – marka e këmbyeshme (KM) me kurs të fiksuar këmbimi kundrejt euros;
- Niveli më i ulët i inflacionit në Evropën Qendrore dhe Lindore;
- Mundësi për rritje në turizëm;
- Mbrojtje të investimeve të huaja – Bosnja-Hercegovi- na është anëtare e Agjencisë për Garantimin e Inves- timeve Shumëpalëshe (MIGA);
- Sistem bankar i reformuar me një numër të konsid- erueshëm bankash të huaja;
- Ligj për Investimet e Huaja që rregullon politikën dhe parimet e investimeve të huaja;
- Investuesit e huaj kanë të njëjtat të drejta me inves- tuesit vendës; dhe
- Të drejtat e investuesve të huaj gëzojnë mbrojtje të veçantë;

Niveli i rritjes së popullsisë dhe arsimimit universitar shpesh shihen si potenciale për kapital njerëzor. Kom- panitë që kërkojnë inxhinierë apo zhvillues të softuerëve i kushtojnë shumë kujdes faktit nëse vendi i destinacionit mund të prodhojë një numër të mjaftueshëm punonjë- sish që të plotësojnë kërkesat e tyre.

Gjithashtu, investuesit i kushtojnë rëndësi edhe

grupimit rajonal dhe vendor të kapitalit njerëzor dhe kërkojnë qytete të mëdha ose qyteza me universitete për të vendosur biznesin e tyre. Papunësia e një vendi është si thikë me dy presa. Disa kompani me karakter të thellë prodhues kërkojnë të vendosen në zona me papunësi të lartë në mënyrë që të thithin krah të lirë pune dhe lëshime nga qeveritë, ndërkohë që kompani të tjera mallrash konsumi, shërbimesh dhe të tjera, e shohin papunësinë e lartë në ekonominë në zhvillim dhe në tranzicion si një tregues se vendi nuk e ka arritur stabilitetin makroekonomik dhe se tregu i brendshëm nuk është i qëndrueshëm.

Për investuesit vendës dhe disa investues të huaj, kursi i interesave është një ndryshore kyçe makroekonomike. Kur kostoja e një kapitali është tepër e lartë, zhvillimi i NVM-ve mund të ndrydhet dhe investimet e huaja të pakësohen. Një nga problemet tradicionale të NVM-ve, është aksesimi në financa. Nëse i vetmi fi-

nancim i mundshëm është rreth 40 apo 50 përqind me kërkesa kolaterali të lartë, atëherë praktikisht mungojnë financimet për NVM-të.

Progresi dinamik ekonomik dhe tërheqja e investuesve drejt vendeve të Evropës Qendrore dhe vendeve Balltike në vitet e fundit, pasqyrojnë pikën e tyre të fortë në këta tregues makroekonomikë, por edhe politikëbërjen e tyre inteligjente. Estonia dhe Sllovakia shpesh citohen midis vendeve ku është më e lehtë të bësh biznes. Po çfarë politikash hartojnë vendet e OSBE-së me tregues jotërheqës makroekonomikë me anë të të cilave krijojnë mundësi për rritje të mëtejshme ekonomike nëpërmjet rritjes së IHD-së dhe sipërmarrjes? Përgjigja qëndron jo te aktiviteti tejet i zellshëm i Bankës Qendrore apo i rregullimit që bëjnë qeveritë, por me hapjen e ekonomisë ndaj tregtisë dhe investimeve të huaja.

KUTIA 3.1

Hapja e ekonomive në zhvillim dhe në tranzicion të OSBE-së: Modeli i Azisë Lindore apo i Amerikës Latine?

Në kartën për diskutim të OKB-së “Priorizimi i Rritjes Ekonomike: Konsolidimi i Zgjedhjeve për Politikën Makroekonomike” nga Colin Bradford Jr., autori krahason zgjedhjet mjaft të suksesshme në politikën makroekonomike të bërë nga tigra aziatikë me politikën më pak të suksesshme të zgjedhur nga vendet e Amerikës Latine. Ai i përshkruan dallimet në politikën ekonomike si vijon: “Amerika Latine cilësohet si një destinacion ku politikën i jepnin përparësi sipërmarrjes vendëse, shtrembëronin çmimin, ndërhyenin dhe kjo i bënte ekonominë e tyre joefikase dhe me rritje të ngadaltë”. Azia Lindore shihet si një rajon me strategji për hapjen ndaj sipërmarrjeve të huaja, liberalizimi, rritje që gjenerohej nga forcat e tregut dhe nga nxitja e eksportit”. Bradfordi argumenton se suksesi relativ i ekonomive të Azisë Lindore përfshi këtu rimëkëmbjen e fuqishme pas krizës financiare të viteve 1990, erdhi për shkak se vëmendja u përqendrua te dinamizmi ekonomik, hapja e tregjeve dhe konkurrueshmëria. Më pas ai shton: “Në retrospektivë, është e drejtë të thuhet se udhëheqësit e ekonomive të Azisë Lindore i kushtonin më shumë vëmendje konkurrueshmërisë së ekonomive të tyre në sensin më të gjerë të fjalës, sesa çështjes së ngushtë të balancimit të nivelit të kursit të këmbimit. Mund të thuhet që ata ishin më të prirur drejt kursit real të këmbimit të ekonomive të tyre sesa vlerës (reale ose

nominale) të kursit të këmbimit. Kjo do të thotë që i kushtuan më tepër vëmendje mjedisit institucional, sistemit bankar, marrëdhënieve të menaxhimit të krahut të punës, klimës dhe kulturës së biznesit, shtetit të së drejtës dhe kodeve tregtare, si komponentë të konkurrueshmërisë bashkë me politikën e shëndosha makroekonomike. Pikëpamja e Azisë Lindore për rritjen dinamike ekonomike ishte e bashkërenduar dhe e integruar dhe jo e ngushtë dhe teknike. Politikën e tyre ekonomike u mishëruan në një kuadër të gjerë strategjik që ishte gjithëpërfshirës. Këndvështrimi i tyre për konkurrueshmërinë shkonte përtej dëshirës për të arritur te çmimi i kërkuar, pra shtrihej në një plan shumë më të gjerë institucional dhe normash rregullatore dhe të sjelljes. Perspektivat dhe zgjedhjet strategjike që bënë ishin vendimtare për suksesin e tyre”.

Pikëpamja e bashkërendimit me një kuadër strategjik mund të jetë çelësi i suksesit. Për të çuar më tej rritjen ekonomike, një kuadër strategjik, që vë theksin te ekonomia e hapur me politikën makroekonomike të orientuara drejt konkurrueshmërisë kombëtare, siguron një mjedis makroekonomik më të fuqishëm. Kontrollimi apo shtrëngimi fort i ekonomive në emër të stabilitetit social apo financiar mund të frenojë konsiderueshëm rritjen ekonomike dhe zhvillimin e ndërmarrjeve.

KUTIA 3.2

Sukseset e fundit makroekonomike të Turqisë

Turqia ka bërë hapa të konsiderueshëm drejt sigurimit të stabilitetit makroekonomik dhe rritjes ekonomike pas disa vitesh inflacioni të lartë, papunësie të thellë dhe PBB-je të ulët për frymë krahasuar me vendet e Evropës. Politikat makroekonomike të Turqisë dhe liberalizimi i përgjithshëm i ekonomisë kanë çuar jo vetëm drejt rritjes ekonomike, por, gjithashtu, kanë rritur IHD-në. Vlerësimi specifik i studimit të “Deutsche Bank” për liberalizimin e Turqisë është si vijon: “Përveç Argjentinës, ndër 34 vendet e studiuara, Turqia ka qenë shteti më i mbyllur. Asnjë vend tjetër nuk është liberalizuar në 25 vitet e fundit më fuqishëm sesa Turqia. Dy faktorët e këtij sukcesi janë: (1) nisja për reformim të thellë në 1980 veçanërisht me objektivin për të nxitur konkurrencën dhe (2) bashkimi doganor me BE-në në vitin 1996. Midis reformave në 1980 ishte heqja e subvencioneve dhe kontrolleve mbi çmimin, kursi më fleksibël i këmbimit dhe interesave, si dhe liberalizimi i politikave tregtare”.

Për përshkrimin e politikave dhe rezultateve, po ju tregojmë pjesë nga dy prezantime. I pari është nga një panel diskutimi me Kryeministrin e Turqisë, Recep Tayyip Erdogan në Forumin Botëror Ekonomik sivjet, dhe i dyti është i z. Andrev Vorkink, Drejtor i Bankës Botërore të Turqisë.

Recep Tayyip Erdogan, Kryeministër i Turqisë, e hapi prezantimin me rrugën e përshkruar nga Turqia në tre vite e fundit dhe planet e saj për të ardhmen. Të dhënat përfshijnë rritja me mbi 20%, disiplina e rreptë fiskale, nisja e bisedimeve për anëtarësim në BE dhe rritja e indeksit të stokut të aksioneve nga 900 pikë në 46 000. Ai gjithashtu përshkroi një mjedis miqësor për biznesin ku kompanitë e reja mund të themelohen brenda pak ditësh pa asnjë diskriminim midis investuesve të huaj apo vendës. Ai shprehu besimin se në Turqi, nga viti 2005 deri në 2007 do të hyjnë 5 miliard USD investime të huaja në vit. Kryeministri tha që para tre vitesh, Turqia nuk ishte në gjendje të paguante interesat e borxheve të saj. Ndërsa sot është në pozita që, jo vetëm t’i paguajë këto interesa nga taksat e mbledhura, por madje po përballon edhe shpenzimet e investimeve. Sektori financiar tashmë është i shëndetshëm pas periudhës fillestare me deficite bankare, dhe se Turqia ka arritur të transformohet nga një ekonomi e orientuar nga shteti, drejt një ekonomie të bazuar në treg.

Burimi: “Avantazhet e Reja Krahasuese”, Takimi i Përvitshëm i Forumit Botëror Ekonomik 2006 (27 janar).

Turqia ka arritur suksese të mëdha në këto katër vitet e fundit që nga kriza e 2001-shit dhe ka shënuar nivele të larta rritjeje në tre vitet e fundit. Procesi i negociatave me Bashkimin Evropian që nis në tetor 2006, pritet të mbështet këtë ecuri në rritje dhe të përshpejtojë ritmin e të ardhurave duke e bërë të krahasueshëm me atë të BE-së. Karakteri tepër dinamik i ekonomisë turke dhe sektori privat energjik, do të jenë motorët e “historisë së konvergencës turke” në vitet në vazhdim.

Ecuria ekonomike mbresëlënëse e Turqisë që nga 2001-shi është përforcuar nga përmirësimi i stabilitetit ekonomik dhe transformimi rrënjësor i ekonomisë në shumë fronte. Ulja e paprecedent e inflacionit në vetëm një shifër dhe rënia graduale e kursit të interesave, kanë nxitur rritjen e besimit dhe ate ekonomike. Rregullimi e fuqishëm fiskal, duke çuar në një shifër rekord me mbiprodhim 7% në 2004, ishte një faktor kyç në reduktimin e konsiderueshëm të barrës së borxhit publik. Edhe pse niveli i borxhit publik neto si pjesë e PBN-së është akoma i lartë, 63% në fund të 2004-ës, ulja e theksuar e borxhit publik (rreth 30%) dhe përmirësimi i përbërjes së tij, kanë ndihmuar në perceptime të investuesve për rrezik më të ulët në Turqi, siç dëshmohet edhe nga reduktimi i obligacioneve ndërkombëtare dhe rritja e IHD-së.

Megjithatë rritja e aktivitetit ekonomik, ka çuar në rritjen e deficitit të llogarisë rrjedhëse në vitin e fundit. Edhe pse deficitin u financua me lehtësi nga flukset e kapitalit brenda kornizës së afateve, ekziston akoma rreziku i përmbysjes së këtij perceptimi pozitiv për tregun në Turqi për arsye që nuk kanë të bëjnë me performancën e shkëlqyer të Turqisë – si për shembull rritja e kursit global të interesave apo rritja e vazhdueshme e çmimit të naftës. Një zhvillim pozitiv është konsolidimi i premisave për IHD më të mëdha në 2005 dhe në vitet në vazhdim, i cili është një element vendimtar në rritjen dhe stabilitetin e qëndrueshëm makroekonomik.

Sigurisht, kjo performancë shumë e mirë makroekonomike nuk do të ishte e mundur pa reformat e mëdha strukturore, veçanërisht në sektorin publik dhe atë financiar, liberalizimi i tregjeve dhe reformat e thelluara në sektorët e bujqësisë, energjetikës dhe telekomunikacioneve.

Burimi: Komente nga z. Andrev Vorkink në konferencën e CBRT-së, “Politikat Makroekonomike për Aderimin në BE”

Ekonomitë e mbyllura kundrejt atyre të hapura

“Hapja e ekonomive, bashkë me përmirësimin e kapitalit njerëzor, është motori kryesor i rritjes. Vendet që ia dalin me sukses që të shkëmbejnë mallra dhe të tërheqin investime të huaja të drejtpërdrejta dhe krah pune, rriten më shpejt sesa vendet që nuk arrijnë të integrohen në ekonominë globale”².

Burimi: Raporti 2005 i Deutsche Bank.

Një ekonomi e hapur tërheq teknologji dhe shkëmbimin e ideve, si dhe promovon konkurrueshmëri. Hapja ndaj tregtisë dhe investimeve të huaja prodhon incentiva për ekonominë që të përmirësojnë mjedisin e brendshëm të biznesit dhe infrastrukturën, në mënyrë të tillë që të shfrytëzojnë mundësitë (Kutia 3.1). Për më tepër, ndërmarrjet vendëse detyrohen të operojnë me më efikasitet duke përmirësuar proceset dhe duke zhvilluar produkte dhe shërbime të reja.

Studimi i “Deutsche Bank” e mat hapjen nga:

- Hapja ndaj tregtisë me jashtë;
- Niveli i globalizimit në politikat e huaja;
- Hapja ndaj kapitalit të huaj; dhe
- Hapja ndaj punëtorëve të huaj.

Katër nga pesë vendet që “hapën” ekonominë e tyre që nga viti 1980 tashmë janë tregje të synuara: Kina, India, Meksika dhe Turqia (Kutia 3.2). Këto shtete kanë pasur rritje të konsiderueshme ekonomike në vitet e fundit.

Rëndësia e diversifikimit të ekonomive të ndërtuara mbi industrinë nxjerrëse

Disa vende të OSBE-së që kanë luksin e burimeve të pasura natyrore, marrim naftën si shembullin më tipik, po përfitojnë nivele të larta IHD dhe rritje ekonomike falë rritjes së fundmi të çmimit të naftës. Sidoqoftë, u duhet të vendosin politika bazë të fuqishme.

Investimet e huaja të drejtpërdrejta (IHD) dihet që luajnë një rol vendimtar në zhvillimin e ekonomive në zhvillim, përfshi këtu edhe ekonominë në tranzicion. Për pasojë, IHD po kërkohet me ngulm nga qeveritë e këtyre vendeve që për t’u zhvilluar, kanë nevojë për kapital të jashtëm. Disa nga ekonominë në tranzicion të Azisë Qendrore dhe të Kaukazit kanë sasi të konsiderueshme naftë, gazi dhe mineralesh, që janë tërheqjet kryesore për investuesit e huaj, por disa ekonomi të tjera kanë më pak rezerva të tilla dhe hasin më tepër vështirë në thithjen e IHD-së në sektorët e brishtë të industrisë dhe shërbimeve. Megjithatë, edhe për këto vende që janë të bekuara me rezerva të mëdha natyrore, lind nevoja që të diversifikojnë ekonominë e tyre që të mos varen së tepërmi nga këto burime, por të zhvillojnë industri përpunuese dhe shërbime. IHD mund të luajë rolin e një katalizatori të madh në këtë proces.

Burimi: Investimet e Huaja të Drejtpërdrejta në Ekonominë e Azisë Qendrore dhe Kaukazit: Politika dhe Çështje.

Ndërkohë që fondet nga nafta, gazi dhe burime të tjera sigurojnë fonde shtesë për qeverinë, krijimi i vendeve të reja të punës dhe rritja e fuqisë blerëse mund të qëndrojnë e kufizuar. Veç kësaj, këto ekonomi të varura së tepërmi nga nafta dhe burime të tjera, janë shumë të ndjeshme ndaj luhatjeve të çmimeve të tregut. Rezervat e Rusisë në naftë dhe gaz kanë sjellë pasuri të konsiderueshme kombëtare dhe potencë ndërkombëtare ekonomike, por Rusia vazhdon të qëndrojnë mbrapa shumë vendeve të Evropës Lindore për sa i përket PBB-së për frymë dhe gjithashtu, tërheq pak IHD përveç atyre që lidhen me industrinë që bazohen në këto burime. Këtë fakt e pohonte edhe Sergei Shatalov, zv/Ministër i Financave i Federatës Ruse, në Forumin Botëror Ekonomik në vitin 2005: “Rusia nuk mund të bazohet vetëm në burimet natyrore, por duhet të ketë më tepër transparencë që të kapitalizojë avantazhet e tjera konkurruese. Qeverisë i mbetet të marrë akoma shumë vendime të rëndësishme, sidomos për sa i takon sektorit bankar dhe mënyrës së administrimit të fondeve nga nafta”³.

Përshkrimi tradicional i ekonomistëve për zhvillimin e IHD-së është se, ekonomitë fillimisht janë ofruese të burimeve natyrore dhe pastaj kur vendosen lidhjet me investuesit e huaj dhe ndërtohet infrastruktura, bëhen destinacione për fuqinë punëtore më intensive si dhe për industrinë përpunuese. Kur vendet blejnë teknologji dhe pagat rriten, gradualisht zhvendosen drejt objektivave për shërbime dhe kapitale intensive më vonë. Shtetet që janë të pasura me rezerva natyrore duhet të zhvillojnë një kuadër politikash që u lejon të ecin përgjatë këtij cikli evoluimi.

Emiratet e Bashkuara Arabe shërbejnë si një shembull i mirë për ish-republikat sovjetike dhe shtetet aziatike për mënyrën se si të diversifikojnë ekonomitë e

tyre. Sheiku Lubna Al Qasimi, Ministër i Ekonomisë dhe Planifikimit në Emiratet e Bashkuara Arabe, raporton se vendet e naftës kanë filluar të ndjekin një qasje tjetër që pas 11 shtatorit, kur vendet e Gjirit Persik filluan që fitimet nga nafta t'i investojnë në vend dhe jo më në SHBA, duke zgjedhur me vetëdije që të diversifikojnë ekonominë. Rezultati është që 60% të PBB-së të Emirateve të Bashkuara Arabe nuk e përbën sektori i naftës. Emiratet e Bashkuara Arabe gjithashtu, kanë lidhur marrëveshje të tregtisë së lirë me vende të Lindjes së Mesme dhe ky shtet i vogël i naftës ka bërë investime të konsiderueshme nëpër botë, duke rritur së fundmi pjesën e aksioneve në kompaninë "British Airways". Siç tha edhe vetë Al Qasimi; "Nafta nuk krijon vende pune për popullin".

KUTIA 3.3

Përpjekjet e Kazakistanit për diversifikim

Fluksi neto i IHD-së në Kazakistan u dyfishua midis viteve 2003 dhe 2004. Kur çmimet e naftës arritën çmime rekord, niveli i fluksit IHD në 2005 dhe 2006 pritet të çalojë. Duke e kuptuar që ishte thelbësor zhvillimi i sektorëve të tjerë përveç atij të naftës, Kazakistan ka nisur një përpjekje mbarëkombëtare për të diversifikuar ekonominë.

Qeveria i ka intensifikuar përpjekjet për të diversifikuar ekonominë nëpërmjet zhvillimit të sektorëve jo-nxjerrës. Strategjia e Zhvillimit Novator Industrial synon t'i japë prioritet sektorëve jo-nxjerrës në kontekstin e ekonomisë konkurruese. Studime të hollësishme kanë evidentuar shtatë prioritete: turizmi, inxhinieria e naftës dhe gazit, ushqimet, tekstilet, shërbimet logjistike, metalurgjia dhe materialet e ndërtimit. Këto klastera apo grupe, pritet të lehtësojnë zhvillimin e bazave industriale jashtë sektorëve nxjerrës. Fondet shtetërore që mbështetin strategjinë kanë identifikuar 24 projekte për asistencë dhe 350 të tjerë janë nën shqyrtim.

Përpjekjet e qeverisë për të mbështetur industrinë e ushqimit do të ndihmojnë në përgatitjen e bujqësisë dhe agro-industrisë për aderimin në OBT, ndërsa investimet e qeverisë në infrastrukturë po bëhen për të siguruar një mjedis të favorshëm për industrinë jo të naftës.

Përpjekjet kryesore të qeverisë për zhvillimin janë nxitja e mjedisit të favorshëm për NVM-të, midis të tjera, duke thjeshtuar procedurat administrative për operacionet e biznesit dhe duke ngritur një fond zhvillimi për bizneset e vogla që ndihmon në financimin e mundësive të biznesit për NVM-të.

Në kuadrin e përpjekjeve për diversifikim ekonomik, qeveria po mundohet të sigurojë rritje të balancuar dhe gjithëpërfshirëse nëpërmjet mbështetjes të zonave rurale. Programe prioritare në përkrahje të popullsisë rurale tashmë kanë filluar.

Premisat ekonomike për tre vitet e ardhshme, janë pozitive. Diversifikimi ekonomik vazhdon të jetë prioritet për reduktimin e impaktit në ekonomi nga tronditjet e jashtme, dhe Strategjia e Zhvillimit Novator Industrial pritet të luajë një rol të rëndësishëm në nxitjen e zgjerimit të sektorit jo naftënxjerrës. Megjithatë, në planin afatmesëm, sektori i naftës dhe gazit do të vazhdojë të jetë motori kryesor i zgjerimit ekonomik, ku shërbimet, ndërtimet dhe përpunimi vazhdojnë të luajnë rolin e tyre mbështetës.

Burimi: Raporti i Zhvillimit në Azi 2005, Banka Aziatike e Zhvillimit

Krijimi i një mjedisi të fuqishëm makroekonomik

Është e vështirë të jepet një recetë politikash për krijimin e një mjedisi të fuqishëm makroekonomik dhe stimulimin e rritjes ekonomike, e cila të jetë e suksesshme në të gjitha ekonomitë e OSBE-së. Sidoqoftë, mbi bazën e praktikave më të mira të disa prej ekonomive në tranzicion të OSBE-së si Turqia, Kazakistan dhe vendet e Evropës Lindore, Udhëzuesi merr përsipër të japë disa orientime të përgjithshme për shtetet që ende nuk e kanë arritur stabilitetin makroekonomik, duke qenë e nënkuptuar nevoja që këto politika duhen interpretuar dhe përshtatur sipas secilit vend. Udhëzuesi, në përpjekjet e tij për të pasqyruar udhën e duhur drejt një klime të favorshme biznesi dhe investimesh, sugjeron politikat makroekonomike që karakterizojnë ekonomitë e hapura dhe të diversifikuara.

Hartimi i një strategjie afatmesme ekonomike nga ana e qeverisë. Përgatitja e një strategjie afatmesme ekonomike është vendimtare. Një dokument strategjie rrit perceptimin e stabilitetit të investuesit dhe tregjet financiare. Një strategji e hartuar mirë dhe e bazuar në shqyrtim të kujdesshëm të çështjeve të ndryshme ekonomike dhe finale, çon në politika që lindin dhe zbatohen jo në përgjigje të rrethanave imediate politike, por në përgjigje të objektivave kombëtare.

- Politikë e disiplinuar fiskale. Ndryshimet në politikat fiskale që sjell mes të tjerash luhatje të nivelit të taksave, shqetësojnë si investuesit e huaj, edhe ata vendës. Premisat e borxheve të mëdha shqetësojnë edhe institucionet financiare ndërkombëtare. Shpenzimet e kontrolluara qeveritare të shoqëruara me nivel konkurrues taksash dhe një sistem tatimor të thjeshtë dhe të qëndrueshëm, promovojnë IHD-në dhe zhvillimin e NVM-ve.

- Mbështetje me politika të fuqishme për tregtinë ndërkombëtare. Politikat liberale tregtare janë të rëndësishme sepse u sigurojnë NVM-ve akses më të madh dhe tërheqin investues të huaj që kërkojnë të eksportojnë në tregje të tjera rajonale. Gjithashtu, politikat proteksioniste dekurajojnë investuesit. Politikat e fuqishme në mbështetje të tregtisë nënkuptojnë lidhjen e marrëveshjeve rajonale dhe dypalëshe të tregtisë së lirë, me vendimtarë me tarifatat më të ulëta në përputhje me normat ndërkombëtare, aderimin në OBT, përdorim i pakufizuar i valutës së huaj në tregti dhe sistem doganor funksional dhe jo i korruptuar.

- *Lehtësimi i vërshimit të fluksit të kapitalit ndërkombëtar.* Mund të ketë një tendencë për “të administruar” ekonominë makro nëpërmjet politikave monetare. Një Bankë Qendrore edhe pse ka disa “leva manovrash” në dispozicion, nuk mund të krijojë e vetme, të drejtojë apo administrojë një mjedis të favorshëm makroekonomik. Janë qeveritë ato që ndihmojnë në krijimin e mjedisit të favorshëm, kur lehtësojnë vërshimin e tregjeve me kapital ndërkombëtar nëpërmjet politikave që mbështesin këmbimin e monedhave, stabilizimin e kursit të këmbimit dhe interesat e ulëta.

Përfundime dhe Rekomandime

Investuesit dhe sipërmarrësit kërkojnë mundësi. Ekonomitë që demonstrojnë rritje dhe stabilitet paraqesin nivelin më të lartë të mundësive dhe do të tërheqin shkallën më të madhe të investimeve.

Qeveritë mund të krijojnë kuadro të pasura me mundësi nëpërmjet:

- *Orientimit të politikave makroekonomike drejt rritjes ekonomike.* Rritja e PBB-së është regues vendimtar për komunitetin e investuesve dhe rrit potencialet për investime.
- *Hapjes së ekonomisë.* Ekonomitë e hapura kanë shanset më të mëdha për sukses. Politikat që përqafojnë liberalizimin e tregtisë, vërshimin e lirë të kapitalit dhe lëvizjen e lirë të punëtorëve, stimulojnë aktivitetin ekonomik.
- *Diversifikimit të ekonomisë.* Varësia e plotë të industrisë nxjerrëse e lë ekonominë të brishtë ndaj luhatjeve të çmimit të mallrave dhe e pengon hapjen e vendeve të punës.
- *Krijimit të një strategjie.* Hartimi i një strategjie afatmesme bën që bizneset ta kenë më të lehtë planifikimin. Gjithashtu, niveli më i lartë i transparencës dërgon sinjale pozitive të investuesit dhe grupet e tjera të interesit.

BURIMET

Forumi Botëror Ekonomik: <www.weforum.org>

Deutsche Bank Research: <www.dbresearch.com>

OECD Investment Compact: <www.investmentcompact.org>

“Pro Rritjes”: Ekonomia e BE-së”, <http://europa.eu.int/comm/publications/booklets/move/40/index_en.htm>

Pakti i Stabilitetit për Evropën Juglindore: <www.stabilitypact.org/wt2/default.asp>

SHËNIME

---

1 Kelly D. Edmiston, Shannon Mudd dhe Neven T. Valev, “*Strukturat Tatimore dhe IHD*” *Efektet Dëmtuese të Komplexitetit dhe Pasigurisë*”, Instituti William Davidson, Working Paper no. 558 (prill 2003), <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=405400>

2 Deutsche Bank Research, “*Ekonomitë e hapura gjejnë suksesin*”, (nëntor 2005), <http://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD000000000189232.pdf>

3 Forumi Botëror Ekonomik, “*Ekonomia me bazë burimet natyrore përballë Sektorit të Diversifikimit në Rusi* (18 tetor 2005), <http://www.weforum.org/site/knowledgenavigator.nsf/Content/_S15467?open&event_id=

Kapitulli 4

Wim Robberechts | Belgian Foreign Ministry

Veprimet dhe Politikat e Qeverisë që Përmirësojnë Klimën e Biznesit

Një politikë e përgjithshme që më tepër nxit konkurrencën mes aktorëve privatë sesa vë qeverinë në rolin e timonierit imponues të ekonomisë, është një hap thelbësor në drejtimin e duhur. Politikat tatimore që janë transparente, të thjeshta dhe jo-diskriminuuese, janë tërheqëse për investuesit, sepse u mundësojnë sipërmarrësve të llogarisin kostot dhe fitimet e mundshme më kollaj sesa në një terren me tatime të ulëta, por të ndërlikuara. Incentivat e veçanta tatimore për investuesit e huaj rrezikojnë të shtrembërojnë konkurrencën dhe minojnë shëndetin e kompanive vendëse. Efikasiteti në rimbursimin e vlerës së shtuar për importet ndihmon bizneset të shmangin problemet me fluksin e cash-it. Politikat e punësimit mund të stimulojnë fleksibilitetin e tregut të punës dhe mbështetin zhvillimin e biznesit duke iu dhënë pronarëve kompetencën që lehtësisht të punësojnë apo të largojnë punëtorët. Investimet në infrastrukturë – rrugë, rrjete transporti, rrjetet e shpërndarjes së shërbimeve, ujësjellës, rrjete telekomunikacioni, vepra dhe shërbime publike dhe sistemet doganore – u lejojnë kompanive të huaja dhe vendëse që të përfitojnë plotësisht nga tregjet rajonale dhe globale. Në të njëjtën logjike, investimet në kapital njerëzor – përmirësimi i arsimimit, formimit profesional dhe trajnimet, e bëjnë një shtet më konkurrues në arenën ndërkombëtare. Mësimet e integritit ekonomik rajonal, zonave të tregtisë së lirë dhe kompaktit të investimeve, vërtetojnë që bashkëpunimi midis partnerëve tregtarë ka më shumë gjasa sesa izolimi apo proteksionizmi që të prodhojë përfitime ekonomike për të gjitha palët. Në fund, privatizimi i ndërmarrjeve shtetërore dhe trajtimi i barabartë i kompanive të sapoprivatizuara, tregojnë për një përkushtim të vendosur të shtetit për të lejuar konkurrencën që të vendosë vetë për suksesin apo dështimin e këtyre kompanive dhe për të garantuar një fushë loje të njëjtë për të gjithë nga e cila të përfitojnë konsumatorët.

Përmirësimi i klimës së biznesit

Suksesi i ndërmarrjeve të sektorit privat qëndron në aftësinë e ndërmarrjes për të ofruar produkte dhe shërbime që kërkohen nga tregu, me çmime të pranueshme dhe me synimin për të nxjerrë fitime. Mësimet e nxjerra nga 50 vitet e fundit mbështetin fuqimisht tezën se përpjekjet e qeverive për të siguruar suksesin e kompanive duke ndërhyrë drejtpërdrejt në administrimin e tyre, ose duke manipuluar konkurrencën ndërmjet firmave me metodën e grushtit të hekurt, rrallëherë në mos kurrë prodhojnë rezultate optimale. Veç kësaj, politikat që ideohen për vendosjen e një klime të mirë biznesi, mund të ndihmojnë në ndërtimin e një kuadri bazë që u ofron firmave mundësitë maksimale për sukses.

KUTIA 4.1

Ndikimi i mjedisit të biznesit të firmat

Mundësitë dhe incentivat për firmat që të investojnë, të hapin vende pune dhe të rriten, varen nga fitimet e pritshme. Fitimet ndikohen nga kostot, risqet dhe barrierat ndaj konkurrencës. Qeveritë mund të kenë një ndikim të madh në secilin prej tre faktorëve të mëposhtëm.

- Mbi kostot: nëpërmjet barrës rregullatore dhe procedurale, taksave, nivelit të korrupsionit, shërbimeve të infrastrukturës, rregullimeve të tregut të punës, dhe financave;
- Mbi riskun: nëpërmjet politikave të parashikueshme, të drejtave të pronësisë dhe ekzekutimit të kontratave; dhe
- Mbi barrierat ndaj konkurrencës: nëpërmjet rregullimeve që kontrollojnë bizneset e reja dhe falimentimin, ligjit për konkurrencën, dhe hyrjen në tregjet e financave dhe infrastrukturës.

Burimi: Banka Botërore

Politika e taksave

Taksat janë të domosdoshme për rritjen e të ardhurave publike të cilat pastaj janë të nevojshme për qeveritë që të financojnë operacionet e tyre dhe t'u garantojnë shtetasve sigurinë dhe shërbimet e tjera bazë. Megjithatë, praktikatat dhe politikatat tatimore joefikase, diskriminuese dhe tepër rënduese, mund të dekurajojnë pagimin me vullnet të lirë të taksave nga ana e tatimpaguesve. Kjo gjë ul nivelin e të ardhurave tatimore, rrit tundimin për korrupsion publik dhe i josh disa kompani që të përshtaten me praktikatat jo-transparente dhe joefikase për fshehjen e transaksioneve "jashtë regjistrave".

Në shumë ekonomi në tranzicion, procedurat për mbledhjen e taksave janë akoma të dobëta dhe evazioni tatimor është i përhapur. Punonjësve tatimorë u është dashur ta mësojnë nga praktika si të operojnë një sistem tatimor të bazuar te tregu dhe shumë zyryave tatimore u mungon teknologjia dhe infrastruktura e nevojshme për ecurinë optimale. Bashkëpunimi ndërmjet agjencive të ndryshme të mbledhjes së taksave, si për shembull midis këshillave tatimore dhe organeve doganore, është shpesh i dobët. Mangësitë në sistemet gjyqësore shpesh e bëjnë të vështirë mbledhjen e taksave. Këto probleme i ngarkojnë një barrë të pabarabartë kompanive private që duan të respektojnë ligjin¹. Gjithashtu privojnë shtetin nga të ardhura aq shumë të nevojshme.

Rritja e rrezikut dhe kostos potenciale të evazionit tatimor dhe nxitja e kulturës së qeverisjes së për-bashkët, mund të bindë firmat që të mos ndërmarrin praktika të paligjshme. Megjithatë, ashtu si politikatat dhe praktikatat e këqija tatimore frenojnë investimet e huaja dhe zhvillimin e NVM-ve - për shkak se rritin kostot e tyre, injektojnë rrezik dhe pasiguri, dhe pakësojnë konkurrueshmërinë e tyre – politikatat tatimore pro-zhvillim duhet të kenë si kryefjalë jo vetëm rritjen në maksimum të mbledhjes së taksave, por edhe mbajtjen e një mjedisi të biznesit që nxit zhvillimin ekonomik. Paragrafët e mëposhtëm merren me politikatat e përgjithshme tatimore. Politikatat tatimore që janë specifike për zhvillimin e NVM-ve, do të diskutohen veçmas në Kapitullin 8.

Nivelet e taksave mund të ndikojnë në vendimin e investuesve se ku të investojnë brenda një rajoni specifik. Sidoqoftë, transparencja e lartë e regjimit tatimor për të ardhurat mund të çorjentojë politikëbërësit për rëndësinë e taksave në thithjen e investimeve të huaja dhe inkurajimit të sipërmarrësve. Nivelet tatimore të drejtpërdrejta nuk janë aq frikësuese sa duket, sepse regjimet tatimore progresive shpesh gjenerojnë kuadro rregullash të ndërlikuara që ua bëjnë të vështirë kompanive të parashikojnë detyrimet tatimore. Si rezultat, bizneset e sofistikuar tërhiqen më pak nga taksat nominale të ulëta sesa nga barra tatimore përgjithësisht e ulët. Faktet gjithashtu konfirmojnë se investuesit konsiderojnë infrastrukturën bazë, stabilitetin politik dhe kostot e punës më të rëndësishme sesa nivelin e taksave për vendimet e tyre për investime. Kështu, edhe pse taksat janë një komponent i qartë dhe i llogaritshëm i kostos së një investuesi, ekonomistët paralojmë se “incentivat tatimore janë një instrument i dobët për kompensimin e faktorëve negativë në klimën e investimeve të një vendi”². Gjithashtu, incentivat tatimore që janë bujare me tepri duke u dhënë privilegje të veçanta investuesve të huaj, mund të dëmtojnë NVM-të dhe konkurrencën vendëse, rritin kostot e administrimit, shkaktojnë shtrembërime të tregut dhe çojnë në rritje të korrupsionit. Kjo do të thotë që, regjimet tatimore për firmat duhet të bazohen në politika të balancuara që projektohen në planin afatgjatë³.

Thjeshtim i taksës mbi të ardhurat. Tatimi i thjeshtuar ndihmon në sheshimin e fushës së lojës midis kompanive, inkurajon pagimin e vullnetshëm të taksave, ndihmon kompanitë të parashikojnë kostot më mirë dhe të bëjnë projeksione më të sakta financiare, si dhe nga ana tjetër e bën më të lehtë mbledhjen e taksave. Në përgjithësi, një sistem më i drejtë dhe më i thjeshtë me nivele të ulëta tatimore që nuk diskriminon kompanitë, është baza më e mirë për tërheqjen e IHD-së dhe zhvillimin e sipërmarrjeve.

Taksat e sheshta. Një mënyrë e thjeshtimit të tatimit është eliminimi i tatimit progresiv dhe adoptimi i një “taksë të sheshtë”, domethënë një nivel të vetëm për taksat mbi fitimin dhe të ardhurat⁴. Kjo masë mund të aplikohet në rrethana të caktuara dhe për një periudhë kohe, si një prelud ndaj një kthimi të mundshëm të tatimit progresiv. Shumë vende të Evropës Lindore, përfshi Rusinë dhe Sllovakinë, e kanë aplikuar me sukses taksën e sheshtë. Të ardhurat u rriten me tërheqjen e tatimpaguesve shtesë nga ekonomia informale dhe nëpërmjet rritjes ekonomike.

Estonia ishte ndër të parat vende në Evropën Lindore që aplikoi lëvizjen e Taksës së Sheshtë, duke kaluar në taksën e sheshtë në 1994. Taksa e sheshtë është në thelb një taksë e vetme e përbashkët për të ardhurat e kompanive dhe personale, me idenë që thjeshtësia e sistemit ia bën qeverisë më të lehtë që të mbyllë shtigjet dhe të ndjekë penalisht shmangësit, duke rritur motivimin e tyre që të prodhojnë ose të fitojnë më tepër, sepse tatimi marxhinal mbi ta mbetet konstant. Ulja e nivelit të tatimit e bën evazionin më pak tërëndësues. Që nga miratimi i taksës së sheshtë, Estonia shënoi rritje të të ardhurave nga tatimet si dhe në rritjen e PBB-së dhe IHD-së.

Taksa e sheshtë ka rezultuar e suksesshme edhe në shtetet e mëdha si Rusia ku qeveria uli tatimin mbi të ardhurat nga 35 në 24 përqind. Rusia e aplikoi taksën e sheshtë në 2001-shin dhe pati një rritje prej 26% të të ardhurave që në vitin e parë, veçanërisht falë pagimit të detyrimeve të prapambetura. Në periudhën 2001-2004, Rusia pati një rritje mesatare vjetore prej 35 përqind në të ardhura nga tatimet. Sukses i ngjashëm është arritur edhe nga Lituania, Letonia, Polonia dhe Sllovakia. Shumica e vendeve e kanë taksën e sheshtë në nivelet 25% e megjithatë kanë arritur të tërheqin të ardhura dhe IHD shtesë, duke demonstruar që për firmat është më tërheqës një sistem tatimorë që u lejon të parashikojnë me saktësi detyrimet tatimore, në krahasim me një sistem kompleks me vlerë të ulët nominale të taksave por me rezultate të paparashikueshme.

Zbritja e ri-investimeve. Suksesi i qeverisë eston-eze në tërheqjen e IHD-së ishte kryesisht falë një politike novatore sipas të cilës fitimet që ri-investohen në kompani, nuk janë objekt tatimi. Përveç se ul barrën e përgjithshme tatimore, kjo politikë është një inkurajim pozitiv për kompanitë që të zgjerojnë bizneset e tyre dhe rrjedhimisht të shtohen vendet e punës.

Rimbursimi i taksës mbi vlerën e shtuar. Në shumë sisteme tatimore për shitjet, inputet tatohen fillimisht dhe pastaj outputi përfundimtar tatóhet sërish pasi inputet janë përdorur për të prodhuar një produkt. Kjo rezulton në tatim të shumëfishtë me efekt frenues. Tatimi mbi Vlerën e Shtuar (TVSH) synon të shmangë problemin e tatimit të shumëfishtë. TVSH aplikohet për konsumin përfundimtar të mallrave apo shërbimeve nga konsumatori i fundit. Mblidhet në çdo fazë të blerjes dhe shitjes, por garantohen zbritje për taksat e paguara nga blerjet e mëparshme.

Kompanitë e regjistruara në zyrat tatimore vendore për TVSH lejohen të pretendojnë rikthimin e një shume për TVSH-në që u kanë paguar furnitorëve. Ajo që kompanitë duhet t'u paguajnë autoriteteve tatimore rregullisht është teprica midis shumës së çmimeve që u vënë klientëve (taksa për outputin) dhe shumës së TVSH-së që u kanë paguar furnitorëve (taksa e inputit). Kompanitë e huaja zakonisht mund të marrin rimbursime për TVSH-në e paguar për blerjet për të cilat bizneset e regjistruara për TVSH mund të pretendojnë zbritjen e taksës së inputit nga rimbursimi vendor i TVSH-së. Po të mos kishte masa të tilla lehtësuese për bizneset e huaja, sistemi i TVSH-së do të

konsiderohej diskriminues dhe shkelje e marrëveshjeve ndërkombëtare tregtare. Gjithashtu, TVSH normalisht rimbursohet sipas produkteve të eksportuara nga shteti tatues⁵.

Investues dhe eksportues të huaj në disa vende të OSBE-së kanë raportuar për vështirësi të konsiderueshme në marrjen e rimbursimit të TVSH-së. Ndonjëherë rimbursimi i papaguar i TVSH-së kompensohej me taksat e tjera. Në shumicën e rasteve tatimpaguesi “nuk mund të kompensohet në bazën e taksave të tjera, sepse rimbursimi i TVSH-së është më i madh se taksat e tjera”⁶. Në disa raste këto vështirësi lindin nga fakti se, megjithëse legjislacioni sanksionon rimbursimin e TVSH-së, nuk ka një ligj apo rregullore që përcakton anët praktike të procedurës rimbursuese. Në rastet e tjera, pengesa kryesore për rimbursimin e TVSH-së duket se është mungesa e vullnetit të autoriteteve që të kthejnë “të ardhurat” që në fakt nuk u takon t'i mbajnë⁷. Vendet që dëshirojnë të tërheqin dhe mbajnë investime të huaja dhe të promovojnë bizneset vendëse eksportuese, duhet të marrin hapa që të garantojnë rimbursimin e TVSH-së saktë dhe shpejt.

Dosjet elektronike. Shumë nga vonesat dhe mangësitë e lidhura me kthimin e tatimeve mund të zvogëlohen nëpërmjet skedimit elektronik me bazë Internetin. Republika e Kroacisë ka bërë progres domethënës në këtë aspekt duke futur shërbime të reja skedimi të njohura si e-Regos⁸, që mundësojnë regjistrimin elektronik të kthimit vjetor nga tatimi mbi të ardhurat⁹.

Përmirësimi i doganave është një investim i zgjuar për qeveritë

Shtetet që nuk arrijnë të mbajnë ritmin e standardeve botërore për administratën doganore, do ta kuptojnë që investuesit nuk mund t'i përballojnë kostot e larta logjistike që u imponohen nga paaftësia e doganave. Ministrat e Financave të këtyre vendeve do ta shohin që investimet e huaja të drejtpërdrejta do të shtegtojnë drejt shteteve me administrata doganore më të sofistikuar.

Burimi: Dhoma Ndërkombëtare e Tregtisë.

Niveli i lartë i tarifave për mallrat dhe shërbimet rrit kostot e prodhimit. Kompanive që kërkojnë një vend me kosto të ulëta nga ku të eksportojnë, mund t'u dekurajohen objektivat nga këto tarifa. Paaftësitë e administratës që shkaktojnë vonesa në çdoganim, ndërpresin ciklet prodhuese dhe aftësinë për të dërguar mallrat në treg. Administrata doganore është një nga segmentet më shpesh të korruptuara dhe agjencitë e korruptuara doganore janë kundrapedalet më të dukshëm për tregtinë dhe investimet.

Disa vende të OSBE-së kanë hasur probleme me procedurat doganore. Për të adresuar këto probleme, Lituania për shembull, ka marrë hapa të rëndësishëm për përmirësimin e procesit zhdoganues. Reforma doganore përfshin:

- Ngritjen e një Strategjie Biznesi për Doganat;
- Instalimin e një sistemi të integruar për menaxhimin e tarifave që ndihmon në vlerësimin dhe klasifikimin e mallrave dhe që vendos tarifatat dhe detyrimet në

mënyrë të saktë.

- Bashkëpunim rajonal me autoritete të tjera doganore kombëtare, veçanërisht me Dimensionin Verior që synon të shkurtojë kohën e zhdoganimit deri në dy orë ose më pak në kufijtë e vendeve të Detit Balltik;
- Pajtimi i specialistëve në klasifikimet e ndryshme të mallrave që të ndihmojnë në sfidat si mbrojtja e pronësisë industriale dhe intelektuale;
- Zbatimi i një programi binjakëzimi me Finlandën; dhe
- Vendosja e një kodi etike për nëpunësit e doganave.

Korrupsioni në autoritetet doganore është më problematiku, në mos problemi më i madh i administratës doganore. Hungaria ka zhvilluar një program të integruar antikorrupsion që ka pasur sukses në uljen e korrupsionit. Disa nga aspektet e programit të Hungarisë janë:

- Sistem i integruar i administrimit doganor duke përfshirë formularë doganorë deklarimi me bar-kode;
- Rrotacioni i personelit doganor;
- Rekrutim i kujdesshëm i personelit duke shqyrtuar formimin, me periudhë prove dhe testim të mjaftueshëm;
- Paga të drejta;
- Trajnim për etikën;
- Kamera me qark të mbyllur;
- Rregulla për zotërimin e parave dhe përdorimin e celularit personal nga ana e agjentëve doganorë; dhe
- Kodi i sjelljes

Burimet: UNDP Lituania; dhe "Lufta kundër Korrupsionit në Dogana", një prezantim nga Janos Nagy, Garda Doganore dhe Financiare, Hungari.

Politikat e punësimit dhe fleksibiliteti i tregut të punës

Fleksibiliteti i tregut të punës është jetik për garantimin e përdorimit maksimal të kapitalit njerëzor. Një studim së fundmi i kryer për Bankën Botërore doli në përfundimin se, “sa më fleksibël të jetë tregu i punës në ekonominë vendëse në krahasim relativ me vendin e origjinës së investuesit, aq më të shumta janë gjasat për investime në këtë vend”¹⁰.

Fleksibiliteti i tregut të punës është veçanërisht i rëndësishëm për vendet që ndjekin një politikë privatizimi. Kompanitë që blejnë ndërmarrje shtetërore shpesh e pakësojnë numrin e punëtorëve për ta bërë ndërmarrjen më efikase dhe fitimprurës. Një treg pune fleksibël duhet të përthithë punëtorë të rinj. Kompanitë duhet të jenë në gjendje të punësojnë punëtorë me orar të shkurtuar, punëtorë sezonale, punëtorë me më shumë se një punë dhe punëtorë me kontratë. Kur kjo është e pamundur, rezultati mund të jetë rritja e papunësisë dhe zhvendosja e punëtorëve drejt ekonomisë informale.

Cilët janë elementët kryesorë të një tregu pune fleksibël?

(1) *Më tepër liri për të vendosur për fuqinë punëtorë në përputhje me nevojat e biznesit që është një pjesë e rëndësishme e përmirësimit të klimës së biznesit në vend.*

Bizneset ndjejnë kufizimet e mëdha në fleksibilitetin e tregut të punës. Një firmë që nuk mund të rregullojë numrin e fuqisë punëtore sipas nevojave të biznesit, mund të humbasë aftësinë konkurruese. Kostot e punës mund të arrijnë në një pikë në raport me të ardhurat saqë kompania falimenton nëse nuk ul këto kosto.

Shtetet duhet të mbrojnë punëtorët e tyre kundër çdo lloj forme shfrytëzimi të padrejtë apo diskriminimi, dhe duhet të vendosin masa mbrojtëse për uljen e mundësive për dëmtime dhe vdekje në punë. Një pikënisje e mirë në këtë drejtim është zbatimi i Deklaratës së vitit 1998 për Parimet Themelore dhe

Të Drejtat në Punë të Organizatës Ndërkombëtare të Punës¹¹, e cila promovon respektimin e parimeve bazë të punës që gjenden në shumë traktate të ILO-s. (Organizatës Ndërkombëtare të Punës).

Për të mundësuar ekonomitë në tranzicion të OSBE-së që të përfitojnë plotësisht nga avantazhi i tyre më i madh në tërheqjen e investimeve – domethënë nga fuqia punëtore e kualifikuar dhe e arsimuar me kosto të arsyeshme – qeveritë duhet të kenë kujdes që të mos frikësojnë investuesit duke vënë sanksione të ashpra kundër pushimit të punëtorëve, limite në përdorimin e kontratave fleksibël të punës, njoftim të gjatë për ndërprerje marrëdhëniesh dhe pagesa të larta për shkurtim të vendeve të punës. Dallimet ekonomike, sociale, kulturore dhe historike ndërmjet shteteve i bëjnë disa reforma më të leverdisshme në disa vende sesa në të tjerë.

(2) *Mundësi për punëtorët që të punojnë orë shtesë.* Shumë qeveri vendosin një kufi të rreptë për numrin e orëve që një punëtor mund të punojë gjatë javës. Ky kufizim shpesh nuk është i njëjtë për të gjitha industritë dhe mund të kufizojë prodhueshmërinë e një kompanie. Për më tepër, shumë punëtorë e dëshirojnë mundësinë për t’u paguar për orë shtesë. Si rrugë e mesme midis punëtorëve dhe punëdhënësve, legjislacioni mund të ndalojë punëdhënësit që të detyrojnë punëtorët të punojnë orë shtesë, por u lejon punëtorëve të bëjnë një gjë të tillë me dëshirë, në shkëmbim të një kompensimi shtesë si për shembull (1.5 herë për njësi) për orët shtesë. Ligje të kësaj natyre u mundësojnë kompanive që të përdorin fuqinë punëtore më me fleksibilitet dhe njëkohësisht punëtorët të mbeten të kënaqur. Ky lloj fleksibiliteti është veçanërisht vendimtar për NVM-të të cilave u duhet të operojnë me shumë efikasitet për të mbijetuar.

(3) *Sigurime shoqërore të arsyeshme/tatime punësimi.* Barra tatimore mbi punëtorët në shumë ekonomi në tranzicion të OSBE-së mund të jetë e lartë, deri në 50% të rrogës së punëtorët ose më shumë. Një raport i vitit 2004 i përgatitur nga USAID “Projekti i tregut të punës në Bullgari” raportonte që kompanitë bullgare dëmtoheshin nga detyrimet për kontributet shoqërore më tepër sesa kompanitë e huaja”¹². Bizneset vendëse shpreheshin se ndiheshin të shtypur midis konkurruesve të huaj dhe ekonomisë informale. Raporti përfundonte me idenë se taksat e larta për kon-

tributet shoqërore shkaktojnë uljen e rrogave dhe nxitin kompanitë që të mos respektojnë plotësisht legjislacionin për punën dhe tatimet. Nëse kompanitë do të paguanin për kontribute 35-40% të rrogave, atëherë vendet e OSBE-së do t'i afroreshin mesatares së ekonomive të vendeve më të zhvilluara evropiane. Paktësimi i të ardhurave nga ulja e nivelit të taksave kompensohet zakonisht nga ata në ekonominë informale që dëshirojnë të paguajnë taksa të arsyeshme dhe të arrijnë fitime më të mëdha për kompanitë.

(4) Liria për të punësuar punëtorë me kontratë, të përkohshëm apo me orar të shkurtuar.

Bizneset shpesh kanë nevojë për punëtorë sezonale ose në varësi të projekteve. Ato duhet të jenë në gjendje të punësojnë punëtorë për të përmbushur nevojat specifike. Po t'i kërkosh firmave që të punësojnë punëtorë me orar të plotë, kjo rezulton ose në punësime më të pakta në numër, ose në kompani më pak fitimprurëse që, ose do të paguajnë më pak taksa, ose do ta kenë të pamundur mbijetesën.

5) Detyrime të arsyeshme në lidhje me formimin profesional.

Punëdhënësve mund t'u kërkohet që të sigurojnë një shkallë të arsyeshme trajnimi për punëtorët që ta kryejnë punën mirë dhe të rritin kualifikimin personal në fuqinë punëtore kombëtare. Kërkesa të tilla nuk duhet të jenë imponuese aq sa të dëmtojnë panoramën e përgjithshme të prodhueshmërisë dhe fitimprurjes së kompanisë.

Reformat e tregut të punës në vendet e OSBE-së

Portugalia amendoi kodin e punës në 2003 dhe 55% e kompanive të studiuara nga KPMG mendonin se këto ndryshime do ta bënë Portugalinë destinacion më tërheqës për investime. Mes epërsive që kompanitë prisnin të përfitonin nga kodi i ri i punës, tri ishin kryesore:

- Përmirësim në fleksibilitet i orëve të punës;
- Kontroll më i fortë për mungesat e personelit për shkak sëmundjeje;
- Formim profesional i detyrueshëm.

Pas ristrukturimit të ekonomisë, Sllovakia kishte papunësi të lartë, një nga më të lartat në Evropë. Megjithatë, me tërheqjen së fundmi të IHD-së dhe futjes së kodit të ri të punës, papunësia ka rënë ndjeshëm në dy vitet e fundit. Në vitet 2001 dhe 2003, Sllovakia i bëri ndryshime të mëdha kodit të punës dhe rrjedhimisht krijoi një nga tregjet e punës më fleksibël në botë. Në studimin e 2004-s të Bankës Botërore, "Të Bësh Biznes", Sllovakia citohej si reformuesja më e madhe.

Disa nga reformat e Sllovakisë ishin:

- Kalimi nga kontrata pune me orar të plotë në kontrata me orar të shkurtuar për femrat, studentët dhe pensionistët;
- Lejimi i ripërtëritjes së kohëzgjatjes së kontratës
- Rritja e limitit maksimal të orëve shtesë në vit nga 150 në 400, me pëlqimin e punëtorit;
- Heqja e kriterit për miratimin e sindikatës për pushimin e një punëtori nga puna;
- Heqja e kriterit për trajnimin e punëtorit përpara pushimit; dhe
- Kalimi nga miratim në njoftim të sindikatave në rast pushimesh në grup.

Investimet në infrastrukturë

Rumania ka pengesë kryesore për investimet jo më klimën e biznesit, por infrastrukturën".

Ish kryetari i Agjencisë Rumune për Investimet e Huaja

Cilësia e infrastrukturës së një vendi – rrugët, rrjetet e transportit, rrjetet e shpërndarjes së shërbimeve, ujësjellësit, rrjetet e telekomunikacioneve, punët dhe shërbimet publike, sistemi doganor dhe sistemi arsimor – është vendimtare për tërheqjen e investimeve të huaja dhe NVM-të e sapoformuara. Siç theksonte edhe OECD: "Infrastruktura e mirë tërheq investimet duke lidhur firmat me konsumatorët dhe furnitorët, duke zgjeruar kështu përmasat e tregut"¹³. Kjo është konsistente me përgjigjet në anketimin e bërë gjatë përgatitjes së Udhëzuesit, disa prej të cilave evidentuan investimet në infrastrukturë – sidomos duke përfshirë parqet shkencore dhe industriale – si motorë të

zhvillimit ekonomik në fusha të caktuara. Transporti dhe infrastruktura janë ndoshta dy komponentët më vendimtarë, sepse investuesit kanë nevojë të sjellin furnizime në operacionet e tyre dhe të transportojnë mallrat e tyre në tregje në një mënyrë sa më efektive dhe me më pak kosto.

Aksesi në mallra dhe furnizimi stabil me energji me çmime stabil, janë gjithashtu vendimtarë. Nëse investuesve u duhet të presin me muaj para se mjediset e tyre të lidhen me shërbimet bazë, fitimprurja e investimit të tyre do të bjerë ndjeshëm. Siç thamë, rrjeti energjetik duhet të jetë i qëndrueshëm. Një ndërprerje e vetme dhe e paplanifikuar në aktivitet për disa prodhues që përdorin makineri me kalibrim të lartë, mund të jetë tepër e kushtueshme.

Një studim ekonomik së fundmi për ndikimin e përmirësimeve në infrastrukturë, jep përfundimet e mëposhtme:

Investimet e qeverive me infrastrukturë efikase fizike përmirësojnë klimën e investimeve për IHD duke subvencionuar koston e investimit total nga investuesit e huaj dhe kështu rrit shkallën e fitimeve. Ndërmarrjet shumëkombëshe janë veçanërisht të ndjeshme ndaj infrastrukturës kur vendosin se ku të ngrenë investimet e ideuara për të ushqyer tregjet globale, rajonale apo vendëse, pasi këto investime nga natyra kërkojnë efikasitet¹⁴.

Infrastruktura e cilësisë së lartë ul kostot e hyrjes në treg për investuesit dhe sipërmarrësit, lehtëson zhvillimin e eksportit dhe siguron një avantazh konkurrues kundrejt destinacioneve të tjera që ofrojnë imput kostosh të ngjashme si puna dhe trualli, por që kanë infrastrukturë më pak të zhvilluar. Në vendet në kufi me BE-në si Ukraina dhe Rumania, dëshira për të siguruar përpunim dhe shpërndarje me kosto të ulët drejt vendeve të BE-së ka stimuluar zhvillimin e infrastrukturës përgjatë kufirit polak në rastin e Ukrainës dhe të kufirit hungarez në rastin e Rumanisë.

Studimi për infrastrukturën i cituar më lart, rekomandon një politikë qeveritare për përmirësimin e infrastrukturës në vend të incentivave të veçanta për in-

vestimet, si një mjet i shëndetshëm për nxitjen e zhvillimit ekonomik:

Një numër qeverish të vendeve të zhvilluara dhe në zhvillim janë angazhuar në konkurrencë politikash ndërmjet tyre për tërheqjen e ndërmarrjeve shumëkombëshe nëpërmjet incentivave për investimet. Këto incentiva priren të shtrembërojnë kurbën e IHD-së në favor të vendeve të zhvilluara duke parë kapacitetet e tyre për të siguruar incentiva fiskale substanciale. Në vend që të thithen në konkurrencë me vendet e zhvilluara për ofrimin e incentivave investuese, qeveritë e vendeve në zhvillim do bënin mirë të fokusohen në zhvillimin e infrastrukturës fizike në vendet e tyre. Kjo do t' i ndihmonte t' i vënë në lëvizje investimet vendëse dhe të huaja, si dhe do të ndihmonte në përshpejtimin e procesit të zhvillimit.

Numri i projekteve për infrastrukturën varet nga burimet e qeverisë, gjendja e infrastrukturës dhe fitimi i mundshëm nga investimi. Siç komenton edhe OECD PFI; “Kjo kërkon aftësinë për analiza kosto-fitim, raportime financiare, procese të shëndosha vendim-marrëse që i japin peshë rezultateve të analizave kosto-fitim, duke lejuar balancimin shoqërisht të pranueshëm të interesave konkurruese dhe agjencive efikase për kryerjen e investimeve të reja në infrastrukturë”.

Vendet që nuk kanë kapacitetet të zhvillojnë infrastrukturë shtesë, mund të marrin në konsideratë partneritetet publik-privat. Partneritetet publik-privat (PPP) janë një instrument i mirë për të mundësuar qeveritë që të financojnë projektet investuese në infrastrukturë. Enti privat siguron financimin dhe qeveria mund të kompensojë partnerin e sektorit privat nëpërmjet mekanizmave të tilla si kthimi i borxhit, letra me vlerë ose koncesione. Përveç kësaj, PPP-të e suksesshme – përfshirë investuesit e kënaqur, infrastrukturën e përmirësuar dhe transaksionet e bazuara në transparencë, drejtësi dhe administrim të shëndoshë fiskal - tërheqin investues të tjerë.

Qeverive që u mungon përvoja me PPP-të duhet të mësojnë teknika të administrimit specifik, sepse PPP-të ndryshojnë nga prokurimi, apo ripagimi strikt i borxhit financiar.

Për të pasur investime të suksesshme në infrastrukturë, qeveritë duhet të garantojnë mbrojtje specifike për investuesit që përfshihen në kryerjen e përmirësimeve në infrastrukturë. Investuesit duhet të

kenë kontrata specifike që përcaktojnë qartë të drejtat, përgjegjësitë dhe mekanizmat për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve. Qeveria mund të shërbejë si garant sovran që garanton pagimin e projektit. Nëse hasen probleme në këtë garanci sovran, BERZH, Banka Botërore dhe organizata të tjera ofrojnë programe

garancie që garantojnë ose “mbështetin” garancinë e qeverisë kliente.

Siç thotë edhe PFI: “zvogëlimi i rreziqeve potenciale të investuesve që kryejnë përmirësimin e infrastrukturës, kërkon që edhe kapitali që këta investues hedhin në infrastrukturë të jetë më i ulët”.

KUTIA 4.3

Vëmendja në Transport e OSBE-së në 2006

Tema e Forumit të 14-të Ekonomik të OSBE-së ishte “Transportimi në zonën e OSBE-së: rrjetet e sigurta transportuese dhe zhvillimi i transportit për forcimin e bashkëpunimit ekonomik dhe stabilitetit rajonal”. Transporti luan një rol të madh ekonomik, social gjeo-politik çka shpjegon pse është faktor kaq i rëndësishëm për bashkëpunimin rajonal dhe stabilitetin. Ai është parakusht bazë për zhvillim kombëtar ekonomik dhe social. Investimi në infrastrukturën e transportit përcakton një përqindje të madhe të aktivitetit ekonomik të një vendi. Këshilli Evropian i Ministrave të Transportit vlerëson se 6 deri në 8% e PBB-së së një vendi, 6% e punësimit, 40% e investimeve publike dhe 15% e shpenzimeve familjare mund të jenë të lidhura me transportin.

Transporti është një shtysë e padiskutueshme për zhvillimin e tregtisë ndërkombëtare. Transporti ndërkombëtar është, gjithashtu, vendimtar për integrimin ndërkombëtar dhe për reduktimin e pabarazive sociale dhe ekonomike përmes kufijve. Lehtësimi dhe zhvillimi i rrjeteve ndërkombëtare të sigurta të transportit është me rëndësi strategjike për të gjitha vendet¹.

Transporti është jetik për funksionimin e mirë të aktiviteteve ekonomike, për prodhimin dhe shpërndarjen e mallrave dhe për tregtinë. Aftësia e një sipërmarrësi, NVM-je, kompanie apo një vendi për të konkurruar suksesshëm, të zhvillojë më tepër aktivitetit dhe të integrohet në ekonominë kombëtare apo globale, varet jo vetëm nga kapacitetet prodhuese, por edhe nga aftësia për të sjellë në treg mallra me çmimin më të ulët të mundshëm dhe nën kushte të parashikueshme. Kostot e transportit mund të përbëjnë një barrierë të madhe për aksesin në treg. Transporti është një nga 28 kriteret individuale që “fDi Magazine” përdor për klasifikimin e destinacioneve më tërheqëse për investime, dhe ky vlerëson zonat sipas “infrastrukturës më të mirë transportuese” në secilin rajon të botës.

Infrastruktura e transportit është një faktor vendimtar në tërheqjen e IHD-së. Përveç klimës miqësore të biznesit, qytet-shteti i Singaportit, përfitues i madh i IHD-së, gjithashtu ofron një nga терминаlet më të mëdha në botë për anijet konteniere dhe është kryqëzim ajror për thuajse të gjitha destinacionet në botë, që quhet Aeroporti Changi. Një nga faktorët mbështetës të mrekullisë ekonomike të Irlandës

ishte zhvillimi i Aeroportit Shanon. Investuesit e huaj kanë nevojë për vija lidhëse me selitë e tyre, destinacionet eksportuese dhe furnitorët.

NVM-të përfitojnë nga kostot më të ulëta në dërgimin e mallrave të tyre në tregje. Koha më e shkurtër për të shkuar në treg sjell jo vetëm ulje të shpenzimeve operative, por edhe mundësinë për të lëvizur më shumë mallra në më pak kohë, gjë që ka efekt pozitiv në qarkullimin e parasë.

Infrastruktura e shkëlqyer e transportit është e nevojshme sidomos për vendet pa dalje në det. Mungesa e aksesit në det është shtytja e shkëlqyer për ndërtimin e një rrjeti rrugësh, hekurudhash dhe transporti lumor jetik për aksesin në tregje dhe integrimin rajonal.

Vendet që synojnë të përmirësojnë efikasitetin e infrastrukturës së transportit mund të adoptojnë nismat e mëposhtme:

- Përmirësim të administratës doganore dhe verifikimit të vizave. Verifikimi i ngadaltë i doganave dhe vizave vonon kalimin e kufirit dhe dekurajon trafikun dhe tregtinë ndërkufitare.
- Planifikim i infrastrukturës. Qeveritë duhet të kenë një strategji për zhvillimin afatmesëm të infrastrukturës së transportit. Një strategji e ideuar mirë inkurajon investimet e sektorit privat.
- Përdorim maksimal i financimeve të donatorëve. Shumë vende marrin fonde për infrastrukturën e transportit nga BERZH, BE, Banka Botërore, Banka Aziatike e Zhvillimit, apo donatorë të tjerë, dhe nuk i përdorin plotësisht fondet në dispozicion.
- Kuptimi i partneritetet publik-privat. Një PPP e administruar mirë u mundëson vendeve të zhvillojnë rrugët lidhëse transportuese pa barrën e prokurimit të drejtpërdrejtë. Por duhet kuptuar që PPP-të janë të ndërlikuara. BERZH ofron ekspertizë në planifikim dhe zhvillim të partneriteteve publik-privat në projektet e infrastrukturës së transportit. Me pak fjalë, investimet e mirëplanifikuara dhe të financuara nga qeveria për infrastrukturën e transportit, përmirësojnë potencialin e një vendi për IHD dhe zhvillimin e NVM-ve.

¹ Karta Bazë, Konferenca e Parë Përgatitore e Forumit të 14-të Ekonomik të OSBE-së, “Roli i Transportimit për Forcimin e Bashkëpunimit Ekonomik Rajonal dhe Stabilitetit”, Dushanbe, Tashikistan, 7-8 nëntor 2005.

KUTIA 4.4

Infrastruktura e rrugëve kombëtare të Hungarisë

Vendndodhja e Hungarisë në qendër të Evropës është një nga avantazhet kryesore konkurruese. Hungaria konsiderohet si portë drejt Evropës. Katër korridoret të mëdha evropiane të transportit kalojnë përmes këtij vendi, duke e bërë Budapestin kërthizën e Evropës. Në mënyrë që të shfrytëzojë këto epërsi, Hungaria është e vendosur që jo vetëm të ruajë, por edhe të përmirësojë rrjetin infrastrukturor dhe të rrit integrimin në rrjetin evropian.

Korridoret më të mëdha të transportimit**Rrjeti rrugor**

Gjatë viteve të fundit, Hungaria ka investuar fuqishëm për përmirësimin dhe zgjerimin e rrjetit të rrugëve kombëtare dhe të infrastrukturës rrugore. Infrastruktura rrugore hungareze aktualisht po i nënshtrohet një rindërtimi të fuqishëm me mbështetjen financiare të qeverisë për të zgjeruar gjatësinë e rrugëve me katër korsi, të cilat aktualisht mbulojnë vetëm një pjesë të vendit (1 053 km deri në fundin e 2006-ës dhe 2 530 km deri në 2015-ë).

Gjatësia totale e rrugëve publike sot në Hungari është 160 000 km. Me densitet rrugor publik prej 1 000km² për 1 720 km që arrin 52%, Hungaria qëndron mbi mesataren e 15 shteteve të BE-së.

Shtatë nga tetë rrugët kombëtare të Hungarisë fillojnë nga Budapesti dhe të gjitha lidhen me rrjetin rrugor evropian. Përmirësimi i rrjetit të rrugëve kombëtare dhe rrugëve me katër korsi që lidhin të gjitha qytetet e mëdha në Hungari, do të rezultojë në një ulje prej afërsisht 40% të trafikut në rrugët kryesore interurbane.

Së fundmi, bashkëpunimi ndërkombëtar me fqinjët është fuqizuar duke harmonizuar zhvillimet e rrjetit rrugor. Një prioritet kryesor i qeverisë hungareze është zgjerimi i mëtejshëm dhe rindërtimi i rrjetit rrugor në Hungari.

Burimi: ITD Hungari

Investimet në kapital njerëzor

Arsimi i përgjithshëm dhe trajnimi për aftësi pune. Kapitali njerëzor është një nga avantazhet konkurruese që një ekonomi në zhvillim mund të ofrojë përmes kostos së ulët, njohjes së disa gjuhëve, arsimimit solid, veçanërisht arsimimi teknik dhe formimi profesional¹⁵. Vendet pa burime të mëdha natyrore mund t'u ofrojnë investuesve kapitalin njerëzor. Qoftë me shërbime ose prodhime me punë intensive, vendet që ofrojnë fuqi punëtore të kualifikuar me çmim të përballeshëm, gjithmonë do të tërheqin investime. "Uashington Group International", një firmë për arkitekturën dhe inxhinierinë, ka hapur qendra

inxhinierie në tregjet në zhvillim. Edhe pse kompania e ka selinë qendrore në SHBA, ajo i kryen analizat më të rëndësishme dhe detyrat inxhinierike në tregjet e reja. Ata parapëlqejnë të përfitojnë nga vlera më e mirë – si nga cilësia ashtu edhe nga kostot – që ofrohen nga inxhinierët e këtyre tregjeve.

Një komponent themelor i zhvillimit të kapitalit njerëzor, është arsimi bazë. Themelet e forta krijohen nga sistemi shkollor kombëtar që siguron trajnim të fuqishëm në konceptet e biznesit dhe në disiplinat matematikore dhe teknike, si edhe në gjuhë të huaja. Është e domosdoshme që qeveritë të inkurajojnë pjesëmarrjen e plotë në arsim. Nëse fëmijët e minoriteteve ekonomikisht në

disavantazh, siç janë romët për shembull, nuk ndjekin shkollën, atëherë varfëria e tyre do të vazhdojë. Shumica e historive të suksesshme kohët e fundit në investime të huaja dhe rritje ekonomike, citohen si destinacione tërheqëse për shkak të cilësisë së kapitalit njerëzor. Reputacioni i Evropës Qendrore si vend ku mbruhën “talente të shkëlqyera” dhe “një nga vendet më krijuese dhe të pasura në planet”, bëri që të shkruhet një shkrim i gjatë lavdërues në vitin 2005 në “Business Week”¹⁶.

Mësimi në gjuhë të huaja – frëngjisht, gjermanisht dhe veçanërisht në anglisht – është një komponent vendimtar për arsimin bazë. Aftësia e Indisë për të thithur një sasi kaq të madhe investimesh të huaja nuk rrjedh vetëm nga rrogat e ulëta dhe numri i madh i inxhinierëve të softuerëve, por edhe nga fakti se anglishtja është një gjuhë që flitet në masë. Duke iu referuar mrekullisë ekonomike irlandeze, ish-Kryeministri i Irlandës, Garret Fitzgerald tha se vendi i tij ishte me fat, sepse përveç taksave të ulëta dhe pagave relativisht të ulëta krahasuar me Evropën kontinentale, amerikanët dhe britanikët “nuk flasin gjuhë të huaja”. Vendet e Evropës Lindore po përfitojnë nga mundësitë në sektorin e shërbimeve duke mirëpritur ngritjen e qendrave telefonike (call centres) dhe qendrave të mbështetjes teknike. Një nga faktorët kryesorë në këtë sukses është njohja e gjuhëve të huaja. “Europe Direct” apo “EU hotline” që siguron informacione për Bashkimin Evropian nëpërmjet telefonit, fillimisht u vendos në Belgjikë. Shumica e operacioneve u zhvendosën në Rumani ku anglishtja, frëngjishtja, italishtja, spanjishtja, gjermanishtja, hungarishtja dhe rumanishtja fliten gjerësisht. Njohuritë e fuqishme të gjuhëve të huaja mundësojnë rritjen e punësimit të banorëve vendës në investimet e huaja, pasi ata kanë përqindje njohurish më të lartë. Një nga pengesat për investimet e mëdha në disa nga vendet e ish-Bashkimit Sovjetik, është mungesa e njohurive në gjuhët e huaja. Ndërkohë që Rusia po hapet për investuesit e huaj dhe po evoluon si aktor i madh në ekonominë ndërkombëtare, kjo mund të vlejë si shtysë për ish-republikat sovjetike që të mësojnë punëtorët e tyre të komunikojnë në gjuhë të tjera përveç asaj vendëse dhe ruse.

Arsimi për biznesin. Vendet me ekonomi në tranzicion mund të nxitin zhvillimin ekonomik duke promovuar sistematikisht respektimin e ndërmarrjes dhe sipërmarrësit midis nëpunësve civile dhe publikut të gjerë. Në shumicën e vendeve në tranzicion dhe në disa vende në zhvillim, mendësia e epokës së ekonomisë së centralizuar vazhdon të ekzistojë dhe perceptimet për sipërmarrësit kanë ngjyime negative. Ndryshimi i qëndrimit popullor ndaj sipërmarrësve është një proces afatgjatë dhe mënyra më e mirë për të pasur sukses është integrimi i trajnimit ose mësimëve për biznesin përgjatë gjithë sistemeve të arsimit dhe formimit profesional të ekonomive të OSBE-së, dhe organizimi i fushatave të veçanta për nxitjen e biznesit.

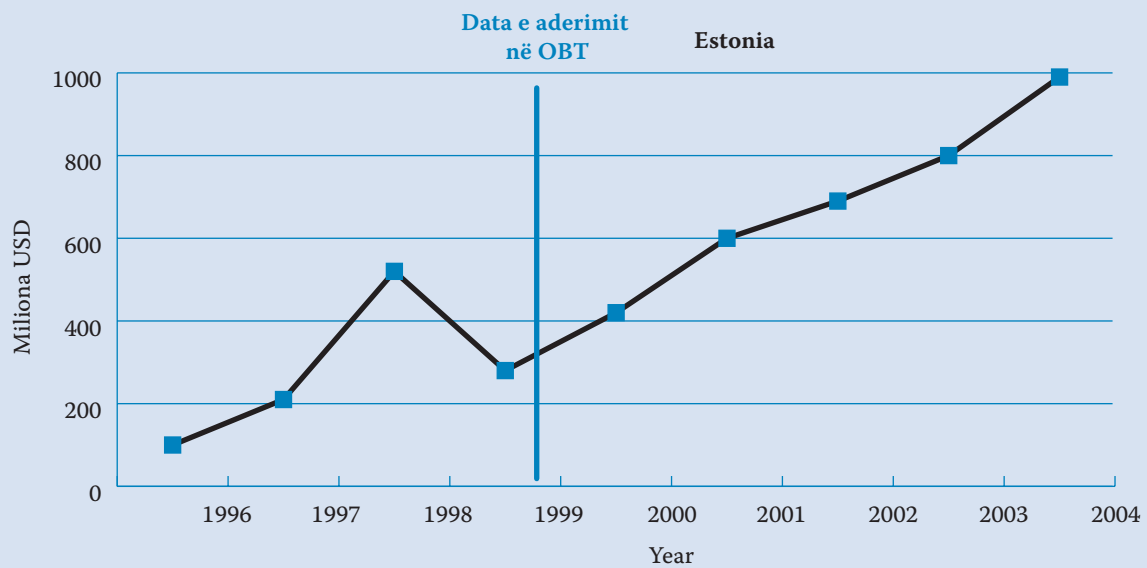
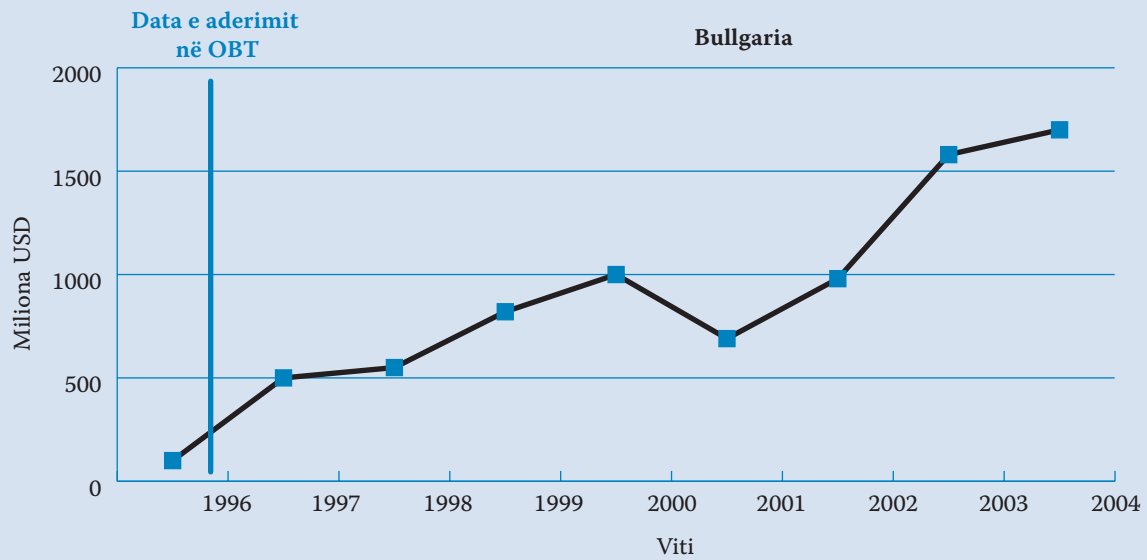
Integrimi ndërkombëtar dhe rajonal

Një nga hapat konkrete që mund të marrin qeveritë për përmirësimin e klimës së biznesit dhe investimeve, është bërja e përpjekjeve për integrim ndërkombëtar dhe rajonal. Përveç vendosjes së politikave ekonomike që e “hapin ekonominë”, qeveritë duhet të marrin pjesë në organizata shumëpalëshe, kompakte, dhe marrëveshje për tregtinë dhe investimet, të cilat vendosin lidhje biznesi dhe ekonomike.

Aderimi në Organizatën Botërore e Tregtisë (OBT). Shumica e vendeve pjesëmarrëse të OSBE-së janë anëtare të OBT-së, por një pjesë jo. Aderimi në OBT siguron akses eksporti në 148 tregje. Kjo është jetike për NVM-të që aspirojnë të zgjerohen në tregje përtej tregut të brendshëm. Përfitimi më i rëndësishëm ndoshta nga aderimi në OBT është përmirësimi i mjedisit të biznesit që stimulon investimet e huaja të drejtpërdrejta. Qeverisja më e mirë, standardet e sigurisë, mbrojtja e pronësisë intelektuale dhe kushte të tjera që kërkohen nga investuesit, janë vetë kriteret për anëtarësim në OBT. Figurat 4.1 dhe 4.2 tregojnë rritjen e IHD-së në Bullgari dhe në Estoni pas aderimit në OBT.

FIGURAT 4.1 DHE 4.2

Rritja e IHD-së pas aderimit në OBT, Bullgaria dhe Estonia

Burimi: USAID Ukrainë, Projekti i Aderimit në OBT dhe i Nxitjes së Investimeve.

Vendosja e marrëdhënieve me Bashkimin Evropian.
Një nga shkaqet e suksesit ekonomik të arritur në Evropën Qendrore dhe Lindore në vitet e fundit, është procesi i anëtarësimit në BE. Prosesi i anëtarësimit ka rritur investimet dhe interesimin për vendet kandidatë nga ana e shteteve anëtare të BE-së. Falë zhvillimit të shpejtë ekonomik të nxitur nga procesi i anëtarësimit, disa vende që aderuan së fundmi në BE – përfshi Republikën Çeke, Hungarinë dhe Poloninë – po cilësohen tashmë nga analistët si ekonomi “të zhvilluara”. Vende të tjera si Bullgaria, Kroacia dhe Rumania, cilësohen si “grada investimi” për shkak të rritjes së shpejtë të IHD-së dhe rrogave.

Për këto ekonomi ku marrëdhëniet formale me BE-në nuk janë opsion i mundur, harmonizimi i praktikave dhe politikave vendëse me ato të BE-së mund të rritin besimin te investuesit. Miratimi i ligjeve, akteve dhe politikave të krahasueshme me Acquis Communautaire siguron:

- Një kuadër dhe mjedis të përbashkët dhe të kup-

tueshëm për investuesit;

- Transparencë dhe parashikim; dhe
- Një sinjal komunitetit ndërkombëtar se qeveria kërkon të integrohet në komunitetin e madh rajonal me standarde kombëtare.

Marrëveshje rajonale të tregtisë së lirë. Shumë nga vendet në Evropën Juglindore dhe Azinë Qendrore kanë një larmi marrëveshjes dypalëshe dhe shumëpalëshe të tregtisë së lirë, por nuk kanë ndonjë marrëveshje gjithëpërfshirëse rajonale të tregtisë së lirë. Pakti i Stabilitetit ka qenë aktiv duke u munduar të unifikojë 29 marrëveshjet dypalëshe tregtare në një marrëveshje të vetme të tregtisë së lirë për Evropën Juglindore¹⁷. Nisma të ngjashme mund të ndërmerren edhe nga vendet e tjera. Qëllimi i përpjekjeve të tilla është që tregu të jetë sa më tërheqës për investuesit duke ua lehtësuar atyre mundësitë për të bërë biznes nëpër rajon, dhe duke siguruar tregje eksporti të reja për NVM-të.

KUTIA 4.5

Grupi i pjesëmarrësve në Kompaktin e Investimeve

Kompakti i Investimeve për Evropën Juglindore i OSBE-së ka qenë jashtëzakonisht i suksesshëm në asistimin e Evropës Juglindore, që të rrisin nivelet e IHD-së dhe të përmirësojnë klimën e biznesit dhe investimeve. I themeluar në vitin 2000, Kompakti i Investimeve përqipet të rrisë IHD-në nëpërmjet:

- **Vlerësimit dhe monitorimit të progresit në reformën e investimeve, përfshi raste studimi konkrete se si të përmirësohen;**
- **Mbështetjes për zbatimin e reformave të investimeve me ekspertë dhe ekspertë krahasues;**
- **Mbështetjes për konsolidimin e dialogut mes sektorit publik dhe privat nëpërmjet Rrjetit Rajonal të Këshillave të Investuesve të Huaj (www.regionalfic.org) dhe Librit të Bardhë Rajonal;**
- **Mbështetjes politike nëpërmjet një konference të përvitshme ndërministrrore e fokusuar në një temë specifike të reformës në investime.**

Vendeve pjesëmarrëse ju është vlerësuar ecuria dhe më pas atyre u jepen këshilla specifike nga praktikantët më të mira të OECD-së. Gjithashtu, formati shumëpalësh stimulon si dëshirën për përmirësim bazuar në vlerësimet krahasuese me vendet e ngjas-

hme, por edhe ndihmon për të kuptuar nevojën për bashkëpunim rajonal. Një nga produktet e Kompaktit të Investimeve është edhe Indeksi i Reformës në Investime, një instrument gjithëpërfshirës i përdorur për të matur performancën e një vendi në reformimin e klimës së investimeve në dhjetë fusha: politikave të investimeve, nxitja e investimeve, politikave të tatimore, politikave të antikorrupsionit, politikave të konkurrencës, politikave të tregtare, mbështetja për NVM-të, administratën publike, institucionet financiare dhe infrastrukturën, si dhe kapitalin njerëzor.

Vendet e tjera mund të frymëzohen që të formojnë kompaktet e tyre të investimeve ose qasje të tjera rajonale. Me apo pa udhëzimet e OECD-së, të gjitha grupet e vendeve mund të ndjekin modelin e kompaktit të investimeve. Këshillat e Investuesve të Huaj të krijuar në Evropën Juglindore financohen privatisht dhe nuk kërkojnë mbështetje nga qeveria: gjithçka që ata kërkojnë është thjesht dëshira e fortë për një partner dialogu. Siç u komentua në një diskutim të Bankës Botërore për reformimin e klimës së investimeve: “Vullneti politik dhe dëshira për reforma është thelbësore dhe presioni nga marrëveshjet globale apo rajonale si për shembull aderimi në Organizatën Botërore të Tregtisë apo në Bashkimin Evropian, mund të ndihmojë”. Pra, nëse vendet kanë vullnetin politik për reformimin e klimës së investimeve, atëherë ata mund të arrijnë rezultate.

Privatizimi i ndërmarrjeve shtetërore

Një përqindje e konsiderueshme e PBB-së në shumë ekonomi në zhvillim dhe në tranzicion të OSBE-së e kanë origjinën nga ndërmarrjet shtetërore. Ndërkohë që vendet përpiqen të përmirësojnë klimën e biznesit dhe të konkurrojnë në ekonominë globale, qeveritë duhet të kalojnë nga roli i aktorit ekonomik në rregullator i pavarur. Detyra e qeverisë është të sigurojë kuadrin për firmat që të kenë sukses dhe të zgjidhin mosmarrëveshjet mes firmave, më tepër sesa të veprojnë në vend të firmave. Privatizimi është njëra metodë për të asistuar qeveritë që të lëvizin në këtë drejtim.

Organizatave të biznesit të zotëruara nga qeveria ishin një karakteristikë e theksuar në jetën ekonomike të shekullit të njëzetë. Pronësia shtetërore e mjeteve të prodhimit ishte parimi kryesor i ideologjisë socialiste. Nën ndikimin e ekonomistë kejnesianiste, edhe qeveritë perëndimore si ajo e Britanisë së pasluftës zotëronin dhe operonin me ndërmarrje të mëdha industriale. Por në vitet 1980, mangësitë dhe shtrembërimet e konkurrencës¹⁸ për shkak të zotërimit të ndërmarrjeve nga shteti ishin të dukshme për vendet me ekonomi tregu. Qeveritë e këtyre vendeve filluan të çliroheshin nga bizneset që mund të menaxhoheshin më mirë nga privatët. Pas shpërbërjes së Bashkimit Sovjetik, republikat e reja filluan kalimin nga planifikimi i centralizuar në ekonomi tregu. Gjatë këtij procesi, këto vende kanë eksperimentuar – dhe në disa raste e kanë përqaftuar plotësisht – privatizimin e ndërmarrjeve shtetërore.

Privatizimi synon të promovojë eficientë duke i nënshtuar bizneset nën peshën e konkurrencës në tregun e lirë. Përveç kësaj, disa qeveri kërkojnë të arrijnë objektiva sociale dhe me anë të privatizimit e kalojnë pronësinë e kompanive në duart e punëtorëve të tyre apo të publikut të gjerë. Megjithatë, në shumicën e rasteve, rezultatet e këtij privatizimi kanë qenë zhgënjyese. Monopolet shtetërore opake dhe mosllogaridhënese u kthyen në monopole private opake dhe mosllogaridhënese. Për shkak të korrupsionit, mungesës së transparencës, paaftësisë dhe ndikimit politik në procesin privatizues, disa aset publike u blenë ose u shtinë në dorë nga individë apo kompani

private vetëm për një fraksion të vlerës së tyre reale. Mungesa e mundësive për të tregtuar aksionet shpesh pengon rritjen e kapitaleve shtesë të nevojshme për zgjerim. Për më tepër, në disa vende, privatizimi ka qenë selektiv dhe i paplotë; shumë kompani të mëdha vazhdojnë të jenë në pronësinë e shtetit.

Nuk ekziston një metodë e vetme e sigurt që të garantojë privatizim të suksesshëm. Privatizimi është një proces politikisht i diskutuar dhe kompleks që ndikohet nga kushtet vendore dhe karakteristikat specifike të entitetit që privatizohet. Sidoqoftë, disa mësimë janë nxjerrë përgjatë një dekade privatizimi të bërë nga vendet në tranzicion nga Banka Botërore, OECD dhe organizata të tjera të interesuara për zhvillimin ekonomik. Paragrafët e mëposhtëm përmbledhin disa nga këto mësimë:

Përfitimet e privatizimit. Privatizimi mund të rrit konsiderueshëm prodhueshmërinë e firmave, të prodhojë mirëqenie dhe të kontribuojë në rritjen e tregjeve të aksioneve. Megjithatë, privatizimi mund të rezultojë në rritje të papunësisë në planin afatshkurtër. Vendet që i nënshtrohen procesit të privatizimit duhet të parandiejnë dhe të parapërgatiten që të përballojnë rritjen fillestare të papunësisë nëpërmjet rikualifikimit dhe praktikave të tranzitimit të punës. Nëse kryhet si duhet, benefitet afatgjata të privatizimit – edhe për sa i përket punësimin dhe pagave – tejkalojnë ndjeshëm efektet negative fillestare¹⁹. Por kjo kërkon që procesi i privatizimit të jetë transparent dhe që të ekzistojnë institucionet mbështetëse ose ato të krijohen në planin afatshkurtër, ku përfshihet: mbrojtje e mjaftueshme nga shteti i së drejtës i pronësisë private, konkurrencës, sistemi i mirë i qeverisjes, tregtimi dytësor i aksioneve, kufizime të forta buxhetore dhe legjislacioni i duhur.

Metodat e privatizimit. Qeveritë privatizojnë kompanitë në tri mënyra kryesore: (1) privatizim me ndarje aksionesh, (2) shitje asetesh të një blerës i vetëm, dhe (3) privatizim masiv²⁰ ku u lëshohen letra me vlerë punonjësve të ndërmarrjeve shtetërore ose publikut të gjerë, duke i bërë ata të interesuar në kompaninë e privatizuar, zakonisht falas ose me një çmim të ulët. Shumë ekonomistë besojnë se privatizimi me letra me vlerë është më pak efikas për nxitjen e zhvillimit ekonomik sesa qasjet e tjera²¹. Ata argumentojnë se kur pronësia e kompanive shpërndahet shumë, me-

naxhimi i kompanisë priret të jetë më pak efikas për shkak se asnjë aksioner apo grup koheziv aksionerësh nuk ka fuqinë e mjaftueshme për t'i kërkuar llogari administratës menaxhuese.

“Politikat e privatizimit masiv... garantojnë premi-sat e një shtrese të gjerë aksionerësh, por përfundimisht varen nga tregjet e kapitalit për të arritur përqendrimin e aksioneve në duart e investuesve strategjikë që mund të marrin kontrollin²²”. Megjithatë, “tregjet që lejojnë tregtimin midis miliona pronarëve të shpërndarë nuk mund të formohen derisa pjesëmarrës të motivuar mbështetin institucionin e tregjeve. Thjesht nuk është në interesin e shumicës së këtyre pjesëmarrësve që të krijojnë tregje transparente²³”.

Privatizim i pastër. Privatizimi duhet të jetë në thelb lejimi i ndërmarrjeve shtetërore që të bëjnë kalimin e plotë në pronësi private, menaxhim të pavarur dhe konkurrencë në treg. Përfitimet e privatizimit vështirë të materializohen nëse qeveria planifikon (1) të mbajë një interes kontrollues në kompaninë e privatizuar, (2) të ndërhyjë në çështjet e saj sikur kjo kompani të ishte akoma ndërmarrje shtetërore, ose (3) të detyrojë kompaninë të kryejë funksione publike. Prandaj, nëse qeveritë mbajnë një pjesë të entitetit të privatizuar, kjo pjesë duhet të jetë më pak sesa pjesa kontrolluese. Aq më pak qeveria në fjalë nuk duhet të mbajë “të drejtat e aksioneve të arta” që i lejon ndikim më të madh në çështjet e kompanisë sesa aksionerët e tjerë.

Ristrukturim para privatizimit. Zyrtarë shtetërore shpesh besojnë se po ta bëjnë kompaninë më prodhuese dhe më fitimprurëse përpara privatizimit, do të arrijnë ta shesin më shtrenjtë. Kjo normalisht do të thotë “ta shtrëngosh rripin” para se ndërmarrja të privatizohet, në mënyrë që t'i jepen avantazhe që mund t'i gëzojë sapo të privatizohet. Kjo gjë padyshim shtrembëron konkurrencën e tregut duke e anuar fushën e lojës. Për më tepër, meqë logjika e privatizimit është se qeveritë nuk janë menaxherët më të mira të biznesit, sapo merret vendimi për të privatizuar një ndërmarrje shtetërore, nuk ka kuptim që papritur të rehabilitosh firmën përpara se të privatizohet.

Privatizimi rast pas rasti kundrejt privatizimit në plan të gjerë. Privatizimi mund të bëhet mbi bazën rast pas rasti, ose mund të aplikohet në mase për

grupet e mëdha të ndërmarrjeve shtetërore. Normalisht qasja rast pas rasti jep rezultate më të mira.

Hapje ndaj pronësisë së huaj. Përveç kufizimeve të ligjshme për pjesëmarrjen e huaj në të ashtuquajturit “sektorë strategjikë”, qëndrimi publik dhe dëshira e ndërmarrjeve vendëse për të shmangur konkurrencën e huaj, shpesh peshon kundër lejimit të firmave të huaja që të marrin pjesë në tendera privatizimi. Megjithatë, siç vënë re edhe Meginson dhe Netter, “pronësia e huaj, aty ku lejohet, sjell përmirësim të ecurisë pasprivatizuese krahasuar me pronësinë e plotë vendëse²⁵. Për më tepër, lejimi i investuesve të huaj që të blejnë aksione në entitetet e privatizuara mund të stimulojë investime të mëtejshme të huaja. Një studim së fundmi i Bankës Botërore jep një panoramë të tillë:

Përrjashtimi i konkurrentëve të huaj ngre probleme substanciale, sidomos në rastin e privatizimit masiv. Kur një vend pasocialist bëhet gati për të privatizuar një pjesë të madhe të ekonomisë, pasuria brenda vendit është e pamjaftueshme për të siguruar një çmim shitjeje të lartë për asetet. Kështu që alternativa mbetet ose pronësia e shpërndarë, qoftë edhe për firmat e mëdha, ose privatizimi pa para të thata. E dyta mund të rezultojë në pronësi joefikase dhe/ose të ardhura të ulëta nga privatizimi, duke rezultuar në zhgënjim nga reformat²⁶.

Transparencë në procesin e privatizimit. Procesi i privatizimit duhet të jetë pa konflikte interesi dhe duhet të kryhet në mënyrë të hapur, me njoftim të mjaftueshëm për publikun e të gjithave shtresave kryesore. Bërja transparent e procesit për të gjithë grupet e interesit, mund të jetë më shumë i tejzgatur në kohë sesa puna pas dyerve të mbyllura, por rreziqet e korupsionit, nepotizmit, pengimi i investuesve të huaj, dhe reagimi i ashpër publik, të gjitha këto rritin paqartësinë e procesit të privatizimit.

Statusi i pasprivatizimit. Kompanitë e privatizuara duhet të jenë objekt i ligjeve të njëjta, rregullave dhe akteve ligjore si kompanitë e tjera. Çfarëdo privilegji që një kompani gëzonte nga të qenit ndërmarrje shtetërore, nuk duhet të ekzistojë më pasi ajo privati-

zohet. Nëse kompania e privatizuar zë pozita dominante në treg, ajo duhet t'i nënshtrohet të gjitha sanksioneve ligjore normale për abuzimin me pozitën. Kështu, një entitet i privatizuar që angazhohet në ndërshtvencionim, çmime monopoli apo marrëveshje të dëmshme në shitjen e mallrave dhe shërbimeve, duket të jetë subjekt i të njëjtave sanksione si çdo ndërmarrje tjetër private. Qeveritë duhet të lejojë entitetet e privatizuara të kenë sukses apo të dështojnë si çdo biznes tjetër, dhe kompanitë e privatizuara duhet

të jenë subjekt i legjislacionit të falimentimit, përfshi mundësinë e riorganizimit të pavullnetshëm apo likuidimit. Entiteti i privatizuar duhet të ketë të njëjtën liri si kompanitë e tjerë në punësimin apo pushimin e punëtorëve, zgjidhjen e mosmarrëveshjeve të punës, dhe të reduktojë apo eliminojë linjat e biznesit. Entiteti nuk duhet të detyrohet të operojë me humbje që të mbajë çmimet e ulëta, të kryejë transferime të veçanta të teknologjisë, ose të bëjë investime të tjera të pakërkuara nga kompanitë e tjera.

Rekomandime

Politikat tatimore

- Për reformimin e sistemeve tatimore, qeveritë duhet:
  - të përpiqen të thjeshtojnë strukturat tatimore;
  - të garantojnë rimbursim të shpejtë të TVSH-së për eksportin; dhe
  - të ofrojnë skedim me anë të Internetit.

Politikat e punës

- Njëkohësisht me mbrojtjen e të drejtave themelore të punëtorëve, qeveritë duhet të reduktojnë pengesat e panevojshme për punësimin e pushimin e punëtorëve kur diktohet nga rrethanat e bizneseve.
- Punëdhënësit duhet të kenë të drejtën të punësojnë punëtorë me kontrata, me kohë të pjesshme apo të përkohshme, dhe të angazhojnë punëtorët me vullnetin e tyre që të punojnë orë shtesë në shkëmbim të një kompensimi të arsyeshëm.
- Qeveritë duhet të garantojnë që kushtet e vendosura mbi punëdhënësit për pagimin e taksave shoqërore dhe për trajnimin e punëtorëve, të jenë të arsyeshme dhe jo mbirënduese.

Politikat e infrastrukturës

- Qeveritë duhet të përpiqen që të krijojnë infrastruktura moderne për transportimin, komunikimin etj. Duke bërë këto, qeveritë duhet të kenë parasysh nëse partneriteti publik-privat mund të arrijë qëllimet e politikave të infrastrukturës. Me ndërtimin e infrastrukturave, ato duhen mirëmbajtur dhe kjo kërkon planifikim afatgjatë.

Politikat e investimeve njerëzore

- Qeveritë duhet të investojnë shumë në arsimin dhe formim profesional dhe teknik në fushat që do t'i mbajnë qytetarët dhe vendet e tyre konkurrues në të ardhmen.
- Shtetet duhet të bëjnë përpjekje që të garantojnë ofertë të madhe punëtorësh që mund të flasin gjuhët kryesore të biznesit ndërkombëtar, përfshi anglishten.
- Shtetet duhet të bëjnë përpjekje për të edukuar publikun për parimet bazë të ekonomisë së tregut, dhe duhet të promovojnë arsimin e specializuar në sipërmarrje.

Politikat rajonale tregtare

- Vendet që nuk janë anëtare të OBT-së, duhet të angazhohen që të aderojnë në këtë organizëm në mënyrë që të përfitojnë nga aksesin në tregjet e huaja.
- Në përgjithësi, vendet duhet të harmonizojnë legjislacionin e tyre tregtar me atë të blloqeve kryesore tregtare si BE, në mënyrë që investuesit të operojnë me besim brenda një sistemi të njohur për ta.
- Vendet jo-anëtare të BE-së duhet të jenë të kujdesshme ndaj mundësive për hyrjen në marrëveshje rajonale të tregtisë së lirë dhe kompaktet investuese, si dhe mekanizma të tjerë që u japin akses në tregjet e huaja.

Politikat e privatizimit

- Për privatizimin e ndërmarrjeve shtetërore, qeveritë duhet:
  - të transferojnë kontrollin e plotë dhe efikas të kompanisë së privatizuar te pronarët e saj privatë;
  - të mos mbajë të drejta speciale të “aksioneve të arta” me anë të të cilave qeveria mund të bllokojë apo orientojë vendime të caktuara të kompanisë së privatizuar;
  - të mos rehabilitojnë kompanitë përpara se të privatizohen;
  - të lejojnë të huajt të konkurrojnë për pronësinë e kompanisë (përveç rasteve të “sektorëve strategjikë” si industria e mbrojtjes); dhe
  - të mos japin preferenca dhe as të vendosin kushte rënduese mbi pronarët e kompanive të saprivatizuara, por të lejojnë forcat e tregut dhe aftësitë administruuese të përcaktojnë suksesin apo dështimin e kompanisë.

BURIMET

Një Politikë Kuadër për Investimet – Projekt-parathenia, Listat dhe Shënimet Paraprake (OECD 25-27 tetor 2005), <<http://www.oecd.org/dataoecd/10/55/35488787.pdf>>

Jack Ewing, Gail Edmondson, dhe Patricia Kranz, “Lindja e një Centrali: Si punëtorët e rinj me njohuri të Evropës Qendrore po e shtyjnë rajonin drejt një niveli më lart”, Business Week 3963,(12 dhjetor 2005), 50, <http://www.businessweek.com/magazine/content/05_50/b3963021.htm>

Mariana Spartareanu dhe Beata Smarzynska, “A shqetësohen investuesit nga rregullimet e tregut të punës?, Banka Botërore, Karta e Politikave Kërkimore 3275 (prill 2004), <http://wdsbeta.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2004/05/20/000009486_20040520093807/Rendered/PDF/wps3275regulations.pdf>

Sergei Guriev dhe William Megginson, “Privatizimi: Çfarë kemi mësuar?” (2005)
<<http://siteresources.worldbank.org/INTDECABC2006/Resources/gurievmegegison.PDF>>

“Thjeshtimi i sistemeve tatimore: Rasti i taksave të sheshta”, “The Economist” (14 prill 2005),
<http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=3860731>

Strategjia e Biznesit e Doganave Lituaneze për 2005–2010, <<http://www.cust.lt/en/article?articleID=480>>

SHËNIME

---

1 “Gjetja e Politikave të Duhura Tatimore”, një intervistë për taksat me përfaqësuesin e FMN-së, Dimitri G. Demekas në “City Paper”: Shtetet Baltike

<<http://www.balticsww.com/news/features/tax.htm>>

2 Jacques Morriset, Përdorimi i Incentivave Tatimore për Tërheqjen e Investimeve të Huaja të Drejtpërdrejta (Grupi i Bankës Botërore për Infrastrukturën, janar 2003).

3 Vendet duhet të kenë kujdes që të mos vendosin kurs tatimor shumë të ulët, sepse rrezikojnë të akuzohen për “dumping tatimor”. Në të shkuarën, Irlanda u përball me kritika të ashpra nga disa partnerë të Evropës kontinentale për regjimin tatimor të ulët. Objektivi i një vendi nuk duhet të jetë “dëmtimi” i vendeve fqinje nëpërmjet taksave të ulëta, por të inkurajojë konkurrueshmërinë e përgjithshme dhe të përfitojë nga avantazhet natyrore duke ofruar një sistem tatimor tërheqës.

4 “Thjeshtimi i sistemeve tatimore: Rasti i taksave të sheshta”, The Economist, 14 prill 2005

<http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=3860731>

5 Shikoni për shembull nenin 143, Kodi Fiskal i Rumanisë (Ligji nr. 571 datë 2003), siç është botuar në Fletoren Zyrtare të Rumanisë. – (Pjesa Një), nr. 927 e 23 dhjetorit 2003 (Përjashtimet për eksportet dhe operacione të tjera të ngjashme për transportin ndërkombëtar),

<http://www.mfi.nante.ro/eng/cod_fiscal/TITLE%20VI.en.htm>

6 Banka Botërore, Gjeorgjia: Një Strategji e Integruar për Zhvillimin e Tregtisë (Njësia për Uljen e Varfërisë dhe Menaxhimin Ekonomik, Banka Botërore, Rajoni i Evropës dhe Azisë qendrore, 5 nëntor 2003)

<http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2003/12/16/000090341_20031216104201/Rendered/INDEX/272640GE.txt>

7 Torrey Clark, “Rrëmuja me TVSH-në tremb investuesit e huaj”, The Moscow Times”, 8 gusht 2002

8 <<http://www.hitro.hr/eng/e-regos/kako.htm>>

9 “Kryeministri Ivo Sander lançon shërbimin e skedimit elektronik të formularëve”, Republika e Kroacisë, Komunikatë për Shtyp (3 nëntor 2005),

<<http://www.vlada.hr/default.asp?mode=1&gl=200511030000011&jezik=2&sid=>>

10 Mariana Spartareanu dhe Beata Smarzynska, A shqetësohen investuesit nga rregullimet e tregut të punës?, Banka Botërore, Karta e Politikave Kërkimore 3275 (prill 2004),

<http://wdsbeta.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/2004/05/20/000009486_20040520093807/Rendered/PDF/wps3275regulations.pdf>

11 Deklarata merret kryesisht me katër çështje: (1) liria për grumbullim dhe për të drejtën për marrëveshje kolektive, (2) eliminimi i punës së detyruar dhe detyrues, (3) shfuqizimi i punës së fëmijëve, dhe (4) eliminimi i diskriminimit në vendin e punës. Teksti i Deklaratës dhe informacionet e tjera në lidhje me parimet që përmban, mund t'i gjeni në Internet:

<<http://www.ilo.org/dyn/declaris/DECLARATIONWEB.INDEXPAGE>>

12 "Perceptimet e Investuesit për Mundësit Konkurruese dhe Kufizimet e Bullgarisë: Fokusi mbi Tregun e Punës" (USAID Projekti për Tregun e Punës, tetor 2004),

<http://www.bglabour.org/Doc_LM/Investors_EN.pdf>

13 OECD, "Një Politikë Kuadër për Investimet: Projekt-parathënia, Lista dhe Shënime Paraprake" (OECD 25-27 tetor 2005),

<<http://www.oecd.org/dataoecd/10/55/35488787.pdf>>

14 Nagesh Kumar, Disponibiliteti i infrastrukturës, flukset e investimeve të huaja të drejtpërdrejta dhe orientimi i tyre drejt eksportit: një eksplorim i zonave periferike (Sistemi për Kërkimet Shkencore dhe Informacionin në Vendet në Zhvillim 2001)

<<http://www.gdnet.org/pdf/nkumar.pdf>>

15 Duke cituar Dokumentin Strategjik të OSBE-së për Dimensionin Ekonomik dhe Mjedisor: "Burimet njerëzore janë një faktor thelbësor për rritjen dhe zhvillimin ekonomik, që kërkojnë njohuri dhe aftësi, përveç të tjerash, në çështjet ekonomike, të biznesit, administrative, ligjore dhe shkencore. Ne do të marrim masat e duhura për nxitjen e arsimit dhe formimit profesional dhe do të rrisim bashkëpunimin, përfshi këtu bashkëpunimin me institucionet e specializuara dhe organizatat ndërkombëtare në fusha si lehtësimi dhe zgjerimi i aksesit në institucionet arsimore, kërkimore dhe të formimit profesional, nëpërmjet rritjes së programeve të bursave dhe stazhit", Dokumenti Strategjik i OSBE-së për Dimensionin Ekonomik dhe Mjedisor (dhjetor 2003),

<<http://www.osce.org/item/16350.html>>

16 Jack Ewing, Gail Edmondson, dhe Patricia Kranz, "Lindja e një Centrali: Si punëtorët e rinj me njohuri të Evropës Qendrore po e shtyjnë rajonin drejt një niveli më lart", Business Week 3963, (12 dhjetor 2005),

50, <http://www.businessweek.com/magazine/content/05_50/b3963021.htm>

17 Shikoni "Deklarata në Samitin e Sarajevës e Krerëve të Shteteve dhe Qeverive të shteteve pjesëmarrëse të Paktit të Stabilitetit si dhe e Drejtuesve për pjesëmarrjen dhe lehtësimin e nismave rajonale dhe të Organizatave dhe Agjencive Ndërkombëtare", (Sarajevë, 30 korrik 1999),

<<http://www.stabilitypact.org/constituent/990730-sarajevo.asp>>

18 Ndërmarrjet shtetërore shpesh ndihmohen me nivele të larta subvencionimi për të mbajtur të ulëta çmimet e produkteve të tyre për të mirën e konsumatorëve. Kjo ka ndikim shumë negativ mbi investimet private, pasi ndërmarrjet private, ndryshe nga ato shtetërore, duhet t'i mbulojnë kostot me të ardhurat. Gjithashtu, rregullimet qeveritare shpesh bëjnë përjashtime nga rregullat për ndërmarrjet shtetërore. Nëse investuesit private nuk arrijnë të nxjerrin fitime në një industri të caktuar ngaqë një biznes shtetëror i subvencionuar mban artificialisht çmime të ulëta, ose nëse bizneset private ngarkohen me rregulla më rënduese sesa ndërmarrjet shtetërore, atëherë ato do kërkojnë gjetkë për mundësi investimi.

19 John S. Earle, "Punësimi dhe Efektet mbi Pagën të Privatizimit: Dëshmi nga Ekonomitë në Tranzicion", Kërkime për Punësimin (janar 2006),

<http://www.upjohninst.org/publications/newsletter/JSE_106.pdf>

20 Termi "privatizim masiv" përdoret nga shkrimtarë të ndryshëm për t'iu referuar dy koncepteve që dallojnë mes tyre.

Shumë ekonomistë e përdorin këtë term për t'iu referuar privatizimit që rezulton në shpërndarjen e gjerë të pronësisë midis një numri të madh aksionerësh. Pikërisht në këtë sens është përdorur termi në këtë Udhëzues. Shkrimtarë të tjerë e përdorin "privatizimin masiv" për t'iu referuar privatizimit të njëkohshëm të një numri të madh ndërmarrjesh shtetërore, zakonisht në bazë sektoriale. Për të shmangur ngatërrimin, Udhëzuesi i referohet rastit të dytë si "privatizim në rrafsh të gjerë".

21 Bruce Kogut dhe Andrew Spicer, "Zhvillimi i tregut të kapitalit dhe privatizimi masiv janë në kundërshti logjike: mësimet nga Rusia dhe Republika Çeke", 11 Ndryshimet në Industri dhe Korporata 1 (2002).

22 Ibid.

23 Ibid.

24 Aksionet e arta u japin qeverive forcën e vetos për disa vendime jetime për kompaninë. Alexander Dyck, "Privatizimi dhe Parimet e Qeverisjes, Dëshmi dhe Sfida në të Ardhmen", 16 Vëzhgim Kërkimor i Bankës Botërore 59 (2001).

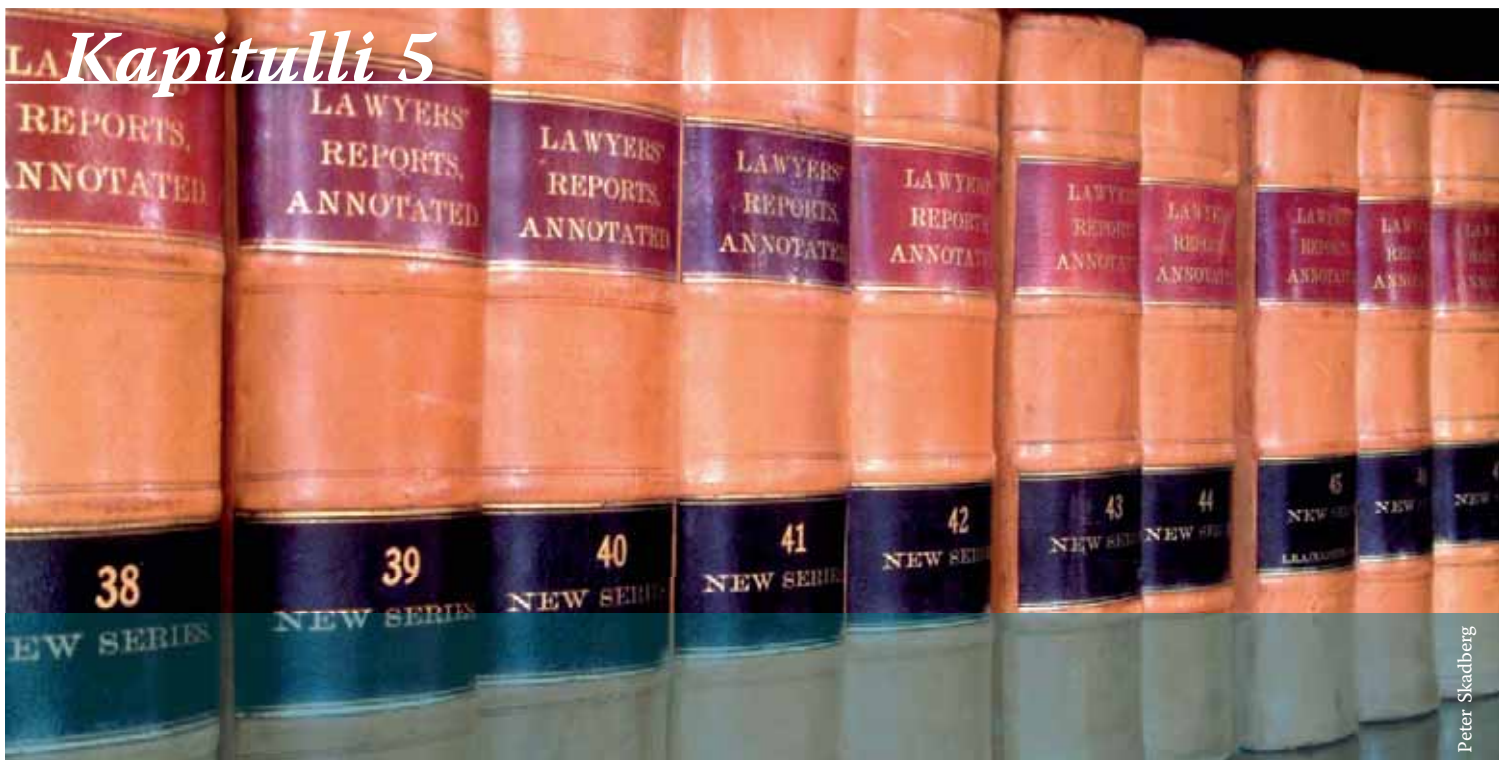
25 William L. Megginson dhe Jeffrey M. Netter, "Nga Shteti te Tregu: Një Anketim i Studimeve Empirike mbi Privatizimin",

39 Ditari i Literaturës Ekonomike 321 (2001),

<<http://faculty-staff.ou.edu/M/William.L.Megginson-1/prvsvpapJLE.pdf>>

26 Sergei Guriev dhe William Megginson, "Privatizimi: Çfarë Kemi Mësuar?" (2005), <<http://siteresources.worldbank.org/INTDECABC200611>>

Peter Skadberg

Rëndësia e Ligjit dhe Rregullimeve në Zhvillimin Ekonomik

Për të arritur potencialin e plotë ekonomik, vendet duhet të kenë sisteme ligjore tregtare moderne dhe efikase për të mbrojtur interesat e bizneseve në lidhje me pronësinë personale dhe të tokës dhe, të sigurojnë garanci kundër- shpronësimit arbitrar apo të pakompensuar. Burokracitë e instancave rregullatore duhet të reduktohen. Për inkurajimin e zhvillimit të tregjeve të tokës, autoritetet duhet ta bëjnë të qartë se cilat ligje aplikohen të sigurojnë sisteme - regjistrimi moderne, dhe t'iA përkushtojnë burimet e duhura zhvillimit të profesioneve në lidhje me tregjet e tokës. Duhet të lejohet liria e plotë e kontratave ndërmjet entiteteve tregtare dhe kontratat duhet të ekzekutohen në kohë, në mënyrë të parashikueshme dhe efektive për kostot. Për të siguruar akses në financa për zhvillimin ekonomik, qeveritë duhet të promovojnë qeverisjen korporative dhe duhet të adoptojnë sisteme moderne për transaksionet e siguruar dhe falimentimin, dhe për mbikëqyrjen dhe rregullimin e tregjeve të kapitalit dhe të bankave. Për stimulimin e zhvillimit ekonomik, vendet duhet të miratojnë legjislacion modern për të mbrojtur pronësinë intelektuale dhe për të inkurajuar zhvillimin e tregtisë elektronike. Regjimet ligjore për konkurrencën duhen modernizuar dhe prokurimi qeveritar duhet të bëhet transparent dhe jodiskriminues. Kontrollat dhe kufizimet mbi shkëmbimin e huaj për rikthimin e fitimeve dhe kapitalit në vendin e origjinës, duhet të hiqen për të tërhequr investimet e huaja. Qeveritë gjithashtu duhet të garantojnë pavarësinë, trajnimin dhe financimin e duhur të gjyqësorit, si dhe duhet ta bëjnë arbitrazhin dhe format alternative për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve sa më të aplikueshme në mosmarrëveshjet tregtare.

Kur ekonomitë në tranzicion ndërmorën hapat e parë drejt ekonomisë së tregut në vitet 1990, çdo iluzion që kishin se lulëzimi ekonomik do të vinte shpejt dhe automatikisht, u venitën po aq shpejt. Ata e kuptuan që rivendosja e institucionit të pronësisë private nuk mund të çonte vetvetiu në krijimin e tregjeve efikase. Duheshin ngritur dhe ndërtuar një sërë institucionesh qeveritare, politike, shoqërore dhe kulturore. Një nga institucionet me nevojën më të madhe për rehabilitim, ishte sistemi ligjor kombëtar i çdo vendi.

Siç u përmend më lart, ligji është një përbërës thelbësor në zhvillimin, mirëmbajtjen dhe zgjerimin e ekonomive të shëndetshme¹. Roli optimal në këtë kontekst është ai i një instrumenti për të mundësuar aktorët privatë të përdorin lirinë ekonomike në mënyra që kontribuojnë në të mirën e përbashkët.

Të drejtat dhe liritë e pronës private

Ekonomitë moderne të tregut e presupozojnë ekzistencën e pronës private. E drejta për përdorimin, transferimin, tregtimin dhe përjashtimin e të tjerëve nga përdorimi i pronës private, është jetike për një ekonomi dhe shoqëri të shëndetshme. Prona konsiston në pronën e paluajtshme (tokë) dhe në pronën personale (çdo pronë përveç tokës). Prona personale mund të jetë e prekshme (p.sh. makineri, automobila, artikuj, etj.) ose e paprekshme (të drejta kontraktuale, aksione të stokut të një kompanie, patenta, të drejta autori, etj.). Për stimulimin e zhvillimit ekonomik dhe të investimeve të huaja, vendet duhet të respektojnë dhe të mbrojnë të gjitha këto lloje të drejtash prone.

Në mënyrë që një treg të funksionojë me efikasitet, të drejtat e pronës duhet të garantohen, domethënë të mbrohen kundër mashtrimit, vjedhjes dhe kimit. Prona gjithashtu duhet të mbrohet nga sekuestrimi i pakompensuar i qeverisë². Përveç kësaj, duhet të jetë e verifikueshme. Kjo do të thotë që identiteti i pronarit dhe statusi i pronësisë duhet të jetë i përcaktuar nga regjistrat dhe rregullat objektive ligjore. Prona, gjithashtu, duhet të jetë e transferueshme, dhe për të garantuar huadhënien e sigurt, pronarët e pronës duhet të kenë mundësinë të vendosin pronën e tyre si kola-

teral për kredi, dhe ta nënshtrojnë këtë kolateral për konfiskim, në rast të mospërbushjes së kushteve kontraktuale.

Mbrojtja ndaj shpronësimeve të pakompensuara

Sovraniteti i shtetit gëzon një të drejtë themelore: qeveritë mund të marrin pronën private për qëllime publike brenda disa rrethanave të caktuara. Në ndërtimin e rrugëve kombëtare, kanaleve dhe aeroporteve për shembull, qeveritë duhet ndonjëherë të blejnë tokën private të zotëruar nga pronarët të cilët nuk dëshirojnë ta shesin pronën me një çmim të arsyeshëm. Në disa emergjenca shëndetësore, qeveritë duhet të kenë fuqinë të vënë nën karantinë ose të shkatërrojnë gjënë e gjallë të fermerëve, në rastet kur ato përbëjnë rrezik për përhapjen e sëmundjeve. Por përveç këtyre rasteve relativisht të pakontestueshme, disa qeveri kanë konfiskuar prona për qëllime që nuk ishin plotësisht për interes të publikut: për arsye politike, në mënyrë arbitrare, me apo pa kompensim të përshtatshëm të pronarit. Investuesit e huaj shpesh janë bërë shënjestër politike të skemave shtetëzuese, kur politikanët kanë dashur të zgjojnë ksenofobinë ose pakënaqësitë populiste. Gjithashtu, ka pasur raste të qeverive që kanë bërë konfiskime të detyrueshme të bizneseve vendëse dhe madje edhe të fermave të vogla. Edhe kur këto masa kryhen pjesërisht apo gradualisht, ky përcmim për të drejtat e pronës private minon stabilitetin e nevojshëm për lulëzimin e ekonomisë së tregut³.

Kufizimi i fuqisë për të marrë pronë private. Si hap të parë drejt garantimit të sigurisë dhe stabilitetit të të drejtave të pronës, qeveritë me ligj duhet që të kufizojnë qartë qëllimet sipas të cilave ato mund të shpronësojnë pronën private. Ligji duhet t'u sigurojë ish-pronarëve të pronës së shpronësuar kompensim nga shteti. Ndërkohë s'është praktike që ligji të specifikojë çdo rrethanë, sipas të cilës shteti mund të marrë pronën private, ligji duhet ta thotë qartë që shpronësimi justifikohet vetëm atëherë kur bëhet për përdorim publik, gjithashtu duhen bërë përpjekje për të qartësuar mirë konceptin "përdorim publik".

Përkufizimi i shpronësimit që i jep pronarit të drejtën e kompensimit. Qeveritë duhet të vendosin standarde ligjore për të përcaktuar kur ndodh shpronësimi, duke i dhënë automatikisht të drejtën pronarit për kompensim. Shpronësimi jo gjithmonë është një ngjarje e papritur që shuan zyrtarisht të drejtat e pronarit mbi pronën. Ajo mund të arrihet edhe nëpërmjet tatimit konfiskues nga ndërhyrja e pajustificuar e shtetit në ushtrimin nga ana e pronarit të të drejtave menaxhuese, shitjes, etj. dhe nëpërmjet “shpronësimit zvarritës” që ndodh në mënyrë graduale ose pak nga pak. Edhe kur veprimet e këtyre qeverive nuk cenojnë të drejtat formale të pronës, ato mund të shkatërrojnë vlerën ekonomike të pronës, si për shembull me anë të konfiskimit të plotë dhe të befasishtëm. Në të njëjtën kohë, një gamë veprimesh qeveritare mund të ndikojnë negativisht në pronën private, dhe është e palogjikshme të pretendohet që qeveria të paguajë kompensim në të gjitha këto rrethana. Prandaj, pyetja është mjaft e mprehtë: “Në cilën pikë gjatë vazhdes së ndërhyrjes së shtetit mund të quhet “shpronësim” dhe kur mund të quhet ushtrim i politikave nëpërmjet zbatimit të masave sipas rregullore (ose të tjera)?” Vendet mund të kërkojnë udhëzime për të bërë dallimin ndërmjet shpronësimit të drejtpërdrejtë dhe veprimeve normale rregullatore nga vendime të gjykatave të arbitrazhit dhe të tjera⁵.

Përcaktimi i masës së kompensimit. Ligji, gjithashtu, duhet të garantojë një shkallë të drejtë kompensimi për pronarin e pronës së shpronësuar. “Vlera e drejtë e tregut” mund të mos jetë e përshtatshme në çdo situatë: lloji i pronës në fjalë mund të mos jetë shumë i kërkuar në treg, saqë të gëzojë çmimin real aktual të tregut. Sidoqoftë, duhen bërë përpjekje për t’i dhënë pronarit një vlerë objektive për pronën e konfiskuar, sesa një shumë nominale e lënë në dorën e qeverisë.

Ngritja e një mekanizmi të pavarur për shqyrtimin e vendimeve për shpronësim. Agjencia shtetërore që shpronëson pronën private nuk duhet të ketë fjalën e fundit për ligjshmërinë e shpronësimit apo mjaftueshmërinë e kompensimit. Në një shtet që qeveriset nga shteti i së drejtës, vetë qeveria është objekt i ligjit dhe kompetencat e saj janë të kufizuara. Gjykatat duhet të kenë jo vetëm juridiksion teknik, ashtu edhe kompetenca reale për të shqyrtuar, dhe nëse është e nevojshme, për të përmbysur vendimet e agjencisë në lidhje

me konfiskimin e pasurisë. Gjykatat dhe forumet e tjera për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve diskutohen më në detaje në këtë kapitull më poshtë.

Ligjet dhe erozioni i ligjeve mbi të drejtat e pronës dhe mundësive për zhvillimin e biznesit

Po aq të rëndësishme sa janë garancitë kundër konfiskimit arbitrar të pronës për zhvillimin ekonomik edhe shpronësimi nuk është i vetmi veprim i qeverisë që mund të minojë të drejtat e pronës private. Rregullimi i tepruar, regjimet e komplikuar të licencimit dhe kërkesat e stërholluara për leje/autorizime, mund të jenë pengesa që paraqesin kosto financiare dhe kohore mbi të drejtat e investuesve dhe të sipërmarrësve. Ndërkohë që njëfarë shkalle rregullimi shtetëror është i pashmangshëm në ekonominë moderne, Qendra për Ndërmarrjen Ndërkombëtare Private ishte e justifikuar të bënte komentin e mëposhtëm në një raport special ekonomik të vitit 2004: “Rregullimet që vendosin barriera tejet të larta për pronësinë private dhe përdorimin e saj nga pronari i ligjshëm, ngërthejnë pasurinë e një vendi... Barrierat e shtetit ndaj të drejtave të vlefshme të pronës, bllokojnë asetet dhe përdorimin prodhimtar të tyre⁶”.

Rregullimi i tepruar kontribuon në një mjedis, ku mund të lulëzojë korruptimi i zyrtarëve. Një nëpunës shteti që kërkon ryshfet, mund të dalë garant për “të vajosur” procesin rregullator, duke çarë shpejt përmes hallkave burokratike, në shkëmbim të pagesave të paligjshme nga bizneset e rregulluara. Raporti i mësipërm, gjithashtu, thotë:

Zyrtarët qeveritarë që kërkojnë ryshfet, ua bëjnë të qartë bizneseve që u leverdis të paguajnë “nën dorë” sesa të paguajnë gjithë barrën e taksave zyrtare dhe gjobave. Qëndrimi në ekonomi informale është i kushtueshëm, por kalimi në ekonomi formale është edhe më tepër. Procedurat e komplikuar të dokumentimit për marrjen e licencës i detyrojnë bizneset që të hyjnë në labirinte burokratike. Koha

e tepruar për procedura bën që kjo kohë të kthehet drejtpërdrejt në kosto në vend që të përdoret për aktivitetet fitimprurëse dhe prodhuese të biznesit⁷.

Kështu, përveçse se minon besimin te sistemi shtetëror dhe ekonomik i një vendi, rregullimi i tepruar shpesh motivon bizneset në “ekonomi hije”(domethënë ekonomi jotatimpaguese) që të mos formalizojnë operacionet e tyre. Më poshtë kemi përmendur disa nga fushat me rregullim të tepruar në vendet e zonës së OSBE-së.

Akumulimi i mbivendosjes së rregullave, me tendencë, të paqartë dhe j-konsistentë. Labirintet rregullatore nuk janë ndërtuar për një ditë. Ato rriten gjatë akumulimit. Rregullimet shpesh adoptohen me bazë ad hoc, pa shqyrtimin e duhur dhe pa konsideratën e mjaftueshme për barrën që imponon te bizneset dhe jeta reale, se si rregullimet të ingranohen me ligjet dhe aktet ekzistuese, dhe, nëse është e udhës, të bëhen rregullime të situatave të ndryshme, por të lidhura mes tyre në të ardhmen. Për shmangien e këtyre problemeve, Mbretëria e Bashkuar ka adoptuar Vlerësimin e Impaktit Rregullator, një proces që i shton rregulla të reja një sërë testesh të efikasitetit, qartësisë dhe racionalitetit, përfshi Testin e Lakmusit për Bizneset e Vogla për të garantuar që bizneset e vogla të mos ndikohen përtej raportit të drejtë. Qeveria e Holandës po mendon të adresojë problemin e akumulimit rregullator, duke futur një “parim muzgu”, sipas të cilit një ligj apo rregullim do të ekzistojë vetëm për një periudhë të përcaktuar kohore. Në fund të kësaj periudhe, duhet të diskutohet sërish për ta rifutur në fuqi, duke mos e lënë ligjin apo rregullimin të vazhdojë të jetë në fuqi. Kjo i detyron politikanët të diskutojnë për vlerën e legjislacionit dhe u lejon firmave të rregulluara që të paraqesin amendimet e propozuara prej tyre.

- *Kufizimet ndaj aksesit të parasë.* Disa vende kërkojnë që të gjitha transaksionet ndërmjet firmave të kryhen me transferta bankare. Tërheqja e parave nga ana e korporatave dhe e enteve të tjera ligjore ndonjëherë lejohet vetëm për pagimin e rrogave dhe të shpenzimeve të udhëtimit. Disa ligje kërkojnë depozitimin e faturave po atë ditë që bëhet tërheqja e parave. Këto kufizime mund të imponojnë limite të ashpra mbi mundësinë e ndërmarrjeve – veçanërisht

të bizneseve të vogla – për të kryer operacionet e përditshme. Këto kufizime duhet të hiqen sa më shumë të jetë e mundur, për të lejuar aksesin e pakufizuar të parasë.

- *Kërkesat për dokumentacion doganor.* Sistemi eficient doganor është vendimtar në ndalimin e trafikut të paligjshëm të mallrave të ndaluara apo nën masa kufizuese. Ky sistem gjithashtu përgatit statistika për tregtinë ndërkombëtare, që është i rëndësishëm për planifikimin ekonomik, dhe inkurajon tregtinë ndërkombëtare. Megjithatë, shkresat e pafundme mund të rrisin shumë kosto dhe të shkaktojnë vonesë në dërgesat ndërkombëtare. Shumë qeveri të OSBE-së, përfshi këtu Shqipërinë, Armeninë, Bosnjë-Hercegovinën, Gjeorgjinë, ish-Republikën Jugosllave të Maqedonisë, Moldavinë dhe Rumaninë, e kanë ulur barrën doganore, duke vënë në përdorim ASYCUDA-n (sistemi i automatizuar për të dhënat doganore)⁸, një sistem i kompjuterizuar i menaxhimit doganor që mbulon shumicën e procedurave të tregtisë me jashtë.

- *Procedurat e gjata të regjistrimit dhe certifikimit.* Këto procedura mund të zgjasin kohën e kërkuar për hapjen e një biznesi të ri, përfitimim e shërbimeve publike, mbylljen e një transaksioni për pasuritë e paluajtshme, etj. Investuesit dekurajohen nga këto vonesa, sepse vonesat kushtojnë para dhe mund t’u kushtojë atyre humbje të pozitive në treg. Nën këtë logjikë, investuesit njohin dhe tërhiqen drejt vendeve që bëjnë progres në eliminimin e rregullimeve të panevojshme.

- a. Republika e Serbisë së fundmi fitoi këtë njohje kur Korporata Ndërkombëtare e Financave (IFC) e renditi në vend të parë në botë për reformat rregullatore në 2004. IFC e bazoi këtë vlerësim kryesisht në rregullimet e reja serbe që reduktonin kohën e hapjes së një biznesi nga 51 në 15 ditë.
- b. Në vitin 2005, parlamenti ukrainas, Vekhovna Rada, miratoi një ligj të ri për lejet për aktivitetet e biznesit. Legjislacioni i ri hyri në fuqi për të zëvendësuar morinë e kushteve rregullatore në Ukrainë për rreth 1200 lloje lelesh biznesi të rregulluara nga 167 statute, 150 vendime të

Kabinetit të Ministrave dhe mbi 1 500 norme rregullatore të nxjerra nga bashkitë dhe agjencitë rregullatore shtetërore. Sipas një fjalmi të mbajtur nga presidenti i Ukrainës për miratimin e ligjit, ky legjislacion i ri do të bënte të pavlefshme në një ditë të vetme rreth 1 000 kërkesa rregullatore të panevojshme.

Metodat e reformës rregullatore. – Qasja Gijotinë. Për të stimuluar zhvillimin ekonomik, shumë vendeve u duhet të shkurtojnë për biznesin rregullimet e paqarta, të përsëritura dhe joefikase, që janë akumuluar përgjatë viteve. Tradicionalisht, reforma rregullatore ka pasur një qasje vertikale “nga poshtë lart”: reformuesit përpiqen të evidentojnë dhe të eliminojnë rregullimet “problematike”, duke lënë të pacenuar pjesën tjetër të paketës rregullatore. Në këtë qasje, rregullimet ekzistuese gëzojnë besimin se janë të nevojshme, dhe reforma zakonisht kryhet shumë ngadalë, pak nga pak dhe shpesh në mënyrë të pamjaftueshme.

Një metodë relativisht e re e reformës rregullatore ndjek një qasje “nga lart poshtë” e njohur si “gijotinë”. Reforma rregullatore e bazuar te gijotina identifikon një fushë rregullimi dhe analizohet dhe reformohet brenda një afati të specifikuar – “afati gijotinë”. Besimi tradicional i ligjshmërisë së rregullimeve ekzistuese përmbyset: të gjitha rregullimet brenda asaj fushe eliminohen në datën e gijotinës, përveç rasteve kur demonstron se janë të nevojshme, të ligjshme dhe miqësore për tregun brenda harkut kohor të reformës.

Rregullimet gijotinë shpesh bëhen në disa etapa. Së pari, legjislatura duhet të kalojë një ligj që vendos procedurën gijotinë. Pastaj qeveria u drejtohet të gjitha organeve publike që të bëjnë një inventar të rregullimeve ekzistuese. Çdo rregullim duhet të justifikohet me shkrim brenda një date të caktuar, përndryshe shfuqizohet automatikisht. Pastaj, secili rregullim u nënshtrohet shqyrtimeve nga autoritetet rregullatore, nga organi i pavarur shqyrtimi dhe grupet e interesit. Në vazhden e këtyre shqyrtimeve, secili rregullim duhet të kalojë në teste, ku në secilin bëhen disa pyetje. Disa nga këto pyetje janë si më poshtë:

- *Ligjshmëria* – A ka kompetencë ligjore agjencia shtetërore që të nxjerrë një akt rregullator në kuad-

rin e ligjit ekzistues? A është ky akt konsistent me ligjet më të larta që do ta zëvendësonin në rast të një konflikti?

- *Nevoja* – Rregullimi është për të mirën e shoqërisë në tërësi, apo është miratuar kryesisht për të mirën e një autoriteti të caktuar qeveritar, apo për një shtresë të favorizuar të interesave private? A ekziston ende problemi të cilin e adresonte rregullimi? Nëse po, a është “prerë” me kujdes rregullimi për të arritur këtë qëllim? A janë të justifikueshme kostot e vendosura nga rregullimi me benefitet që gjeneron?

- *Miqësore ndaj tregut* – A është rregullimi i qartë dhe s’lë vend për interpretime? Mos ndoshta rregullimi në mënyrë të panevojshme rrit kostot e të bërit biznes?

Rregullimet që nuk kalojnë këto teste, ose eliminohen, ose modifikohen për të qenë në linjë me kriterin gijotinë. Rregullimet që përmbushin këto kriteret i shtohen një liste të centralizuar. Kur vjen dita e gijotinës, rregulloret që nuk janë në list, automatikisht shfuqizohen.

Një numër vendesh – përfshi Moldavinë, Meksikën, Kenian dhe Korenë – e kanë aplikuar qasjen gijotinë në reformën e tyre rregullatore. Megjithatë rezultatet ndryshojnë në varësi të mënyrës si zbatohet reforma, provat e marra deri më sot vërtetojnë se gijotina mund të jetë një instrument efikas për uljen e burokracive të panevojshme dhe arritjen e një sistemi rregullator më të kujdesshëm.

Pasuritë e paluajtshme

Aksesi në toka/truall është i domosdoshëm për shumicën e bizneseve dhe tregjet e tokës janë vendimtare për zhvillimin e balancuar ekonomik. Në shumicën e zonave të OSBE-së, pronësia private e tokës ishte deri para 15 vitesh thujse joekzistente. Disa nga reformat mbi pronën në epokën passovjetike kishin të bënin me privatizimin e pronave të paluajtshme. Sidoqoftë, ligjeve të para u mungonin specifikat e nevojshme për zbatim efikas. Siç vërehet edhe një studim të

FIAS së fundmi, vendosja e një kuadri për tregjet e tokës, kërkon kohë dhe përpjekje të konsiderueshme:

Tregjet e tokës që lejojnë aksesin në tokë/truall dhe në ndërtesa – nëpërmjet të drejtave të sigurtura të pronës, me çmime transparente me procese efikase për lëshimin e lejeve dhe sistemeve tatimore për tokën, janë thelbësore për një klimë të mirë biznesi. Por krijimi i tregjeve të tilla mund të jetë i gjatë, kompleks, i ngarkuar politikisht, sidomos aty ku shumica e tokës dominohet nga shteti, pa titull pronësie dhe me pretendime konfliktuale¹⁰.

Ekonomistët evidentojnë tri institucione esenciale për zhvillimin e tregjeve të shëndetshme të tokës: (1) një sistem regjistrimi që siguron “dëshmi ligjore të sakta, të lira se kush zotëron dhe mban të drejtat mbi tokën”, (2) një kuadër ligjor për pronat e paluajtshme, dhe (3) një profesion që i kushtohet përdorimit të tokës¹². Përvoja e Republikës së Gjeorgjisë në ngritjen e këtyre institucioneve, përshkruhet më poshtë. Ndërkohë që progresi ka qenë i papërfunduar, shembulli gjeorgjian është ilustrues për vendet në tranzicion që kërkojnë të fuqizojnë sektorin e pasurive të paluajtshme të ekonomive të tyre.

Kuadri ligjor. Që me shpalljen e pavarësisë në 1991, Republika e Gjeorgjisë ka miratuar një sërë ligjesh për njohjen e pronësisë private mbi tokën dhe ngritjen e një sistemi të tregjeve të tokës. Këto ligje konsistonin fillimisht në statute dhe dekrete që kalonin pronësinë e tokës në duar private. Megjithatë, të drejtat dhe detyrimet në lidhje me pasurinë e paluajtshme nuk u përcaktuan mjaftueshëm. Këto mangësi u adresuan deri në njëfarë mase nëpërmjet amendimeve të Kodit Civil. Në 1997, Kodi Civil u amendua për të futur një përkufizim gjithëpërfshirës të pronës së paluajtshme si “një ngastër toke me minerale në nëntokë, bimë që rriten në tokë dhe ndërtesa apo struktura të vendosura në tokë”. Kodi Civil i tanishëm përshkruan mjetet e përgjithshme për blerjen e pronësisë mbi pronat e paluajtshme (nenet 183-185) dhe të drejtat dhe detyrimet e pronësisë së apartamenteve brenda ndërtesave me shumë apartamente (208-238), si dhe shpreh hollësisht rregullat e aplikueshme për shërbimet, përfshi dhënien me qira, të drejtën e përdorimit të pronës (uzufruktin) të drejtat për të ndërtuar, dhe të drejtat

për përdorim të përkohshëm pa pagesë. Për qartësimin e ligjit në lidhje me vendosjet e ndërtimeve –Komentari i Kodit Civil shpjegon se diçka “është e vendosur fort në tokë” nëse për heqjen e saj nga toka kërkohen përpjekje dhe shpenzime të konsiderueshme, dhe do të shkaktoje dëmtime të paarsyeshme.

Sistemi i regjistrimit të titullit. Deri në 1996, përgjegjësia për regjistrimin e titullit mbi tokën në Gjeorgji ndahet midis dy agjencive: Byroja e Inventarizimit Teknik që merrej me ndërtesat, strukturat dhe apartamentet e privatizuara, dhe Departamenti i Kadastrës së Tokës që regjistronte titujt e tokës bujqësore. Për shkak të mospërputhjeve dhe gabimeve në këtë sistem të dyfishtë, në 1996-ën, Ligji për Regjistrimin e Tokës sanksionoi ngritjen e një organizmi të ri të njohur si Regjistri Publik, nën autoritetin e Departamentit Shtetëror për Menaxhimin e Tokës dhe ndarjen e tij territoriale, për të shkrirë funksionet e dy agjencive regjistruese. Të gjitha transaksionet në lidhje me krijimin, transferimin, kufizimin apo përfundimin e të drejtave mbi tokën dhe pasuri të tjera të paluajtshme, tashmë duhet të regjistrohen në zyrën e Regjistrimit Publik. Transaksionet me pasuritë e paluajtshme mund të regjistroheshin në Regjistrin Publik vetëm nëse ishin të evidentuara nga një instrument me shkrim dhe të noterizuara. Të dhënat në Regjistrin Publik janë të hapura për publikun dhe konsiderohen të besueshme nga palët e treta. Sipas nenit 312 të Kodit Civil, regjistrimet besohen që janë të plota dhe të sakta derisa të vërtetohet e kundërta. Është e mundur që të sfidohet vlefshmëria e një regjistrimi duke dorëzuar një apelim administrativ te vetë Regjistri Publik, ose duke ngritur padi në gjyq kundër Regjistrimit Publik.

Profesioni i pasurisë së paluajtshme. Shoqata e Pasurive të Paluajtshme në Gjeorgji u formua në vitin 1999 në Tbilis. Me mbi 100 anëtarë, ajo siguron trajnim dhe funksione licencuese për agentët dhe tregtuesit e pasurive të paluajtshme.

Sistemi gjeorgjian i të drejtave mbi pasuritë e paluajtshme është një punë në progres. Sidoqoftë, logjika e saj dhe thjeshtësia janë baza solide mbi të cilat mund të ngrihen tregje energjike të tokës.

Kapërcimi i mungesës së truallit për përdorim tregtar dhe industrial

Shumë vende të Evropës Lindore dhe të Azisë Qendrore mbajnë ligje dhe rregullime që e bëjnë të vështirë marrjen e tokës për përdorim tregtar apo industrial. Pa truall, bizneset nuk mund të vendosen për të operuar. Kompanitë që janë angazhuar për investime afatgjata dhe që po derdhin miliona euro për përdorimin e truallit, ndërtimin e mjediseve, punësimin e punëtorëve dhe pagimin e taksave, presin të përfitojnë nga pronësia mbi truallin. Përpjekjet për të vendosur kufizime të dala mode mbi kompanitë, nuk është një mënyrë efiçente për të tërhequr investues apo për t'i bërë ndërmarrjet konkurruese. Shumë kompani kanë një "model biznesi" për pronësinë e truallit dhe nuk kërkojnë vende ku nuk mund ta zotërojnë tokën. Investuesit e huaj druhen se nuk do të marrin zgjidhje të drejtë në rast konflikti me një pronar vendas.

Edhe pse shumica e vendeve të OSBE-së lejojnë të huajt që të ngrenë kompanitë në vendet e tyre që janë në gjendje të marrin tokën me qira afatgjatë, këto janë disa, ku të huajve drejtpërdrejt nuk u mundësohet të zotërojnë tokën. Problemi thellohet pastaj edhe nga klasifikimi i të gjithë ose shumicës së tokës grinfield (tokë potenciale për urbanizim) si tokë bujqësore. Shndërrimi i tokës bujqësore në truall tregtar apo industrial, është shpesh një proces i gjatë që kërkon pagimin e taksave dhe ndonjëherë kërkon një akt të parlamentit. Nëse ekonomitë vërtet dëshirojnë të tërheqin investime të huaja dhe të promovojnë zhvillimin e NVM-ve, atëherë ato duhet ta bëjnë tokën të disponueshme për bizneset dhe me çmime të përballueshme.

Tradicionalisht trualli për banim është toka më e shtrenjtë, e ndjekur nga trualli tregtar, industrial dhe pastaj toka bujqësore. Tregjet në Evropën Lindore mund të shtrembërohen. Mungesa e tokës që klasifikohet si truall për përdorim tregtar apo industrial, ka bërë që çmimi për metër katror i truallit industrial të jetë i përafërt me atë të truallit për banim. Ndërtuesit në Ukrainë raportojnë se toka industriale

grinfield për shkak të vështirësive për disponimin e tokës.

arrin deri në trefish më e shtrenjtë sesa në vendet fqinje si Hungaria dhe Polonia.

Më poshtë janë praktikatat më të mira për ekonomitë me mungesë toke të disponueshme për biznesin:

- Minimalisht entitetet e huaja të lejohej ligjërisht të marrin me qira afatgjatë tokën. Mirë do të ishte që të lejohej të blejnë dhe ta zotërojnë tokën.
- Qeveria që kërkon të privatizojë tokën shtetërore, duhet t'ua shesin zhvilluesve kur është e mundur nëpërmjet tenderëve, ankandit, ofertës së vulosur, ose t'i jepet për përdorim një agjenti tregtar.
- Miratimi i një ligji modern për kadastrën e tokës: USAID dhe Banka Botërore kanë dhënë asistencë teknike në këtë drejtim; ngritja e një kuadri ligjor për titullimin e tokës, rregullimin, monitorimin dhe zhvillimin e saj.
- Krijimin e një regjistri të vetëm elektronik për tokën që përfshin të gjitha llojet e titujve për tokën.
- Pranimi i arsyeve si siguria kombëtare, mbrojtja e mjedisit, ruajtja e vlerave historike, apo të tilla si këto, për t'i dhënë autoriteteve vendore të drejtën që të bëjë dallimin mes zonave për banim, tregti, industri apo bujqësi dhe shndërrimi i tokës bujqësore në tokë industriale të shoqërohet me taksa sa më të ulëta.
- Qeveritë që inkurajojnë bashkitë që të hartojnë hartat e tokave për përdorim industrial përpara projekteve të mundshme, duke i lehtësuar investuesit nga detyrimi ligjor që të shndërrojnë tokën në zonë industriale.

Informacione të mëtejshme për praktikatat më të mira dhe shembujt specifikë të reformës së tokës për përdorim industrial mund t'i gjeni në Reforma e Tokës në Evropën Lindore, ish-Republikat Sovjetike, Transkaukaz, Ballkan dhe Vendet e Aderuara në BE, në faqen e internetit të Organizatës për Ushqimin dhe Bujqësinë, www.fao.org.

Të drejtat dhe liritë kontraktuale

Një temë e përsëritur e Udhëzuesit është se zhvillimi ekonomik dhe investimet e huaja kanë nevojë për liri dhe stabilitet në marrëdhëniet ekonomike. Kjo nevojë është veçanërisht e rëndësishme në marrëdhëniet kontraktuale. Investuesit dhe biznesmenët zakonisht duan lirinë, që të vendosin vetë kufijtë e një transaksioni me anë të negociatave dhe marrëveshjes, sesa t'u imponohen kushte nga shteti, që s'u vijnë për shtat. Ata, gjithashtu, duan garancitë se me firmosjen e një marrëveshjeve, ajo do të zbatohet ashtu siç është shkruar, dhe jo të shpallet e pavlefshme, apo, në rast të mosmarrëveshjeve të modifikohet nga gjykata.

Koncepti “liria e kontratës” – domethënë se palët kontraktuese mund “të jenë dakord për kufizimet e mundësive ligjore, në mënyrë që të nxjerrin benefite nga bashkëpunimi dhe shkëmbimi”¹². Është normale që të gjitha vendet vendosin disa kufizime në lirinë e kontratës¹⁴. Shtetet kanë interes të ligjshëm që të ndalojnë marrëveshjet që shkelin politikat e rëndësishme publike. Disa ligje që kufizojnë lirinë e kontratës në mënyra konkrete – për shembull duke vendosur kriteret të orëve maksimale të punës dhe mosdiskriminimit në punë, duke e quajtur të paligjshëm mashtrimin dhe kamatën në transaksionet e mallrave të konsumit, apo ndalimin e fiksimit të çmimit mes konkurruesve – janë në linjë me zhvillimin e fuqishëm ekonomik dhe madje e konsolidojnë. Megjithatë, disa politika mund të jenë dëmtoese për rritjen ekonomike: ato që detyrojnë investuesit e huaj të hyjnë në partneriteti me kompanitë vendëse për shembull, ose që u lejojnë shteteve drejtpërdrejt ose jo që të përcaktojnë çmimet me të cilat një firmë mund të nënshkruajë kontratat e veta private. Dhe disa kufizime minojnë rritjen solide ekonomike: për shembull, ato që në mënyrë të panevojshme kufizojnë zgjedhjet e palëve, ose që kërkojnë të mbrojnë interesat vendëse në kurriz të të huajve, apo që u lejojnë gjykatave që të ndryshojnë ndjeshëm kushtet e kontratës mes palëve, bazuar në koncepte të vakëta drejtësie dhe barazie. Më poshtë paraqiten disa shembuj kufizimesh ndaj lirisë së kontratës.

- *Forma të detyrueshme për disa kontrata.* Ligjet e disa vendeve kërkojnë një formë strikte për transaksionet e caktuara tregtare dhe për përcaktimin e të drejtave dhe

detyrimeve të palëve në mënyrë të pandryshueshme. Edhe pse në disa raste kjo praktikë mund të jetë e përshatshme, qeveritë duhet të tregohen të kujdesshme për legjislacionin që imponon kushte detyruese në marrëdhëniet private. Në përgjithësi, aktorët tregtarë duan të jenë të lirë të vendosin vetë se ç'skallë risku janë të gatshëm të ndërmarrin. Duke parapërgatitur kushtet e transaksioneve tregtare, qeveritë mbysin sensin krijues në gjetjen e ujdive dhe mund të dekurajojnë një pjesë të konsiderueshme të biznesit.

- *Pengesat për transaksionet tregtare.* Në një lëvizje të cilësuar nga BERZH si “masë që kufizon së tepërmi rrezet e transaksioneve të lejueshme të entiteteve ligjore dhe individëve sipërmarrës”, një nga vendet e Evropës Lindore së fundmi dekretoi se kompanitë dhe individët që merren me aktivitete tregtare nuk mundën (me përjashtime të rralla) të hyjnë në kontrata shkëmbimi mall për mall si dhe të ndërrojnë kushtet e kontratës përpara përfundimit të saj, por mund të bëjnë kështu vetëm duke paguar para¹⁶.
- *Kufizime në marrëveshjet gjatë arbitrazhit për mosmarrëveshjet.* Siç shpjegohet më poshtë në këtë kapitull, mundësia që palët të zgjidhin mosmarrëveshjet tregtare me anë të arbitrazhit, është një element i rëndësishëm i sistemeve moderne të legjislacionit tregtar. Megjithatë, ligjet e disa vendeve nuk lejojnë palët që të angazhohen ligjërisht dhe në mënyrë të përvokueshme që të zgjidhin mosmarrëveshjet me anë të arbitrazhit. Në këto vende, një palë është e lirë që të mos i drejtohet arbitrazhit dhe ta çojë çështjen në gjyq, edhe kur kjo palë shumë qartë ka pranuar ligjërisht se preferon arbitrazhin kundrejt padisë në gjykatë. Ligjet e tilla “kritikohen gjerësisht sepse kufizojnë lirinë kontraktuale të palëve dhe njëkohësisht nuk arrin të kryejë ndonjë funksion të dobishëm”¹⁷.

Mënyrat e bërjes së biznesit

Në epokën paraindustriale, biznesi zakonisht kryhej nga individë që vepronin vetëm ose bashkë në një partneritet. Partneritetet e këtij lloji vazhdojnë të jenë tepër të rëndësishme në tregtinë bashkëkohore. Megjithatë, bërja e biznesit si individ apo partneritet në grup, normalisht përmban të paktën një problem potencial: indi-

vidi ose partnerët janë të ekspozuar ndaj detyrimeve të pakufizuara: nëse biznesi rezulton i pasuksesshëm, pronarët do të jenë përgjegjës për të gjitha borxhet, edhe kur sasia e borxhit tejkalon shumë e investuar nga pronari në biznes. Për të inkurajuar investime më të mëdha dhe marrjen e riskut, qeveritë para shumë kohësh futën korporatën (e njohur edhe si anonyme société apo Aktiengesellschaft) – një entitet juridik që ekziston në ligj si i ndarë nga pronarët e vet. Në mungesë të rrethanave të jashtëzakonshme, maksimumi i asaj që ata që investuan në korporatë mund të humbasin, është sasia e parave, që paguan për aksionet e tyre.

Për shkak të përgjegjësisë së kufizuar që ofrojnë, korporatat kanë qenë dhe mbeten një formë shumë popullore e të bërit biznes. Megjithatë, kompleksiteti i tregtisë moderne kërkon që investuesit e sotëm të kenë një rang alternativash për të zgjedhur formën sipas të cilës do të bëjnë biznes. Si rezultat, shumë vende kanë sajuar lloje të reja organizatash biznesi duke kombinuar disatribute të korporatave dhe partneriteteve. Mes tyre janë francezet “société à responsabilité limitée” (SARL), gjermanet “Gesellschaft mit beschränkter Haftung” (GmbH), dhe amerikanet “limited liability company” (LLC). Disa nga këto organizata biznesi janë bërë format e preferuara për të bërë biznes me kapital ndërkombëtar të përbashkët (joint ventures).

Në përgjithësi, qeveritë duhet të ofrojnë mundësitë për krijimin e një larmie organizatash biznesi, në mënyrë që investuesit të zgjedhin formën më të përshtatshme të organizimit sipas rrethanave të tyre. Përveç subjekteve të biznesit që përcaktohen qartë ligjërisht, qeveritë duhet të ofrojnë edhe një larmi formash kontraktuale për të bërë biznes; një prej tyre është ekskluziviteti (franchise) – një marrëdhënie e bazuar në kontratë ndërmjet përfituesit të ekskluzivitetit (franchisee) që zakonisht është një biznes i vogël, dhe dhënësit të ekskluzivitetit (franchisor) që zakonisht është një biznes më i madh, në të cilën i pari pranon të prodhojë (ekskluzivitet prodhues) apo të shpërndajë (ekskluzivitet shpërndarës) mallra apo shërbime sipas një “sistemi biznesi” të përcaktuar nga dhënësi i ekskluzivitetit. Nga ana e tij, dhënësi i ekskluzivitetit i siguron përfituesit të ekskluzivitetit mbështetje dhe këshillim të vazhdueshëm, licenca për markat, ndihmë për kërkimet shkencore dhe zhvillimin, si dhe asistencë në marketing dhe reklama. Përfituesi i ekskluzivitetit zakonisht i paguan një tarifë

dhënësit të ekskluzivitetit për këtë marrëdhënie dhe mund të blejë mallra nga ky i fundit. Me miratimin e legjislacionit modern për biznesin e ekskluzivitetit, vendet e OSBE-së nxisin investimet e brendshme, transferimin e teknologjisë, zhvillimin e standardeve të kontrollit të cilësisë dhe benefite të tjera, të cilat janë vendimtare për një mjedis të shëndoshë biznesi.

Qeverisja korporative

Një sistem i qeverisjes korporative efikase – domethënë seti i proceseve, zakoneve, politikave, ligjeve dhe institucioneve që ndikojnë në mënyrën se si drejtohen, administratoren dhe kontrollohen bizneset – është esencial për të inkurajuar investuesito që të bëjnë investime në kompanitë e tyre. Mungesa e mbrojtjes së mjaftueshme ligjore do të thotë që interesat e aksionerëve në një kompani janë vulnerabël ndaj shpërdorimit apo keqpërdorimit të kompanisë nga ana e drejtuesve të kompanisë apo aksionerëve të tjerë. Kompania mund të humbasë asete çka është në dëm si të aksionerëve, ashtu edhe të kreditorëve. Drejtuesit e kompanisë mund të hyjnë në transaksione të ngushta me kompaninë apo të shkëmbejnë aksione për informacionet jopublike. Informacionet financiare të pasakta ose të paplota mund të frenojë huadhënësit që të shtojnë kreditë për kompanitë.

Efektet negative të këtyre praktikave prekin jo vetëm aksionerët dhe kreditorët e ndikuar drejtpërdrejt. Përkundrazi, ato minojnë besimin në sistemin e biznesit në tërësi dhe rrjedhimisht pengojnë aftësinë e biznesit që të rrisin kapitalin dhe të tërheqin investime. Për më tepër, mungesa e qeverisjes korporative pengon tregtimin dytësor të letrave me vlerë, ku aksionet e lëshuara mund të rishiten, të blihen dhe të rishiten prapë. Kjo mund të ketë një ndikim negativ te vendet në tranzicion të cilat kanë privatizuar ndërmarrje shtetërore gjatë privatizimit masiv dhe kanë vendosur aksionet në duart e miliona shtetasve. Pa tregje të fuqishme dytësore, “është tepër e vështirë që nëpërmjet tregtimit të titujve të pronësisë të ndalojë demin e shkaktuar nga privatizimi fillestar ndaj pronarëve joefektivë”¹⁸.

Nga ana tjetër, procedurat dhe praktikat qeveritare që promovojnë zhvillimin e përshtatshëm dhe transpar-

encën, mbrojtjen efiçante të të drejtave të aksionerëve dhe kreditorëve, dhe ndarja e qartë e përgjegjësisë midis autoriteteve, mund të kontribuojë në krijimin dhe zgjerimin e tregjeve efiçente dhe të fuqishme.

Për adresimin e këtyre problemeve, OECD-ja ka zhvilluar një set parimesh të njohura: Parimet e Qeverisjes Korporative, gjithashtu e njohur si Parimet e OECD-së¹⁹. Parimet e OECD-së vendosin themelet për kuadret ligjore, institucionale dhe rregullatore që rrisin besimin e investuesve dhe potencialin për zhvillim ekonomik. Parimet e OECD-së janë gjashtë si numër dhe secili është zhvilluar më tej me rekomandime të hollësishme. Subjektet e gjashtë Parimeve të OECD-së janë:

- Trajtimi i drejtë i të gjithë aksioneve (përfshi aksionerët e huaj dhe ata në pakicë);
- Ndarja e qartë e kompetencave midis autoritet mbikëqyrës dhe atij rregullator;
- Bashkëpunim midis kompanisë dhe grupeve të saj të interesit për të kontribuar për të mirën e përbashkët;
- Transparencë dhe hapje ndaj personave të interesuar për financat dhe veprimet e kompanisë;
- Parandalimin e ujdive të brendshme; dhe
- Ushtrimi efiçent i roleve menaxhuese dhe mbikëqyrëse nga ana e drejtuesve të kompanisë dhe bordit të drejtorëve, përfshi llogaridhënien te aksionerët.

Në përfshirjen e saj për nxitjen e qeverisjes së mirë në zonën e vet, OSBE-ja mbështet fuqishëm Parimet e OECD-së. Me asistencën e organizatave ndërkombëtare si OSBE, shumë shtete pjesëmarrëse të OSBE-së kanë bërë progres të konsiderueshëm në forcimin e kuadrove të tyre ligjore për qeverisjen korporative. Paragrafët e mëposhtëm identifikojnë disa nga hapat pozitivë të ndërmarrë nga këto vende:

Mbrojtja e të drejtave të aksionerëve. Për mbrojtjen e aksionerëve ekzistues kundër dobësimit të interesave të tyre në kompani, ligji për kompanitë me kapital të përbashkët në Moldavi²⁰ kërkon që të gjitha aksionet të paguhen plotësisht përpara transferimit. Disa mbrojtje të tjera të aksionerëve nën ligjin moldav për kompanitë me kapital të përbashkët janë:

- Një regjistër aksionesh duhet të mbahet nga një organizatë e pavarur për të garantuar që regjistrimi

i aksioneve në këtë regjistër të përbëjë provë të pronësisë së aksioneve:

- Dividentët duhet të miratohen në takimin me aksionerët.
- Raporti vjetor i auditivit të kompanisë të miratohet në takimin e aksionerëve;
- Dividentët duhet të shpërndahen mes aksionerëve në proporcion me interesat që kanë në kompani;
- Aksionerëve ekzistues u jepet e drejta që të kenë të drejtën të blejnë të parët aksionet e nxjerra në treg, sipas interesit që kanë në kompani; dhe
- Lejon aksionarin që voton kundër kushteve të mësipërme që t'ia shesë aksionet e tij kompanisë me një çmim që përcaktohet nga një vlerësim i pavarur:
  - amendim të statutit të kompanisë;
  - nxjerrjen e aksioneve shtesë;
  - bashkim/shkrirje ose riorganizim;
  - likuidim vullnetar; dhe/ose
  - amendim i të drejtave specifike që lidhen me një klasë aksionesh.

Në 2005, Azerbajxhani amendoi ligjin për kompanitë me kapital të përbashkët duke kërkuar miratimin nga një takim i përgjithshëm i aksionerëve të transaksioneve që tejkalonin 25 përqind të vlerës neto të aseteve të kompanisë²¹.

Në prill 2003, Republika e Kirgizistanit miratoi një ligj të ri për kompanitë me kapital të përbashkët që cilësohet si përmirësim substancial në kuadrin ligjor të qeverisjes korporative të kompanisë. Midis të tjerave, ligji i ri forcon kompetencat e takimit të përgjithshëm të aksionerëve, rrit të drejtat e aksionerëve të vegjël, qartëson kompetencat e bordit të drejtorëve dhe futi kërkesa detyruese për blerjen e shumicës së aksioneve të kompanisë.

Trajtim i barabartë i aksionerëve. Shumica e ligjeve për kompanitë në vendet e OSBE-së sanksionojnë që të gjithë aksionerët e të njëjtës klasë aksionesh të kenë të njëjtën të drejtë vote. Në përgjithësi, këto ligje kërkojnë edhe që blerësit e mundshëm të aksioneve të

kenë akses në informacionet për të drejtat e votës që lidhen me secilën klasë të aksioneve, përpara blerjes.

Inkurajim i bashkëpunimit ndërmjet kompanisë dhe aksionerëve. Ligjet e falimentimit në shumicën e vendeve të OSBE-së lejojnë kreditorët të përfshihen në procesin vendimmarrës në procedurat e falimentimit. Përveç kësaj, shumë shtete inkurajojnë konsultimet midis drejtuesve të kompanisë dhe përfaqësuesve të punëtorëve.

Transparenca dhe hapja e informacionit. Sipas ligjit në Armeni për kompanitë me kapital të përbashkët, kompanitë duhet t'i nënshtrohen një auditivi të përvitshëm dhe duhet t'i ruajnë dhe t'u paraqesin aksionerëve dokumentet e mëposhtme:

- Certifikatën e regjistrimit në shtet të kompanisë, Statutin dhe amendimet e saj, vendimin e themelimit të kompanisë dhe marrëveshjen e themelimit;
- Dokumentet që vërtetojnë të drejtat e pronësisë të kompanisë mbi pronën në bilancin e kompanisë;
- Dokumentet e brendshme të kompanisë të miratuar nga takimi dhe organet e tjera menaxhuese;
- Aktet ligjore të sektorëve dhe institucioneve të kompanisë;
- Raportet vjetore të kompanisë;
- Përmbledhja e situatës së aksioneve të kompanisë;
- Dokumente të financës (bilanci, deklarata e fitimeve dhe humbjeve, raportin e auditivit, etj.);
- Raportet financiare dhe statistikore që i paraqiten organeve administrative publike;
- Procesverbalet e seancave nga seancat e Takimeve, Bordit, Komisionit të Kontrollleve dhe organit kolegjal ekzekutiv;
- Procesverbalet e komisionit të numërimit dhe fletëve të votimit;
- Raportet e Komisionit të Kontrollleve të kompanisë (Kontrolluesit), auditorit të kompanisë, dhe të organeve qendrore dhe vendore që kryejnë kontrolle financiare;
- Lista e personave që kanë lidhje me kompaninë (duke specifikuar numrin e aksioneve të zotëruara prej tyre) dhe të aksionerëve të mëdhenj; dhe
- Kontratat që kompania ka nënshkruar.

Ligji i Armenisë për kompanitë me kapital të përbashkët u kërkon kompanive “të hapura” – atyre, ak-

sionet e të cilave mund të transferohen pa kufizime – që të zbulojnë publikisht:

- Raportin vjetor të kompanisë, bilancin dhe deklaratën e fitimeve dhe humbjeve;
- Premisat e ardhshme në rast të një regjistrimi të hapur për aksione; dhe
- Njoftimin për mbajtjen e takimit të përvitshëm.

Ndalim të tregtimit të brendshëm dhe ujdive të fshehta abuzive. Në mënyrë që të ndalojë shitblerjen e brendshme të aksioneve, neni 55 i ligjit për Tregun e Letrave me Vlerë në Republikën e Serbisë dhe Instrumentet Financiare të tjera²² kërkon që kompanitë të zbulojnë shpejt informacionet e kompanisë që mund të ndikojnë në çmimet e shitblerjes së aksioneve. Gjithashtu, nenet 62-65 të po këtij ligji, ndalojnë zbulimin e paautorizuar apo tregtimin e letrave me vlerë në periudhën kur është në zotërim të “informacioneve të privileguara”. Këto ndalime aplikohen për punëdhënësit, drejtuesit, juristët, llogaritarët, dhe një rang individësh të tjerë, si dhe për mbajtësit e më tepër se 10% të aksioneve votuese të kompanisë, kompanitë e varura, dhe një sërë “personash që kanë njohuri për informacionet e privileguara dhe që e dinë ose mund ta dinin që këto informacione i kanë marrë nga personat” që janë subjekt i kufizimeve të ligjit.

Përgjegjësia e nëpunësve dhe drejtorëve. Kapitulli IX i ligjit armenian për kompanitë me kapital të përbashkët, përcakton se - për të shmangur dominimin e bordit nga ana e drejtuesve ekzekutivë, menaxherët e kompanisë duhet të kenë më pak se gjysmën e vendeve në bordin e kompanisë²³. Neni 90 (5) i po këtij ligji lejon çdo grup aksionerësh që zotërojnë 1 përqind ose më tepër të aksioneve totale të kompanisë që të hedhin në gjyq nëpunësit, drejtorët dhe/ose menaxherët e kompanisë duke kërkuar dëmshpërblim për veprimet ose mosveprimet e këtyre personave.

Prona private dhe sigurimi i transaksioneve

Aq sa të rëndësishme janë financat për zhvillimin ekonomik, në ekonomitë e tregut, rritja ekonomike gjithashtu kërkon akses për kredi. Megjithatë, shumë ekonomi vuajnë nga mungesa kronike e kredive. Kjo

ndodh për shkak të frikës së huadhënësve se nuk do të paguhen. Kjo frikë mund të pakësohet me anë të transaksioneve të ekzekutueshme dhe të sigurta.

Në një transaksion të sigurt borxhi, huamarrësi i transferon kredituesit të drejtat e pronës të cilat kredituesi mund t'i përdorë për garanci ndaj borxhit të huamarrësit. Hipotekimi i pasurive të paluajtshme është një formë e njohur e sigurisë së borxhit. Sidoqoftë, edhe prona personale ka vlerë, dhe lejimi i huamarrësve që të përdorin pronën private, domethënë gjërat të luajtshme dhe të drejta – për të siguruar borxhet e tyre, i hap rrugë të reja tregjeve kredituese dhe nxit përdorim të plotë ekonomik të pronës së tyre. Vënia e pronës private si kolateral mund të bëjë që kredia të jepet me kosto më të ulëta, duke pakësuar rrjedhimisht riskun e kreditorit për mospagim. Megjithatë, meqë karakteristikat e luajtshme të pronës personale ndryshojnë nga ato për pronën e paluajtshme, një sistem i veçantë kërkohet normalisht për sigurinë e pronës personale.

BERZH-i ka investuar fuqishëm për të ndihmuar ekonominë në tranzicion që të vënë në zbatim ligje moderne për transaksionet e sigurta. Dhjetë Parimet Themelore për Ligjin e Transaksioneve të Sigurta²⁴ vendosin bazat teorike dhe modeli legjislativ mbi sigurimin e transaksioneve i 1994-së vendosi një kuadër për zbatimin e këtyre parimeve. Ligji Model për Transaksionet e Sigurta përmban një sërë veçorish interesante, si më poshtë:

- Një e drejt e vetme sigurie (e njohur si “ngarkim”) mund të përdoret për të gjitha llojet e pronave personale dhe të paluajtshme të përdorura si kolateral.
- Ngarkimi është më tepër se thjesht një e drejt kontraktuale. Është një e drejtë për pronën në kolateral që i jep pronarit të vet preferencë ndaj kreditorëve të pasigurtë në procedimet e falimentimit.
- Ligji Model merret vetëm me borxhin e bizneseve.
- Ligji Model synon të sigurojë fleksibilitetin maksimal të palëve në lidhje me ngarkimin, duke mbajtur në minimum kufizimet mbi të cilat palët mund të bien dakord.
- Palët kanë fleksibilitet të lartë për sa i përket përkufizimit të kredisë që sigurohet dhe pronës që ngarkohet. Si prona aktuale ashtu edhe prona e ar-

dhshme mund të përdoren si bono.

- Ngarkimet regjistrohen në një regjistër publik që i bën njoftime botës së kreditorëve të letrave me vlerë.
- Ngarkimet mund të ekzekutohen nga ndihma vetjake, domethënë kredituesi i siguruar ka të drejtën që në rast mospërbushje të kushteve të palës tjetër, të shesë kolateralin dhe të mbajë fitimet për aq sa është borxhi. Megjithatë, çdo palë e interesuar mund të kërkojë mbrojtje te një gjykatë dhe të pretendojë dëmshpërblim kundër kreditorit për shkak të dëmit të shkaktuar nga ekzekutimi i gabuar ose abuziv.
- Kur një ngarkim shtrihet në të gjitha asetet e një biznesi, zgjidhja e mundshme për kreditorin është të shesë të gjithë biznesin.

Ligji për falimentimin

Në mënyrë që huatë të jenë të gatshme për rritjen ekonomike, një sistem ligjor duhet të rregullojë me racionalizëm situatën kur një debitor jo vetëm që nuk arrin të paguajë një këst, por përgjithësisht e ka të pamundur të paguajë kredituesin për shkak se borxhi tejkalon asetet, dhe/ose problemet e qarkullimit të parasë dhe likuiditeteve. Ky është funksioni i ligjit për falimentimin, i cili vendos procedura në bazë të të cilave kreditorët mund të paguhen në mënyrë të rregullt në përputhje me mjetet që një person apo subjekt ka në dispozicion për pagim. Procesi i falimentit, gjithashtu, i garanton debitorit bashkëpunues “një fillim të ri” duke e shkarkuar debitorin nga shumica e detyrimeve financiare. Procedurat e falimentimit mund të marrin ose formën e likuidimit (e njohur si “winding up”), sipas të cilës asetet e debitorit shiten dhe fitimet u shpërndahen kredituesve, ose të riorganizimit në të cilën gjykatqja ndjek “riorganizimin” e detyrimeve kontraktuale dhe të borxhit të një individi apo subjekti biznesi në vështirësi. Një kompani “e riorganizuar” mund të dalë nga falimentimi e çliruar nga borxhet e mëparshme. Në këtë proces, pronarët e mëparshëm të kompanisë në vështirësi mund të humbasin kontrollin e saj, dhe në disa raste kredituesit bëhen pronarët e rinj. Parimi i riorganizimit është se, vlera e një biznesi në vështirësi është shpesh më e madhe, sesa vlera likuiduese e aseteve të saj, që do të

thotë se kredituesit mund të përfitojnë më tepër para nga riorganizimi sesa nga likuidimi.

Në një ekonomi tregu, është e pashmangshme që disa biznese të dështojnë. Në raste të tilla, huadhënësit rrezikojnë që huatë e tyre të mos u kthehen, dhe aksionerët mund të humbasin vlerën që kanë investuar në kompani. Për këto arsye, investuesit planifikojnë investimet e tyre me një sy nga minimizimi i riskut që shoqëron dështimin financiar. Sistemet funksionale të falimentit u sigurojnë investuesve mundësinë që të llogarisin këtë risk dhe të marrin vendime që janë më të matura dhe më të besueshme. Kjo promovon aksesin në financa – për borxhin dhe kapitalin e aksioneve – për të gjitha bizneset. Gjithashtu, ligjet e mira të falimentimit promovojnë “ristrukturimin e bizneseve të shëndetshme, mbylljen efiçente të bizneseve të dështuara, dhe transferimin e aseteve të tyre te përdorues tregu më efiçentë”²⁵. Ligjet e falimentimit ndërveprojnë, përforcojnë dhe përforcohen nga kuadri më i gjerë i ligjeve tregtare, përfshirë ato që lidhen me qeverisjen korporative, tregtimin e letrave me vlerë, tatimet dhe sektorin bankar. Shumica në mos të gjitha vendet e OSBE-së kanë ligj falimentimi. Megjithatë, shumica e këtyre ligjeve janë shumë të thjeshta, dhe nuk mbulojnë të gjithë kompleksitetin e transaksioneve tregtare moderne. Komisioni i Kombeve të Bashkuara për Ligjin e Tregtisë Ndërkombëtare (UNCITRAL) ka bërë punë të konsiderueshme në fushën e ligjit të falimentimit. Botimi në 2004 i Udhëzuesit Legjislativ për Ligjin e Falimentimit²⁶, analizon ligjin e falimentimit në mënyrë gjithëpërfshirëse dhe përmban 198 rekomandime për sistemet kombëtare të falimentimit. Përveç kësaj, në 1997 Ligji Model për Falimentimin Ndërkufitar²⁷ i UNCITRAL vendos procedura për çështje të vështira ku një debitor i falimentuar ka asete në më tepër se një shtet dhe ku disa nga kredituesit e debitorit nuk janë nga shteti ku po kryhen procedurat e falimentimit. Një studim i zgjeruar i ligjit model të UNCITRAL i kryer nga qeveria e Zelandës së Re rekomandonte miratimin e tij, duke arritur në përfundimin se ligji garanton “trajtimit të drejtë të kreditorëve të huaj dhe kjo ndikon në mënyrë pozitive te investimet e huaja”. Brenda rajonit të OSBE-së, Polonia, Rumania dhe ish-Unioni Serbi-Mal i Zi, kanë miratuar ligjin model të UNCITRAL-it.

Pavarësisht ekzistencës së legjislationit për falimentimin, disa vende shumë rrallë për të mos thënë kurrë nuk kanë zbatuar apo aplikuar ligjet e tyre të falimen-

timit. Raportime nga rajoni tregojnë se disa qeveri kanë ndërmarrë ndërhyrje politike në disa raste falimentimi, duke mos lejuar gjykimin e pavarur dhe asnjës nga ana e gjykatave. Megjithatë, me asistencën e Bankës Botërore, BERZH-it, USAID-it dhe organizatave të tjera ndërkombëtare, disa vende të rajonit të OSBE-së kanë ndërmarrë reforma të rëndësishme për falimentimet që synojnë përmirësimin e performancës aktuale të sistemeve të tyre të falimentimit. Një shembull nga Republika Serbe është mjaft ilustrues.

Në korrik 2004, parlamenti i Serbisë miratoi një ligj²⁹ të ri për falimentimin duke përfshirë një numër dispozitash nga ligji model i UNCITRAL-it. Ligji serb përcakton procedurat si për likuidimin, ashtu edhe për riorganizimin. Neni 12 i ligjit për falimentimit përcakton gjyqtarë specialë për falimentimin, të cilët midis të tjerave miratojnë shpenzimet e procedurave të falimentimit përpara se ato të paguhen, mbikëqyrin administratorët e falimentimit dhe miratojnë projekt-plane riorganizimi të dorëzuara nga debitorët e falimentuar. Ligji, gjithashtu, përmban dispozita të veçanta në lidhje me administratorët (gjithashtu e përkthyer në anglisht “receivers”) që ngarkohen me detyrën e ruajtjes dhe administrimit të aseteve të debitorit gjatë procedimeve të falimentimit. Këto dispozita synojnë të garantojnë standarde të larta profesionalizmi, ligjshmërie dhe llogaridhënie duke kërkuar që për këto poste të rëndësishme, kandidatët duhet të kenë diplomë universitare, t’i nënshtrohen një provimi me shkrim, dhe të licencohen dhe të mbikëqyren nga Agjencia për Licencimin e Administratorëve të Falimentit (“Agjencia”) të krijuar posaçërisht. Me t’u licencuar, administratorët serbë të falimentimit ngarkohen me një kod special etike, që thekson detyrimet e administratorëve që të shmangin konfliktin e interesit, të mos bëjnë pazare/ujdi të brendshme dhe të veprojnë në mënyrë të pavarur, profesionale dhe asnjësë. Më pak se një vit pas hyrjes në fuqi të ligjit të ri për falimentimin, Agjencia shqyrtoi provimet dhe lëshoi licenca administratori për mbi 100 aplikantë³¹.

Tregu i kapitaleve

Përveç mekanizmave ligjorë të mësipërm që synojnë stabilitetin dhe parashikueshmërinë e riskut në investime në mjete themelore dhe shtrirjen e kredisë, legjislationi dhe rregullimi mund të kontribuojë në

rritjen ekonomike duke mbështetur ngritjen dhe funksionimin eficient të tregut të kapitalit. Tregu i kapitalit është një mekanizëm që lejon tregtimin e asetëve afatmesme dhe afatgjata si për shembull stokun e përbashkët të aksioneve si dhe borxhin publik dhe privat me maturim që e kalon një vit. Këto tregje sigurojnë likuiditete për aksionet e përbashkëta, çka është e rëndësishme për zhvillimin aktual dhe të ardhshëm ekonomik, sepse “rritja e mundësisë për të tregtuar pronësinë e teknologjive prodhuese të një ekonomike lehtëson akordimin e burimeve, formimin e kapitalit fizik dhe rritje më të shpejtë ekonomike”³².

Mbrojtja e investuesit luan një rol kritik në funksionimin eficient të tregut të kapitalit. Sistemi ligjor dhe rregullator duhet të vendosë një numër kërkesash, si më poshtë:³³

- Sistemi duhet t’u garantojë investuesve zbulim të informacioneve në kohë.
- Individët dhe firmat që janë aktive në çfarëdo aspekt të biznesit të letrave me vlerë (përfshi lëshuesit, agjentët sigurues, shpërndarësit dhe firmat e menaxhimit të parave dhe firmave konsulente për investimet) duhet të marrin autorizim nga autoritetet përgjegjës rregullator përpara se të kryejnë këto aktivitete.
- Pjesëmarrësve në industrinë e letrave me vlerë duhet t’u kërkohet që të kenë kapital të mjaftueshëm për llojin e biznesit që ndërmarrin.
- Firmave të letrave me vlerë duhet t’u kërkohet që të ndajnë llogaritë e tyre dhe ato të punëtorëve nga llogaritë e klientëve të tyre.
- Për të mbrojtur investuesit nga neglizhenca dhe krimet financiare të agjentëve, apo nga pamundësia për të paguar, duhen ngritur fonde garancie ose të ngjashme.
- Kompensimi për agjentët duhet të bazohet në një sistem komisionesh konkurruese.
- Çdo institucioni pjesëmarrës duhet t’i kërkohet që të kenë auditim të brendshëm dhe të jashtëm dhe mekanizma për të monitoruar respektimin nga ana e tyre e rregullimeve.
- Investuesit duhet të kenë akses në një sistem me kosto të ulët
  - normalisht një formë arbitrazhi – për të parqitur paditë kundër agjentëve, firmave konsulente për investimet, etj.

- Organi përgjegjës rregullator duhet të miratojë një kod sjelljeje që sanksionon që agjentët:
  - i kuptojnë nevojat financiare të klientëve të tyre dhe mund të japin këshillat e duhura në lidhje me leverdinë e investimit;
  - u tregojnë klientëve të tyre konfliktet e mundshme të interesit;
  - i mbajnë informacionet konfidenciale në mënyrën e përshtatshme;
  - me autoritet tregtues investojnë kapitalin e klientëve të tyre mbi bazën e nevojave të klientit, dhe me çmimin më të mirë të mundshëm; dhe
  - i japin prioritet interesave të klientit kundrejt atyre personale, kur tregtojnë ata vet.

Praktikat më të mira moderne në rregullimin e tregut të kapitalit, gjithashtu, konsiderojnë “organizatat vetë-rregulluese” të pjesëmarrësve të tregut si partnere esenciale me qeveritë në rregullimin e tregjeve financiare. Qeveritë shpesh u delegojnë “organizatave vetë-rregulluese” kompetencën që:

- të vendosin kritere të kujdesshme dhe informacion për ofertat dhe renditjen e letrave me vlerë;
- të autorizojnë, ndalojnë apo pezullojnë tregtimin e letrave me vlerë të ofruara publikisht;
- të monitorojnë lëshuesit e letrave me vlerë që të verifikojnë nëse u përmbahen kërkesave të informacionit;
- Të vendosin rregulla që garantojnë transparencë dhe ligjshmëri në tregtimin e letrave me vlerë;
- Të vendosin kërkesa për konkurrim dhe anëtarësim në këtë industri;
- Të vendosin standarde për mbajtjen e të dhënave financiare në këtë industri;
- Të disiplinonjë anëtarët e tyre; dhe
- Të vendosin praktika për përpunimin e instrumenteve, ekzekutimin dhe lidhjen e transaksioneve, dhe administrimin e fondeve të garancisë dhe kompensimit

Ligji dhe politika e bankave

Mbikëqyrja e duhur dhe ligji i bankave është esenciale për parandalimin e krimeve financiare dhe keqmenaxhimit. Kjo është, gjithashtu, e nevojshme për të krijuar besimin publik te bankat. Në fakt, një nga përgjigjet e pyetësorit të shpërndarë gjatë përgatitjes së

Udhëzuesit deklaronte se ,ka “një nevojë urgjente për fuqizimin e sektorit financiar” si një stimulim për zhvillim të mëtejshëm të Azisë Qendrore. I njëjti i anketuar shpjegon “e zhvillimi i pamjaftueshëm i sistemit bankar” në vendin e tij ishte rezultat i mekanizmave të papërshtatshëm për vendosjen e kolateralit, i “ekzekutimit të dobët të të drejtave të pronës (si për pronat e paluajtshme/tokat)” dhe i “vështirësive që hasin bankat e huaja për të hyrë” në tregun e brendshëm.

Në shtator 1997, Komiteti i Bazelit për Mbikëqyrjen Bankare, një komitet i autoriteteve mbikëqyrëse bankare i ngritur nga guvernatorët e bankave qendrore të Grupit të Dhjetë vendeve në 1975, formuloi Parimet Themelore për Mbikëqyrjen Efikase Bankare³⁴. Midis të tjerave, Parimet Themelore merren me autoritetin mbikëqyrës të industrisë bankare dhe kuadrin legjislativ, identifikon aktivitetet e lejueshme për bankat, specifikon procedurat e licencimit, vendos rregullime të matura dhe kërkesa si kapitali minimal, menaxhimi i riskut dhe kontrollat e brendshme (për praktikën si huadhënia e brendshme dhe huadhënia me një huamarrës), dhe parandalimi i mashtrimit dhe pastrimit të parave³⁵. Parimet themelore mishërojnë konsensusin ndërkombëtar mbi praktikën më të mira të mbikëqyrjes bankare.

Dispozitat e mëposhtme të ligjit bankar të Republikës së Qipros³⁶ u konsideruan në analizën³⁷ ligjore ndërkombëtare të kryer së fundmi si shembull ilustrues i zbatimit të mirë të Parimeve Themelore:

- *Përcaktimi i përgjegjësive të qarta për mbikëqyrjen ndaj bankave.* Neni 26(1) i ligjit qipriot përcakton se “Banka Qendrore është përgjegjëse për mbikëqyrjen e bankave në mënyrë që të garantohet funksioni i rregullt i sistemit bankar”.

- *Kompetencat ekzekutive të Bankës Qendrore.* Neni 30 përcakton se nëse një bankë qipriote nuk respekton një dispozitë detyruese të ligjit bankar ose një rregullim të miratuar në kuadrin e tij, ose nëse Banka Qendrore beson se likuiditeti ose karakteri i aseteve të bankës është dëmtuar, ose kur ka rrezik që aftësia e bankës për të përmbushur detyrimet e saj mund të jetë e pamundur, Banka Qendrore mund të ndër marrë një numër veprimesh specifike, si për shembull:

- të ndalojë bankën që të pranojë depozita apo të japë lehtësira kreditimi;
- të marrë kontrollin e bankës; dhe
- t'i heqë licencën bankës.

- *Nivel kapitali të mjaftueshëm.* Neni 21(1) sanksionon se “banka Qendrore mund... t’u kërkojë bankave.... që të mbajnë nivelin e kapitalit të mjaftueshëm në një shkallë minimale që përcaktohet nga Banka Qendrore... për secilën bankë individualisht duke pasur parasysh rrethanat e tyre, por ama që ky nivel të jetë në përpjesëtim uniform për të gjitha bankat e së njëjtës klasë”. Neni 41(2) sanksionon se në ushtrimin e kësaj kompetence dhe të tjera, Banka Qendrore do të përdorë si referencë “praktikën ndërkombëtare”.

- *Huadhënie e brendshme.* Neni 11(1) (c) dhe (e) sanksionojnë se kur japin hua, bankat qipriote nuk lejohen që:

- t'i japin lehtësira kreditimi “ndonjë drejtuesi... me përjashtim të rasteve kur kjo miratohet nga Bordi i Drejtorëve me një shumicë prej dy të tretash të numrit total të drejtorëve... dhe, kur drejtori në fjalë nuk është i pranishëm gjatë diskutimit të këtij rasti nga ana e Bordit dhe, kur nuk voton për këtë rast”; ose
- “të lejojë që vlera totale e lehtësirave të kredive të pasiguruara... që u janë dhënë të gjithë drejtorëve të saj së bashku të kalojë për një moment 5% të kapitalit bazë, apo të jetë mbi një shifër tjetër të vendosur nga Banka Qendrore”.

- *Dhënia e informacionit të Banka Qendrore.* Nenet 24 dhe 25 të ligjit qipriot vendosin kërkesa të detajuara për dorëzimin periodik të deklaratave financiare dhe informacioneve të tjera përkatëse të Banka Qendrore nga ana e bankave, dhe deklaratat vjetore duhet të jenë të certifikuar nga një auditor i licencuar.

Riatdhesimi i fitimeve dhe kapitalit

Disa vende e kufizojnë aftësinë e kompanive për të rikthyer në vendin e tyre të origjinës kapitalin, fitimin apo dividendët. Këto politika frenojnë investimet e

KUTIA 5.2

**Politikat liberale për riatdhesimin e të ardhurave dhe kapitalit
në vendet e zgjedhura të OSBE-së**

Azerbajxhan – *Nën legjislacionin për Investimet e Huaja, investuesit e huaj gëzojnë të drejtën të riatdhesojnë fitimet në valutë të këmbeshme pas pagimit të të gjitha taksave dhe tarifave që u takojnë.*

Udhëzuesi i Biznesit për Azerbajxhanin (Ernst & Young 2005)

Kazakistan - *Në 1996, Kazakistani miratoi Nenin 8 të Neneve të Marrëveshjes të FMN-së që përcakton se transaksionet e llogarive rrjedhëse, si këmbimi i valutës apo riatdhesimi i fitimeve nga investimi, nuk kufizohen.*

Të bësh Biznes në Kazakistan: Udhëzues Tregtar për Kompanitë Amerikane (SHBA & Shërbim-i i Jashtëm Tregtar dhe Departamenti Amerikan i Shtetit 2004).

Rusi – *Ligji për Investimet e Huaja... autorizon riatdhesimin e fitimeve dhe kapitalit.*

Robert Satrom & Dmitri Zhdanov
Investimet e huaja në Rusi: Reformat dhe rirregullimi,
Dhoma Amerikane e Tregtisë në Rusi (10 janar 2006).

Ukrainë – *Investuesit e huaj i kanë të garantuara të drejtat e pakufizuara dhe imediate për riatdhesimin e fitimeve në vendin e tyre, pasi kanë shlyer detyrimet tatimore.*

Burimi: Investimet në Ukrainë (KPMG 2005)

huaja dhe inkurajojnë praktikën e efikasitetit dhe jotransparente, si për shembull mosdeklarimin e çmimeve. Për inkurajimin e IHD-së, vendet duhet të garantojnë aftësinë për të rikthyer kapitalin dhe fitimin në vendin e origjinës. Shumë vende të OSBE-së i kanë hequr këto kufizime tashmë për rikthimin e të ardhurave.

Kontrolli i shkëmbimeve të huaja

Kufizimet në përdorimin e shkëmbimeve të huaja ndikojnë te eksportuesit dhe te importuesit. Këto kontrole zakonisht kërkojnë që ata që fitojnë valutë të huaj të regjistrojnë transaksionet në banka qendrore, dhe t'i dorëzojnë një pjesë ose të gjithë fitimet në valutë të huaj në banka qendrore në shkëmbim të valutës vendëse. Vetëm shpërndarësit e autorizuar dhe depozituesit e autorizuar mund të mbajnë valutë të huaj pa pëlqimin e Bankës Nendrore.

Kontrollet e shkëmbimeve të huaja zakonisht akordojnë fitime në valutë të huaj për importe të miratuara dhe transaksione të tjera prioritare. Kërkesa për shkëmbime të huaja me kursin zyrtar të këmbimit zakonisht e tejkalon shumën e dorëzuar te Banka Qendrore. Kështu që, shkëmbimet e huaja të siguruara me kursin zyrtar duhet të racionohen, në mënyrë që të prioritizojnë importet e shërbimeve dhe mallrave të caktuara (si për nevojat themelore dhe inputet për industri të caktuara).

Një studim ekonomik i respektuar shpjegon se si shkëmbimet e huaja rigorozë mund të minojnë zhvillimin e ekonomik, sidomos në ekonomitë e vogla:

Kontrollet e shkëmbimeve të huaja vendosin një kuotë për importet, duke rritur kështu çmimin relativ vendës njësoj si me një tarifë. Ndërkohë që adoptimi i kontroleve për shkëmbimet e huaja mund të përmirësojë bilancin tregtar dhe bilancin e pagesave (ose kursin e këmbimit), këto kontrole priren të ul-

in mirëqenien për një ekonomi të hapur, të ogël dhe pa shtrembërime. Vendosja e kontrolleve për shkëmbimet e huaja, në njëfarë kuptimi, transformon tregun e mallrave të importuar në treg mallrash të patregtuar,, dhe... kjo bën që shoku tregtar të transmetohet negativisht te ekonomia vendëse³⁸.

Nga këndvështrimi i investuesve të huaj, kontrollet rigorozë të shkëmbimeve të huaja e bëjnë një vend më pak tërheqës si destinacion për investime. Veç kësaj, kompanitë vendëse mund t'u kundërpërgjigjen kontrolleve të shkëmbimeve të huaja duke minimizuar përdorimin e kapitalit të huaj dhe duke u bazuar më shumë në burimet vendëse të financimit. Të gjithë këta faktorë sugjerojnë që të hiqen kontrollet rigorozë mbi valutat sa më shpejt të jetë e arsyeshme.

Ligji dhe politika e konkurrencës

Ekonomitë në tranzicion nga ekonomi të centralizuara në sisteme bazuar në konkurrencë, janë përballur me sfida shumë të vështira. Atyre u është dashur të riorientojnë rrënjësisht të gjithë strukturën ekonomike dhe mënyrën e të menduarit. Në të njëjtën kohë, shumë prej tyre u bënë republika të pavarura, një ndryshim tepër i madh, që ndryshoi konceptet e tregjeve përkatëse. Pavarësisht përpjekjeve të lavdërueshme për të ngritur institucione të reja në mbështetje të konkurrencës si paradigme e re ekonomike, shumë prej këtyre vendeve u duhet ende të përballen në të gjitha nivelet e qeverisë dhe në shoqëri – me një kulturë të brumosur që pret ndërhyrje të fortë të shtetit në çështjet ekonomike.

Vendet e OSBE-së që janë anëtare të BE-së ose kandidatë për anëtarësim, ose e kanë përfunduar, ose janë në procesin e harmonizimit të politikave kombëtar për konkurrencën me ato të vendosura në Bruksel. Sistemi i BE-së, i bazuar kryesisht në ligjin gjerman për konkurrencën, është i detyrueshëm për të gjitha shtetet anëtare të BE-së. Ai synon të hapë tregjet dhe të ndëshkojë abuzimet e pushtetit ekonomik me veprime të vendosura të shtetit. Shteti përgjithësisht supozohet se duhet të mos ndërhyjë dhe të lërë dorë të lirë. Siste-

met ligjore për konkurrencën në Amerikën Veriore janë të ngjashme, edhe pse jo identike, me ato të regjimit të BE-së.

Pavarësisht nëse një vend aspron të bëhet anëtar i BE-së, rekomandimet që përmban ky Udhëzues janë përgjithësisht në linjë me politikat e BE-së dhe Amerikës Veriore për konkurrencën. Ekonomitë e tregut bazohen kryesisht në premisën që rezultatet e konkurrencës janë akoordimi eficient i burimeve dhe që është në të mirë të konsumatorit, duke prodhuar një përzierje optimale e cilësisë, mallrave dhe shërbimeve me çmimet më të ulëta³⁹. Qëllimet e detajuara të politikës së konkurrencës – duke maksimizuar mirëqenien e konsumatorit ose mirëqenien sociale, nxitjen e zhvillimit ekonomik e kështu me radhë – variojnë sipas vlerave politike të një vendi të caktuar apo grupimit rajonal ekonomik⁴⁰. Megjithatë, ka një konsensus të gjerë, se ligji për konkurrencën mund të shërbejë si kuadër ligjor për të garantuar, që forcat eficiente të tregut të operojnë në ekonomi.

Vendet me ekonomi në tranzicion duhet të përcaktojnë qartë politikat për konkurrencën. Meqë kultura e konkurrencës nuk mund të ndërtohet tërësisht me ligje, rregulla dhe politika, këto vende duhet të organizojnë fushata edukuese për t'i shpjeguar publikut politikën e reja ekonomike në mënyrë që të lulëzojnë në mjedisin e ri.

Politikat e konkurrencës duhet të ndalojnë qartë të ashtuquajturat “aktivitete kartel”⁴¹ midis konkurreseve, si për shembull fiksimi i çmimit, fragmentimi i tregut, ndarja e klientëve dhe manipulimi i tenderëve, pasi ka pak në mos aspak justifikime ekonomike për praktika të tilla në rrethana normale.

Ndikimet e “kufizimeve vertikale të konkurrencës” - domethënë kontratat dhe marrëveshjet e biznesit ndërmjet një biznesi në një nivel më të lartë të zinxhirit të industrisë dhe një biznesi në nivel më të ulët – janë të vështira për t'u kategorizuar si plotësisht negative apo pozitive. Këtu përfshihen praktika si mbajtja e çmimit të rishitjes⁴². Ndërkohë që shtrëngimet vertikale mund të shkaktojnë përjashtimin e konkurrentëve dhe krijimin e barrierave, ato gjithashtu mund të rrisin eficientësinë e shpërndarjes nga zvogëlimi i prob-

lemeve të shpërndarjes si “parakalimi i lirë” apo aktiviteti oportunist; dhe madje mund të kenë ndikime pro konkurrencës. Për këto arsye, shumë vende nuk e dënojnë automatikisht shtrëngimet vertikale apo mbajtjen e çmimit të rishitjes, por marrin në konsideratë një numër faktorësh – ndonjëherë peshojnë ndikimet pro konkurrencës të një praktike kundrejt ndikimeve negative – para se ta gjykojnë nëse praktika është e ligjshme apo jo.

Edhe pse bashkimet/ (shkrirjet) dhe blerjet mund të prodhojnë apo të rrisin efçencën, ato mund të jenë edhe një mjet për të krijuar pushtet monopol. Shumë ligje të konkurrencës i rregullojnë këto transaksione dhe mund të përdoren për t’i bërë të pavlefshëm ose për t’i parandaluar. Rregullimet në këtë fushë zakonisht adresojnë metodat për përkufizimin e tregut përkatës dhe vlerësimin e monopolit, si edhe kushtet nën të cilat bashkimet dhe blerjet që tejkalojnë vlerat e caktuar agregate apo pragun e lejuar në treg, duhet t’i bëhen të ditura autoritetit të konkurrencës para se të konsumohen⁴³.

Ekzekutimi dhe reformimi i ligjeve për konkurrencën duhet të kryhen në konsultim me komunitetin e biznesit dhe subjektet që mbrojnë konsumatorin, të cilëve do t’u duhet të jetojnë me rregullat e vendosura.

Politikëbërësit e konkurrencës së vendit duhet të përpiqen që politikat e tyre të mos bëhen shumë të ngurta apo mekanike, dhe që, si politikat ashtu edhe ligjet, të bazohen në realitetet ekonomike.

Vetëm politika për konkurrencën nuk mjafton; ajo duhet zbatuar me ligje të përshtatshme dhe rregullime. Në mënyrë që të ruhet natyra konkurruese e ekonomisë, shumë qeveri kanë miratuar ligje që ndalojnë abuzimet e monopolistëve, që pakësojnë marrëveshjet e fshehta midis firmave që duhet të jenë konkurrenca, dhe që të mos lejojnë përqendrimet e padrejta të pushtetit të tregut që rezultojnë nga bashkimet apo blerjet. Ato reflektojnë realitetin që, ndërkohë që interesi vetjak i konkurrentëve mund të prodhojë rezultate konsistente me interesin publik, ajo që dëshiron çdo pjesëmarrës i tregut mund të mos jetë në të mirë të interesave të konsumatorit.

Ligjet moderne për konkurrencën zakonisht përm-

bajnë komponentët e mëposhtëm: (1) rregullimet e përgjithshme, (2) ndalimin e marrëveshjeve të fshehta midis atyre që duhet të ishin konkurrentë, si për shembull fiksimi i çmimit, manipulimi i tenderëve dhe të tilla si këto, (3) ndalimi i abuzimit nga monopolet për shkak të pozitiva dominuese në treg, (4) dispozita për ndërmarrjet me të drejta speciale dhe ekskluzive apo monopolet natyrale⁴⁴, (5) ndihma shtetërore, (6) kontrolli i bashkimeve, (7) konkurrenca e pandershme, (8) rregulla që përcaktojnë sjelljen e autoriteteve shtetërore të konkurrencës, (9) pasojat (gjobat, ndëshkimet, burgosja, dhe ose përgjegjësi civile) në rastet e shkeljes së ligjit për konkurrencën, dhe (10) një set aktesh të detajuara që merren me përjashtimet, procedurat dhe çështje të tjera të ndërlikuara.

Vendet që duan të amendojnë apo miratojnë ligje konkurrenca, kanë shumë alternativa për të zgjedhur. Shumë organizata ndërkombëtare kanë formuluar modele ligjesh për konkurrencën që të shërbejnë si bazë për vendet në zhvillim dhe në tranzicion. Për shembull, Banka Botërore dhe OECD-ja botoi në 1999-n një model ligji për konkurrencën. Sekretariati i Komonuelthit publikoi një model të ligjit për konkurrencën në vitin 2002. UNCTAD-i nxori ligjin më të fundit në 2003. Praktikisht, ligji për konkurrencën i Bashkimit Evropian – i reflektuar në Nenet 81 dhe 82 të Traktatit të KEE-se si edhe shumë rregullore, direktiva dhe vendime gjyqësore – ka një impakt të gjerë në mbarë rajonin pasi vendet candidate për anëtarësim duhet të përshtatin ligjet e tyre sipas modelit të BE-së. Vendet që nuk janë pranë anëtarësimit në BE, duhet të paktën ta sjellin ligjin e tyre për konkurrencën sa më pranë praktikës ndërkombëtare.

Veç kësaj, autoritetet e ligjit për konkurrencën duhet t’i kushtojnë vëmendjen e duhur metodologjisë, kufijve politikë, të dhënave dhe aspekteve të tjera që përbëjnë një treg kur duhet përcaktuar nëse një palë ka pozita dominuese në treg apo nëse disa veprime të caktuara do të kenë ndikim substancial ekonomik. Kjo mund të jetë veçanërisht e vështirë për vendet që dikur kanë qenë pjesë përbërëse të kombeve më të mëdha dhe sapo e kanë fituar pavarësinë. Ndryshojnë kufijtë territorialë, dhe krijohen shumë kushte ligjore, politike, kulturore dhe gjuhësore që mund të ndikojnë në përkufizimin e një tregu përkatës.

Prona intelektuale dhe legjislacioni për tregtinë elektronike

Të drejtat e pronës intelektuale – që u japin autorëve, shpikësve dhe krijuesve të tjerë të veprave të dobishme dhe shprehëse të drejtën që të mos lejojnë të tjerët të përdorin krijimet e tyre – janë lënda e parë e jetës ekonomike moderne. E megjithatë, këto ligje në shumë vende janë kontradiktore. Futja dhe zbatimi rigoroz dhe me eficientë i ligjeve për pronën intelektuale, kërkon një çmim. Vendet me ligje të dobëta për patentat dhe kompani farmaceutike që prodhojnë pa patentë, kanë qenë në gjendje të gëzojnë me kosto më të ulëta benefitet e shpikjeve të kryera në vendet ku mbrojtja e rreptë e patentës u lejon kompanive farmaceutike që investimet e tyre për kërkime shkencore dhe zhvillim të quhen shpenzime të zbritshme. Ndryshimi i kësaj situata mund të jetë politikisht e papëlqyeshme dhe e vështirë.

Por edhe moszbatimi i ligjeve për pronën intelektuale, ka koston e vet. Mbrojtja joefikase e pronës intelektuale po kthehet gjithnjë e më tepër në padi tregtare ndërmjet vendeve shumë të zhvilluara dhe vendeve në zhvillim apo tranzicion. Vendet me ligje të dobëta të pronës intelektuale gjithashtu, humbasin të ardhura në formën e tarifave doganore dhe taksave që paguhen nga pronarët e regjistruar të pronës intelektuale. Për më tepër, shumë kërkime sugjerojnë se mbrojtja e duhur e pronës private, e shoqëruar me liberalizimin e tregut dhe politikat pro konkurrencë, është një element vendimtar në strategjitë kombëtare për nxitjen e investimeve të huaja dhe zhvillimit ekonomik⁴⁵. Disa ekonomistë kanë vërtetuar se dobësia e ligjeve për pronën intelektuale i nxit kompanitë të investojnë në vende të tjera ku mbrojtja e pronës intelektuale është më e fortë, dhe të kufizojnë ose të mos fusin teknologji të reja në vende me mbrojtje më të paktë⁴⁶.

Mbrojtja e duhur e pronës intelektuale është, gjithashtu, një parakusht për të hyrë në OBT, e cila u kërkon anëtarëve që të aderojnë në Marrëveshjen për Aspektet e të Drejtave të Pronës Intelektuale që Lidhen me Tregtinë (Marrëveshja TRIPS)⁴⁷. Marrëveshja TRIPS vendos nivele cilësore mbrojtjeje në fushat e patentave, markave, të drejtës së autorit, dizenjimeve

gjeografike, konceptimit të qarqeve të integruar, sekreteve tregtare, praktikave anti-konkurrencë në licencim dhe zbatim⁴⁸.

Gjetja e balancës. Gjatë hartimit të politikave për pronën intelektuale, vendet duhet të balancojnë nevojën për shpërblimin e novatorëve me nevojën e publikut për akses të lirë në informacion. Patentat, të drejtat e autorit, të drejtat e mbarështuesve të bimëve (kultivues të llojeve të reja bimësh) dhe të drejtat që lidhen me pronën intelektuale bazohen në besimin se duke u dhënë njerëzve të drejtën ekskluzive për shfrytëzim ekonomik të krijuemeve të tyre për një kohë të kufizuar, stimulon shumë novacionin dhe krijueshmërinë. Dhe për të mbështetur këtë besim, ekzistojnë prova ekonomike të forta. Megjithatë, domeni i qëndrueshëm publik – tërësia e diturive dhe shprehjeve që nuk kanë pronar askënd dhe që mund të përdoren nga kushdo pa tarifa – është po aq i rëndësishëm për mirëqenien sociale, kulturore dhe ekonomike të një kombi. Aftësia për të ngritur një stok të pakufizuar informacioni është një parakusht për novacionin. Të drejtat e pronës intelektuale të cilat janë tepër kufizuese dhe të pabalancuara, mund të frenojnë një pjesë të shpikjeve⁴⁹.

Kjo balancë zakonisht ndërtohet drejtpërdrejt në legjislacionin e të drejtave të pronës intelektuale. Për shembull, në shkëmbim të të drejtave ekskluzive për një patentë, një shpikës duhet të tregojë publikisht si bëhet dhe si përdoret shpikja. Pas skadimit të patentës (normalisht 20 vite pas dorëzimit të aplikimit të patentës), shpikja mund të përdoret nga kushdo, pa tarifë, dhe i gjithë informacioni i zbuluar bëhet pjesë e domenit publik. Ndërkohë që shtetet rishikojnë këto të drejta, duhet të mbajnë parasysh nevojën e mbajtjes së mbrojtjes efektive, pa sakrifikuar domenin publik të fuqishëm.

Mosdiskriminimi. Marrëveshja TRIPS, Konventa e Parisit për Mbrojtjen e Pronës Industriale, Konventa e Bernës për Mbrojtjen e Punimeve Artistike dhe Letrare, si dhe traktate të tjera të rëndësishme për pronën intelektuale, zakonisht u kërkojnë vendeve anëtare të trajtojnë pronarët e pronës intelektuale nga vende të tjera anëtare, me të njëjtën shkallë favorizimi që trajtojnë shtetasit e tyre. Ky është një parim i shëndoshë që duhet të pasqyrojë realitetin e zbatimit të të drejtave të pronës intelektuale. Praktikisht, vendet duhet të

shmangin paragjykimet kundrejt të huajve në ekzekutimin e këtyre të drejtave. Përndryshe, investuesit e huaj e marrin si një sinjal të keq dhe krijojnë një përshlyetje të keqe, e cila vështirë të kapërcehet.

Përdorimi si kolateral. Si të gjitha asetet, të drejtat e pronës intelektuale kanë vlerë ekonomike që matet objektivisht. Në fakt, asetet më të çmuara të shumë kompanive sot, janë krijimet e tyre intelektuale. Sidoqoftë, sistemet e sigurta të huadhënies shpesh nuk garantojnë plotësisht vënien e këtyre të drejtave si kolateral për hua. Kjo ngjall pasiguri në transaksionet huadhënëse ose rritje të panevojshme të kostove. Legjislacioni duhet t'u garantojë pronarëve të pronës intelektuale të përdorin këtë pronë si kolateral.

Marrëdhënia me ligjin për konkurrencën. Marrëdhënia ndërmjet ligjit të pronës intelektuale dhe ligjit për konkurrencën shpesh është e paqartë. Gjykatat kanë nevojë për ekspertë që të bëjnë dallimin midis përdorimeve të ligjshme të të drejtave të pronës intelektuale dhe abuzimeve me këto të drejta të jashtëzakonshme. Vendet në procesin e rishikimit të ligjit për pronën private, mund t'i referohen Rregullores së BE-së për Përfundimet Bllok të Transferimit të Teknologjisë⁵⁰, Udhëzimeve për Trafnerimin e Teknologjisë⁵¹, si dhe Departamentit Amerikan të Drejtësisë dhe Tregtisë Fedreale, Udhëzimet e Komisionit Antitrust për Licensimin e Pronës Intelektuale⁵².

Çështjet e zbatimit. Në zbatim të detyrimeve të Marrëveshjes TRIPS, shumë shtete anëtare të OBT-së kanë miratuar ligje që teknikisht janë në linjë me standardet TRIPS. Megjithatë, kronologjia e zbatimit dhe mbrojtjes së të drejtave të pronës intelektuale në disa nga këto vende ka qenë e dobët. Kjo situatë ndodh për shkak të një sërë faktorësh si: (1) paaftësi për të kuptuar se të drejtat e pronës intelektuale janë artikuj prone dhe se përdorimi i paautorizuar i tyre është vjedhje, (2) trajnim i pamjaftueshëm për çështjet e pronësisë intelektuale nga ana e gjyqtarëve, prokurorëve dhe zyrtarë të tjerë relevantë, (3) kompensimet e pamjaftueshme ligjore në ligjin vendës në rast shkeljeje, dhe (4) niveli i ulët i efikasitetit të sistemit gjyqësor vendës. Disa nga hapat që mund të merren për përmirësimin e zbatimit, janë: (1) Fushata edukuese përtë rritur ndërgjegjësimin publik për vlerën ekonomike të të drejtave të pronës intelektuale dhe se keqpërdorimi i tyre është akt i rëndë, (2)

trajnim i specializuar për nëpunësit dhe zyrtarët e gjykatave dhe të forcave të rendit, (3) krijimi i gjykatave të specializuara dhe/ose procedurave administrative që të merren me çështjen e të drejtave të pronës intelektuale, (4) në përputhje me Nenin 50 të Marrëveshjes TRIPS, ligji duhet të ketë dispozitë kompensuese, përfshi urdhra kufizues të përkohshëm dhe injuksione (vendime për të ndaluar urgjentisht shkeljet), dhe (5) përmirësimi i përgjithshëm i sistemit gjyqësor vendës.

Fusha e veprimit të ligjit të patentave. Patenta është një e drejtë që shteti i jep pronarit të një shpikjeje për të mos lejuar të tjerët që të riprodhojnë, të përdorin, të importojnë apo të shesin shpikjen për një numër të caktuar vitesh. Marrëveshja TRIPS kërkon që mbrojtja e patentës të ekzistojë për çdo shpikje, qoftë produkt apo proces, në të gjitha fushat e teknologjisë, mjafton që shpikja të jetë e re dhe të ketë evoluar një shkallë më lart dhe që është e dobishme për përdorim industrial⁵³. Përkufizimi i gjerë se çfarë mund të jepet si patentë (shpesh i quajtur "subjekt i patentës"), është një zhvillim relativisht i ri i karakterizuar nga polemika politike. Sidoqoftë, Marrëveshja TRIPS evidenton disa kategori shpikjesh që mund të përjashtohen nga fusha e veprimit të patentave. Mes tyre është kategoria e përgjithshme e shpikjeve që bien ndesh me rendin apo moralin publik.

Shumë ligje për patentën nuk evidentojnë lloje specifike shpikjesh që shkelin normat e rendit dhe moralit publik. Kjo paqartësi shkakton mjaft pasiguri në lidhje me shpikjet bio-teknologjike. Sa më tepër të jetë e mundur, legjislacioni duhet të shmangë paqartësi të tilla, që kryerja e biznesit të jetë më e parashikueshme. Një shembull i mirë i legjislacionit që përkufizon fushën e veprimit të përjashtimeve të rendit dhe moralit publik nga patentat, është Neni 93(3) i Ligjit Polak për Pronën Industriale. Ai sanksionon se cilat quhen shpikje bio-teknologjike, shfrytëzimi i të cilave cenon rendin dhe moralin publik:

(1) proceset për klonimin e qenieve njerëzore, (2) proceset për modifikimin e identitetit gjenetik të embrionit të qenieve njerëzore, (3) përdorimi i embrioneve njerëzore për qëllime industriale apo tregtare, (4) proceset për modifikimin e identitetit gjenetik të kafshëve që u shkakton atyre vuajtje pa

*ndonjë benefit substancial mjekësor për njerëzit apo kafshët, si dhe kafshët që rezultojnë nga këto procese*⁵⁴.

Cilësia e patentave. Me rritjen e rëndësisë ekonomike të teknologjisë, zyrat e patentave çdo vit përballen me një numër në rritje të aplikimeve për patenta. Rritja e ngarkesës së punës mund të ketë efekt negativ te cilësia e patentës. Aplikimet për patenta duhet të shqyrtohen nga ekzaminues patentash për të përcaktuar nëse shpikja për të cilën po kërkohet mbrojtje, është e re dhe që përbën një hap përpara novator në dritën e “veprave të artit” – domethënë që teknikët ekspertë nuk e njihnin në kohën kur aplikimi u dorëzua. Procesi i ekzaminimit të patentave kërkon që ekzaminuesit të jenë të trajnuar në fusha të caktuara teknike, dhe që ata të krahasojnë shpikjen e pretenduar me literatura shkencore, teknike dhe të tjera. Për shkak të burimeve të mangëta dhe shtimit të aplikimeve për patentë, ekzaminuesit shpesh e kanë të pamundur të kryejnë një ekzaminim të plotë. Si rezultat, “shpikësve” ndonjëherë u jepen patenta për “shpikje” që ose nuk janë aspak diçka e re origjinale, ose që përfaqësojnë një ndryshim fare të vogël nga diçka që ka qenë dituri publike. Kjo përbën një problem serioz, sepse mund t’i lejojë individëve “të privatizojnë” një pjesë të domeinit publik, ose më shpesh, të njollosin statusin e fushave të caktuara të diturisë dhe novacionit. Kjo lloj pasigurie mund të shërbejë si dekurajim për novacionin, çka bie kundër vetë qëllimit të ligjit të patentave. Për këto arsye, qeveritë duhet t’i kushtojnë më tepër rëndësi cilësisë së ekzaminimit të patentave dhe duhet të akordojnë burimet e mjaftueshme për procesin e ekzaminimit të patentave si dhe për punësimin, trajnimin, motivimin dhe shpërbimin e ekzaminuesve që kanë kredencialet e kërkuara.

Modelet utilitare. Regjistrimi i një modeli utilitar është një e drejtë ekskluzive që në disa vende jepet për shpikje të vogla ose përmirësime të teknologjive ekzistuese⁵⁵. Mbrojtja e modelit utilitar zakonisht kërkon më pak doza novacioni sesa mbrojtja e patentës, dhe kohëzgjatja e mbrojtjes së një modeli utilitar është shpesh shumë më e shkurtër sesa për patentën. Përdoret për të mbrojtur mjetet dhe instrumentet që janë të dobishme dhe praktike, por që nuk përfaqësojnë një hap teknik përpara në art.

Marrëveshja TRIPS nuk u kërkon shteteve anëtare

të OBT-së që të miratojnë ligje për modelet utilitare. Megjithatë, në vitet e fundit, shumë vende në zhvillim dhe në tranzicion kanë zhvilluar sisteme të modeleve utilitare. Kërkimet shkencore për efektet ekonomike të mbrojtjes së modeleve utilitare kanë bërë që disa ekspertë të dalin në përfundimin që kjo formë e dobët e mbrojtjes së të drejtave të pronës intelektuale inkurajon blerjen në zona lokale të diturive teknike dhe “përthithjen lokale të novacioneve të huaja”⁵⁶. Një studim i viteve 1980 për industrinë e mjeteve bujqësore në Brazil tregoi se firmat e vogla dhe industritë e përqendruara në përmirësimin e mjeteve fermere, përdorën sistemin e modelit utilitar për të zënë një pjesë të tregjeve dhe të konkurrojnë me efikasitet ndaj firmave më të mëdha⁵⁷. Vendet që ende nuk kanë sistem për modelet utilitare, duhet të shqyrtojnë nëse miratimi i tij është i përshtatshëm për rrethanat e tyre kombëtare.

Sekretet tregtare. Neni 39.2 i TRIPS-it u kërkon shteteve anëtare të OBT-së të garantojnë mbrojtje për sekretet tregtare, domethënë për informacion të pazbuluar që s’para dihet nga personat e ditur të fushës, që ka vlerë tregtare meqë është sekret dhe personi që kontrollon informacionin merr masa të arsyeshme për ta mbajtur këtë sekret. Mbrojtja e sekreteve tregtare është thelbësore jo vetëm për ekzistencën dhe lulëzimin e bizneseve të teknologjisë së lartë, por edhe për çdo ndërmarrje që ka konkurrentë.

E drejta e autorit. E drejta e autorit u jep autorëve të veprave origjinale – qofshin letrare, artistike dhe shkencore si për shembull librat, dramat, muzika, shkrimet, filmat, skicat arkitekturore dhe programet kompjuterike⁵⁸ - të drejtën që të mos lejojnë të tjerët të kopjojnë, performojnë publikisht, transmetojnë, shfaqin apo shfrytëzojnë për qëllime tregtare veprën në një mënyrë tjetër⁵⁹. Meqë aplikon softuer dhe media digjitale, e drejta e autorit ka rëndësi disa herë më shumë për tregtinë me bazë Internetin.

Tregtia në Internet shpesh përfshin shitjen dhe licencimin e pronës private. Për të promovuar këtë tregti, shitësit duan siguri që prona e tyre intelektuale nuk do të vidhet dhe blerësit duan siguri që produktet janë autentike. Për të realizuar tregtinë elektronike, shpërndarjen e të gjitha llojeve të produkteve të informacionit, nga bota e spektaklit të arsimit, nga softuerët e biznesit deri te bazat e të dhënave për kërkime shkencore, shitësit kërko-

jnë garanci se produktet e tyre nuk do të piratohen. Edhe pse shumica e këtyre produkteve janë objekt i ligjit për të drejtën e autorit, të njëjtat avantazhe në teknologji që e bëjnë tregtinë elektronike globale realitet, gjithashtu bëjnë që shkelësit, me lehtësi dhe pa kosto, të krijojnë dhe të shpërndajnë kopje identike të të gjitha punimeve të mbrojtura nga të drejtat e pronës private. Kjo përbën një sfidë për vetë ekzistencën e prodhuesve të softuerëve dhe kompanive të teknologjisë së informacionit.

Traktati WIPO për të Drejtën e Autorit (WCT) dhe Traktati i WIPO-s për Performuesit dhe Fonogramet (WPPT), të dyja të nënshkruara në 1996, përmbajnë dispozita që adresojnë “dilemën digjitale”, përfshi nene për mbrojtjen teknologjike, informacion për menaxhimin e të drejtës së njeriut, dhe të drejtën për komunikim me publikun. Në veçanti Neni 11 i WCT-së garanton që shtetet kontraktuese “garantojnë mbrojtjen e duhur ligjore dhe kompensimet efikase ligjore kundër shmangies së masave teknologjike efikase që përdoren nga autorët në lidhje me ushtrimin e të drejtave të tyre në zbatim të Traktit apo Konventës së Bernës dhe që ndalojnë aktet, në lidhje me këto punime, që nuk janë të autorizuar nga autorët në fjalë apo të lejuara me ligj”⁶⁰. Edhe pse mënyra e zbatimit të dispozitës antishmangie në disa vende ka qenë kontradiktore, neni i WCT-së u le shteteve anëtare hapësira të konsiderueshme për ide që të arrijnë qëllimin e nenit. Pavarësisht nëse i bashkohen traktateve për të drejtën e autorit që lidhet me Internetin, vendet në tranzicion duhet të miratojnë akte ligjore mbrojtëse për materialet me të drejtë autori në mjedisin digjital.

Vendet ku është shumë e përhapur pirateria e të drejtës së autorit, duhet të mbajnë parasysh përpjekjet më të fundit në Ukrainë për përmirësimin e renditjes së saj ndërkom-bëtare në këtë fushë dhe përgatitjes së terrenit për pjesëmarrje të plotë në ekonominë moderne të informacionit. Në përpjekje për të luftuar zbatimin e mangët të të drejtave të pronës intelektuale, parlamenti ukrainas kaloi akte ligjore në korrik 2005, të cilat fuqizuan autoritetin kombëtar të zbatimit në luftë kundër prodhimit dhe shpërndarjes së paligjshme të CD-ve dhe DVD-ve pirate. Që atëherë, forcat e rendit kanë kryer inspektime të shpeshta në fabrika të licen-

cuara për prodhimin e disqeve optike dhe kanë bërë kontrollë të befasishme në bizneset që merren me shpërndarjen tregtare të produkteve me autorësi të piratuar. Një numër shkelësish në Ukrainë janë detyruar të paguajnë gjoba të mëdha për shkeljen e ligjit të të drejtës së autorit. Falë këtyre përpjekjeve, në janar 2006, Shtetet e Bashkuara rivendosën sistemin e përfitimeve preferenciale për Ukrainën dhe ulën statusin “special 301” nga “Vend Prioritar i Huaj” në një vend më pak të rrezikshëm sipas kushteve miratuese të këtij shteti⁶¹.

Markat tregtare. Marka tregtare është një fjalë, emër produkti, simbol apo mjet që përdoret për të identifikuar mallrat apo shërbimet⁶² e një ndërmarrjeje, për t'i dalluar nga mallrat dhe shërbimet e tjera. Ndryshe nga patenta, e drejta e autorit dhe modeli utilitar, qëllimi primar i të drejtave të markave tregtare nuk është stimulimi i shpikjes, zbulimit, apo krijimit. Ligji për markat tregtare synon më tepër “të kthellojë” publikun për burimin tregtar të mallrave dhe shërbimeve dhe të mbrojë biznesin nga diversioni i tregtisë nëpërmjet keqinterpretimit apo përvetësimit nga një biznes i emrit të mirë të një tjetri. Falsifikimi i produkteve nëpërmjet përdorimit të markave ngatërruese, është një nga format e mashtrimit të konsumatorit. Kjo i privon qeveritë nga taksat për transaksionet dhe mund të ndodhë – në rastin e artikujve për konsum njerëzor dhe standardeve të sigurisë, si artikujt ushqimorë, ilaçet e të tilla – që të rrezikojnë shëndetin dhe sigurinë e konsumatorëve.

Cenimi i markave tregtare ka pasoja negative edhe për bizneset e ligjshme. Kompanitë investojnë kohë, përpjekje dhe shuma të konsiderueshme që të fitojnë besnikërinë e klientëve. Markat tregtare janë element kyç në këtë strategji, sepse u mundëson konsumatorëve të identifikojnë kompanitë që meritojnë sukses në biznes. Reputacioni dhe vullneti i mirë i një firme në treg lidhet me markat që përdor për shitjen e produkteve të saj. Kështu, kur një ndërmarrje përdor pa të drejtë markën tregtare të konkurrentit ose përdor një markë që është e ngjashme, ligji për markat tregtare sanksionon zgjidhje.

- *Markat kolektive.* Marka kolektive është një markë tregtare apo markë shërbimi e veçantë për për-

dorim ekskluziv nga anëtarët e një kooperative, shoqate, sindikate apo lloj grupimi tjetër apo organizatë⁶⁴. Kur një markë kolektive aplikohet te një produkt apo shërbim, përdorimi i markës i rezervohet për përdorim vetëm anëtarëve të saj, të cilët e përdorin markën për të identifikuar mallrat dhe shërbimet e tyre dhe për t'i dalluar nga ato të atyre që nuk janë anëtarë⁶⁵. Markat kolektive rrisin rënien në sy dhe kapitalizojnë vullnetin e mirë të grupeve të bizneseve të vogla apo qoftë edhe të pronësive individuale. Vendet duhet të promovojnë përdorimin e markave kolektive në mënyrë që të fuqizojnë NVM-të.

- *Markat e certifikimit.* Markat e certifikimit janë pjesë integrale e skemave certifikuese të produktit që ngrihen për të verifikuar që produktet janë konform disa kërkesave të caktuara si: (1) e kanë origjinën nga një rajon gjeografik specifik; (2) janë prodhuar në mënyrë të qëndrueshme për mjedisin; (3) janë prodhuar dhe tregtuar në përputhje me standardet e tregtisë së ndershme; ⁶⁶ ose, (4) janë prodhuar organikisht. Një shoqatë apo organizatë tregtare normalisht zotëron markën e certifikimit dhe ua licencën të drejtën e përdorimit të markës vetëm prodhuesve që vërtetojnë se mallrat përmbushin standardet e caktuara të cilësisë dhe/ose janë prodhuar në një rajon specifik. Markat e certifikimit u mundësojnë konsumatorëve të vendosin besimin e tyre te cilësia, origjina gjeografike apo karakteristika të tjera të mallrave të prodhuara nga prodhues të ndryshëm⁶⁷. Duke futur një sistem markash të certifikimit që mund të përdoret nga shoqatat private, vendet mund të stimulojnë krijueshmërinë në marketing dhe zhvillimin privat të standardeve cilësore - të dyja rezultojnë në të ardhura më të mëdha për bizneset.

Mbrojtja e emrit të domeinit të Internetit. Emri i domeinit është “një formë miqësore e adresës së Internetit që është e lehtë për t’u identifikuar dhe mbajtur mend”⁶⁸ si për shembull “delta.com” apo “pionier.com”. Për shkak të bumit mbarëbotëror të tregtisë elektronike, emrat e domeineve janë bërë identifikues tejet të rëndësishëm të ndërmarrjeve të ligjshme. Kompanitë me marka që kanë fjalë të mirënjohura, shpesh regjistrojnë emërtimin e tyre si adresë të domeinit. Megjithatë, disa shitës interneti kanë marrë markat

tregtare të konkurrentëve apo kompanive të famshme dhe i përdorin si të tyre, në përpjekje për të përvetësuar një pjesë të emrit të mirë të kompanisë tjetër. Sistemet ligjore kombëtare duhet të mbrojnë konsumatorin dhe pronarë e markave tregtare të ligjshme nga përvetësimi apo grabitja e “piratëve të kibernetikës” të cilët regjistrojnë emra domeini që përmbajnë një markë të famshme me shpresë që t’ia rishesin emrin e domeinit pronarit të ligjshëm të markës.

Dizenjot industriale. Nenet 25 dhe 26 të Marrëveshjes TRIPS u kërkojnë vendeve anëtarë të OBT-së që të miratojnë ligje që mbrojnë dizenjot e reja dhe origjinale industriale për të paktën 10 vjt. Kjo lloj mbrojtjeje aplikohet vetëm për elementët jo-funksionalë të dizenjos së objekteve industriale. Vendet në zhvillim dhe në tranzicion, nuk duhet të nënvlerësojnë mbrojtjen e dizenjove industriale, si një mjet që garanton se mjeshtrit dhe dizenjuesit të kontribuojnë me tërë potencialin e tyre në PBB.

Legjislacioni në mbështetje të zhvillimit të tregtisë elektronike. “Legjislacioni elektronik” inkurajon zgjerimin e përdorimit të transaksioneve digjitale duke ngritur një kuadër ligjor që u lejon qeverive, kompanive dhe individëve që pa frikë të ofrojnë dhe blejnë mallra dhe shërbime nëpërmjet Internetit ose elektronikisht. Më 23 nëntor 2005, Asambleja e Përgjithshme e OKB-së miratoi Konventën e Kombeve të Bashkuara për Përdorimin e Komunikimeve Elektronike në Kontratat Ndërkombëtare⁶⁹. Kjo konventë kërkon të rrisë sigurinë dhe parashikueshmërinë në përdorimin e komunikimeve elektronike në lidhje me kontratat ndërkombëtare. Ajo ka të bëjë me përcaktimin e vendndodhjes së një pale në një transaksion elektronik; kohës dhe vendit të dërgimit dhe faturës; përdorimin e sistemeve të automatizuara mesazhesh për lidhjen e kontratave; si dhe vendosjen e një ekuivalence funksionale midis komunikimeve elektronike dhe dokumenteve “fizike”. Konventa gjithashtu përcakton mjetet për noterizimin elektronik të dokumenteve. BE hartoi disa direktiva për lehtësimin e tregtisë elektronike, përfshi një direktive të përgjithshme për tregtinë elektronike dhe legjislacion specifik që autorizon firmat elektronike⁷¹, që sanksionon aplikimin e TVSH-së mbi shërbime të caktuara digjitale⁷², dhe mbrojtjen e të dhënave në komunikimet elektronike⁷³. Shtetet anëtare të BE-së dhe vendet që aspirojnë për anëtarësim në BE, duhet të

përshtatin legjislacionin e tyre me këto direktiva, dhe vendet e tjera të OSBE-së mund të përdorin shembullin e BE-së si praktikë për hartimin e ligjeve të tyre.

Prokurimet nga qeveria

Mallrat dhe shërbimet e blera nga qeveritë përbëjnë një përqindje të madhe të PBB-së. Në shumë vende, qeveria është blerësi më i madh i mallrave dhe shërbimeve. Por në mjaft shtete, fatkeqësisht, procesit të prokurimit i mungon transparenca dhe është i mbyllur ndaj konkurrencës së huaj. Sistemet prokuruese të mbyllura ose jotransparente mund të nxisin mashtrimin, shpërdorimin dhe korrupsionin. Ndërkohë që ka rrethana nën të cilat një vend ligjërisht mund të kontraktojë vetëm furnizues vendës, një politike e përgjithshme diskriminimi ndaj firmave të huaja në prokurime, mund të çojë në inefiçencë të lartë dhe në njollosje të reputacionit të vendit për investimet e huaja.

Përpjekjet për harmonizimin e legjislacionit për prokurimet me anë të marrëveshjeve ndërkombëtare, kanë qenë vetëm pjesërisht të suksesshme. Marrëveshja e OBT-së për Prokurimet Qeveritare kërkon mosdiskriminim e kompanive të huaja në radhët e qeverisjes qendrore dhe vendore të cilat blejnë dhe, transparençë në rregulla dhe procedura. Gjithashtu kërkon që qeveritë të vendosin procedura vendëse – të njohura ndryshe si “protesta oferte”, – me anë të të cilave furnizuesit e zhgënjyer mund të reklamojnë vendimet e prokurimit dhe të rifitojnë të drejtat, nëse vendimet e tilla kanë cenuar rregullat e marrëveshjes. Megjithatë, Marrëveshja e Prokurimit Qeveritar përkufizohet si marrëveshje

“shumëpalëshe”: vendet e OBT-së nuk janë të detyruara të aderjnë. Deri më sot, vetëm 28 vende – mes tyre 25 shtetet anëtare të Bashkimit Evropian – kanë nënshkruar Marrëveshjen e Prokurimit. Vendet e OSBE-së që po negociojnë për aderim, janë Shqipëria, Bullgaria, Gjeorgjia, Republika e Kirgizistanit dhe Moldavia. Shumë vende të OSBE-së janë vëzhguese të Marrëveshjes për Prokurimet, përfshirë Shqipërinë, Armeninë, Bullgarinë, Kroacinë, Gjeorgjinë, Republikën e Kirgizistanit, Moldavinë dhe Rumaninë.

UNCITRAL-i gjithashtu ka hartuar Ligjin Model për Prokurimin e Mallrave, Ndërtimeve dhe Shërbimeve (1994)⁷⁵, i bazuar në praktikën më të mira në këtë fushë. Ligji Model ngrihet mbi një parim themelor që “furnizuesit dhe kontraktorët duhet të lejohen të marrin pjesë në procedurat prokuruese pa dallim kombësie dhe furnizuesit dhe kontraktorët e huaj nuk duhet të jenë objekt diskriminimi”⁷⁶. Për të arritur këtë rezultat, Ligji Model vendos procedura që garantojnë se kërkesat për propozime, ftesa etj. për kualifikim paraprak të shitësve, merren në dorëzim nga furnizues të huaj dhe vendës. Megjithatë, Ligji Model njeh që rrethanat të tilla si: kërkesa e programeve dypalëshe të ndihmës së ngushtë dhe fushat e integritit ekonomik rajonal, mund të kërkojnë kufizime kombëtare përsa i përket prokurimit. Kreu VI i ligjit model përcakton procedurat për rishikimin administrativ dhe gjyqësor të vendimeve për prokurimet, të cilat mund të reklamohen nga furnizues dhe kontraktorë të zhgënjyer. Ligji Model i UNCITRAL-it ka ndikuar në legjislacionin e disa vendeve të OSBE-së si Shqipëria, Azerbajxhani, Kroacia, Estonia, Kazakistani, Kirgizistani, Polonia, Moldavia, Rumania, Sllovakia dhe Uzbekistani.

KUTIA 5.3

Prokurimet elektronike në Rumani.

Në mars 2002, qeveria rumune filloi projektin e prokurimit publik elektronik për produkte bazë të standardizuara. Të gjitha shpalljet për tender, shqyrtimin e ofertave dhe rivlerësimin e tyre, kryhen me anë të internetit. Lista e tenderëve të mbyllur, emrat e oficerëve kontraktues, dhe çmimet e fundit, bëhen publike. Besohet se ky sistem uli kostot, rriti efikasitetin dhe pakësoi mundësitë për korrupsion në sistem.

Zbatimi dhe mbrojtja e ligjit për të drejtat private

Ky kapitull analizon kryesisht legjislacionin dhe rregullimet ligjore. Sidoqoftë, një sistem ligjor efikas nuk e bënë vetëm ligjet e mira. Në fakt, miratimi i ligjeve është ndoshta aspekti më pak i vështirë i krijimit të institucioneve ligjore. Pa ekzekutimin e shpejtë dhe eficient të ligjeve dhe të të drejtave të pronësisë nga ana e gjykatave, legjislacioni bëhet joefikas dhe zhvillimi ekonomik vuan.

TABELA 5.1

Zbatimi i Kontratave në Evropën Lindore dhe Qëndrore dhe në Azinë Qëndrore

Shërbimi Këshillues për Investimet e Huaja (FIAS) i Bankës Botërore, ka të dhëna të detajuara mbi zbatimin e kontratave në çdo shtet. Së bashku me të dhëna të tjera, FIAS llogarit kohën mesatare në ditë kalendarike për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve kontraktuale, kostot në gjykatë apo tribunal administrativ, tarifa për avokatinë (mbrojtjen), të shprehura në përqindje të vlerës së borxhit. Tabela e mëposhtme përmban statistika për zbatimin e kontratave në ato vende të Evropës Lindore dhe Qendrore si dhe të Azisë Qëndrore, për të cilat FIAS-i disponon të dhëna.

Shteti	Koha (ditë)	Kostot (% e borxhit)	Shteti	Koha (ditë)	Kostot (% e borxhit)
Shqipëria	390	28.6	Maqedonia	590	32.8
Armenia	185	17.8	Moldavia	340	16.2
Azerbajxhani	267	19.8	Polonia	980	8.7
Bjellorusia	225	26.7	Rumania	335	12.4
Bosnja-Herceg.	330	19.6	Federata Ruse	330	20.3
Bullgaria	440	14	Ish-Unioni Serbi-Mal i Zi	635	18.1
Kroacia	415	10	Rep. Sllovaqe	565	15.0
Rep. Çeke	290	9.1	Sllovenia	913	15.2
Estonia	150	10.6	Turqia	330	12.5
Gjeorgjia	375	31.7	Ukraina	269	11.0
Hungaria	365	8.1	Uzbekistani	368	18.1
Kazakistani	380	8.5			
Rep. Kirgizist.	490	47.9			
Lituania	154	9.1			

Burimi: www.doingbusiness.org/ExploreTopics/EnforcingContracts

Aktiviteti ekonomik vazhdon edhe në mungesë të sistemeve ligjore efikase për vënien në zbatim të të drejtave dhe detyrimeve⁷⁷. Ndërmarrjet që bëjnë biznes të suksesshëm me njëra-tjetrën për periudha të gjata, krijojnë marrëdhënie besimi çka e bën të panevojshme nevojën për ndërhyrjen e gjykatave. Gjithashtu shumë marrëveshje janë vetëzbatuese, në kuptimin që secila palë përfiton nga vazhdimi i marrëdhënies dhe rreziku se mos tregtia mes tyre ndalon, i nxit palët të përmbushin detyrimet. Reputacioni është gjithashtu një motivim i fortë që palët të respektojnë marrëveshjet, pasi askush nuk dëshiron të bëjë biznes me një ndërmarrje që njihet si shkelëse e premtimeve⁷⁸. Në disa rrethana, këto metoda informale zbatuese, janë efikase. Por vetëm ato, bëjnë shumë pak për të lehtësuar transaksionet ndërmjet të panjohurve. Siç shkruan edhe laureati për çmim Nobel në ekonomi, Douglass C. North, zbatimi jopersonal i kontratave është i nevojshëm

në shoqëritë e urbanizuara me prodhues të specializuar mallrash dhe shërbimesh, “sepse marrëdhëniet personale [marrëveshjet vetëzbatuese] dhe ostracizmi, nuk janë më efçente, me shfaqjen e formave më komplekse dhe jopersonale të shkëmbimit⁷⁹. Parimi latin “pacta sunt servanda” – kontratat duhet së pari të zbatohen sipas kushteve – është parimi themeltar i të gjitha ligjeve për kontratat. Edhe pse është objekt përjashtimesh për kontratat e njollosura nga paligjshmëria apo mashtrimi, gabimi i ndërsjellë e të tjera si këto, parimi i përgjithshëm që palët janë të detyruara nga marrëveshja mes tyre, është absolutisht i nevojshëm për të garantuar siguri dhe parashikueshmëri në marrëdhëniet tregtare.

Mekanizmat formale të zbatimit të të drejtave, janë të rëndësishëm për një ekonomi të shëndoshë. Perceptimet se sistemi është i padrejtë apo thjesht i ngadaltë, joefiçent dhe i kushtueshëm saqë s’ia vlen barra qiranë të

kërkosh kompensime, janë të dëmshme. Tabela 5.1 krahason faktorët e kostos dhe vonesës në zbatimin e kontratave në disa vende të OSBE-së.

Gjykata efikase, asnjëherë dhe të pavarura. Në çështjet e përditshme të biznesit, shpesh lindin mosmarrëveshje. Palët ndonjëherë nuk bien dakord për të drejtat dhe detyrimet e përcaktuara në një ligj, kontratë, akt pronësie, apo instrument tjetër, pavarësisht se dokumenti është shkruar me shumë kujdes. Gjykatat luajnë rol vendimtar në zgjidhjen e këtyre mosmarrëveshjeve, por rëndësia e tyre në këtë aspekt shkon shumë përtej numrit të mosmarrëveshjeve të zgjidhura me vendim të prerë.

Kontributi i gjykatave në zgjidhjen e mosmarrëveshjeve nuk matet thjesht me numrin e çështjeve të zgjidhura. Kontributi kryesor i gjykatave... është të sigurojnë një plan normash dhe procedurash mbi të cilin të shtrihen negociatat dhe rregullimet private dhe shtetërore. Ky kontribut përfshin, midis të tjerave komunikimin potencial për mosmarrëveshjet, pasojat, në rast se njëri prej tyre kërkon të çojë çështjen në gjykatë⁸⁰.

Forcimi i gjykatave mund të kërkojë reforma strukturore dhe procedurale, si dhe teknika për menaxhimin e gjyqit. Literaturat për përmirësimin e sistemit të gjykatave vënë theksin në disa pika:

- Në dritën e rolit që gjyqtarët luajnë në vendosjen e kuadrit për zhvillim ekonomik, sistemi i pavarur i gjykatave, i pajisur me nëpunës të paguar mirë dhe juristë të shkolluar, është thelbësor në mirëqenien afatgjatë të një kombi.
- Çlirimi i gjyqtarëve nga presionet politike të nëpunësve të zgjedhur dhe ligjvënësve, është i domosdoshëm për një gjyqësor asnjëherë. Pjesë e zgjidhjes së kësaj çështjeje është garantimi i një shkalle sigurie në punë të gjyqtarëve – qofshin të zgjedhur apo të emëruar – duke i siguruar se mund të largohen nga puna vetëm për arsye të forta të shprehura qartë.
- Një gjyqësor me kompetencë që të rishikojë legjislacionin dhe ta deklarojë në kundërshtim me kushtetutën, shërben si një kontrollor i rëndësishëm ndaj degëve të tjera politike.
- Kodet e etikës gjyqësore duhet të garantojnë asnjëherë

janësinë e gjyqtarëve, duke u kërkuar që të tërhiqen nga marrja përsipër e çështjeve ku ata janë në konflikt interesi (“rekuzim”).

- Vendimet gjyqësore duhet të jepen me shkrim, me arsyetim të mjaftueshëm për t’u kuptuar nga palët; po kështu edhe një rishqyrtim apelues. Përveç rasteve të jashtëzakonshme, këto vendime duhet të bëhen publike.
- Gjykatat me juridiksion të veçantë - për shembull për çështje tregtare të ndërlukuara apo çështje të pronës intelektuale – mund të sigurojnë interpretim dhe aplikim më efikas dhe konsistent të ligjit në fusha të vështira.
- Qasjet e reja për menaxhimin e gjykatave mund të kërkojnë që gjyqtarëve t’u hiqen detyrat administrative rutine, që nëpunësit mbështetës të centralizohen, që gjyqtarët t’i nënshtrohen kurseve të specializuara trajnimit, dhe që procesi i gjyqit të jetë i automatizuar.

Mundësitë alternative për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve. Arbitrazhi është një mënyrë jogjyqësore për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve duke ia lënë në dorë një apo shumë personave asnjëherë që të marrin një vendim të prerë dhe detyrues. Arbitrazhi favorizohet si metodë për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve ndërkom-bëtare për disa arsye:

- 1) Procedurat janë private dhe konfidenciale;
- 2) U lejon palëve që për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve, të zgjedhin persona me njohuri të specializuara;
- 3) Procedura e arbitrazhit është shpesh më fleksibël se procedura gjyqësore dhe mund të modifikohet sipas nevojave specifike të palëve;
- 4) Vendimet e arbitrazhit nuk apelojnë, por janë përfundimtare dhe detyruese, me përjashtim të rrethanave të jashtëzakonshme;
- 5) Arbitrazhi është më i shpejtë dhe më pak i kushtueshëm se procedimi gjyqësor;
- 6) Arbitrazhi perceptohet si mënyrë për të pakësuar paparazitë e një pale nga një vend i huaj;
- 7) Në çështjet ku shteti është palë në mosmarrëveshje, arbitrazhi redukton aftësinë e palës Shtet që të ushtrojë ndikim të padrejtë në marrjen e vendimit; dhe
- 8) Një numër traktatesh arbitrazhi tashmë i bëjnë vendimet e arbitrazhit plotësisht detyruese për vendet nënshkruese.

Pavarësisht arsyeve pse palët në transaksione ndërkombëtare shpesh zgjedhin arbitrazhin si mjet të parapëlqyer për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve, disa qeveri dekurajojnë mekanizmat private të zgjidhjes së mosmarrëveshjeve. Kjo armiqësi ndaj arbitrazhit manifestohet në disa mënyra, përfshi rregullime ligjore që diktojnë procedura detyruese për kryerjen e procedimeve të arbitrazhit, ose duke kufizuar kriteret se kush mund të shërbejë si arbitër, si dhe ligjet që lejojnë gjykatën “të refuzojë pezullimin e procedimit gjyqësor që ka nisur në shkelje të një marrëveshjeje arbitrazhi, nëse ajo beson se ka ‘arsye të mjaftueshme pse’ procedimi nuk duhet kaluar në arbitrazh”⁸¹. Këto kufizime ndaj mundësisë së referimit dhe efikasitetit të një arbitrazhi, janë dekurajuese për investimet e huaja dhe për kontraktimet ndërkombëtare nga bizneset vendëse që kërkojnë të eksportojnë produktet dhe shërbimet, apo të bashkëpunojnë në ndërmarrje ndërkufitare me kapital të përbashkët.

Shtetet duhet të lejojnë palët private të zgjidhin mosmarrëveshjet tregtare nëpërmjet arbitrazhit, me sa më pak kufizime të mundshme. Ato duhet të angazhohen që të aderojnë, nëse akoma nuk kanë aderuar, në Konventën për Zgjidhjen e Mosmarrëveshjeve për Investimet Ndërmjet Shteteve dhe Shtetasve të Shteteve të Tjera⁸² e cila përcakton procedurën për arbitrimin e mosmarrëveshjeve ndërmjet investuesve të huaj dhe qeverive të vendeve ku ato investojnë. Arbitrazhi është shpesh mënyra e preferuar për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve të specifikuar në traktate dypalëshe për investimet. Për më tepër, vendet duhet të angazhohen që të nënshkruajnë Konventën e Nju Jorkut për Njohjen dhe Zbatimin e Vendimeve të Huaja të Arbitrazhit, e vitit 1958, e cila njihet si Konventa e Nju Jorkut. Objekt i përjashtimeve të caktuara, Konventa e Nju Jorkut u kërkon vendeve anëtare të respektojnë vendimet e arbitrazhit, të marra në një tjetër vend anëtar.

Përveç arbitrazhit, ka edhe forma të tjera alternative për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve që janë ndërmjetësimi dhe paqësimi. Këto terma shpesh për-

doren në vend të njëri-tjetrit dhe të dy i referohen procesit ku palët në konflikt kërkojnë të zgjidhin diferencat nëpërmjet diskutimeve dhe jo gjyqit. Paqësimi zakonisht ndodh (ashtu si ndërmjetësimi) me ndihëm e një lehtësuesi, i cili asiston në zgjidhjen e mosmarrëveshjes. Ndryshe nga arbitrazhi, këto procedura kërkojnë të zgjidhin mosmarrëveshjen pa marrë një vendim në lidhje me meritat që i takojnë pretendimeve, argumenteve apo mbrojtjes të cilësdo palë. Kombet që inkurajojnë përdorimin e të gjitha këtyre llojeve alternative të zgjidhjes së mosmarrëveshjeve, u heqin gjykatave të tyre një barrë të madhe dhe për më tepër lejojnë që më tepër burime ekonomike t’u përkushtohen aktiviteteve vërtet prodhuese, sesa në procedime ligjore që kushtojnë kohë dhe para.

Marrëveshjet dypalëshe për investimet

Në përpjekje për të stimuluar investimet ndërkufitare, vendet hyjnë gjithnjë e më tepër në marrëveshje dypalëshe (ose rajonale shumëpalëshe) investimesh me partnerët e tyre tregtarë. Këto marrëveshje ndërkombëtare detyruese u garantojnë mbrojtje investuesve të njëjës palë shtet në territorin e palës tjetër shtet. Ato përmbajnë dispozita që pasqyrojnë disa nga parimet e evidentuara në këtë kapitull të secilës palë⁸³, duke përfshirë: (1) trajtim mosdikriminues të investuesit të huaj; (2) “trajtim të drejtë dhe të barabartë” të investuesit të huaj;⁸⁴ (3) heqjen e kërkesave për performancën; (4) riatdhesim të pakufizuar të kapitalit dhe fitimeve; (5) mbrojtje nga shpronësimi bazuar në standardet ligjore ndërkombëtare, përfshi kompensim të asetit me vlerën e drejtë të tregut; dhe (6) zgjidhjen e mosmarrëveshjeve nga arbitrazhi detyrues i një pale të tretë. Këto marrëveshje mund të rrisin fluksin e investimeve dhe duhet të merren seriozisht në konsideratë nga vendet që kërkojnë të stimulojnë zhvillimin ekonomik.

Përfundime dhe rekomandime

Elementet e shumtë të strategjisë së suksesshme për zhvillimin ekonomik janë tepër të pavarura dhe efikasiteti i saj pengohet kur ka disbalancë në rëndësinë që u jepet komponentëve të saj. Ky konstatim është sidomos i vërtetë për sistemet ligjore në të cilat faktorët joligjorë si historia, kultura, arsimit dhe burimet financiare ndikojnë në zbatimin dhe shkallën e pranimit të ligjit. Për më tepër, themelet ligjore solide – si rregullat bazë për pronën; kontratat; liritë ekonomike dhe politike; dhe aksesin në drejtësi – janë të domosdoshëm për funksionimin e duhur të sistemeve ligjore më të detajuara si për shembull rregullimi i funksionimit të tregjeve të bursës. Pikat e forta dhe të dobëta të një pakete ligjesh dhe aktet, gjithashtu mund të kenë impakt të drejtpërdrejtë në funksionimin e legjislacionit në fusha të tjera. Për të gjitha këto arsye, rrallëherë është taktikë e zgjuar apo efikase që të marrësh ligjet e një vendi dhe t'i imponosh në një vend tjetër pa pasur asnjë konsideratë për kushtet e vendit. Sidoqoftë, provat dëshmojnë për disa karakteristika të përbashkëta të sistemeve ligjore që mund të kontribuojnë në rritjen ekonomike të rajonit të OSBE-së. Këto karakteristika të përbashkëta janë përfshirë në rekomandimet e mëposhtme.

Të drejtat e pronës dhe të kontratave

- Të kufizohen kompetencat e shtetit për shpronësimin e pronës private, në rastet kur prona në fjalë do të vihet në përdorim të publikut.
- Të përcaktohen qartë llojet e shpronësimit për të cilat paguhet kompensim.
- Të garantohet kompensim i detyrueshëm i pronarit të pronës së shpronësuar, në një nivel që është i drejtë për pronarin.
- Të ngrihet një organ i pavarur me kompetencën për të rishqyrtuar, dhe nëse është e nevojshme për të rrezuar vendimet e agjencisë qeveritare në lidhje me shpronësimin dhe kompensimin e pronarëve të pronës së shpronësuar.
- Të lejohet liri e plotë e kontratave në transaksionet tregtare.

Reforma rregullatore

- Të shikohet përdorimi i “gijotinës rregullatore” për të hequr rregullimet e akumuluar ligjore.
- Të miratohet një procedurë për vlerësimin e impaktit të rregullimeve, që të përdoret në formulimin e rregullimeve të reja.

Ligji për tregtinë, korporatat dhe letrat me vlerë

- Të jetë e disponueshme një larmi formash të organizatave të biznesit nga të cilët investuesit mund të zgjedhin atë më të përshtatshme sipas rrethanave të veçanta të tyre. Me këtë nënkuptohet ndarje e entiteteve ligjore si kompanitë me përgjegjësi të kufizuar nga format kontraktuale të biznesit si marrëdhëniet “franchise”.
- Të përafrohet legjislacioni me Parimet e Qeverisjes Korporative të OECD-së.
- Për krijimin e strukturave të tregut të kapitalit, të përdoren organizatat vetërregulluese për mbikëqyrjen e aktiviteteve të agjentëve dhe disa profesionistëve të tjerë të letrave me vlerë.
- Të ngrihen mekanizma për mbrojtjen e investuesit dhe gjykimin efikas të pretendimeve lidhur me letrat me vlerë.

Të drejtat e kreditorëve

- Të vendosen rregulla të qarta dhe regjistra për regjistrimin e interesave të letrave me vlerë të kredituesve, si në tokë ashtu edhe në pasuri të tundshme.
- Të miratohet legjislacion që lejon plotësisht vendosjen e pronës intelektuale, llogarive dhe aseteve të tjera të paprekshme të vendosen si garanci për huatë.
- Të zbatohen, sipas rrethanave, rekomandimet e Guidës Legjislative për Ligjin e Falimentimit, përgatitur nga UNCITRAL-i.

Ligji dhe politika bankare

- Të përputhet legjislacioni me Parimet Themelore për Mbikëqyrjen Efikase Bankare, e Komitetit të Bazelit për Mbikëqyrjen Bankare

Çështjet e parave.

- Të hiqen kontrollet mbi shkëmbimet e huaja sa më shumë të jetë e mundur.
- T'u lejohet investuesve të huaj liri e plotë për riatdhesimin e kapitalit dhe fitimeve pas pagimit të taksave.

Ligji dhe politika për konkurrencën

- Të përcaktohet qartë qëllimi i ligjeve për konkurrencën. Normalisht, efikasiteti ekonomik dhe maksimumi i mirëqenies së konsumatorit janë midis objektivave më të lartë të politikës për konkurrencën.
- Të kryhen fushata publike për arsimin dhe promovueset për të rritur njohuritë rreth konkurrencës.
- Të hartohet ligji dhe politika për konkurrencën bazuar në analizë rigorozë ekonomike, sesa mbi pikëpamje tepër të ngurta apo legalistike për impaktet negative të aktivitetit ekonomik.
- Pragu limit për dorëzimin e bashkimeve dhe blerjeve për shqyrtim nga autoriteti i ligjit për konkurrencën duhet të jetë aq i lartë sa të kapë vetëm përqendrimet e konsiderueshme potenciale të pushtetit të tregut dhe të shmangët mbingarkimi i agjencisë shqyrtuese.

Prona intelektuale dhe tregtia elektronike

- Të sillen legjislacioni i brendshëm në përputhje me standardet TRIPS. Kujdes duhet pasur në përcaktimin e të gjitha përjashtimeve të mbrojtjes në kuadrin e ligjit të patentave, të drejtës së autorit, etj.
- Të bëhen përpjekje për të arritur cilësi të lartë në procesin e ekzaminimit të patentave, duke i kushtuar burime të mjaftueshme personelit që merret me këtë detyrë.
- Të zbatohen programe për ndërgjegjësimin e publikut dhe arsimin, për të rritur respektin për të drejtat e pronës intelektuale dhe për të komunikuar pasojat e rënda për shkeljet, pasi përbëjnë krim dhe kundravajtje civile.
- Të organizohen programe trajnimi dhe kualifikimi për gjyqtarët dhe forcat e rendit, që të përballojnë aspektet si ligjore dhe teknike të të drejtave për pronën intelektuale.
- Të ngrihen njësi për zbatimin e ligjit për pronën intelektuale për të kryer inspektime, konfiskime dhe arrestime në rast piraterie tregtare.
- Të konsiderohet mundësia për të ngritur gjykata speciale apo tribunale të specializuara për pronën intelektuale.

Prokurimi nga qeveria

- Prokurimet me vlerë mbi një prag monetar të përcaktuar, duhet të jenë objekt i tenderit të detyrueshëm konkurrues, dhe kërkesat duhet të publikohen gjerësisht, mundësisht me anë të Internetit.
- Procesi i prokurimit duhet të jetë transparent, me mundësi për "protestë oferte" dhe shqyrtimi të pavarur të vendimeve për prokurimet.
- Tenderi konkurrues duhet normalisht të jetë i hapur për kompanitë e huaja. Përjashtimet e kësaj norme duhet të jenë tepër të kufizuara, të përcaktuara mirë dhe të justifikuara nga politika të rëndësishme specifike, publike.

Zbatimi i kontratave dhe të drejtave të tjera private

- Të merren masat e nevojshme strukturore, procedurale dhe menaxhuese për të prodhuar sisteme gjyqësore të pavarura, efçente dhe profesionale.
- Të hiqen të gjitha kufizimet e panevojshme për t'iu drejtuar arbitrazhit dhe për zbatueshmërinë e vendimeve të arbitrazhit për çështjet tregtare.
- Të mbështetet dhe të promovohet përdorimi i të gjithave formave të zgjidhjes së mosmarrëveshjeve (përfshi ndërmjetësimin dhe paqësimin) si alternativa ndaj procedimit në gjykatë.

BURIMET

OECD, *Politika dhe Ligji për Konkurrencën në Rusi – Analizë mes të barabartëve* (2004),

<<http://www.oecd.org/dataoecd/10/60/32005515.pdf>>

OECD, *Politika dhe Ligji për Konkurrencën në Bashkimin Evropian* (2005), <<http://www.oecd.org/dataoecd/7/41/35908641.pdf>>

Mads Adenas dhe Gerard Sanders, *Zbatimi i Kontratave në Ekonomitë në Tranzicion: Të Drejtat Kontraktuale dhe Detyrimet në Evropën Qendrore dhe në Ish-republikat sovjetike* (Londër: BERZH dhe Instituti Britanik i Ligjit Ndërkombëtar dhe Krahasues, 2005).

Fondi Monetar Ndërkombëtar & Banka Botërore, *Zbatimi i Primeve Themelore të Bazelit për Mbikëqyrjen Efkase Bankare: Përvojat, Ndikimet dhe Perspektivat* (2002), <<http://www.imf.org/external/np/mae/bcore/2002/092302.pdf>>

Komisioni për Të Drejtat e Pronës Intelektuale, Britani e Madhe, *Integrimi i Të Drejtave të Pronës Intelektuale dhe Politika e Zhvillimit i*(2002), <http://www.iprcommission.org/graphic/documents/final_report.htm>

James R. Barth, Gerard Caprio, Jr., dhe Ross Levine, *Rregullimi dhe Mbikëqyrja e Bankave: Çfarë funksionon më mirë? Kërkime për Politikën, Banka Botërore 2725* (2001), <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDS/IB/2002/01/17/000094946_01120104231862/Rendered/PDF/multi0page.pdf>

Olena V. Antonyuk dhe William A. Kerr, “Përmbushja e Angazhimeve të TRIPS-it në Ukrainë: Një Sfidë e Rëndësishme në Rugën drejt Aderimit në OBT”, 8 Ditari i Pronës Intelektuale Botërore 271 (2005).

Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, dhe Robert W. Vishny, *Faktorët Ligjorë Përcaktues në Financat e Jashtme*, NBER Karta e Punës 5879 (Jan 1997)

SHËNIME

1 Shiko kryesisht Rafael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, dhe Robert W. Vishny, *Ligjorë Përcaktues në Financat e Jashtme*, NBER Karta e Punës 5879 (janar 1997).

2 Shiko Douglass C. North, “Institucionet”, 5 *Ditari i Perspektivave Evropiane* 97 (1991): “Tregu i kapitaleve kërkon siguri të drejtës së pronës me kalimin e kohës dhe nuk do të zhvillohet ku sunduesit politikë mund të konfiskojnë arbitrarisht ose të ndryshojnë radikalisht vlerën e tyre. Angazhimi i vërtetë për të bërë të sigurta të drejtat e pronës me kalimin e kohës kërkon që ose sunduesi që ushtron frikësim dhe kufizim në përdorimin e forcës shtrënguese, ose shpura e sunduesit të parandalojnë konfiskimin arbitrar të aseteve”

3 *Raporti për Zhvillimin i Bankës Botërore 2005: Klimë Më e Mirë Investimi për Të Gjithë*, kapitulli. 4, “Stabiliteti dhe Siguria”,

<http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2005/Resources/06_WDR_PO2_Ch04.pdf>

4 Michael G. Parisi, “Duke Ecur Drejt Transparencës? Ekzaminimi i Praktikave Rregullatore në Të Drejtën Ndërkombëtare”, 19 *Rishikimi i Të Drejtës Ndërkombëtare* 383 (2005).

5 Formulimi i mëposhtëm nga një panel i Qendrës Ndërkombëtare për Zgjidhjen e Mosmarrëveshjeve, bazuar pjesërisht në jurisprudencën e Gjykatës Evropiane për Të Drejtat e Njeriut, është udhëzues: “Masat e adoptuara nga një Shtet, qofshin rregullatore apo jo, janë shpronësim i jodrejtëpërdrejtë de facto nëse ato janë të pakthyeshme dhe të përhershme dhe nëse asetet apo të drejtat objekt i këtyre masave ndikohen në mënyrë të tillë saqë ‘çfarëdo formë e shpronësimit’ është zhdukur, domethënë vlera ekonomike e përdorimit, gëzimit apo disponimit të aseteve apo të drejtave të prekura nga aksioni apo vendimi administrativ janë neutralizuar apo shkatërruar. Sipas të drejtës ndërkombëtare, pronari gjithashtu privohet nga prona nëse përdorimi apo gëzimi i benefiteve që rrjedhin nga ajo, bëhet kaq i vështirë ose ndërhyhet në një shkallë të tillë, madje edhe kur

pronësia ligjore mbi astet në fjalë nuk preket, dhe për sa kohë që privimi nuk është i përkohshëm. Qëllimi i qeverisë është më pak i rëndësishëm sesa efektet e saj”. Vendimi i Çështjes Tecnicas Medioambientales Tecmed S.A. kundër. The United Mexican States Case No. ARB (AF)/00/2 (ICSID 2003), <<http://www.worldbank.org/icsid/cases/laudo-051903%20-English.pdf>>

Shiko edhe: *Biloune kundër Ghana Investments Centre, 95 Raportet e Të Drejtës Ndërkombëtare* 1830 (1989); International Technical Products Corp kundër Qeverisë së Republikës Islamike të Iranit, 9 Iran-U.S. Claims Tribunal Reports 206 (1985); Tippetts, Abbett, McCarthy, Stratton kundër TAMS-AFFA Consulting Engineers of Iran, 6 Iran-U.S. Claims Tribunal Reports 219 (1984); and ITT Indus. kundër Iran, 2 Iran-U.S. Claims Tribunal Reports 348 (1983).

6 Elena Suhr, “Qëllimet e Mira dhe Pasojat e Këqija: Si Rregullimi i Tepruar Pengon Rritjen e Uzbekistanit”, Qendra për Reformat Ekonomike të Ndërmarrjeve Private Ndërkombëtare (29 janar 2004), <<http://www.cipe.org>>

7 Ibid.

8 <<http://www.asycuda.org>>

9 “Ukraina Miraton Ligjin për Lejet e Biznesit të Hartuar nga IFC”, Komunikatë Për Shtyp e IFC-së (7 shtator 2005), <<http://www.ifc.org/ifcext/media.nsf/content/SelectedPressRelease?OpenDocument&UNID=5AAAACFB66DC11CD8525707500483635>>

10 Russell Muir dhe Xiaofang Shen, Tregjet e Tokës: *Përmirësimi i Aksesit të Investuesve në Tokë dhe Ndërtesa*, (FIAS, Grupi i Bankës Botërore, tetor 2005) <<http://www.bdsknowledge.org/dyn/be/docs/77/Session3.1Shen-MuirDoc.pdf>>

11 J. David Stanfield, *Krijimi i Tregjeve të Tokës në Vendet në Tranzicion: Implikimet për Institucionet e Administrimit të Tokës*, Kartë Pune nr. 29 (Qendra për Zotërimin e Tokës, Universiteti i Uiksonsinit, Madison 1999).

12 Terence Daintith, “*Liria Kontraktuale dhe Liria Administrative: Analizë e Unifikuar*”, 68 Rishikimi i Ligjit Modern 554 (2005).

13 “Instituti Ndërkombëtar për Unifikimin e Ligjit Privat (‘UNIDROIT’) Parimet e Kontratave Tregtare Ndërkombëtare” (1994): “Parimi i lirisë së kontratave është më i rëndësishmi në kontekstin e tregtisë ndërkombëtare”. <<http://www.unidroit.org/english/Parimis/blacktr.pdf>>

14 Për shembull, megjithëse Neni 1:102(1) i Parimeve të Të Drejtës Evropiane për Kontratat – titulluar “Liria e Kontratave” – shpall se “palët janë të lira të lidhin një kontratë dhe të përcaktojnë përmbajtjen e saj”, kjo liri në mënyrë të hapur bëhet “objekt i kërkesave të besimit të mirë dhe marrëveshjeve të ndershme, dhe rregullave detyruese të përcaktuara nga këto Parime”. <<http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.Parimis.parts.1.to.3.2002/1.102>>

15 “Zhvillimet e fundme ligjore në vendet në tranzicion” (BERZH, qershor-dhjetor 2005) <<http://www.ebrd.com/country/sector/law/new/develop.pdf>>

16 Dekret i Presidentit të Republikës së Bjellorusisë nr. 373 15.08.2005, “Për disa Çështje në Lidhjen e Marrëveshjeve dhe Përmbyshjen e Detyrimeve në Territorin e Republikës së Bjellorusisë”.

17 Boris Kasolowsky dhe Dieter Thalhammer, Austria: “Shitësi i Makinave kundër Distributorit palë e paditur – Ligji për Konkurrencën dhe Klauzola e Arbitrazhit”, 8 *E Drejta Ndërkombëtare e Arbitrazhit* N1-3 (2005).

18 Willem H. Buijer, *Çfarë kemi mësuar nga 15 vjet tranzicion në Evropën Qendrore dhe Lindore?* (Byroja Kombëtare për Kërkime Ekonomike, 2004) <<http://www.nber.org/~wbuijer/vietnam.pdf>>

19 Parimet e OECD-së për Qeverisjen Korporative (2004), <<http://www.oecd.org/dataoecd/32/18/31557724.pdf>>

20 Ligji nr.1134-XIII Për Kompanitë me Kapital të Përbashkët, miratuar më 2 prill, 1997, <<http://www.law-moldova.com/laws/emg/lawon-joint-stock-companies-english.htm>>

21 Alum Bati, “Reforma e Qeverisjes Korporative në Azerbajxhan”, Takimi i Pestë i Komitetit të OECD-së për Qeverisjen Korporative në EuroAzi, <<http://www.oecd.org/dataoecd/5/27/3>>

22 <http://www.nbs.yu/english/regulations/2_1_7e.pdf>

23 Ligji i Republikës së Armenisë për Kompanitë me Kapital të Përbashkët, Neni 85(5), <http://www.armex.am/en/regulation/l_en_JSCL.pdf>

24 <<http://www.ebrd.com/country/sector/law/st/about/prin/index.htm>>

25 BERZH, “Drejt standardeve ndërkombëtare për falimentimin: roli katalitik i Bankës Botërore, Ligji në tranzicion”, në Ligji

- dhe Praktika për Falimentimin (Pranverë 2000), <<http://www.ebrd.com/pubs/legal/4330c.pdf>>
- 26 <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/insolven/05-80722_Ebook.pdf>
- 27 <<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/insolven/insolvency-e.pdf>>
- 28 Raport i Komisionit të Ligjeve nr. 52, Falimentimi Ndërkufitar: *A duhet Zelanda e Re të Miratojë Ligjin Model të UNCTRAL-it për Falimentimin Ndërkufitar?*, <http://www.iiiglobal.org/country/newzealand/New_Zealand_Report_Should.pdf>
- 29 Ligji për Procedimet e Falimentimit, Republika e Serbisë, i kaluar nga Asambleja Kombëtare më 23 korrik, Fletorja Zyrtare e Republikës së Serbisë, nr. 84/04, <http://www.mpriv.sr.gov.yu/upload/documents/zakoni/pdf/bankruptcy_law.pdf>
- 30 “Kodi i Etikës për Administratorët e Falimentimit”, <http://www.alsu.sr.gov.yu/images/akti/code_of_ethics.doc>
- 31 “Raundi i dytë i trusteve të falimentuar marrin licenca” (Komunikatë për shtyp e Qeverisë Serbe, 25 tetor 2005), <<http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/vest.php?id=17200&q=bankruptcy>>
- 32 Ross Levine dhe Sara Zervos, “Tregjet e Bursës, Bankat, dhe Rritja Ekonomike”, 88 American Economic Review 537 (1998).
- 33 Praktikant më të mira për rregullimin e tregjeve të kapitalit në këtë kapitull janë hartuar nga Hugo Nemirowsky dhe Jesse Wright, Çështjet Rreth Rregullimit të Sigurisë në Amerikën Latine dhe Karaibe (Inter-American Development Bank, 1996), <http://www.iadb.org/sds/publication/publication_23_e.htm#2>
- 34 <<http://www.bis.org/publ/bcbs30a.pdf>>
- 35 Shiko James R. Barth, Gerard Caprio, Jr. dhe Ross Levine, Rregullimi i Bankave dhe Mbikëqyrja: Çfarë Funkcionon Më Mirë? Kërkim i Bankës Botërore, Kartë Pune 2725 (2001), <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2002/01/17/000094946_01120104231862/Rendered/PDF/multi0page.pdf>
- 36 Ligji Bankar (nr. 66(I) i 1997) i Republikës së Qipros, <http://www.centralbank.gov.cy/media/pdf/BCLWE_BANKINGLAW.pdf>
- 37 John W. Head, “Kthim në gjërat elementare: forcimi i sistemeve financiare në vendet në zhvillim”, 18 Transactional Lawyer 257 (2005).
- 38 Jeremy Greenwood dhe Kent Kimbrough, “Investigim në Teorinë e Kontrolleve të Shkëmbimeve të Huaja”, 20 The Canadian Journal of Economics 271 (1987).
- 39 “Politika e Konkurrencës dhe Të Drejtat e Pronës Intelektuale”, OECD Doc. nr. DAF/CLP (98) 18 (21 shtator 1998).
- 40 Casey Lee, “Ligjet Model për Konkurrencën: Banka Botërore-OECD dhe UNCTAD: Krahasim Përfaqësues” (10 gusht 2004), <<http://www.competition-regulation.org.uk/conferences/southafrica04/lee.pdf>>
- 41 Shiko “Kuadër për Hartimin dhe Zbatimin e Ligjit dhe Politikës për Konkurrencën” (Banka Botërore & OECD, 1999, <<http://rru.worldbank.org/Documents/PapersLinks/2427.pdf>>
- 42 Shiko “Mbajtja e çmimit të rishitjes”, OECD Dok. nr. OCDE/GD(97)229 (1997), <<https://www.oecd.org/dataoecd/35/7/1920261.pdf>>
- 43 Shiko, për shembull, Neni 24, Ligji Bullgar për Mbrojtjen e Konkurrencës, botuar në Fletoren Zyrtare nr. 52/1998, i ndryshuar, SG nos. 112/1998, 81/1999, 28/2002, 9/2003 and 107/2003, <http://www.cpc.bg/system/storage/zak_en_1_119.doc>; Nenet. 10-11, Akti Turk për Mbrojtjen e Konkurrencës, Akti nr. 4054, miratuar më 7 dhjetor 1994, <<http://www.rekabet.gov.tr/word/ekanun.doc>>
- 44 Shiko, për shembull, Ligji i Federatës Ruse nr.147-Fz (I) për Monopolet Natyrale, i 17 gushtit 1995 (i ndryshuar më 8 gusht dhe 30 dhjetor 2001), <<http://www.fas.gov.ru/english/legislation/5414.shtml>>
- 45 Keith E. Maskus, “Të Drejtat e Pronës Intelektuale dhe Investimet e Huaja të Drejtpërdrejta”, Qendra për Studime Ekonomike Ndërkombëtare, Policy Discussion Paper no. 0022, <<http://www.adelaide.edu.au/cies/papers/0022.pdf>>
- 46 Shiko Edwin Mansfield, “Mbrojtja e Pronës Intelektuale, Investimet e Huaja të Drejtpërdrejta dhe Transferimi i Teknologjisë”, IFC Discussion Paper no. 19 (1994), <http://www.bvindicopi.gob.pe/colec/emansfi_eld.pdf>
- 47 <http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/t_agm0_e.htm>
- 48 Për një studim të fundit për përpjekjet e një vendi të zbatojë TRIPS-in, shiko, Olena V. Antonyuk dhe Wil-

liam A. Kerr, Përbushja e Angazhimeve TRIPS në Ukrainë, Një Sfidë e Rëndësishme në Rrugën Drejt Aderimit në OBT, 8 Ditari i Pronës Intelektuale Botërore 271 (2005).

World Intellectual Property 271 (2005).

49 Shiko Integrimi i Të Drejtave të Pronës Intelektuale dhe Politika e Zhvillimit (Komisioni i Britanisë së Madhe për Të Drejtat e Pronës Intelektuale 2002, <http://www.iprcommission.org/graphic/documents/final_report.htm>

50 Rregullore e Komisionit (KE) nr. 772/2004 e 27 prillit 2004 për aplikimin e Nenit 81(3) të Traktatit për kategoritë e marrëveshjeve për transferimin e teknologjisë, Rregullorja KE 772/2004, OJ 2004 L123/11.

51 Njoftim i Komisionit: Udhëzime për aplikimin e Nenit 81 të Traktatit të KE-së për marrëveshjet e transferimit të teknologjisë OJ 2004 C101/2.

52 <<http://www.usdoj.gov/atr/public/guidelines/ipguide.htm>>

53 TRIPS Neni. 27.1.

54 <http://www.uprp.pl/Formularze/ustawa2000_gb.doc>

55 Modelet utilitare njihen në disa vende si patenta të vogla ose patenta novacioni.

56 Komisioni për Të Drejtat e Pronës Intelektuale, Seminar 1, “Teknologjia, Zhvillimi dhe Të Drejtat e Pronës Intelektuale”, <<http://www.iprcommission.org/papers/text/workshops/workshop1.txt>> Duke përshkruar përfundimet e dr.Nagesh Kumar, citojmë: “Sistemet me lidhje dytësore inkurajuan përshtatje dhe shpikje të vogla nga ana e firmave vendore. Më pas, sistemet e të drejtave të pronës intelektuale u bene më të fuqishme, pjesërisht sepse kapacitetet teknologjike vendore ishin të përparuara mjaftueshëm sa për të gjeneruar një sasi domethënëse novacioni, por edhe si rezultat i trysnisë ndërkombëtare”

57 Sonia Dahab, “Makineria Bujqësore dhe Industria e Veglave të Punës në Brazil: zhvillimi i saj historik dhe aktiviteti novator”, (tezë e pabotuar për doktoraturë, Universiteti i Jeilit, 1985, 235–36.

58 Konventa e Bernës për Mbrojtjen e Punimeve Letrare dhe Artistike, neni 2(1), <www.wipo.org/clea/docs/en/wo/w001en.htm> Shiko edhe Marrëveshjen Trips, Neni 10(1): “Programet kompjuterike, qoftë në burim apo kod objekti, do të mbrohen si punime letrare nën Konventën e Bernës”.

59 Shiko, për shembull, Konventa Universale e Të Drejtës së Autorit, neni IV. E Drejta e Autorit u jep autorëve të drejtën të kontrollojnë bërjen e adaptimeve dhe ndryshimeve – të njohura në disa vende si punime derivat – të punimit original. Shiko Konventën e Bernës, Neni 12.

60 Neni 18 i WPPT përmban thujse gjuhë identike.

61 “USTR Rivendos Sistemin e Gjeneralizuar të Benefiteve Preferenciale për Ukrainën”, komunikatë për shtyp e përfaqësuesve të Tregtisë së SHBA-së e 23 janarit 2006 <http://www.ustr.gov/Document_Library/Press_Releases/2006/January/USTR_Reinstates_Generalized_System_of_Preferences_Benefits_for_Ukraine.html?ht=>

62 Disa vende përdorin termin “marka tregtie” për t’iu referuar një marke që është e aplikueshme për mallrat dhe “markë shërbimi për një markë që aplikohet për shërbimet. Për shumë qëllime ky dallim është thujse i panevojshëm, të njëjtat parime të përgjithshme aplikohen për të gjitha markat, pavarësisht nëse identifikohen si mallra apo shërbime.

63 Shiko Nenin 15 të Marrëveshjes TRIPS: “Çdo shenjë, apo kombinim shenjash, në gjendje që të dallojë mallrat dhe shërbimet e një sipërmarrjeje nga ato të sipërmarrjeve të tjera, përbën markë tregtare”.

64 Neni 20(1), Ligji për Markat Tregtare, Markat e Shërbimit dhe Apelimet e origjinës (Republika e Armenisë, 20 mars 2000). “Marka tregtare e çfarëdo shoqërie ekonomike që vihet me qëllim njohjen e mallrave që zotërojnë karakteristika të kombinuarra karakteristike apo karakteristika të tjera të përgjithshme, dhe të prodhuara me këtë synim, do të konsiderohet si markë kolektive”, <<http://www.armpatent.org/english/database/trademarks.html>>; Neni 2(1), Ligji i Markave Tregtare (Ish-Unioni Shtetëror i Serbisë-Mal i Zi: “Marka tregtare kolektive është marka tregtare e një personi juridik që përfaqëson një tip të caktuar shoqërie prodhuesish dhe/ose ofruesish të shërbimeve, që mund të përdoren nga persona që janë anëtarë të kësaj shoqërie”, <http://www.yupat.sv.gov.yu/pdf/eng/propisi/zigovi/trademark_law.pdf>; Art. 96(1) Ligji hungarez nr. XI i 1997-ës për Mbrojtjen e Markave Tregtare dhe Indikacioneve Gjeografike: “Markat kolektive janë marka që janë në gjendje të dallojnë mallrat dhe shërbimet e anëtarëve të një organizate shoqërore, organi publik apo shoqate... nga mallrat apo shërbimet e sipërmarrjeve të tjera sipas cilësisë, origjinës dhe karakteristikave të tjera të mallrave dhe shërbimeve që mbajnë markën kolektive”.

- 65 Manuali i SHBA-së për Procedurën e Ekzaminimit të Markës Tregtare § 1302.
- 66 Për diskutimin mbi përdorimin e markës së certifikimit, shiko “*Si të ndihmoni fermerët në zhvillim që të përfitojnë një pagesë të drejtë*”, Bath Chronicle (27 shkurt 2004): 14.
- 67 Shiko, për shembull, Aktin e Markave Tregtare i Maltës, (Akti XVI i 2000) §46(1): “Marka e certifikimit është një markë që tregon se mallrat dhe shërbimet në lidhje me të cilat ajo përdoret, janë të certifikuara nga pronari i markës në lidhje me originën, materialin, mënyrën e prodhimit të mallrave apo performancës së shërbimeve, saktësisë apo karakteristikave të tjera”.
- 68 Qendra e Arbitrazhit dhe Ndërmjetësimit e WIPO-s, “*Guidë nga WIPO për Zgjidhjen e Mosmarrëveshjeve për Emrin e Domenit*”: 3.
- 69 <<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/2005Convention.pdf>>
- 70 Direktiva 2000/31/KE e Parlamentit Evropian dhe e Këshillit e 8 qershorit 2000 për disa aspekte të caktuara ligjore të shërbimeve të shoqërisë së informacionit, në veçanti të tregtisë elektronike, në Tregun e Brendshëm, <http://europa.eu.int/ISPO/ecommerce/legal/documents/2000_31ec/2000_31ec_en.pdf>
- 71 Direktiva 1999/93/KE e Parlamentit Evropian dhe e Këshillit e 13 dhjetorit për një kuadër për firmat elektronike, <http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2000/l_013/l_01320000119en00120020.pdf> Një shikim i shkëlqyer i çështjeve praktike që lidhen me përdorimin e firmave digjitale shfaqet në studimin: “Aspektet e Ligjit dhe të Tregut të Firmave Elektronike”, Studim për Komisionin Evropian, DP e Shoqërisë së Informacionit, (shtator 2003), <http://europa.eu.int/information_society/eeurope/2005/all_about/security/electronic_sig_report.pdf>
- 72 Direktiva e Këshillit 2002/38/KE e 7 majit 2002 që amendon dhe amendon përkohësisht Direktivën 77/388/EEC për sa i përket taksës për vlerën e shtuar të aplikueshme për shërbimet e transmetimit në radio dhe televizion, dhe disa shërbime të ofruara elektronikisht, <http://europa.eu.int/eur-lex/en/dat/2002/l_128/l_12820020515en00410044.pdf>
- 73 Direktiva 2002/58/EC e Parlamentit Evropian dhe e Këshillit e 12 korrikut 2002 për përpunimin e të dhënave personale dhe mbrojtjen e privatësisë në sektorin e komunikimeve elektronike, <http://europa.eu.int/eur-lex/pri/en/oj/dat/2002/l_201/l_20120020731en00370047.pdf>
- 74 <http://www.wto.org/English/docs_e/legal_e/gpr-94_e.pdf>
- 75 <<http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/procurem/ml-procurement/ml-procure.pdf>>
- 76 24, Guidë për Hartimin e Ligjit Model për Prokurimin e Mallrave, Ndërtimeve dhe Shërbimeve.
- 77 Thellim i shkëlqyer për mjetet joligjore që kanë përdorur ndërmarrjet ruse për të siguruar respektimin e kontratave, e gjeni te Kathryn Hendley, Peter Murrell, dhe Randi Ryterman, “Ligji, Marrëdhëniet dhe Zbatimi Privat”: Strategjitë Transaksionale të Ndërmarrjeve Ruse”, Studimet Euro-Aziatike 52/4 (qershor 2000): 627–656, <<http://www.bsos.umd.edu/econ/murrell/papers/transtrs.pdf>>
- 78 Disa ndërmarrje gjithashtu grumbullojnë probleme borxhesh nëpërmjet shtrëngimit dhe frikësimit nga agjentë privatë të “sigurisë”, megjithëse shkalla deri ku shkojnë këto metoda kriminale, nuk mund të matet.
- 79 Douglass C. North, “Institucionet”, 5 Ditari i Perspektivave Ekonomike 97 (1991).
- 80 Marc Galanter, “Drejtesia në Disa Dhoma: Vetërregullimi Privat dhe Ligji Indigjen”, 19 Journal of Legal Pluralism 1 (1981).
- 81 Shiko Kähkönen, Young Lee, Patrick Meagher, dhe Haji Semboja, “Praktikat kontraktuese në një ekonomi afrikane: Firmat industriale dhe furnitorët në Tanzani”. (Universiteti i Marilandit, IRIS Center Working Paper 242, 2001), <<http://www.iris.umd.edu/download.aspx?ID=b88f8fd6-1735-446c-a2bb-8d3b308d6e7b>>
- 82 18 mars 1965, 4 I.L.M. 532, (1965).
- 83 UNCTAD, “Prirjet në Marrëveshjet Ndërkombëtare për Investimet”, UNCTAD/ITE/IIT/13 (1999), <http://www.unctad.org/en/docs/iteiit13_en.pdf>
- 84 OECD, Trajtimi i Drejtë dhe i Barabartë në Ligjin për Investuesin e Huaj, OECD Kartë Pune për Investimet Ndërkombëtare, 2004/3, <<http://www.oecd.org/dataoecd/22/53/33776498.pdf>>.

Kapitulli 6

IV Burgenland

Nxitja e Investimeve

Shumë vende kanë shënuar sukses në tërheqjen e investimeve nëpërmjet përdorimit të Agjencive për Nxitjen e Investimeve (IPA-t). IPA-t kryejnë një numër funksionesh të rëndësishme, përfshi plotësimin e nevojave të investuesve, mbrojtjen e politikave miqësore ndaj biznesit, dhe kultivimin dhe projektimin e imazhit të favorshëm të një vendi si destinacion investimi. Përveç përdorimit të IPA-ve, aplikimi i kujdesshëm i incentivave për investimet – si për shembull ulja e taksave të korporatave, incentivat për zonat e pafavorizuara dhe parqet industriale – ndihmojnë në përmirësimin e klimës së biznesit, me kusht që ato të mos krijojnë diskriminim ndërmjet investuesve dhe që të mos marrin vendin e reformave institucionale të rekomanduara në këtë Udhëzues. Në vendet ku elementet kyçe të klimës së mirë të investimeve nuk janë ende plotësisht funksionale, instrumentet si garancitë sovrane dhe sigurimi i riskut politik mund të ndihmojnë investuesit të kapërcejnë ngurrimin e tyre për të bërë biznes.

Nxitja e investimeve

Për shkak të rëndësisë që IHD luan në shumicën e ekonomive, thuajse të gjitha ekonomitë e OSBE-së në mënyrë aktive promovojnë investimet hyrëse. UNCTAD raporton se nxitja e investimeve "... mbulon një pasuri shërbimesh, që variojnë nga informacioni për tregun deri te realizimi i studimeve të fisibilitetit dhe vlerësimit të impaktit në mjedis¹. Agjencia për Garantimin e Investimeve Shumëpalëshe (MIGA), një agjenci e Bankës Botërore, përveç rolit kryesor për sigurim ndaj riskut politik, trajnon dhe këshillon ekonomitë në zhvillim dhe në tranzicion për nxitjen e investimeve. Kur një vend nuk promovon investimet, atëherë ai vend po vë barrën e njohurive rreth mundësive për investim aty të investuesit, dhe ka shumë gjasa që të humbë konkurrencën për tërheqjen e investimeve në favor të një ekonomike rajonale.

Agjencitë e nxitjes së investimeve

Agjencitë e nxitjes së investimeve janë një mekanizëm i rëndësishëm për tërheqjen e IHD-së. Nxitja e investimeve të brendshme ose agjencia për investimet hyrëse është hallka lidhëse për zhvillimin e imazhit të një vendi si një destinacion investimi, përmirësimin e klimës së investimeve dhe rekrutimin aktiv të investuesve të huaj (Kutia 6.1).

Suksesi i një agjencie promovuese të investimeve matet në fund me shkallën se deri ku arrin objektivin madhor: rritjen e investimeve të huaja të drejtpërdrejta. Investimet grinfilld (urbanizimi i tokave) duhet të jenë kryefjala e përpjekjeve të IPA-s. Një IPA e arrin objektivin madhor kur:

- Arrin një impakt të prekshëm dhe domethënës në heqjen e barrierave ndaj investimeve, dhe duke përmirësuar mjedisin e biznesit pasi përpiqet të kuptojë kërkesat e investuesve dhe duke hartuar politika dhe alternativa me programe, mbrojtjen e politikave miqësore ndaj investimeve dhe komunikimin e bashkëpunimit efikas me organet e tjera të qeverisë;

KUTIA 6.1

Agjencia e Investimeve Çeke – Czechinvest IPA udhëheqëse në Evropën Lindore

Czechinvest shpesh përmendet për ekspertizën në nxitjen e investimeve. Ajo funksionon si autoriteti ekskluziv i Republikës Çeke për incentivat e investimeve dhe u ofron trajnim dhe ekspertizë agjencive të tjera të nxitjes të investimeve. Misioni i Czechinvest u zgjerua dhe përfshin administrimin e fondeve strukturore dhe programeve të BE-së për NVM-të.

Çfarë e bëri Czechinvest-in kaq të suksesshëm? Ja disa nga praktikat më të mira kryesore:

- *Cilësia*: Czechinvest është e vetmja agjenci në fushën e nxitjes së investimeve që ka ndërtuar një sistem menaxhimi cilësor sipas standardit ISO 9001:2000 për të gjitha shërbimet që ofron.
- *Fokusimi te investuesit, jo te politikanët*: Agjencitë e investimeve shpesh janë organe politike që janë përgjegjëse për "akomodimin" e investuesve specifikë ose arritjen e objektivave financiare të caktuara, dhe nuk fokusohen për t'i shërbyer investuesit dhe përmirësimin të klimës së biznesit. Siç thotë edhe Kandiyoti Sacha i Bankës Botërore, qeveritë priren të ndjekin axhendën e tyre të ngushtë, me prioritete si drejtimi i korporatave shumëkombëshe në zona të pafavorizuara, më tepër sesa të përpiqen të plotësojnë nevojat e investuesve. Fokus i Czechinvest-it nuk është nxitja, por këshillimi dhe mbështetja e sipërmarrësve ekzistues e të rinj dhe investuesve të huaj në Republikën Çeke.
- *Partneritetet për Investimet e Huaja*: Czechinvest ka ndërtuar një partneritet me ekspertë që ndihmojnë investuesit e huaj të zhvillojnë projektet investuese nëpërmjet Shoqatës për Investimet e Huaja. Ekspertët bashkohen me shoqatën dhe pranojnë disa kushte të caktuara, dhe Czechinvest është e aftë t'i drejtojë investuesit të anëtarët e shoqatës për shërbime falas në lidhje me shërbimet e ofruara gratis nga Czechinvest. Czechinvest ka një listë ekspertësh të kualifikuar për investuesit dhe financohet me kuota. Ekspertët shpërblehen me rekomandime nga klientët.
- *Fokus në valën e radhës*: Shumë IPA në vendet në tranzicion të OSBE-së fokusohen në konkurrencën e kostove, krahasuar me Perëndimin. Globalizimi ka rritur dhe do të vazhdojë të rrisë përqindjen e ekonomisë botërore që bazohet mbi kapitalin njerëzor, dhe konkurrenca në kosto me Azinë Lindore pritet të ashpërsohet. Czechinvest e parashikoi këtë që përpara dhe filloi nxitjen e investimeve në teknologji, bio-teknologji, R&D, dhe industri të tjera me vlerë të shtuar më të lartë.

- Zhvillon imazhin e vendit si një destinacion tërheqës investimi duke vënë në përdorim praktikën më të mira të nxitjes dhe gjenerimit të investimeve;
- Lehtëson gjenerimin e investimeve duke u dhënë investuesve të mundshëm informacion të dobishëm mbi biznesin sa më shpejt që u nevojitet, dhe duke ngritur një “rast biznesi” efektiv për vendin si destinacion për investime;
- Konsolidon identitetin e vet si pikë referimi për investuesit aktualë për të ndërmjetësuar me qeverinë dhe për t’iu dhënë informacion rreth nismave të tyre dhe “shërbimeve të përkujdesjes” për shtyrjen përpara të investimeve duke rritur përmasat e investimit ekzistues dhe rekruton përkrahjen e investuesve ekzistues në nxitjen e imazhit.
- Vepron si agjenci e pavarur pa orientim politik dhe e fokusuar te cilësia, shërbimi ndaj klientit dhe rritja e investimeve.

Një IPA përdor mjetet e mëposhtme për të arritur qëllimet e veta:

- Pranon rolin e avokatit të investimeve për investuesit e huaj;
- Krijon një staf profesionist, kompetent, shumëgjuhësh dhe me paga të mira;
- Kultivon “edukatën” e shërbimit ndaj klientit; dhe
- Kërkon sukses në kryerjen e aktiviteteve kryesore.

Cilat janë aktivitetet kryesore të një IPA?

Përkrahja e politikave/heqja e barrierave ndaj investimeve: Duke mbajtur vazhdimisht qëndrim të pavarur dhe jopolitik, një IPA përpiket të përkrahë politikën ekonomike që stimulojnë investimet dhe që janë në linjë me normat dhe standardet ndërkombëtare. Roli i një IPA në heqjen e barrierave për investimet, bazohet në tri fusha:

- *Identifikimi i barrierave më të mëdha për investimet duke u konsultuar me investuesit e huaj.* Në mënyrë që të arrijë ndikime të dukshme në klimën e investimeve, reformat duhet të jenë me vend dhe të kenë impakt të ndjeshëm. Një IPA përvetëson këndvështrimin e investuesit të huaj për të identifikuar barrierat më të mëdha dhe “më të zgjidhshme” ndaj biznesit. IPA i paraqet qeverisë rekomandime specifike për politika dhe programe, bazuar në inputin që merr nga investuesit e huaj.

- *Përkrahja e përpjekjeve për pakësimin e barrave rregullatore.* Fakti që profesionistët e IPA-s e kuptojnë nevojën për një mjedis rregullator më praktik, do të thotë që ata këmbëngulin në arritjen e përmirësimeve në fusha si regjistrimi i ndërmarrjeve dhe licencimi, si dhe administrimi tatimor. IPA mund të asistojë në përcaktimin e praktikave të mira dhe ideve novatore nga investuesit e huaj, reformave rregullatore efikase, dhe mund të vlerësojë sa kanë mbetur të kënaqur grupet e interesit nga ndryshimet.

- *Vendosja e dialogut sistematik dhe bashkëpunimit me sektorin privat.* Integrale për një klimë të fuqishme investimesh është praktika e dialogut sistematik me sektorin privat. Për shembull, jepen periudha njoftimi kur hartohen ligje që kanë lidhje me tregtinë, dhe komentet nga sektori privat rrisin cilësinë e legjislacionit përfundimtar. Forume diskutimi, debate publike dhe të tjera metoda përdoren për të rritur nivelin e njohurive për çështjet e investuesve, si dhe për të shpjeguar strategjitë dhe programet e qeverisë. IPA ndihmon për të garantuar që një investues i huaj të jetë një “zë” në qeveri. Përveç kësaj, IPA mund të bashkërendojë dhe të shpërnda një fluksin e informacionit nga ministritë e qeverisë, te komuniteti i investimeve të huaja.

Nxitja e imazhit pozitiv. IPA luan rol kryesor në nxitjen e imazhit të një vendi si destinacion tërheqës për investimet. Disa nga detyrat janë ndihma për të krijuar konceptimin e imazhit, krijimi dhe shpërndarja e mesazheve kryesore. Temat e mundshme për mesazhet mund të jenë:

- *Rritja e përgjithshme në stabilitetin politik dhe makroekonomik.* Ekonomitë në zhvillim dhe në tranzicion që kanë përjetuar trazira politike, konflikte shoqërore apo kriza ekonomike, këshillohen të promovojnë dhe të publikojnë përmirësimet në stabilitetin politik dhe ekonomik.
- *Aksesi në treg.* Nëse një vend me kosto më të ulëta kufizohet me tregje strategjike si BE apo Rusia, ky përbën avantazh konkurrues dhe duhet vënë në mesazhet promociionale. E njëjta gjë vlen edhe për aksesin strategjik në Lindjen e Mesme, Azi, etj.

- *Tregu i brendshëm.* Nëse një vend ka popullsi të madhe, dhe veçanërisht nëse ka rritje të fuqishme ekonomike, atëherë një IPA duhet të përcjellë imazhin e një tregu në rritje.
- *Burimet natyrore.* Nëse ka burime natyrore si naftë, gaz natyror, lëndë drusore, tokë bujqësore, minerale, apo komoditete të tjera të çmuara, IPA duhet t'ua bëjë të ditur investuesve se ekzistojnë mundësi investimi.
- *Integrimi rajonal dhe ndërkombëtar.* IPA nuk duhet të dështojë në përcjelljen e sinjaleve të qarta në lidhje me aderimin në organizata si BE apo OBT, si edhe pjesëmarrjen në marrëveshje të tregtisë së lirë dhe marrëveshje të tjera tregtare ndërkombëtare. Imazhi i një ekonomie përfiton nga përkushtimi ndaj tregtisë së lirë, kostove të ulëta të transaksioneve, aksesit të pakufizuar në treg dhe integritetit rajonal e global.
- *Kostot konkurruese/fitimet për investimet.* Investimet e huaja në fund maten me fitimin për investimin krahasuar me riskun. Nëse një vend ka kosto konkurruese të kapitalit njerëzor, tokës, apo/dhe energjisë, atëherë vendi ka një avantazh të madh konkurrues për garantimin e fitimeve tërheqëse për investimet.

Mesazhet shpërndahen nëpërmjet përdorimit të mjeteve promocionale, të cilat janë rrjeti shpërndarës i mesazheve. Në mjetet e siguruara nga IPA zakonisht përfshihen:

- *Prezantimet:* Prezantimet mund t'i shpërndahen investuesve potenciale ose nga stafi i IPA-s, ose nga nëpunësit e qeverisë. Prezantimet kanë favorin se mund të modifikohen sipas audiencës së investuesve: interesat e tyre të veçanta, sektorët, origjina kombëtare, etj.
- *Materialet e marketingut.* IPA prodhon dhe shpërndan materiale të përditësuara dhe tërheqëse si broshura, fletëpalosje, spote, CD dhe prezantime nëpërmjet Internetit, si në anglisht ashtu edhe në gjuhë të tjera.
- *Faqja e internetit PA.* IPA mban një faqe interneti dinamike, që është e lidhur me faqet kryesore dhe që është e pajisur me motorë kërkimi. Kjo faqe

duhet të paraqesë informacione për avantazhet e investimit në vendin në fjalë. Faqja e internetit normalisht lidhet me faqe informacioni që postojnë mundësi investimesh, incentiva investimi dhe regjistrim të ndërmarrjeve.

- *Marrëdhënie me mediat.* Një drejtor i mirë i IPA-s shfaqet rregullisht në median kombëtare dhe ndërkombëtare. Një IPA harton dhe shpërndan komunikata shtypi për investimet e reja të mëdha, kompanitë e reja që hyjnë në treg, ngjarjet ekonomike dhe politike, ndryshimet në listën e vendeve, etj.

- *Prania në komunitet.* IPA mund të zgjedhë të sponsorizojë evenimente të tilla si debatet, seancat me pyetje-përgjigje dhe tryezat e rrumbullakëta me investuesit dhe nëpunësit qeveritarë, me qëllim nxitjen dhe konsolidimin e ndërgjegjësimit të komunitetit të investuesve të huaj për përmirësimet në mjedisin e biznesit dhe investimet e reja.

- *Udhëheqje aktive.* Personeli i IPA-s shpesh kontribuon me shkrime për gazetatat dhe revistat në fushën e tyre; marrin pjesë aktive veçanërisht në konferenca dhe janë anëtarë të organizatave profesionale në këtë fushë; të gjitha këto me synimin të promovohet përkushtimi i vendit për të promovuar dhe kuptuar investimet e huaja.

Gjenerimi i investimeve. IPA asiston në tërheqjen e IHD-së grinfilld (urbanizimi i tokave) nëpërmjet shitjeve, marketingut dhe aktiviteteve promovuese. Këto aktivitete përfshijnë:

- *Asistencë informative.* Stafi i IPA-s takohet me investuesit potencialë dhe diskuton për avantazhet konkurruese të vendit, si dhe japin informacion për mundësitë për investim dhe partnerët e mundshëm të biznesit; informacion për kontakte në agjencitë rajonale dhe vendëse, dhe informacion të tipit “one-stop-shop” për procedurat në lidhje me investimet, përfshi edhe regjistrimin e ndërmarrjeve.

- *Gjenerim i kontakteve.* IPA kërkon të gjenerojë kontakte – kontakte që u sigurojnë investuesve të huaj ndjekje të shitjeve dhe marketingut – nëpërmjet aktiviteteve si:

- Koordinim me ambasadat e huaja dhe shoqatat e

huaja të biznesit;

– Komunikim dhe bashkëpunim i rregullt me agjencitë rajonale dhe vendore të nxitjes së investimeve;

– Koordinim me nëpunës ekonomikë dhe konsujtë nderuar jashtë shtetit;

– Sigurimin dhe analizimin e listës së pjesëmarrësve në konferenca, debate dhe seminare; dhe

– Gjurmim aktiv i lajmeve në lidhje me eksplorimin korporativ në rajon.

• *Mbështetje për institucionet e tjera qeveritare.* Një IPA efikase i drejton investuesit potencialë të organet qeveritare që kërkojnë investime të huaja, si për shembull agjencia e privatizimit, agjencitë e nxitjes së investimeve rajonale dhe vendore, ministritë apo agjencitë me mundësi shërbimesh, duke përforcuar rekomandimet me informacione mbështetëse.

• *Misionet investuese.* IPA organizon misione investimesh jashtë shtetit, duke u fokusuar te sektorët

dhe vendet më tërheqëse si dhe investuesit potencialë.

• *Shënjestrim i investuesit.* Në mënyrë që të prezantojë bindshëm çështjet e biznesit, informacioni që jepet duhet të jetë i dobishëm për investuesit. Kjo arrihet me:

– Rafinimin e përmbajtjes (broshurave, prezantimeve dhe faqeve të internetit) për të shënjestruar sektorët/industrinë më konkurruese;

– Identifikimin e klasës së kompanive që janë investues potencialë;

– Prezantime të përkthyer në gjuhën e vendeve “më të interesuara”; dhe

– Pjesëmarrja dhe mbajtja e prezantimeve në konferenca specifike për industrinë.

• *Ofrimi i shërbimeve investuese:* Përveç nxitjes së IHD-së të investuesit potencialë, IPA jep informacion dhe shërbime për klientin. Mes këtyre shërbimeve përfshihet:

KUTIA 6.2

Nxitja e investimeve rajonale në një standard ndërkombëtar në Ukrainë

Përjasjet moderne të nxitjes së investimeve po përdoren në Ukrainën perëndimore. Agjencia InvestInRivne u ngrit bashkërisht nga Koordinatorin e Projektit të OSBE-së në Ukrainë (OSCE PCU) dhe autoritetet vendore në rajonin e Rivnes, në veriperëndim të Ukrainës, në kuadrin e projektit Asistenca për Rajonet Ukrainase për Tërheqjen e Investimeve të Huaja të Drejtpërdrejta. Paketat për Nxitjen e Investimeve, një komplet praktikash më të mira i hartuar nga Agjencia për Garantimin e Investimeve Shumëpalëshe, anëtare e Grupit të Bankës Botërore, shërbeu si model për ngritjen e Agjencisë. Modeli u përshtat për t'u përputhur me legjislacionin ukrainas dhe për të stimuluar bashkëpunimin me autoritetet vendore dhe grupet e tjera të interesit në rajon, në mënyrë që të merren me lehtësimin e investimeve dhe nxitjen e zhvillimit ekonomik në rajon.

Agjencia shërben si “one-stop-shop” për investuesit, duke dhënë miratime për investime, regjistrim të kompanive dhe siguron licenca dhe leje të tjera, që nevojiten për të nisur operacionet në Ukrainë. Gjithashtu, shërben si pikë kontakti për investuesit për çështjet si studimet

e fisibilitetit të tregut, gjetja e ambienteve dhe rekrutimi i stafit. Ajo, gjithashtu, ndihmon në nxitjen e rajonit Rivne në Ukrainë si një vend tërheqës investimi dhe i jep këshilla autoriteteve vendore si të përmirësojnë klimën e investimeve.

Së fundmi, përpjekjet e Agjencisë kanë merituar njohje speciale nga gazeta “Financial Times Magazine”. Agjencia InvestInRivne fitoi çmimin si Qyteti dhe Rajoni me Kostot më Konkurruese në Evropë në konkursin e revistës titulluar “Qytetet Evropiane & Rajonet e Të Ardhmes, 2006-2007”. Kjo agjenci, gjithashtu, u shpall fituese në konkursin e ish-republikave sovjetike perëndimore dhe zuri vendin e dytë si Rajoni i Të Ardhmes në Evropën Lindore. Rajoni i Rivnes u bë i pari vend ukrainas që fiton një çmim reviste.

“Çmimet dhe njohjet që u dhanë, vërtetojnë suksesin e modelit të InvestInRivne që përkthehet në investime reale”, tha Dr. Valter Frobarth, Oficeri i Projektit të OSBE-së që ishte përgjegjës për nismën.

- *Asistenca për regjistrimin e ndërmarrjeve.* Stafi i IPA-s shpjegon procesin e regjistrimit të ndërmarrjes, gjen forma për të filluar procesin dhe udhëzojnë investuesit për pikënisjen e duhur.
- *Informacion për zgjedhjen e vendit.* IPA ofron informacion (demografi, rrjete transporti, kosto, etj) për rajonet në një vend, për t'i asistuar investuesit në kërkimin e tyre për gjetjen e një vendi të mirë.
- *Asistencë për zgjerimin e investimit.* IPA u siguron informacione investuesve potencialë që kërkojnë burime të financave, partnerë biznesi, ofrues shërbimesh, shitës, apo mundësi për të rritur dhe zgjeruar investimet e tyre.
- *Ndërmjetësim me ofruesit e shërbimeve dhe infrastrukturë.* Në disa rrethana, investuesit që e kanë përfunduar procesin e autorizimeve dhe licencimit, duhet të presin muaj para se të nisin aktivitetin ekonomik për shkak se nuk ka ende lidhje të elektricitetit apo ngaqë një rrugë nuk është ndërtuar. IPA kontakton me ofruesit si për shembull kompanitë e shpërndarjes së energjisë, drejtuesit e ujësjellës-kanalizimeve, departamentet e punëve publike, nëse investuesi ka probleme me aksesin në këto shërbime.
- *Gjurmimi i investuesit.* IPA monitoron progresin e investimeve, duke u siguruar që investimet aktuale dhe investuesit aktualë të ndiqen në bazë të fushës së interesit, vendit të origjinës, kohës, përmasave të investimit, etj. Kështu sheh edhe si po ecën investimi.
- *Baza e të dhënave për mundësitë investuese.* IPA shpesh vepron si pikë kontakti qendrore për përgatitjen e një baze të dhënash për mundësitë e investimeve.
- *Raportimi.* IPA raporton te qeveria, publiku i gjerë dhe media për lajmet rreth investimeve, statistikat dhe gjendjen e mjedisit të biznesit.
- *Kërkesat për informacion.* IPA plotëson kërkesat për informacion rreth investimeve, nga anëtarë të medias, OJF-ve, qeverive të huaja, institucioneve akademike, dhe organizatave të tjera që kërkojnë informacion mbi investimet e huaja të drejtpërdrejta.

Incentivat për investimet

Roli i incentivave për investimet: Theksi në këtë Udhëzues vihet në krijimin e klimës për biznesin dhe investimet që është jodiskriminuese, e thjeshtë, trans-

parente dhe përgjithësisht me kosto të ulëta. Nëse incentivat për investimet nuk menaxhohen me kujdes, ato krijojnë një mjedis biznesi të pabalancuar dhe diskriminues, kështu që duhen mbajtur në minimum.

Megjithatë, disa incentiva mund të përshpejtojnë IHD-në kur përdoren si duhet. Gjatë përgatitjes së Udhëzuesit, OSBE organizoi një takim me ekspertët e mjedisit të biznesit nga rajoni, ku mendimet rreth incentivave për investimet ishin të ndara. Disa ekspertë të panelit thanë se “nëse fqinji yt jep incentiva, atëherë edhe ti duhet të japësh incentiva”. Kjo logjikë bie ndesh me pikëpamjen e Bankës Botërore që incentivat zakonisht nuk ndikojnë në përzgjedhjen mes rajoneve, për shembull, midis Kinës dhe Evropës Lindore, por mund të ndikojnë në zgjedhjet ndër-rajonale kur shumica e faktorëve të tjerë të mjedisit të biznesit, janë të barabartë. U ra dakord njëzëri që incentivat nuk mund të shërbejnë si recetë e parë për përmirësimin e klimës së biznesit dhe investimeve, dhe se incentivat duhet të shihen si shtesa të klimës së favorshme ekzistuese. Me këtë arsytim në mendje, disa mekanizma incentivash potenciale janë paraqitur më poshtë, të shoqëruara nga praktikatat më të mira.

Incentivat fiskale

Qeveritë u ofrojnë investuesve incentiva fiskale ose tatimore, zakonisht investuesve të huaj, për ta bërë vendin e tyre më tërheqës si destinacion investimi. Disa nga incentivat më të përhapura janë:

- Reduktimi i taksave mbi të ardhurat;
- Aftësia për të zbritur fitimet që investohen sërish në zgjerimin e aktivitetit të kompanisë, nga taksa e korporatës;
- Përrjashtim nga taksat në të cilat kompanitë nuk detyrohen të paguajnë taksë mbi fitimin apo sigurime shoqërore për një periudhë kohore të specifikuar;
- Aftësia për të mbartur humbjet e pësuar në fazat e para të investimit, në vitet e mëvonshme;
- Detyrim tatimor i reduktuar ose zero për punësimin e personave të papunë, të sapodiplomuarit në universitet, efektivët ish-ushtarakë, etj.;
- Përrjashtim ose shtyrje e pagimit të TVSH-së;

- Shtyrje e pagimit të TVSH-së deri në fillimin e aktivizimit të biznesit;
- Rimbursim i shpejtë i TVSH-së;
- Përrjashtim ose shtyrje e TVSH-së apo tarifave doganore për investimet kapitale;
- Zbritje e vlerës ose një pjese të vlerës së investimit kapital nga taksa mbi të ardhurat;
- Zhvlerësimi i përshpejtuar i investimeve kapitale;
- Përrjashtim nga taksat në rastin e kthimit të tokës bujqësore në tokë industriale; dhe
- Grante për nismat trajnuese apo hapjen e vendeve të punës në zonat e pafavorizuara.

Është e vështirë të renditen incentivat sipas një rëndi efikasiteti. Efikasiteti i tyre krahasues varet nga faktorë të tillë si tipi dhe sektori i investimit, koha që investimi të përfundojë, pasuria relative kombëtare e vendit dhe aftësia e qeverisë për të menaxhuar incentivat. Estonia ka arritur sukses të konsiderueshëm me incentivën e riinvestimit të fitimit. Kroacia ka tërhequr investime me anë të përrjashtimit nga taksat. Autoritetet vendore në Rumani shpesh zbusin taksat kur toka kthehet nga bujqësore në industriale për projekte që hapin vende pune dhe që zgjerojnë bazën e tatueshme.

Meqë filozofia e Udhëzuesit është të promovojë një klimë investimesh më të thjeshtë dhe më të mirë, që të mos jetë diskriminuese, Udhëzuesi mbështet politikën e OECD-së për incentivat e investimeve, e cila rekomandon që incentivat të jenë transparente, të hapura për investuesit vendës dhe të huaj, të paspecifikuara sipas industrive dhe të thjeshta për t'u menaxhuar. Incentivat duhet të zbatohen në përputhje me një paketë rregullash dhe të mos u ofrohen investimeve individuale në bazë, rast pas rasti. Gjatë përrzgjedhjes së incentiveve, parimet e mëposhtme duhen zbatuar:

- Qeveria duhet të ketë një strategji të përrgjithshme për incentivat. Incentivat për investimet duhet të bashkërendohen ndërmjet ministrive. Qeveritë duhet të shmangin "pirgun e incentiveve". Investuesit shpesh marrin incentiva të shumta që shkaktojnë deficite fiskale pasi ofrojnë shumë më tepër sesa është e nevojshme për thithjen e investimeve.
- Incentivat duhet të jenë transparente. Qeveria në fjalë duhet të jetë në gjendje të monitorojë efikasitetin e incentiveve, dhe të sigurojë që kompanitë po

respektojnë rregullimet ligjore. Qeveritë duhet të analizojnë efikasitetin e kostove të incentiveve mbi bazë vjetore.

- Incentivat duhet të aplikohen për periudha të kufizuara, me datë të qartë skadimi. OECD rekomandon një periudhë jo më të gjatë se 5 vite, e cila edhe kaq dhe është shumë e gjatë. Funkcioni i incentiveve është të tërheqin investues dhe t'i asistojnë në fazën fillestare të ngritjes së biznesit, por pa mbështetur apo subvencionuar ndërmarrjen.

- Incentiva duhet të zbatohet në mënyrë sa më jo-diskriminuese nisur nga sasia e investimit apo rajoni specifik, dhe jo sipas vendit të origjinës së investuesit apo industrisë specifike.

- Të gjitha incentivat duhet të jenë të hapura për publikun. Të gjitha rregullat dhe programet e incentiveve duhen postuar qartë në faqet qeveritare të internetit dhe në dokumente të aksesueshme publike të qeverisë.

Një incentivë tatimore që duhet shmangur, janë përrjashtimet e zgjatura nga taksat. Jo vetëm që shkaktojnë zhbalancime fiskale dhe gërryejnë konkurrueshmërinë, por nëse përrjashtimi nga taksat nuk shtyhet edhe pas skadimit të afatit, kompanitë do të kërkojnë të zhvendosen në një vend me më pak kosto, ose do të ankohen se operacionet nuk mund të vazhdojnë po s'u mbajten të njëjtat kushte.

Qeveritë, gjithashtu, janë të këshilluara që të mbajnë një strukturë tatimore mbi të ardhurat që i ndihmon të gjitha bizneset duke vënë theksin më tepër të thjeshtësia dhe niveli i ulët i taksave, sesa skema të ndërlikuara incentiveve që synojnë të ulin tatimin mbi të ardhurat për investuesit e huaj. Skemat e ndërlikuara të incentiveve janë të vështira për t'u menaxhuar si nga qeveria, ashtu edhe për bizneset, krijojnë zhbalancime në treg dhe hapin më shumë mundësi për korrupsion.

Direktivat e BE-së veçojnë kriteret e mëposhtme, midis të tjerëve, për identifikimin e masave potencialisht të dëmshme:

- Një nivel tatimi që është shumë më i ulët se niveli i përrgjithshëm i taksave në vend;

- Përfitimet tatimore për jorezidentët;
- Incentiva tatimore për aktivitetet që janë të izoluar nga ekonomia e vendit dhe rrjedhimisht nuk kanë impakt në bazën e tatueshme kombëtare;
- Dhënia e avantazheve tatimore edhe në mungesë të ndonjë aktiviteti të konsiderueshëm ekonomik;
- Kur baza e përcaktimit të fitimit për kompanitë në një grup shumëkombësh devijon nga rregullat e pranuar ndërkombëtare, veçanërisht nga ato të OECD-së; dhe
- Mungesa e transparencës.

Në përgjithësi, BE mbështet incentivat me bazë racionale dhe në zonat e TVSH-së dhe doganore. Nuk inkurajohen incentivat kombëtare në shkallë të gjerë, të ideuara për tërheqjen e investuesve të huaj shumëkombësh. Që nga anëtarësimi në BE, disa nga

anëtarët e rinj si Sllovakia, kanë ulur nivelin e incentivave që u ofrojnë investuesve.

Një pikë referimi e mirë për filozofinë themelore të zbatimit të incentivave për investimet, është Marrëveshja Shumëpalëshe e OECD-së për Investimet. Informacion më të zgjeruar mund të gjeni në faqen zyrtare të OECD-së.

Zonat e pafavorizuara

Dhënia e incentivave në zona të pafavorizuara është një metodë tradicionale për zhvillimin ekonomik. Ngritja e zonave të ndërmarrjeve urbane në zona të pafavorizuara është e suksesshme kur cilësia e jetës për

KUTIA 6.3

Zonat e ndërmarrjeve urbane në Shtetet e Bashkuara

Në Shtetet e Bashkuara, zonat e ndërmarrjeve urbane janë përdorur për dekada për të ringjallur zonat urbane në rënie. Në këto zona, bizneseve u ofrohen tatime të reduktura mbi të ardhurat dhe tatime të kufizuara ose zero për pronën, për periudhën e kohës që investojnë në zonat e ndërmarrjeve urbane. Në vitet 1980, qyteti i Baltimorës po përjetonte rënie urbane, përqindje të lartë krimi, largim të bizneseve. Zonat e ndërmarrjeve urbane u ngritën në zonat rreth qendrës së qytetit ku kishte fabrika të vjetruara dhe magazina të braktisura. Zonat e ndërmarrjeve urbane ofruan incentiva të veçanta për tërheqjen e bizneseve. Incentivat ishin:

- Heqja e taksës për shitjen e pajisjeve për bizneset;
- Heqja e taksës për pronën për periudhën që zona cilësohet si zonë e ndërmarrjeve urbane;
- Ulje e kontributeve që paguhen për tatimin mbi të ardhurat të punëtorëve.

Bizneseve iu dhanë incentiva që të blejnë tokën, të investojnë në biznes dhe të punësojnë punëtorë. Në zonat rezidenciale, shtëpitë e konfiskuara për arsye ligjore, të braktisura, të mbyllura për arsye shëndetësore apo sigurie, ose të cilat ishin humbur nga pronarët për arsye financiare, u nxorën në shitje për një dollar amerikan me kusht që blerësi të investojë të paktën 100 000 dollarë amerikanë gjatë disa viteve në rinovimin dhe pajisjen me orendi të shtëpisë. Shumë nga këto shtëpi tani vlejnë mbi 500 000 dollarë amerikanë.

Çelësi i suksesit në Baltimorë ishte se zonat e ndërmarrjeve urbane, edhe pse të pafavorizuara, gëzonin benefite të shumta si rrugë, strehim, akses në kulturë, pazare dhe afërsinë me Uashingtonin.

bizneset dhe rezidentët, është konkurruese. Cilësimi si zonë e pafavorizuar e zonave të varfra pa infrastrukturë, gërryen konkurrueshmërinë e përgjithshme duke i dhënë avantazhe zonave jokonkurruese dhe nuk është një mënyrë e mirë për zhvillimin ekonomik. Incentivat përfundimisht nuk mund të tërheqin investuesit apo bizneset e reja në zona që janë tejte jotërheqëse (Kutia 6.3)

Zonat e lira/zonat ekonomike speciale

E njëjta gjë mund të thuhet edhe për ngritjen e zonave të lira apo zonave ekonomike speciale, të cilat duhet të ngrihen në vende që ofrojnë një destinacion konkurrues për investuesit. Zonat e lira janë zona me incentiva të veçanta, zakonisht përjashtim nga detyrimet e TVSH-së dhe detyrimet doganore, por mund të kenë edhe më tepër incentiva si për shembull zbutje e standardeve të mjedisit dhe punës.

Vlera e këtyre zonave vazhdon të jetë temë debati. Nga njëra anë, duke ofruar kushte të privileguara tregtare për eksportet prodhuese, zonat ekonomike speciale mund të tërheqin investimet dhe shkëmbimet e huaja, të nxisin punësimin, dhe të inkurajojnë përmirësimin e teknologjive dhe infrastrukturës. Kritikët nga ana tjetër, pretendojnë se zonat ekonomike speciale tërheqin investimet vetëm sepse ofrojnë incentiva shtrembëruese, më tepër sesa duke ofruar kushte konkurruese. Ata gjithashtu argumentojnë se këto incentiva krijojnë barrë fiskale të tatimpaguesit dhe dëmtojnë standardet e mjedisit dhe punës. Këta kritikë besojnë edhe se kostot e drejtpërdrejta dhe jo të drejtpërdrejta për mbajtjen e privilegjeve të zonave të tilla, nuk shkojnë në të mirë të pjesës tjetër të ekonomisë, çka çon në enklava të lulëzuara.

Për momentin operojnë 3 000 zona ekonomike speciale në 120 vende, me një total prej më shumë se 600 miliard dollarë amerikanë në eksporte dhe 50 milion vende pune të drejtpërdrejta. Është e qartë që zonat e lira po përdoren dhe po arrijnë sukses në disa zona. Suksesi për ngritjen e zonave të lira varet nga

KUTIA 6.4

Praktikat më të mira të Zonës së Lirë të Egjeut në zhvillimin e zonës së lirë

Zona e Lirë e Egjeut (ESBAS) është një zonë e gjerë, aktive dhe në rritje pranë Izmirit, Turqi, ku është zhvilluar tregti ndërkombëtare që në 1990, me një akumulim mbi 17 miliard dollarë amerikanë. Kjo është zona e lirë më e madhe e Turqisë. Kryetari i ESBAS-it u shpall personaliteti i vitit në 2005 nga "FDI Magazine", dhe faqja e internetit e ESBAS-it fitoi çmimin e Shoqatës Botërore të Zonave të Lira si faqja më e mirë për vitin 2004.

Si ka arritur ESBAS të jetë e suksesshme? Disa nga praktikatat e saj më të mira janë:

- *Vendndodhja inteligjente.* Vendndodhja pranë qytetit të tretë më të madh në Turqi, Izmirit, i garanton zonës me fuqi punëtore të bollshme, cilësi të shkëlqyer jete, ekonomi në rritje dhe një port aty pranë, i orientuar drejt eksporteve.
- *Planifikimi i transportimit.* ESBAS jo vetëm që është vetëm 20 minuta larg portit dhe 10 minuta nga aero-

porti, por vetë zona përshkohet nga "një rrjet rrugor i klasit të parë".

- *Infrastruktura dhe shërbimet.* Bizneset mund të zgjedhin midis vendeve me infrastrukturë të gatshme ose fabrika të ndërtuara. Zona garanton edhe nivel sigurie të standardeve të SHBA-së dhe Evropës Perëndimore.
- *Procedura dhe burokraci minimale.* ESBAS ua lehtëson punët investuesve që të operojnë në zonë dhe i asiston me autorizime dhe licencime. Ligjet dhe rregullimet ligjore të zonës lejojnë që të ardhurat dhe fitimet të transferohen lirshëm.
- *Menaxhim inteligjent i incentivave.* Zona është pa detyrime doganore deri në 2009-ën, kur Turqia hyn në Bashkimin Evropian, ose më përpara, në varësi të anëtarësimit. Zona e Lirë e Egjeut me pak fjalë ofron incentiva tërheqëse duke ruajtur në të njëjtën kohë fushën e veprimt dhe periudhën e aplikimit të tyre.

konkurrueshmëria e përgjithshme e zonës, dhe veçanërisht nga vendndodhja e saj. Nëse nuk ka akses në transport apo fuqi punëtorë, atëherë zona nuk do të jetë e suksesshme. Zona e tregtisë së lirë Arad-Curtici në Rumani, ka rezultuar e suksesshme duke u ngritur përgjatë kufirit me Hungarinë. Kjo u mundëson kompanive “të kërcejnë” nga ana tjetër e kufirit të BE-së për të përfituar nga kostot më të ulëta në Rumani. Për shkak të aderimit të prishëm, Rumania është detyruar të modifikojë ligjet e zonës së lirë. Megjithatë, për shkak të vendndodhjes së mirë dhe infrastrukturës, Zona Arad-Curtici mbetet një destinacion i suksesshëm investimi. Praktikën më të mirë për operimin e një zone të lirë, mund të nxirren nga shembulli i Zonës së Lirë të Egjeut (Kutia 6.4)

Parqet industriale

Parku industrial mund të përkufizohet si një copë toke posaçërisht për përdorim dhe zhvillim industrial. Parqet/zonat industriale kanë tre modele kryesore pronësie:

- Park industrial i autoritetit shtetëror;
- I sektorit privat; ose
- Partneritet publik-privat apo ndërmarrje me kapital të përbashkët ndërmjet Shtetit dhe sektorit privat.

Parqet industriale zakonisht ngrihen në zona me komunikacion dhe infrastrukturë transporti shumë të mirë, akses në energji dhe me fuqi punëtorë. Edhe pse parqet industriale mund të kenë shumë emra – zona industriale, zona eksport-prodhuese, parqe biznesi, parqe të teknologjisë së lartë, zona të zhvillimit industrial, apo parqe eko-industrialë – ato kanë dy karakteristika të përbashkëta. Së pari, ato mirëpresin një numër firmash brenda një parcele toke e veçuar për këtë qëllim, të cilat përdorin së bashku infrastrukturën, shërbimet bazë të ujit, kanalizimeve, zjarrfikësve dhe të sigurisë, si dhe zonat e përbashkëta. Parqet industriale gjithashtu kanë një strukturë të përbashkët menaxhimi që mbikëqyr aktivitetet në park.

Parqet industriale të standardit ndërkombëtar, zakonisht u ofrojnë bizneseve gjërat e mëposhtme:

- Çmime tregu për tokat industriale, si për qiradhënie, ashtu edhe për shitje;
- Akses në fuqi punëtorë nga qytezat-qytetet fqinje;
- Transport me zona të rëndësishme si zonat urbane, aeroportet, терминаlet e trenave, portet detare dhe терминаlet e kontenerëve;
- Rrjet efikas telekomunikacioni që ofron telefon, Internet dhe shërbime të tjera të përparuara.
- Parcela toke të planifikuara mirë nga profesionistë, të cilat janë të pajisura plotësisht me rrugë, kanale kulluese, kanalizime ujërash, elektricitet dhe ujë;

KUTIA 6.5

Përfshirja e grupit të investitorëve në qytetin e Nju Jorkut, si një rast i praktikave më të mira

Në përpjekje për të mbrojtur dhe zgjeruar bazën industriale, qyteti i Nju Jorkut ka një program që cilëson zonat specifike si “zona industriale biznesi”. Zona që i përket qytetit të Nju Jorkut, përfshi tokat e lira dhe tokat e konfiskuara për mospagim të taksave, mbahen për zhvillim industrial, përfshi këtu parqet industriale.

Për zbatimin e këtij programi, qyteti i Nju Jorkut ngriti Zyrën e Bizneseve Industriale dhe Përpunuese, e cila është përgjegjëse për mbikëqyrjen dhe bashkërendimin e zbatimit të politikave, si dhe për shpërndarjen e shërbimeve të bizneset industriale dhe përpunuese. Këshilli i Bizneseve Industriale dhe Përpunuese u ngrit për të monitoruar dhe menaxhuar aktivitetet e Zyrës. Këshilli është një partneritet privat-publik i emëruar nga kryetari i bashkisë për të këshilluar Qytetin mbi politikën industriale dhe për të injektuar mendime strategjike në nevojat e sektorit industrial në qytet. Këshilli ka deri në 15 anëtarë që përfaqësojnë interesat e të gjithë spektrit industrial. Anëtarët janë përfaqësues të korporatave industriale në zonë, udhëheqës biznesi, studiues dhe akademikë, si dhe mbrojtës të industrisë së pasurive të paluajtshme. Këshilli gjeneron mendim krijues se si të hartohet më mirë një politikë industriale (përfshi nxitjen e parqeve industriale), nxit dialogun e qëndrueshëm midis të gjithë grupeve të interesit dhe mban një nivel të lartë vëmendjeje.

Burimi: USAID Ukrainë, Projekti për Nxitjen e Aderimit në OBT dhe Investimet

- Rrugë që shkojnë e vijnë në parqet industriale për të mundësuar shpërndarjen e mallrave dhe shërbimeve;
- Komoditete si zyrë parku industrial apo qendër, lidhje transporti publik si stacione autobusi apo vendparkime, dhe një mjedis të kënaqshëm ku përfshihen peizazhet.
- Përpunim i përshtatshëm i hyrjes në park dhe filimit të operacioneve; dhe
- Trajtim i barabartë i bizneseve pa diskriminim ndërmjet investuesve vendës dhe të huaj.

Avantazhi i parqeve industriale është se përshpejtojnë zhvillimin e një projekti investimi, ose fillimin e operacioneve fitimprurëse për një NVM. Bizneset e vendosura jashtë parkut industrial mund të kenë nevojë që:

- Të aplikojnë dhe të paguajnë për marrjen e tokës;
- Të përgatitin, të mbushin dhe të sheshojnë tokën;
- Të paguajnë tarifa shtesë për të fituar akses në shërbime;
- Të ndërtojnë vetë sistemet e trajnimit të mbetjeve;
- Të sigurojnë akses të përshtatshëm në zonën e tyre.

KUTIA 6.6

Parqet industriale në Republikën Çeke dhe në Hungari

Dy vende që e kanë rritur ndjeshëm zhvillimin industrial nëpërmjet ngritjet së parqeve industriale, janë Republika Çeke dhe Hungaria. Në Republikën Çeke parqet industriale janë një përzjerje e sponsorizimit shtetëror me privat. Ministria e Tregtisë dhe agjencia Czech Invest raportojnë se ekzistojnë mbi 84 zona industriale dhe se në vitin 2004, investuesit kishin “zënë” 70% të tokës së përcaktuar dhe të zhvilluar për përdorim industrial. Në Republikën Çeke, vlerësohet se për çdo koronë të investuar për zhvillimin dhe ndërtimin e parqeve industriale me pronar shtetin, kompanitë private do të investojnë mesatarisht 36 korona në mjediset prodhuese brenda parkut. Hungaria ofron një larmi parqesh industriale: investuesit mund të zgjedhin ndërmjet 160 parqesh industriale funksionuese sipas tipit të biznesit që kryejnë. Aktiviteti industrial në parqet e Hungarisë përbën 40% të eksporteve industriale dhe 25% të outputit industrial. Prodhueshmëria në parqet industriale është 70% më e lartë sesa mesatarja industriale dhe vetëm 15% më e ulët sesa mesatarja e BE-së.

- Të ndihmojnë ofruesit e shërbimeve me burokracitë që shoqërojnë marrjen e autorizimeve nga autoritetet vendore; dhe
- Të mos u ofrohen burimet e përbashkëta të pranishme në park.

Meqë shërbimet zakonisht përdoren bashkërisht, kostoja totale e operacioneve është më e ulët në parqet industriale dhe NVM-të përfitojnë nga grumbullimi i bizneseve. Parqet industriale të organizuara mirë mund të ndihmojnë biznesin të përballojë çështjet e lejeve dhe licencimit, rregullimet ligjore dhe aksesin në shërbime bazë. Për më tepër, suksesi i tyre mund të rrisë konkurrueshmërinë ekonomike duke tërhequr kompani shumëkombëshe dhe duke inkurajuar zhvillimin e NVM-ve; këto të fundit mund të ndihmojnë në mjedisin e biznesit. Duhet të theksohet se parqet industriale nuk mund të jenë recetë zëvendësuese për mjedisin e favorshëm të biznesit. Megjithatë, thithja e kompanive të mëdha shpesh “e shtyn” më lart cilësinë e klimës së biznesit, siç ka ndodhur në vende si Sllovakia, Rumania dhe Bullgaria; dhe vendet ndihmëse e kanë kuptuar vlerën e mjedisit më të mirë për biznesin.

Ka shumë shembuj praktikash të mira në parqet industriale, si private ashtu edhe shtetërore. Tre çelësat e suksesit, pavarësisht nëse janë me sponsorizim privat apo publik, janë:

- *Vendndodhja.* Rregulla e artë për zhvillimin e pronës zë vend edhe për zhvillimin e parqeve industriale: “vendndodhja, vendndodhja, vendndodhja”. Vetëm nëse vendndodhja e parkut industrial është ideale, atëherë do të tërheqë shumë forma prodhuese. Ndër kriteret relevante janë:
  - Afërsia me qendrat hekurudhore, aeroportin, portin detar apo lumor, dhe rrjetin e rrugëve kombëtare. Transportimi për në qendrën urbane më të afërt, duhet të jetë i shpejtë, i lirë dhe i besueshëm.
  - Disponibiliteti i fuqisë punëtore të kualifikuar dhe me kosto të arsyeshme.
- *Shërbimet e infrastrukturës.* Firmat prodhuese kërkojnë inpute të ndryshme si energji elektrike, linjë telefoni, Internet, trajtim të ujërave të zeza dhe transportim. Oferta stabël me cilësi të lartë dhe konsistente, si dhe kostot e ulëta të shërbimeve bazë, janë thelbësore.

KUTIA 6.7

Parqet industriale në Rumani dhe në Serbi

Parku industrial Ploiesti është një kombinim i zonës braunfilld (një zonë industriale e braktisur ose e përdorur pak, zakonisht me ndotje të lartë mjedisore) dhe grinfilld në qytetin e Ploiestit, 56 kilometra në veri të Bukureshtit. Aeroporti ndërkombëtar është midis Ploiestit dhe Bukureshtit. Kështu, parku siguron afërsinë me aeroportin dhe kapitalin me çmime më të ulëta sesa në Bukuresht. Parku industrial më parë ka qenë një impiant ushtarak dhe qeveria e kaloi tokën në pronësi të bashkisë dhe komunës. Zhvilluesit e parkut përfshinë edhe disa parcela të pazhvilluara që ishin ngjitur me impiantin ushtarak, duke u mundësuar menaxherëve të parkut që të ofrojnë godina ekzistuese dhe tokë për zhvillimin grinfilld. Qeveria e Rumanisë ofron incentiva si zbritje të tatimit mbi fitimin deri në 20% të investimit total në infrastrukturë, shtyu pagimin e TVSH-së, si dhe incentiva të tjera të negociuara me autoritetet vendore në bazë rast pas rasti. Kompanitë si Yazaki dhe Johnson Controls janë vendosur në këtë park.

Parku i Biznesit Beocin është një projekt me përgjegjësi

sociale i filluar nga Lafarge Serbia & Montenegro. Parku i Biznesit është një projekt jofitimprurës dhe të gjitha avantazhet si toka më e lirë dhe shërbimet e përbashkëta me Lafarge, i shkojnë drejtpërdrejt investuesit. Ky projekt ka mbështetjen e fuqishme të qeverisë. Ministria e Marrëdhënieve Ekonomike Ndërkombëtare mbështet drejtpërdrejt investuesit për të nxjerrë lejet e nevojshme. E gjendur në zonën më të zhvilluar të biznesit në Serbi, në rajonin e Vojvodinës (20 km larg Novi Sadit, 100 km larg Beogradit, 30 km larg kufirit kroat, 120 km larg kufirit hungarez, 100 km larg kufirit rumun), Parku i Biznesit ofron akses të drejtpërdrejtë në fuqinë punëtorë me kualifikim të lartë dhe kosto të ulët. Nuk ka incentiva të tjera përveç atyre që u ofrohen të gjithë investuesve. Ish-Unioni Serbi-Mal i Zi ka vendosur nivelin më të ulët tatimor në Evropën Lindore (vetëm 10%). Epërsitë që tërheqin investuesit në park është toka për përdorim industrial, koha e shkurtër për nisjen e operacioneve, cilësia e infrastrukturës dhe shërbimeve, si dhe vendndodhja. Tre investues ndërkombëtare, Lafarge, Asamer dhe Vietersdorf, kanë vendosur bizneset e tyre në Parkun e Biznesit Beocin.

- *Menaxhimi.* Menaxhimi duhet të jetë profesional dhe me përvojë në operacionet e parqeve industriale. Ai duhet të jetë i ndjeshëm dhe t'i kushtojë rëndësi parësore nevojave të bizneseve.

Dy shembuj interesantë që mund t'u ofrojnë praktika novatore qeverive, janë Parku Industrial Ploiesti në Rumani dhe Parku i Biznesit Beocin në Serbi.

Parqet industriale mund të tërheqin IHD-në dhe të sigurojnë një vend për NVM-të, por ato duhet të lindin si nevojë e tregut dhe të jenë pjesë e një baze të shëndoshë industriale. Parqet industriale nuk mund të shërbejnë si zëvendësues për strategjitë e shëndosha të klimës së biznesit apo zhvillimit të ndërmarrjeve. Veç kësaj, parqet industriale ndihmojnë vetëm ato biznese që janë të afta të shfrytëzojnë avantazhet e zonave. Një pjesë e konsiderueshme e bizneseve nuk asistohen nga zhvillimi i parqeve industriale. E thënë shkurt, parqet industriale janë ndërmarrje dhe jo politika apo programe. Edhe pse kanë vlerë domethënëse për komu-

nitetet dhe ndihmojnë në stimulimin e zhvillimit ekonomik, parqet industriale nuk mund të ngarkohen me përgjegjësinë e arritjes së objektivave të zhvillimit ekonomik të një vendi.

Garancitë për investimet dhe sigurimi i riskut politik

Në situata të caktuara, kompanitë analizojnë premisat e një investimi dhe zbulojnë që fitimet janë të përshatshme dhe se janë në gjendje të financojnë investimet. Megjithatë, mund të shqetësohen se klima e investimeve në vend dhe mjedisi politik do të krijojnë risk tepër të lartë për të vazhduar me investimin. Me qëllim që të promovohen investimet në këto rrethana, vendet ofrojnë atë që njihet si "garancia sovrane". Me një garanci sovrane, qeveria i siguron garanci financiare, domethënë kompenson humbjet apo mospagimet që vijnë si rezultat i situatave politike dhe ligjore

të vendit, ose në disa raste nga situata ekonomike e tij. Krizat sociale, kolapsi ekonomik, dorëzimet e pushetit me konflikt, shpronësimet nga shteti të asetëve dhe shkelja e kontratave, janë ngjarje që pengojnë përfundimin e investimit dhe që mund të kërkojnë një garanci sovranë. Garancitë japin jo për të mbrojtur bizneset nga taktikat e dobëta të biznesit, por për t'i ndihmuar që të realizojnë taktika të zgjuara biznesi në një mjedis të paparashikueshëm.

Shumë investues ngurrojnë të pranojnë një garanci sovranë nga qeveritë me klimë të pafavorshme biznesi dhe investimesh. Në këtë rast, investuesi kërkon garanci të një palë e tretë ose blen sigurim për riskun politik. Nën këto rrethana, pala e tretë garantuese që zakonisht është një bankë zhvillimi, do të ofrojë një garanci pavarësisht garancisë sovranë, ose ofron një "garanci mbëshetëse" mbi garancinë sovranë të ofruar nga shteti.

BERZH dhe Banka Botërore u ofrojnë garanci investuesve për projektet në ekonomitë e OSBE-së në zhvillim dhe në tranzicion. Për momentin, programi i garancisë i Bankës Botërore nuk po përdoret sa duhet dhe po kërkon pjesëmarrës shtesë. Fokusi i shumë programeve të garancisë është infrastruktura dhe projektet industriale, por ekzistojnë mundësi edhe në fusha të tjera. Në vitin 2003 për shembull, një bankë vendëse

në Uzbekistan i dha hua firmës zvicerane Nestlé dy milion e gjysmë euro për zgjerimin e biznesit. BERZH i ofroi një garanci bankës vendëse për ta mbrojtur bankën nga ndonjë dështim i transaksionit. Ama, garancitë kanë kosto. Një përqindje e shumës së garancisë, i ngarkohet investuesit. Ky interes është zakonisht i arsyeshëm, me shifra të vogla teke. Megjithatë, përdorimi i garancive rrit kostot e investimit: një tjetër konfirmim i parimit që klima e favorshme e biznesit ul kostot e hyrjes në treg.

Sigurimi i riskut politik është produkt që investuesit e blejnë për të siguruar projektet e tyre kundër humbjeve që lidhen me:

- Kufizimet në transferimin e valutës;
- Shpronësimin;
- Luftërat apo trazirat civile; dhe
- Shkeljen e kontratës.

Ndërkohë që sigurimi i riskut politik shton kostot e një projekti, nëse një investues kërkon financime, sigurimi i riskut politik favorizon investuesin sepse ai mund të marrë financim me kushte më të favorshme pasi risku i projektit është i zvogëluar. Agjencia e Garantimit të Investimeve Shumëpalëshe (MIGA) dhe Kompania e Investimeve Private (OPIC), janë dy nga ofruesit më të mëdhenj të sigurimeve të riskut politik (Kutia 6.8).

KUTIA 6.8

MIGA në Moskë

MIGA siguroi 56.4 milion USD për të parin impiant privat të trajtimit të ujit në Rusi, në periferi të Moskës. Projekti që synon të plotësojë kërkesën në rritje të qytetit për ujë, parashikon ngritjen e një impianti grinfilld për trajtimin e ujit që do të rrisë me 4% furnizimin e Moskës me ujë të pijshëm. Ndërtimi filloi në shtator 2003, në formën e skemës së koncesionit për 13.5 vjet të një ndërmarrje private e cila do ta ndërtonte, zotëronte, operonte dhe pastaj do ta transferonte pronësisë. Uji do

të kanalizohet nga lumi Moska të një impiant përpunues, ku do të infiltrohet me teknologji të fjalës së fundit. Agjencitë e nxitjes së investimeve këshillohen që të njohin mirë burimet financiare që janë disponibël për ta nga Banka Evropiane e Investimeve, BERZH, Korporata Financiare Ndërkombëtare (IFC), MIGA, Banka Botërore, Agjencia e Shteteve të Bashkuara për Tregtinë dhe Zhvillimin (USTDA) dhe organizata të tjera.

Përfundime dhe Rekomandime

Vendet që kërkojnë më shumë IHD, duhet të angazhohen në nxitjen e investimeve. Nxitja e investimeve kombinon mbrojtjen dhe argumentimin e politikave, nxitjen e imazhit, gjenerimin e investimeve dhe shërbimet për investuesit. Shtetet pjesëmarrëse të OSBE-së si Republika Çeke, Irlanda dhe Shtetet Baltike, kanë pasur sukses “për të rënë në sy” të investuesve.

Përfundimisht, klima e përmirësuar e investimeve bën që vendi të bëjë një ofertë biznesi më të mirë për investuesit. Incentivat e investimeve nuk mund të bëjnë punën apo të zëvendësojnë klimën e favorshme të biznesit dhe duhet të përdoren si komplementare ndaj një klime biznesi superiore. Qeveritë duhet të kenë kujdes që të mos bëjnë “pirg” incentivash dhe duhet të kenë kujdes që të vlerësojnë dhe të kuptojnë plotësisht implikimet fiskale. Përndryshe, rritet rreziku për korrupsion dhe performancë financiare të dobët. Incentivat duhet të aplikohen në mënyrë jodiskriminuese dhe duhet të jenë disponibël njësoj si për firmat e huaja, ashtu edhe ato vendëse.

Praktikat më të mira të rekomandueshme janë:

Nxitja e investimeve

- Përmirësimi i performancës së agjencisë së nxitjes së investimeve: praktikatat më të mira strategjike dhe operative mund të mësohen nga aktivitetet e IPA-ve udhëheqëse si IDA Irland dhe CzechInvest. IPA-t janë të këshilluara të vendosin lidhje me organizata si MIGA dhe Shoqata Botërore e Agjencive të Nxitjes së Investimeve (WAIPA).
- Organizimi i fushatave për nxitjen e investimeve: vendet duhet t'i bëjnë marketing aspektet më konkurruese të ekonomive të tyre – sektorëve më dinamikë, rajoneve në rritje – te investuesit më të mundshëm.

Incentivat e investimeve

- Niveli i ulët i taksave dhe sistemi tatimor i thjeshtë janë më mirë sesa një seri incentivash tatimore të ndërlikuara bazuar në vendin e origjinës së investuesit apo industria.
- Incentivat fiskale duhet të aplikohen jo më gjatë se 5 vite.
- Zonat ekonomike speciale si për shembull zonat e lira apo zonat e eksportit, duhet të vendosen në zona që janë të dëshirueshme për investuesit dhe jo në braunfilde jotërheqëse që ulin konkurrueshmërinë e investimit.

Parqet industriale

- Parqet industriale nuk janë instrument për zhvillim ekonomik, por përgjigje ndaj nevojës së tregut. Megjithatë, parqet industriale janë të pranishëm thuajse në të gjitha tregjet në lulëzim. Shteti duhet t'ua ofrojë tokën me çmim të arsyeshëm zhvilluesve të parqeve private, dhe duhet të zhvillojë parqe të sponsorizuara nga shteti që përmbushin kërkesën e investuesit dhe nuk kufizojnë sektorin privat që të zhvillojë parqet e veta industriale.

BURIME

MIGA: <www.miga.org>

Qendra e Nxitjes së IHD: <www.fdipromotion.com>

Shoqata Botërore e Agjencive të Nxitjes së Investimeve: <www.waipa.org>

OECD Kompakti i Investimeve, OECD: <www.investmentcompact.org>

OECD Divizioni i Investimeve: <www.oecd.org/topic/0,2686,en_2649_34529562_1_1_1_1_34529562,00.html>

UNIDO Nxitja e Investimeve dhe Teknologjisë: <www.unido.org/doc/18264>

UNCTAD Investimet e Huaja të Drejtpërdrejta: <www.unctad.org/Templates/StartPage.asp?intItemID=2527&lang=1>

Konventa Botërore e Zonës së Lirë: <www.freezones.org>

SHËNIME

---

1 “Benefitet e Zonave Ekonomike Speciale, a Eklipsojnë Kosot?”, diskutim on-line
<<http://rru.worldbank.org/Discussions/Topics/Topic40.aspx>>

Kapitulli 7

Ndërmarrjet e vogla dhe të mesme: Zhvillimi dhe nxitja e tyre

OSCE | Helen Santiago Fink

Rritja e ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme (NVM) është komponent thelbësor i zhvillimit ekonomik. NVM-të zakonisht janë burim i konsiderueshëm punësimi dhe ndihmojnë në stimulimin e novacionit, dinamizmit ekonomik dhe konkurrencës. Ky kapitull i kushton vëmendje të veçantë impaktit të NVM-ve në zhvillimin ekonomik dhe social të shteteve pjesëmarrëse të OSBE-së dhe rëndësisë së klimës së favorshme të biznesit dhe investimeve për zhvillimin e suksesshëm të këtij sektori. Gjithashtu, ky kapitull tregon se si disa veprime specifike për NVM-të nga ana e qeverisë në fushat e financës, arsimit dhe mbështetjes për ndërmarrjet, mund të zhvillojnë sektorin e NVM-ve, pa shkaktuar shtrembërime të tregut.

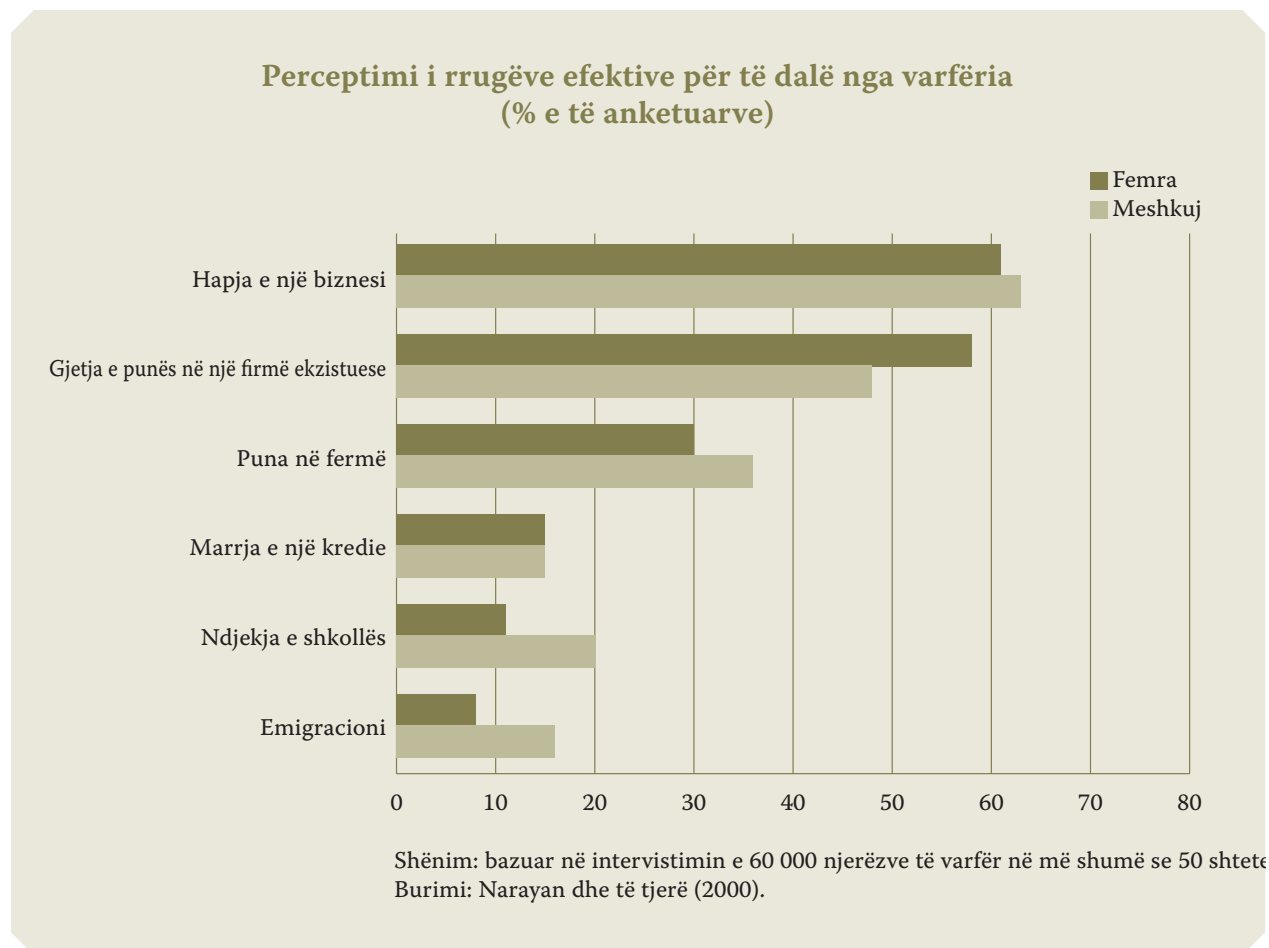
Rëndësia e zhvillimit të NVM-ve

Rritja e NVM-ve është një komponent thelbësor i zhvillimit ekonomik. Mbi 90% e bizneseve janë NVM, dhe përgjithësisht shërbejnë si motori më i madh i hapjes së vendeve të punës në ekonomitë në zhvillim dhe në tranzicion, shpesh duke përfaqësuar mbi 60% të vendeve të punës. Shumica e kompanive kanë personel më pak se 100 vetë. Një studim për 60 000 persona me të ardhura të pakta në më tepër se 50 shtete,

tregoi se hapja e një biznesi të ri konsiderohej si metoda më efiçente për t'i shpëtuar varfërisë (Figura 7.1).

Zhvillimi i ndërmarrjeve të reja sjell njerëz të rinj në fuqinë punëtore, shton tatimpagues të rinj, produkte dhe shërbime në tregjet vendëse, rajonale dhe globale. “NVM-të janë burim punësimi, konkurrence, dinamizmi ekonomik dhe novacioni; ato stimulojnë shpirtin sipërmarrës dhe përhapjen e aftësive. Për shkak se gëzojnë prani gjeografike më të gjerë sesa kompanitë e mëdha, NVM-të kontribuojnë edhe në shpërndarjen më të mirë të të ardhurave¹”.

FIGURA 7.1

Ndikimi ekonomik i NVM-ve

Tabela 7.1 tregon rolin jetik që luan sektori i NVM-ve në ekonomitë në zhvillim. NVM-të japin kontributin më të lartë në PBB dhe punësim në shumicën e

vendeve të zhvilluara të botës si SHBA, Japonia, Gjermania, Franca, Italia dhe Britania e Madhe.

TABELA 7.1

Treguesit kryesorë të zhvillimit dhe nxitjes së NVM-ve në vendet e zhvilluara

Treguesit	SHBA	Kanada	Japoni	Gjermani	Francë	Itali	Britania e Madhe
Kontributi i NVM-ve në PBB	52%	43%	52%	57%	50%	55%	52%
Kontributi i NVM-ve në Punësim	50%	47%	70%	70%	57%	71%	56%
NVM-të si % e të gjitha kompanive	98%	99.8%	99%	99%	98%	99%	99%

Burimi: Konferenca Ruse për Biznesin e Vogël, mars 2004.

Në ekonomitë në tranzicion, ndikimi i NVM-ve është më pak dinamik dhe luajnë një rol më pak të rëndësishëm në PBB dhe punësim. Vendet që gjykohen se po bëjnë progres të ngadaltë në tranzicionin ekonomik, kanë përqindjen më të ulët të NVM-ve si përqindje e PBB-së për frymë (28%) dhe në punësim total (29%) (Tabela 7.2). Sipas ekspertëve në mënyrë që sektori i NVM-ve të japë kontribut të ndjeshëm në ekonomi, vende pune dhe siguri, “duhet të kalohet pragu rreth

40% i aksioneve të ndërmarrjeve të vogla në punësim dhe vlerë të shtuar, në mënyrë që ndërmarrjet e reja të përthithin burimet e çliruara nga sektori i vjetër dhe të kontribuojnë në rritjen e qëndrueshme. Vetëm numri i lartë i ndërmarrjeve të vogla produktive, nuk mjafton. Me përjashtim të rasteve kur kombinohet me rritjen e shpejtë në përqindjen e punësimit, sektori i bizneseve të vogla nuk do të zhvillojë atë masë vendimtare për të çuar në rritje ekonomike agregate²⁷”.

TABELA 7.2

Indeksi mesatar i zhvillimit të NVM-ve në vendet në tranzicion

Përshkrim	Ekonomi tregu që po përparojnë	Vendet që po bëjnë progres të shpejtë	Vendet në ietapë të ndërmjetme të tranzicionit	Vendet që po bëjnë perparim të pakët
Përqindja e sektorit privat në totalin e ekonomisë (%)	65.9	67.5	64.0	46.9
Përqindja e sektorit NVM në PBB (%)	51.9	46.5	40.0	27.9
Përqindja e punëtorëve të NVM-ve në punësimin total (%)	63.1	41.8	35.9	29.2
PBB për frymë, USD	5,758	2,882	1,368	877
Përqindja e NVM-ve në PBB, USD për frymë	1,354	436	158	33
Indeksi i zhvillimit të NVM-ve	0.22	0.13	0.10	0.038

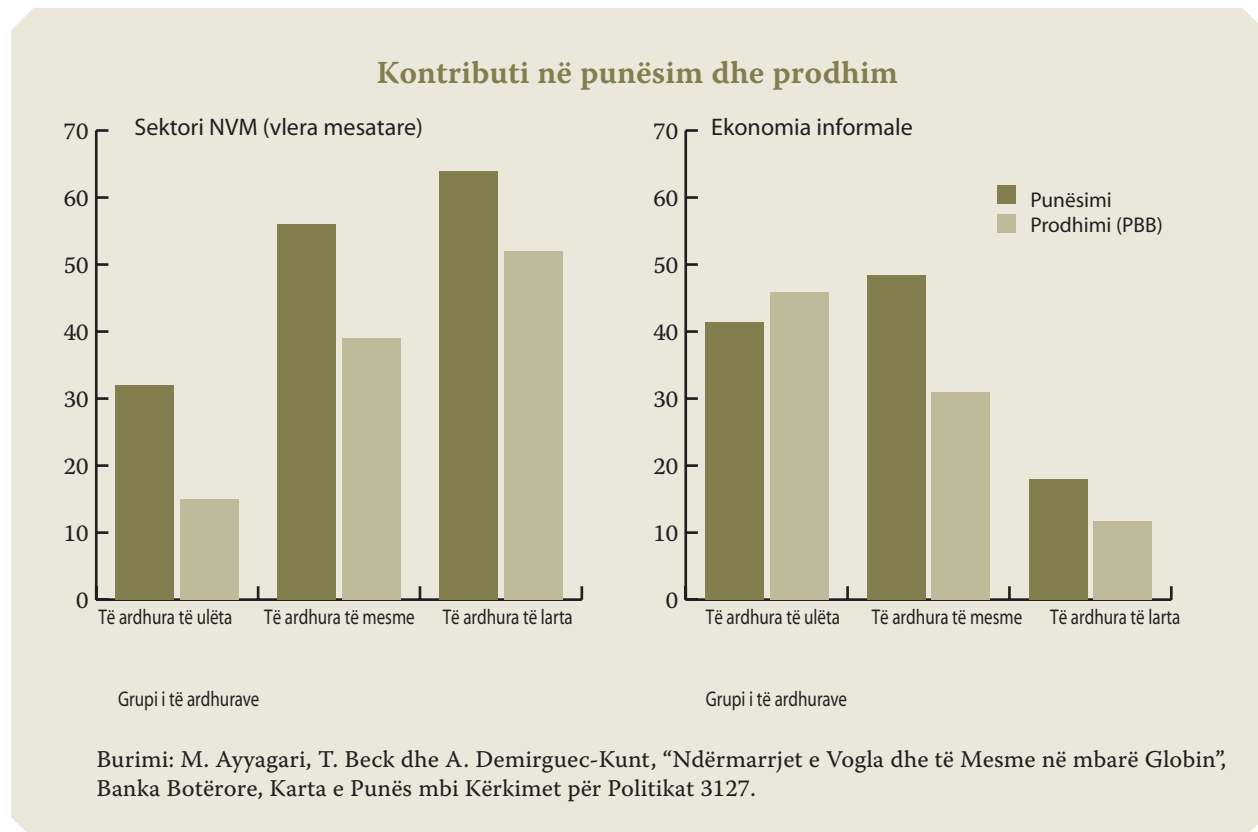
Burimi: UNICEF, Baza e të dhënave e Njesisë Koordinuese për Aktivitetet Operuese (Gjenevë, 2004);

Raportet e tranzicionit; pikat kombëtare të kontaktit me NVM-të

Zvogëlimi i efektit të NVM-ve si rezultat i ekonomisë informale

Përmasat dhe tërheqja e “ekonomisë informale” krahasuar me “ekonominë formale” zvogëlon impaktin ekonomik të NVM-ve. Figura 7.2 përshkruan situatën në vendet me të ardhura të ulëta në të cilat punësimi dhe prodhimi nga sektori informal, është më i madh sesa në sektorin NVM. Zhvendosja e aktivitetit ekonomik nga ekonomia informale në biznese të ligjshme, është përcaktuese për zhvillimin ekonomik.

FIGURA 7.2

Punësimi në ndërmarrje të ligjshme garanton që një përqindje më e madhe e fuqisë punëtore të mbulohet me pensione, standarde sigurie dhe kontribute shëndetësore; kjo vlen veçanërisht për femrat dhe të rinjtë, të cilët përbëjnë 75% të punëtorëve në sektorin informal. OSBE është aktive sidomos në mbështetjen e bizneseve të sapohapura në Evropën Juglindore dhe në

shtetet e ish-Bashkimit Sovjetik, nëpërmjet Programit të Sipërmarrjes Rinore (YES). Këto përpjekje ndihmojnë në rritjen e njohurive rreth parimeve të tregut dhe promovojnë rritjen e aktivitetit të sektorit privat. Përfundimisht, punësimi i ligjshëm rrit përfitimin financiar nga kontributet shoqërore nëpërmjet rritjes së mbledhjes së taksave.

Rritja e potencialit të NVM-ve nëpërmjet përmirësimit të klimës së biznesit

Sektori i NVM-ve ka një potencial të pallogaritshëm për të kontribuar në rritjen ekonomike, hapjen e vendeve të punës dhe zbutjen e varfërisë. Qofshin biznese të reja në Silikon Valley në SHBA apo biznese të vogla tekstile në Bangladesh apo Afrikë, ndërmarrjet e reja kanë aftësi transformuese. Sidoqoftë, që NVM-të të japin efektet e dëshiruara, sipërmarrësit duhet të jenë të motivuar që të ngrenë ndërmarrje të ligjshme dhe që sipërmarrjet e tyre të mund të mbijetojnë. Faktori më i rëndësishëm për të bindur sipërmarrësit që të punojnë në mënyrë të ligjshme dhe për t'i ndihmuar që të mbijetojnë, është klima e biznesit. Nëse barra tejkalon fitimet potenciale, bizneset e ndiejnë shumë pak stimulim për t'u larguar nga ekonomia informale. Madje edhe në mjediset më të mira të biznesit, shumica e bizneseve të reja dështojnë. Mjedisi i pafavorshëm me taksa të larta, korrupsion dhe burokraci shtypëse, kompromenton më tej premisat për sukses.

Sipas pyetësorit të Udhëzuesit, pyetjes se cilat ishin kufizimet më të mëdha që i bëhen zhvillimit të NVM-ve, faktorët më të përmendur ishin:

- Ligji i tepruar dhe kontradiktor i biznesit;
- Administrata e ngjeshur (regjistrim, licencim, tak-

sa dhe të tjera si këto);

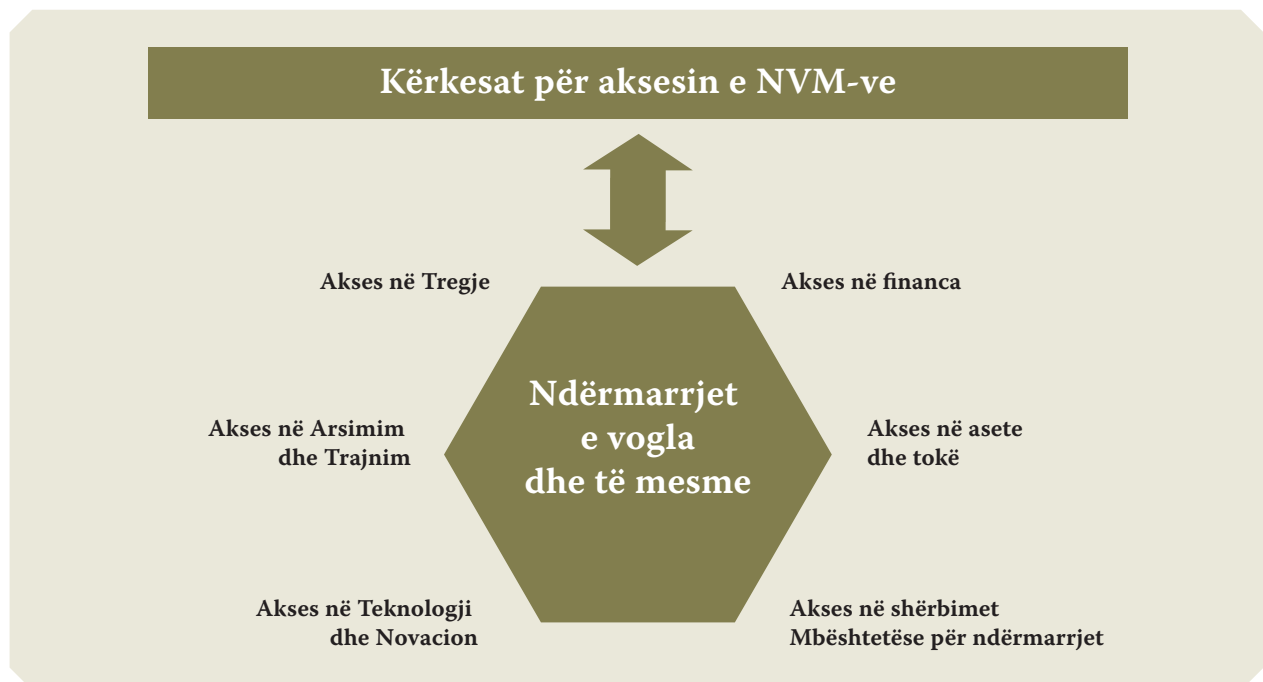
- Korrupsioni; dhe
- Vështirësitë në zbatimin e kontratave dhe zgjidhjen e mosmarrëveshjeve.

Këto barrierat ndaj sipërmarrjes janë të ngjashme me ato të raportuara në pyetësor si barrierat për IHD-në. Barrierat që kanë lidhje me SME-të të përmendura në pyetësor, ishin:

- Mungesa e kapitalit për hapje biznesi të ri dhe rritje të tij;
- Tatimi i lartë;
- Akses i kufizuar në asete; dhe
- Mungesa e aftësive drejtuese

Rezultatet e pyetësorit të Udhëzuesit përputhen me konstatimet e anketimeve që kryhen rregullisht për NVM-të në 27 vende në tranzicion, nga agjencitë e zhvillimit ndërkombëtar (FIAS, IFC, BERZH) dhe nga institucione kombëtare të kërkimeve. Figura 7.3 tregon gjashtë komponentët e detyrueshëm ku NVM-të duhet të kenë akses në mënyrë që të kenë më shumë shance mbijetese. Nga qeveritë nuk pretendohet mbështetje e drejtpërdrejtë për ndërmarrjet private, por janë përgjegjëse për ngritjen e një kuadri funksional për ndërmarrjet e sapolindura. Lehtësimi i aksesit në treg, financa, arsimi, toka, teknologjia dhe shërbimet mbështetëse, u lejojnë ndërmarrjeve konkurruese të mbijetojnë dhe të rriten në tregjet e lira.

FIGURA 7.3

Krijimi i kuadrit mbështetës të politikave për NVM-të

Në vitin 2003, shtetet pjesëmarrëse të OSBE-së miratuan Strategjinë për Dimensionin Ekonomik dhe Mjedisor, duke u përkushtuar që të zhvillojnë, midis të tjerave, mjedis miqësor për biznesin dhe të nxitin NVM-të: “Qeverisja e mirë nënkupton krijimin e një kuadri me politika ekonomike, institucione dhe ligje, në të cilat bizneset mund të lulëzojnë dhe besimi i investuesve të rritet. Kjo kërkon miratimin dhe zbatimin e legjislacionit miqësor për biznesin, i cili nxit dhe mbron pronën private, përcakton rregulla të qarta dhe rregullime për aktivitetet ekonomike dhe që bashkërendon procedurat dhe formalitetet. Ne jemi të vendosur që të krijojmë kuadër të qartë ligjor dhe institucional që të stimulojë zhvillimin e biznesit, përfshi NVM-të, dhe nxitjen e investimeve³”.

Në qershor 2000, krerët e shteteve dhe krerët e qeverive të vendeve të Komisionit Evropian, hartuan Statutin Evropian të Ndërmarrjeve të Vogla⁴ në mënyrë që të stimulohet sipërmarrja dhe të përmirësohet mjedisi i biznesit për ndërmarrjet e vogla. Në këtë mënyrë, ata u angazhuan që të punojnë në dhjetë fusha të gjera:

- Arsimit dhe trajnim për sipërmarrësit;
- Hapja e bizneseve të reja më shpejt dhe më lirë;
- Përmirësim i legjislacionit dhe rregullimeve;
- Disponibiliteti i aftësive;
- Përmirësimi i aksesit online;
- Rritja e përfitimeve nga tregu i përbashkët;
- Çështjet tatimore dhe financiare;
- Forcimi i kapaciteteve teknologjike të ndërmarrjeve të vogla;
- Modele të suksesshme të biznesit elektronik dhe mbështetje për bizneset e komplekseve të mëdha tregtare; dhe
- Përfaqësim më i fuqishëm dhe më efikas i intereseve të NVM-ve në nivel kombëtar dhe në BE.

Përfitimet e statuteve për SME-të nuk kufizohen vetëm për vendet e BE-së. Në vitin 2003, Statuti Evropian i Ndërmarrjeve të Vogla u miratua edhe nga vendet e Ballkanit Perëndimor si Moldavia. Përkushtimi në procesin e BE-së për NVM-të i ka ndihmuar këto vende që të përshtatin politikat dhe planet e veprimit kombëtarë të zhvillimit të NVM-ve dhe të matin progresin vjetor duke përdorur tregues të qartë. Dhoma e Tregtisë e ish-republikave sovjetike ka bërë përpjekje për të vlerësuar përvojën e këtyre vendeve në zhvillimin e NVM-ve dhe për të standardizuar përkufizimet dhe praktikat mbështetëse të NVM-ve.

KUTIA 7.1

Politika e NVM-ve në Kazakistan

Në një fjalim për kombin të titulluar “Kazakistani në rrugën e modernizimit të përsheptuar ekonomik, social dhe politik” i dhënë më 18 shkurt 2005, Presidenti i Kazakistanit e karakterizoi filozofinë e tij për zhvillimin e NVM-ve si më poshtë:

Është parashikuar një ideologji tërësisht e re për zhvillimin e ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme, ndërsa jemi të përkushtuar për të krijuar një mjedis të favorshëm për shprehjen e shpirtit të lirë të sipërmarrjes. Për t’u dhënë një shtytje të re ndërmarrjeve private, funksionet dytësore do t’u transferohen ndërmarrjeve të vogla dhe të mesme.

Për t’u veçuar ishte thirrja e Presidentit për zhvillimin e një partneriteti ndërmjet qeverisë dhe sektorit privat,

dhe angazhimi i tij se qeveria do të krijojë një mjedis funksional për zhvillimin e NVM-ve. Kazakistani miratoi një ligj të ri në vitin 2006, i titulluar “Për sipërmarrjen private”, i cili e tejkaloi fushën e veprimit të ligjeve të tjera dhe koordinoi rregullimet për NVM-të.

Sipas pyetësorit të Udhëzuesit, shtatë programe shtetërore për zhvillimin e NVM-ve janë zbatuar me sukses në Kazakistan. Programet kanë kontribuar në “zhvillimin e qëndrueshëm të sektorit të NVM-ve, rritjen e përqindjes së NVM-ve në sektorët parësorë ekonomikë, hapjen e vendeve të punës, zhvillimin e një mjedisi realisht konkurrues, përmirësimin e mbrojtjes ligjore për NVM-të, aksesin më të mirë në kredi dhe financa, zhvillimin e trajnimit të biznesit dhe aksesin e NVM-ve në burimet e informacionit.

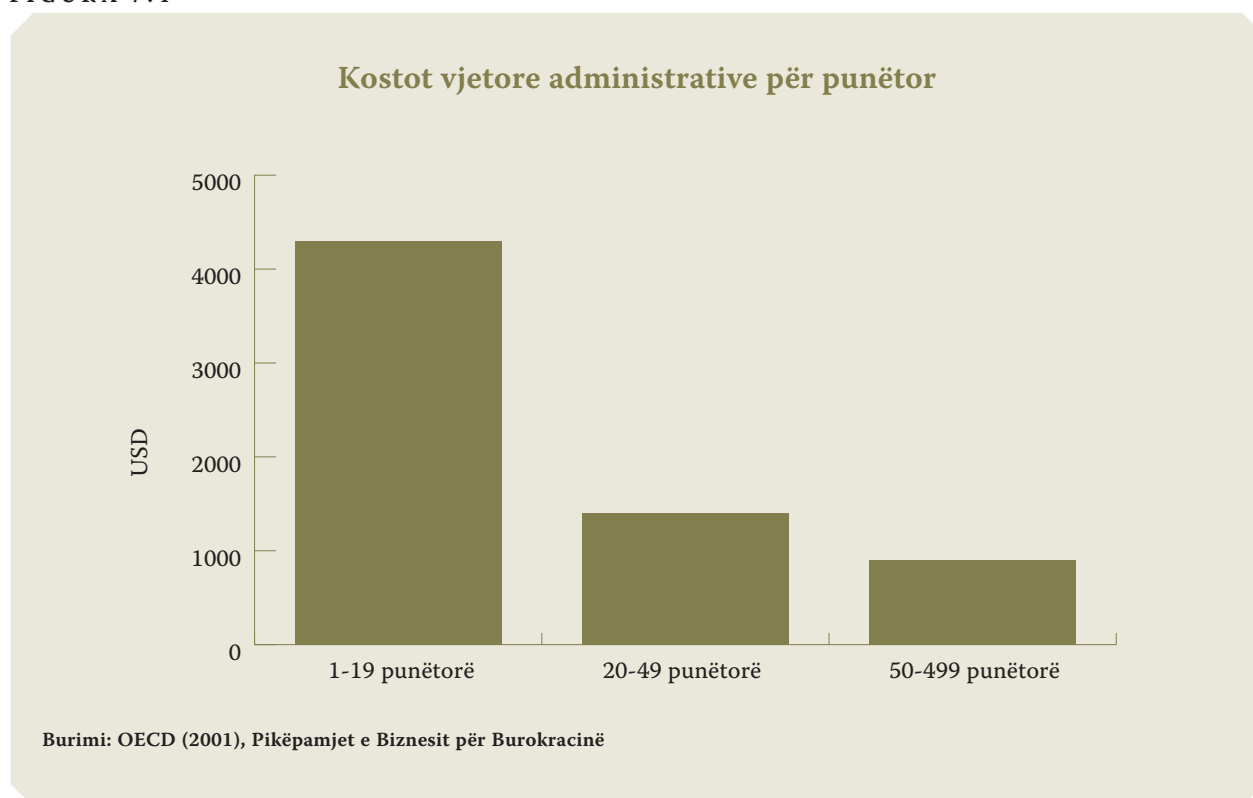

Zvogëlimi i barrierave për NVM-të

Klima e pafavorshme e biznesit kandikim më të madh mbi NVM-të sesa mbi bizneset e mëdha, sepse NVM-të kanë më pak ndihm politik dhe fluks të pamjaftueshëm parash për të ndërmarrë apo për të mbijetuar procedimeve ligjore, si dhe burime të pam

jaftueshme për t'iu bindur rregullimeve. Një studim i kryer në 11 vende të OECD-së konstatoi se kostot e bindjes administrative për punëtor, ishin mbi pesë herë më të larta për NVM-të më të vogla sesa për ato më të mëdhatë (Figura 7.4)⁵. Firmat e vogla nuk kryejnë veprime të shumta administrative që t'u mundësojë shpërndarjen e kostove.

FIGURA 7.4

Masat për reduktimin e vështirësive specifike për NVM-të

Shumë nga vështirësitë (e diskutuara në Kapitullin 4, Veprimet dhe politikat e qeverisë që përmirësojnë klimën e biznesit) që ndikojnë te investuesit e huaj dhe kompanitë e mëdha, janë njësoj si vështirësitë që mundojnë NVM-të. Me ndihmën e USAID-it, BE-së dhe organizatave të tjera, shumë vende po ndërmarrin masa për lehtësimin e vështirësive të bizneseve. Dy vështirësitë specifike që ndikojnë më tepër te NVM-të janë procesi i regjistrimit të biznesit dhe inspektimet shtetërore të NVM-ve. Për një korporatë të madhe që investon 50 milion euro për një fabrikë që kërkon dy

vite planifikim dhe ndërtim, kostot e procesit 30-ditor të regjistrimit si dhe tarifat për konsulentët dhe avokatët, janë relativisht të ulëta. Për një NVM që pret të angazhohet në projektin e parë, kostot e regjistrimit dhe vonesat mund të jenë fatale.

Regjistrimi i biznesit. Hyrja pa vonesa në treg është e rëndësishme veçanërisht për mikrondërmarrjet e reja. Koha e kërkuar për regjistrimin e një ndërmarrjeje shpesh konsiderohet si një tregues domethënës i cilësisë së mjedisit të biznesit. Vendet më të përparuara i regjistrojnë bizneset për një ditë, ndërsa në vendet e tjera, kjo gjë mund të kërkojë edhe disa muaj. Një praktikë e mirë për përsheptimin e regjistrimit të bizneseve është modeli one-stop-shop. Në këtë model, një pronari biznesi i kërkohet vetëm që të dorëzojë shkresat e regjistrimit në

një vend. Ukraina ka arritur suksese së fundmi me praktikën one-stop-shop. Ligji i Ukrainës për Regjistrimin Shtetëror të Subjekteve Ligjore dhe Individëve Sipërmarrës, i miratuar në 2004-ën, thjeshton procesin regjistruar në maksimum. Sipërmarrësve tashmë nuk u duhet më që të aplikojnë personalisht në gjashtë agjenci shtetërore të ndryshme. Ligji i ri redukton ndërveprimin e sipërmarrësit me nëpunësit shtetërore në një kontakt të vetëm, me regjistruarin shtetëror, i cili pranon aplikimet dhe kryen të gjitha funksionet e regjistrimit dhe raportimit. Kjo qasje adreson problemet e këtij procesi dhe ul kohën e përpunimit të aplikimeve për regjistrimin në katër ditë⁶. Megjithatë, modeli one-stop-shop nuk shërben si zëvendësues i procesit burokratik të regjistrimit: një sportel i vetëm nuk është ndihmë për bizneset, nëse procesi i regjistrimit vazhdon të zgjasë shumë në kohë dhe të jetë jotransparent.

Inspektimet shtetërore. Inspektimet u kushtojnë shumë kohë dhe kosto NVM-ve. Përgjithësisht, NVM-të e kanë më të vështirë të menaxhojnë humbjen e prodhueshmërisë gjatë auditimit fiskal apo inspektimeve. NVM-të s'mund të përballojnë pagimin e personelit të zgjeruar financiar dhe ligjor, dhe nuk kanë stafin administrativ për të asistuar inspektorët. Zakonisht janë vetë pronarët me të ardhurat e tyre, që angazhohen me auditimet e shumta fiskale, inspektimet shëndetësore, inspektimet për mjetet kundër zjarrit dhe gjëra të tilla. Për shembull, Rusia është angazhuar që të minimizojë bizneset numrin e kontrolleve financiare dhe të tjera të bizneset. Qeveria ka sugjeruar që të vendoset një moratorium për kontrollet e bizneseve të vogla gjatë tri viteve të para të ekzistencës së tyre. Qëllimi është që të reduktohen barrierat e tepërta administrative për NVM-të me 90% gjatë pesë viteve të ardhshme, si një nga elementët kyç të reformës administrative që është aktualisht në proces në Rusi. Hapa të tjerë që mund të marrin vendet janë: kufizimi i numrit të inspektimeve që një kompani duhet t'i nënshtrohet për një vit; hartimi i një karte të drejtash ku të përcaktohet çfarë duhet të presë kompania nga një inspektim; dhe ngritja e një zyre ku të denoncohen parregullsitë e inspektimeve.

Vlerësimi i ndikimit rregullator miqësor për NVM-të. Përveç faktit që shumë vende nuk arrijnë të kompletojnë këtë vlerësim para futjes së rregullimeve të reja ligjore, të gjitha këto ndryshime duhet të mbajnë më parasysh NVM-të, pasi ato shpesh kanë ndikim më të madh mbi

NVM-të sesa bizneset më të mëdha. Në Mbretërinë e Bashkuar, të gjitha rregullimet e reja i nënshtrohen vlerësimit të ndikimit rregullator ku përfshihet “testi i lakmusit për bizneset e vogla” për t'u siguruar që ato nuk do të ngarkojnë ndërmarrjet më të vogla me barra të zhdrejta. Në SHBA shumë shtete po miratojnë ligje “fleksibiliteti rregullator” për bizneset e vogla.

Disa strategji të tjera që qeveritë mund të ndjekin për të reduktuar barrën rregullatore mbi NVM-të, janë:

- Ngritja e një zyre qeveritare apo emërimi i një përfaqësuesi nga agjencia e NVM-ve apo ministria për të përfaqësuar pikëpamjet e NVM-ve në procesin e gjerë rregullator dhe në atë të reformave;
- Garantimi i një zëri për sektorin e biznesit të vogël në dialogun për politikat e biznesit ndërmjet publikut dhe sektorëve privatë;
- Hartimi i politikave të bëhet me gjuhë të qartë dhe të kuptueshme, me vëmendje të veçantë për NVM-të;
- Përhapjen e gjerë të teknologjisë së informacionit (IT) për të bërë të mundur që NVM-të të përfitojnë nga qeverisja elektronike.

Krijimi i një programi mbështetës shtetëror për zhvillimin e NVM-ve

Në këtë Udhëzues, theksi i rekomandimeve vihet në përmirësimin e klimës së biznesit dhe investimeve nëpërmjet heqjes së rregullimeve të panevojshme, përmirësimit të ligjeve, transparencës e kështu me radhë, sesa të synohen incentiva apo programe të shtrenjta qeveritare. Qëllimi final është konkurrueshmëria ekonomike, sepse një ekonomi konkurruese tërheq IHD dhe inkurajon sipërmarrjen. Në nivelin makro, prania e NVM-ve e rrit konkurrueshmërinë e ekonomisë. Në nivelin makro, NVM-të mund të kenë vështirësi për të konkurruar me ndërmarrjet më të mëdha. Ndërkohë që NVM-të rriten dhe pihen deri në pikën kur bëhen konkurruese, ato mund të kenë nevojë për mbështetje shtetërore, por fokusi i kësaj mbështetje nuk duhet të jetë mbajtja medoemos në punë e NVM-ve. Ekonomitë e tregut nuk mbështesin bizneset joeficiente, por krijojnë

një kuadër me barra të arsyeshme rregullatore, akses në financa dhe akses në njohuri. Në momentin kur ndërmarrjet e arrijnë konkurrueshmërinë, ato nuk gëzojnë më të drejtën e këtyre përfitimeve.

Përfitimet nga taksat për NVM-të

Të gjitha ndërmarrjet, të mëdha apo të vogla, duhet të paguajnë taksat që u takojnë. Me qëllim që të ndihmohen bizneset e vogla që të rriten dhe të zhvillohen si tatimpagues të mirëfilltë, mund t'ia vlejë që qeveritë t'u akordojnë NVM-ve lehtësira të kufizuara tatimore.

Taksat e thjeshtuara. Sistemet administrative tatimore që janë të ndërlikuara, janë barrë për NVM-të. Pagimi i taksave të ndërlikuara që kërkon ekspertizë të kushtueshme, redukton fitimprurjen e NVM-ve. Reduktimi i ndërlikimeve të raportimit tatimor u mundëson NVM-ve që të përqendrohen në zhvillimin e ndërmarrjes. Për ndërmarrjet me disa limite si numri i punëtorëve apo xhironja vjetore, shumica e sistemeve tatimore bazohen në një përqindje të thjeshtë të të ardhurave apo xhiros. Në Lituan, për shembull, ndërmarrjet e vogla me të ardhura bruto jo më shumë se 100 000 lita (26 000 USD) në vit, mund të zgjedhin tatimin e thjeshtuar. Në Rumani, mikrondërmarrjet me fuqi punëtoreshë deri në 1- person dhe të ardhura vjetore bruto nën 100 000 euro, paguajnë tatim 3% të të ardhurave bruto. Në Shqipëri, një përqindje fikse aplikohet për mikrondërmarrjet me xhiro vjetore deri në 2 milion lek (14 000 USD). Ndërmarrjet e vogla me xhiro vjetore nga 2 milionë deri në 8 milion lek, paguajnë vetëm një nivel tatimi që është 4% e xhiros.

Në Rusi, NVM-ve që paguajnë taksa sipas sistemit tatimor të thjeshtuar, u është vënë një nivel i unifikuar tatimi në 6% të të ardhurave, ose 15% e të ardhurave minus shpenzimet. Sipërmarrësi mund të zgjedhë sistemin tatimor që i pëlqen. Bizneset që përdorin sistemin tatimor të thjeshtuar, nuk paguajnë TVSH, përveç mallrave të importuara në territorin doganor të Federatës Ruse.

Qeveritë, kur u ofrojnë NVM-ve skema tatimore të thjeshtuara, duhet të kenë kujdes nga kompanitë që artificialisht ndahen në ndërmarrje të vogla me qëllim

që të qëndrojnë brenda pragut tatimor dhe që të përfitojnë nga trajtimi preferencial tatimor.

Zhvillimi i kapitalit njerëzor dhe rritja e kulturës së sipërmarrjes

Siç thekson edhe Strategjia e OSBE-së për Dimensionin Ekonomik dhe Mjedisor, “Burimet njerëzore janë faktor esencial për rritjen dhe zhvillimin ekonomik dhe kërkojnë njohuri dhe aftësi, përveç të tjerave, në çështje ekonomike, biznesi, administrative, ligjore dhe specifike. Ne do të ndërmarrim masat e përshtatshme për nxitjen e arsimit dhe trajnimit dhe do të rrisim bashkëpunimin me organizatat dhe institucionet e specializuara ndërkombëtare në fusha si: lehtësimi dhe zgjerimi i aksesit në institucionet arsimore, kërkimore dhe trajnuese nëpërmjet shtimit të programeve të bursave dhe stazheve”.

Me vendosjen e një kuadri ligjor dhe rregullator, duhet të ketë kapital njerëzor të disponueshëm që ndërmarrjet të kenë mundësi të kenë sukses në atë kuadër. Perfshirja e trajnimit mbi biznesin dhe sipërmarrjen në sistemet kombëtare arsimore është një pjesë integrale për të garantuar që ndërmarrjet të kenë kapitalin njerëzor të nevojshëm që të mbijetojnë dhe të lulëzojnë.

Edukimi mbi sipërmarrjen. Shumë vende të OSBE-së, në etapa të ndryshme të zhvillimit ekonomik, e kanë njohur rëndësinë e edukimit rreth sipërmarrjes dhe kanë ngritur programe kombëtare për këtë qëllim. Në Finlandë, Bordi Kombëtar për Arsimin ka përgatitur programe shkollore për shkollat e të gjitha niveleve (nga niveli i detyrueshëm deri në arsimin e mesëm) ku përfshihet nxitja e sipërmarrjes si një objektiv themelor, qoftë si temë bashkëbisedimi, por edhe si lëndë. Gjatë periudhës 2004-2005 u hartuan programe të reja shkollore, ku theksohej rëndësia e sipërmarrjes. Të gjitha shkollat e arsimit të mesëm në Finlandë ofrojnë edukim për sipërmarrjen si lëndë me zgjedhje, ndërsa shkollat profesionale të mesme e kanë lëndë të detyrueshme. Pastaj, kur vjen çështja të zbatimi konkret i programeve, inkurajohet bashkëpunimi sistematik ndërmjet shkollave dhe bizneseve, si dhe organizohen trajnime të mësuesve.

Në Poloni, Ministria e Arsimit dhe Sporteve e ka përfshirë sipërmarrjen në kurrikulën kombëtare. Që në 2002, ka pasur një lëndë të detyrueshme në arsimin e mesëm dhe profesional, e njohur si “Bazat e sipërmarrjes”⁸. Objektivat ishin zhvillimi i qëndrimeve sipërmarrëse dhe asimilimi i njohurive se si hapet një ndërmarrje. Detyrat që duhen përmbyshur nga shkollat, përcaktohen qartë nga Ministria e Arsimit. Shkollat mund të përdorin programet ekzistuese, përfshi ato të ofruara nga OJF-të, ose të hartojnë programe të reja në përputhje me kriteret e vendosura nga autoriteti i arsimit.

Zhvillimi i aftësive profesionale. Bizneset e mesme shpesh përmendin “mungesën e krahut të kualifikuar të punës” si vështirësinë kryesore drejt aksesit, sesa “aksesin në financa”. Shumë NVM nuk kanë burime për trajnim dhe arsimim profesional, prandaj shumë vende të OSBE-së janë aktive në nxitjen e aftësive profesionale mes të rinjve.

Një shembull i një programi të tillë është Programi Kombëtar i Trajnimit në Shqipëri. Objektivi i programit është të zhvillojë kulturën për sipërmarrjen, të përmirësojë kapacitetet e ofruesve të mbështetjes për biznesin, dhe përmirësimi i konkurrueshmërisë së ndërmarrjeve ekzistuese. Programi konsiston në module bazë dhe të përparuar të biznesit, module sektori-ale/klasterave/specifike dhe në konsultim⁹.

Ministria e Ekonomisë dhe Punës në Austri ka zhvilluar programe novatore për çirakët, që fokusohen në “çirakët e teknologjisë high tech”, profesionet specifike dhe u garanton personave një certifikatë që merret pas trajnimit në praktikë.

Barrierat për financimin e NVM-ve

Për t’u rritur, NVM-të kanë nevojë për kapital. Atyre u duhet të marrin me qira mjedise, të blejnë pajisje dhe të punësojnë punëtorë. Ndërkohë që huat e bankave tregtare po zhvillohen në Evropën Lindore dhe Azinë Qëndrore, financimi për NVM-të vazhdon të jetë i pamjaftueshëm, sidomos në vendet në tranzicion. Për të qenë të sigurtë, kursi i interesave po bie në përgjithësi dhe shumë banka kanë filluar të zhvillojnë programe për tregun e NVM-ve. Sidoqoftë, aksesin në financa është shpesh i kufizuar.

Barrierat kryesore për NVM-të në marrjen e financimeve janë:

- Bankat që perceptojnë investimet si shumë të rrezikshme apo me kosto të lartë kohe për shumën e vogël të huasë;
- Interesat e larta dhe kolaterali i lartë që kërkojnë bankat;
- Mungesa e dosjeve të “biografisë” dhe planeve të biznesit;
- Perceptimi kur drejtimi është joprofesional;
- Përqëndimi gjeografik i bankave në kryeqytete dhe qytetet e mëdha, redukton aksesin e NVM-ve në rajonet periferike.

Për shkak se NVM-të kanë vështirësi për të fituar akses në linjat tradicionale të kreditimit, qeveritë dhe organizatat donatore kanë ndihmuar në zhvillimin e mekanizmave alternative të financimit të NVM-ve.

Mekanizmat alternative të financimit

Programet e mikrofinancave. Industria e mikrofinancave është relativisht e re, krahasuar me sistemin bankar tradicional – në fakt është më pak se 20 vjeçare. Megjithatë, mikrofinanca ka vërtetuar se është një prej mjeteve më efikase për të arritur të mikrosipërmarrësit të cilët e kanë të pamundur aksesin në kreditë e bankave. Institucionet e mikrofinancave përfshijnë fonde shtetërore për zhvillimin e NVM-ve, organizata të mikrofinancës me financim të donatorëve, si dhe kooperativa të kreditimit. Institucionet e mikrofinancave kanë zhvilluar huadhënien robuste dhe teknikat vëzhguese, si dhe kanë raportuar për nivele të larta pagimi të huave nga ana e mikroklientëve.

Programet e mikrofinancave janë instrumente efikase për gjenerimin e zhvillimit ekonomik dhe zbutjen e pavarësisë. Financimi mikro dhe rural mbështet zhvillimin e qëndrueshëm dhe të orientuar drejt tregut duke punuar me atë pjesë të popullsisë që tradicionalisht është jashtë rrezes së ekonomisë së tregut. Duke vënë theksin te të varfrit dhe me zgjerimin e mundësive nëpërmjet kredive dhe mbështetjes për bizneset, këto programe gjallërojnë njerëzit duke i ndihmuar që të rrisin të ardhurat. Rritja e numrit të vendeve të punës krijon akses më të gjerë në mjetet e jetesës, siç përshkruhet në rastin e Turkmenistanit (Kutia 7.2).

Mbështetja e OSBE-së për Organizatat e Fermerëve Vullnetarë në Turkmenistan

Qendra e OSBE-së në Ashgabad vazhdon të financojë një projekt pilot për mikrokreditë për katër organizata fermerësh vullnetare në rajonet Akhal dhe Lebap që nga fillimi i vitit 2004. Ky projekt zbatohet me bashkëfinancim në bashkëpunim me Programin Tacis të Bashkimit Evropian. Komponenti i OSBE-së përfshin trajnimin, pajisjen dhe një fond mikrokredi. Katër organizata u zgjodhën për fazën pilot të mbështetjes së OSBE-së për garantimin e sigurisë në punë dhe punësimin. Fermerët pjesëmarrës fillimisht iu nënshtuan një kursi trajnimi 3-mujor në praktika bazë biznesi, në aftësitë e llogaritjes, planifikimit dhe tregtimit. Pastaj ata përgatitën vetë aplikimin individual për kredi duke i bashkëngjitur edhe planin e biznesit. Kredia, e shpërndarë në shumën nga 100 në 250 USD, që paguhej në manate (paranë) turkmenistanase, u pagua në tetor 2004. Financimi kërkohej për gjëra të tilla si kafshët shtëpiake,

farat dhe filizat, përmirësimi i mjediseve ku rriteshin gjedhët dhe shpendët, serat, infrastrukturën e dheut dhe kullimit, si dhe zhvillimi i kanaleve tregtuese.

Interesi i këtyre kredive ishte 10%. Gjatë vizitave monitoruese në kuadrin e projektit, fermerët pjesëmarrës shprehën kënaqësi për projektin, duke thënë që arritjet e tyre nuk do të ishin të mundura pa mikro-huat, pasi ata nuk kanë akses alternativ në kreditim apo financim kapital. Të katër organizatat konfirmuan gatishmërinë për të vazhduar projektin dhe për të zgjeruar bazën e anëtarësisë. Qendra aktualisht po planifikon vazhdimin e mbështetjes për këtë sektor duke e zgjeruar këtë lloj projekti si dhe numrin e përfituesve, ose duke ngritur zyra për zhvillimin e kreditimit.

Burimi: Qendra e OSBE-së në Ashgabad, 2005

Institucionet e mikrofinancave shpesh kërkojnë mbështetje fillestare nga qeveria dhe donatorët (përveç kooperativave të kreditit) për të siguruar portofolin fillestar të huave, trajnimin e stafit, blerjen dhe përmirësimin e softuerëve për zyrat e financave dhe menaxhimit, harduer, kasaforta, orendi dhe trajnim. Megjithatë, në planin afatgjatë, institucionet e mikrofinancave duhet të jenë të shëndetshme nga ana operative dhe tregtare, në mënyrë që shërbimet financiare që u jepen subjekteve të pafarovizuara të jenë afatgjata, duke rezultuar në rritje substanciale dhe të qëndrueshme në volumin dhe rangun e shërbimeve financiare për mikrondërmarrjet. Për të arritur këtë, duhet të merren masat e mëposhtme:

- Ngritja e një kuadri ligjor për institucionet e mikrofinancave në mënyrë që të jenë të afta të kryejnë operacionet e marrjes së depozitave dhe të huadhënies.
- Zgjidhje novatore të problemeve që lidhen me kolateralin, si pranimi i formave më fleksibël të kolateralit, sidomos për NVM-të me asete të fiksuara të pakta, ose përdorimin e garancive në grup;
- Theks më i madh i duhet kushtuar fluksit të parasë, sesa bilanceve në vlerësimin e kapaciteteve huamarrëse; dhe
- Metodologji efikase dhe transparente për vlerësimin e aplikimeve për hua.

Në vitin 2003, Republika e Kirgizistanit miratoi Ligjin për Organizatat e Mikrofinancave¹⁰. Këtë shem-

bull ndoqën më vonë Kazakistani dhe Taxhikistani në 2003 dhe 2004. Me miratimin e këtyre ligjeve që përcaktojnë statusin ligjor të institucioneve të mikrofinancave, organizatat vendase fituan të drejtën të vendosin operacionet mikrofinanciare.

Banka të specializuara për mikrokreditë. Në 15 vitet e fundit, organizatat e mëdha ndërkombëtare financiare dhe zhvilluese kanë vendosur një numër bankash të specializuara për mikro-kredi në shumë vende në tranzicion të OSBE-së. Këto banka grifilld mikrokredish, si për shembull KMB Bank në Rusi, krijojnë mjaft presion konkurrues mbi bankat e mëdha që të ulin prapë minimal në treg, të zgjerojnë operacionet me pakicë dhe t'u ofrojnë produkte të pranueshme bizneseve mikro dhe të vogla. ProCredit Bank, e financuar nga fonde donatorësh dhe privatë, është aktive si në Evropën Lindore, ashtu edhe në Azinë Qendrore.

Skemat e garancisë së huave. Garancitë janë një prej instrumenteve për t'u dhënë kredi bizneseve të vogla, prona e të cilave është e pamjaftueshme për të shërbyer si kolateral në bankë. Garancitë mund të jepen nga qeveria, shoqatat e biznesit dhe/ose bankat private. Ato mbulojnë 50% deri në 90% të shumës së kredisë, me komision garancie që varion nga 1% në 5%. Garancitë që i lëshohen bankës mund të jenë në formën e një letre garancie, letrave me vlerë dhe/ose depozitave bankare. Garancitë shtetërore zakonisht menaxhohen nga një fond

garancie apo fond NVM-sh, dhe aplikimet për kredi vlerësohen nga oficerët e bankës, të monitoruar nga banka dhe fondi i garancisë.

Zyra e garancive për NVM-të operon në BE që në vitin 1998. Ky institucion u jep garanci bankave që të mbulojnë huatë për NVM-të dhe garanci shtesë për skemat kombëtare dhe rajonale për garancitë. Në fund të vitit 2003, ky institucion nënshkroi kontrata me 48 ndërmjetës financiarë, me një shumë totale prej 208 milioën eurosh. Në fund të 2003-shit, numri kumulativ i NVM-ve që përfituan nga kjo zyrë ishte 166 279, kundrejt 127 812 të vitit paraardhës. Përfituesit përfundimtarë me jo më shumë se 10 punëtorë, përbënin 93% të numrit total të NVM-ve; numri total i përfituesve përfundimtarë me më pak se 50 punëtorë përbënte 97% të numrit total të NVM-ve¹¹.

Disa shtete pjesëmarrëse të OSBE-së kanë pasur sukses të pabarabartë në zbatimin e garancive. Praktikikat më të mira dhe mësimet e mësuara nga skemat e garancive për kreditë të zbatuara në vendet e OSBE-së mund të përmbliidhen si më poshtë:

- Garancia e dhënë për herë të parë nuk duhet të kalojë maksimumi 50% të vlerës së kredisë, në mënyrë që të shmangë performancën e papërgjegjshme nën këtë garanci, qoftë nga huamarrësi apo banka;
- Shuma totale e garancive të shtetit nuk duhet të jkalojë llogarinë e fundit të garancisë të bankës, për të garantuar kompensimin e humbjeve të mundshme;
- Një tarifë komisioni prej 1% deri në 3% duhet vënë para dhënies së garancisë për të mbuluar kostot e menaxhimit të garancisë, përveç komisionit vjetor; dhe të garancive të mund të vlerësohet objektivisht në çdo moment.
- Fondi i garancive duhet të menaxhohet në mënyrë të pavarur dhe transparente për të shmangur prak-

KUTIA 7.3

Drejtimi i remitancave – si kapital i përbashkët për NVM-të Rast studimi: Silicon Armenia

Paratë që emigrantët dërgojnë në shtëpi - remitancat – përbëjnë një burim të rëndësishëm të ardhurash jo vetëm për familjet e emigrantëve, por edhe për vendin e emigrantëve: për vendet në zhvillim remitancat janë të dytat për IHD-në si burim financash të jashtme, dhe për pesë vitet e fundit remitancat kanë tejkaluar ndjeshëm përmasat e flukseve ndërkom-bëtare të ndihmës. Remitancat mund të përdoren për konsum, por edhe për investimeve si ndërtimi i shtëpive dhe hapja e bizneseve. Një shembull i shkëlqyer i marrjes së remitancave dhe kanalizimit të tyre në investime është Silicon Armenia.

Silicon Armenia u themelua si portali i parë armenian i teknologjisë së avancuar dhe kompjuterëve, që kishte si qëllim nxitjen e sektorit të ri të teknologjisë së avancuar nëpërmjet rritjes së ekspozimit të tregjet ndërkombëtare, klientët potencialë, partnerët dhe investuesit. Silicon Armenia shërben si urë ndërmjet industrisë strategjikisht të rëndësishme të teknologjisë së avancuar dhe kompjuterëve, dhe pjesëtarëve të diasporës armenase të cilët janë në pozita që të ndihmojnë sektorin të lulëzojë. Duke krijuar lidhje biznesi dhe rrjet dinamik ndërmjet kompanive në Armeni, diaspora armenase dhe komuniteti global i teknologjisë, portali synon të shfrytëzojë kapacitetet e diasporës armenase që të ndihmojnë zhvillimin ekonomik të Armenisë.

Misioni:

- Të kontribuojë në rritjen e punësimit, rritjen e prodhueshmërisë dhe të tregut të industrisë armenase të teknologjisë së informacionit dhe kompjuterëve;
- Të mbështesë krijimin e një mjedisi ideal për biznesin, në mënyrë që të thithen investime të huaja shtesë në industrinë armenase të teknologjisë së informacionit dhe kompjuterëve;
- Të përshpejtojë krijimin e shoqërisë së informacionit dhe ekonomisë bazuar në këto njohuri në Armeni;
- Të pozicionojë dhe të promovojë Armeninë në tregun global si një destinacion me vlerë të lartë dhe risk të ulët për investime në teknologjinë e avancuar dhe kompjuterët,

Vështirësia kryesore për zgjerimin e kompanive, veçanërisht të NVM-ve, në vendet në zhvillim dhe përfshi Armeninë, është mungesa e njohurive për tregun dhe kostot e larta të hyrjes në tregje të reja. Ky projekt synon të zbusë këtë vështirësi duke lehtësuar lidhjet e biznesit ndërmjet kompanive në vend dhe bizneseve të zotëruara/menaxhuara nga diaspora. Ekzistenca e burimeve të diasporës është një avantazh i madh krahasues. Silicon Armenia përpiqet të ndihmojë kompanitë armenase të teknologjisë së informacionit (IT) që të shfrytëzojnë këtë avantazh krahasues.

Burimi: Silicon Armenia.

Mundësimi i mbështetjes së ndërmarrjeve me shërbime

Meqë bizneset shpesh fillojnë në shtëpi, NVM-të shpesh vuajnë nga mungesa e zyrave dhe hapësirës industriale, teknologjia efiçente e prodhimit, sistemet e menaxhimit dhe kontrollit, si dhe aksesin në konsultim dhe aftësi IT. Shërbimet për mbështetjen e ndërmarrjeve u sigurojnë NVM-ve akses në këto impute, të cilat janë kritike për një ndërmarrje të suksesshme.

Qendrat e mbështetjes së biznesit. Midis institucioneve mbështetëse, qendrat për këshillin e biznesit, qendrat konsulente dhe të informimit, kanë rezultuar instrumente mjaft efikase për të ndihmuar sipërmarrësit që të hapin biznese të reja dhe t'i mbijetojnë periudhës fillestare, si dhe për forcimin e ndërmarrjeve ekzistuese. Qëllimi parësor i qendrave të mbështetjes së biznesit është që të ndihmojnë në lançimin e ndërmarrjeve të reja dhe të rrisin konkurrueshmërinë e NVM-ve ekzistuese (Kutia 7.4). Shumica e shërbimeve duhet të ofrohen me kosto të ulët, ose plotësisht falas për ndërmarrjet e reja (Tabela 7.3).

TABELA 7.3

Shërbimet kryesore të ofruara nga qendrat e mbështetjes së biznesit				
Kompjuter dhe shërbime që lidhen me kompjuterat	Shërbime profesionale	Shërbime për marrje me qira	Shërbime që lidhen me fuqinë punëtore	Shërbime operative dhe të tjera
konsulencë për harduer	aktivitete ligjore	marrja me qira e pajisjeve të transportit dhe ndërtimit	rekrutimi i personelit	aktivitetet e sigurisë
konsulencë për softuer	konsulencë për llogaritjen e taksave	marrja me qira e pajisjeve të zyrës, përfshi kompjuterët	Kriteret për personel	pastrimi industrial
përpunimi i të dhënave	konsulencë për menaxhimin			asistencë me punë sekretarie
shërbime të bazës së të dhënave	kërkime mbi tregun			aktivitete përkthyes
testim teknik dhe analizë	reklama			aktivitete ambalazhuese
	shërbime teknike, aktivitete arkitekturore, aktivitete inxhinierike			panaire dhe ekspozita

KUTIA 7.4

Shembuj të qendrave të mbështetjes së biznesit

Mbi 500 qendra konsulente dhe informuese dhe agjenci për mbështetjen e biznesit ekzistojnë në rajonin e Komisionit Ekonomik për Evropën, i Kombeve të Bashkuara; nga këto, 274 janë Qendra Evropiane Informacioni që janë ngritur me asistencën e Komisionit Evropian. Në Evropën Lindore dhe Qendrore ka 43 të tilla. Në Shtetet Baltike ka dy qendra evropiane informacioni dhe një qendër korrespondence. Mbi njëmijë institucione për mbështetjen e biznesit janë ngritur në SHBA.

Në Azerbajxhan, mbi 40 Qendra Konsulente rajonale për Biznesin po ndihmojnë në zhvillimin e bizneseve të vogla dhe të mesme në mbarë vendin. Rusia ka një rang të gjerë shërbimesh që punojnë për

nxitjen e zhvillimit të NVM-ve, si për shembull Fondet Rajonale të Mbështetjes së NVM-ve dhe Agjencia Ruse për Zhvillimin e NVM-ve. Agjencia vetë ka ngritur një rrjet rajonal agjencish, duke mbuluar mbi 50 rajone në Rusi. Agjencitë ofrojnë shërbime për ekzaminimin e projekteve investuese dhe konsulencë eksperte financiare për çështje si auditimi dhe zyrat e financës. Ato japin informacione për partnerët e biznesit, për klimën e biznesit në rajon dhe për legjislacionin, tatimet, rregullat e financave dhe raportimin. Ato gjithashtu ndihmojnë në përgatitjen e kontratave dhe dokumentacionit, japin mbështetje ligjore në negociata dhe regjistrim, si dhe organizojnë kurse dhe seminare se si të drejtohet biznesi në Rusi.

Inkubatorët e biznesit. Inkubator biznesi përkufizohet një organizatë që krijon kushte të favorshme për kompanitë e reja. Inkubatori ndihmon bizneset që të fitojnë akses te huadhënësit dhe investuesit, pajisjet e zyrës, shërbimet konsulente dhe programet e trajnimit (Kutia 7.5).

Koncepti i inkubatorit të biznesit është zhvilluar në 30 vitet e fundit. “Brezi i parë” i inkubatorëve të biznesit (vitet 1980) ofronin hapësira me çmim të arsyeshëm

dhe ambiente të përbashkëta për një grup sipërmarrësish të përzgjedhur me shumë kujdes. Në vitet 1990, inkubatorët shtuan në shërbimet e tyre edhe konsulencën, rritjen e aftësive profesionale dhe shërbimet e rrjetit për sipërmarrësit brenda mjediseve dhe filialet e tyre jashtë. Transformim ka pasur edhe në modelin e biznesit të inkubatorëve, nga inkubatorë jofitimprurës në fitimprurës. Inkubatorët fitimprurës synojnë të vitalizojnë kompanitë e teknologjisë së kompjuterëve.

KUTIA 7.5

Fillimi i Inkubatorit të Biznesit në Goris, Armeni.

Një nga aktivitetet vendore për zhvillimin ekonomik të mbështetura nga zyra në terren e OSBE-së në Armeni ishte ngritja e inkubatorit të biznesit në Goris. Fakti që rreth 80% e PBB-së së rajonit përbëhet nga katër kompani mineralnxjerrëse, do të thotë që diversifikimi ekonomik dhe mbështetja për NVM-të, janë çështje me prioritet të lartë.

Bashkë me UNDP Armenia, Zyra e OSBE-së në Jerevan sponsorizoi një studim fisibiliteti dhe ushtrimin e planifikimit për ngritjen e një inkubatori në Goris. Rezulta-

tet i janë dorëzuar një eksperti të praktikave më të mira për inkubacionin e biznesit në mënyrë që të hartohet një plan veprimi për përthithjen e donacioneve për të përmirësuar ambientet që janë vënë në dispozicion nga pushteti vendor. Pas kësaj, do të fillojë nisma “Fillim i Suksesshëm” që do të zbatohet bashkërisht me Projektin GTZ pro SME me qëllimin fillestar evidentimin e ideve të shëndosha të biznesit dhe sipërmarrësit që janë në gjendje t’i vënë në zbatim ato.

Burimi: Zyra në Terren e OSBE-së, Jerevan, Armeni

Qendrat e novacionit. Novacioni është një faktor përcaktues në konkurrueshmërinë e firmave si në sektorët e teknologjisë së avancuar që po njohin rritje të shpejtë, ashtu edhe në sektorët më tradicionalë. Aftësia e shumicës së bizneseve për të mbijetuar, për t'u rritur dhe për të gjeneruar punë të reja cilësore, varet gjithnjë e më shumë nga kapacitetet e tyre që të vënë novacionin në qendër të strategjisë së tyre të biznesit. Nga ana tjetër, firmat e vogla novatore luajnë një rol jetik në nxitjen e potencialit rritës duke siguruar vitalitetin e sistemeve rajonale dhe kombëtare të nova-

cionit. Ciklit mesatar novator i duhen pesë deri në shtate vite përpara se të prodhojë një produkt të tregtueshëm. Edhe ndërmarrjet me kapital të përbashkët dhe me risk të lartë, nuk do të mbështesnin etapat fill-estare të novacionit. Qeveritë mund të mbështesin fillimin e novacioneve dhe të përfshijnë partnerët privatë në etapën e komercializimit të teknologjisë. FASIE në Rusi është një shembull (Kutia 7.7). Qendrat e novacionit ofrojnë mundësi për rritjen e NVM-ve jonovatore (Kutia 7.6)

KUTIA 7.6

Qendrat e Novacionit në Oksford, Mbretëria e Bashkuar

Qendrat e novacionit ndryshojnë nga qendrat e mbështetjes së biznesit dhe zyrat me hapësirë pune të menaxhuar. Ato u ofrojnë kompanive të vogla hapësira pune në një mjedis instruktues dhe mbështetës. Qëllimi i tyre është që zgjerojnë sa më shumë formacionin dhe zhvillimin e bizneseve me potenciale për rritje. Karakteristikat kryesore janë:

- Infrastruktura profesionale dhe imazhi i kompanive të vogla;
- Komunitetet e sipërmarrësve që mendojnë njësoj, individëve dhe kompanive;
- Licensimi i drejtpërdrejtë me vetëm një muaj njoftim;
- Përzgjedhje për hyrjen në treg për të garantuar që bizneset janë të shëndosha dhe kanë potenciale për rritje;

- Ndhimë praktike dhe akses në rrjetin e burimeve të informacionit dhe konsulentëve;
- Marrëdhënie të ngushta ndërmjet menaxhimit të qendrës dhe bizneseve kliente; dhe
- Fokusim te masat mbështetëse që synojnë kompanitë me rritje të shpejtë.

Sipas Shërbimit për Bizneset e Vogla i Mbretërisë së Bashkuar, formula e Oksfordit për novacionin duket se po funksionon mjaft mirë. Kërkimet e tyre tregojnë se bizneset e reja që përdorin qendrat e novacionit në Oksford kanë shumë më tepër shanse për sukses: ato kishin një përqindje mbijetese 89% në dy vitet e para që janë më të vështirat; shumë më mirë sesa mesatarja e Britanisë së Madhe që është 78%.

Burimi://www.oxin.co.uk/busenv/index.php

KUTIA 7.7

Fondacioni Rus i Asistencës për Ndërmarrjet e Vogla Novatore (FASIE)

FASIE është organizatë shtetërore jotregtare e themeluar më 1994. Ajo ka buxhet vjetor që shkon 1.5% e buxhetit federal për rindërtim dhe zhvillim (pak më tepër se një miliard rubla në 2006) dhe ka zyra në 29 rajone të Federatës Ruse.

Objektivat kryesorë të Fondacionit janë si më poshtë:

- Zbatimi i politikës së qeverisë për zhvillimin dhe mbështetjen e ndërmarrjeve të vogla novatore;
- Ofrimi i ndihmës së drejtpërdrejtë financiare, informuese apo tjetër ndërmarrjeve të vogla novatore, dhe zbatimi i projekteve për të zhvilluar dhe prodhuar produkte të reja të teknologjisë së avancuar; dhe
- Krijimi dhe zhvillimi i infrastrukturës për NVM-të.

FASIE është nismëtar dhe pjesëmarrës në hartimin e ligjeve dhe akteve ligjore, duke u siguruar bizneseve të vogla mbështetjen shtetërore dhe sociale.

Që nga krijimi, mbi 4 000 NVM nga rajone të ndryshme të vendit kanë aplikuar në këtë fondacion. Komisioni i tenderave dhe ekspertët e fondacionit, kanë përzgjedhur për financim rreth 2 000 projekte.

Që më 1 janar 2006, FASIE ka marrë mbi 10 000 aplikime për projekte rindërtimi dhe zhvillimi; 4 000 morën financime me vlerë mbi 2.5 miliard rubla. Projektet janë vlerësuar nga borde ekspertësh të pavarur që përbëhen nga shkencëtarë, ekonomistë, specialistë marketingu.

Gjithsej 2 455 ekspertë të pavarur janë të përfshirë në përzgjedhjen e projekteve.

Shumica e granteve të FASIE-s jepen për të mbështetur komercializimin me rindërtim dhe zhvillim të kom-

panive të vogla, novatore dhe me teknologji intensive në zonat e prodhimit të makinerive dhe instrumenteve (21%); mbështetje për infrastrukturën e NVM-ve (18%); ndërtim dhe materialet e reja të ndërtimit (13%); softuer dhe harduer kompjuterësh (12%); dhe inxhinierinë elektrike dhe mekanike (9%).

Deri në 15% e buxhetit të FASIE-s harxhohet për qendrat e novacionit dhe të teknologjisë, zyrat e komercializimit të rindërtimit dhe zhvillimit, përfshirjen e studentëve dhe shkencëtarëve të rinj në komercializimin e rindërtimit dhe zhvillimit, dhe trajnimin në menaxhim. Mbi 30 kompani të teknologjisë IT janë vendosur në Rusi, me hapësirë agregate për kat 100 000 metra katrorë, të dhëna me qira më lirë se vlera e tregut qindra NVM-ve novatore.

NVM-të e mbështetura nga FASIE kanë vënë mbi 1 000 patenta në prodhim në seri, arritën shitje në dhjetëra miliarda rubla, ndërkohë që taksat e paguara prej tyre tejkalonin buxhetin federal në projektet e tyre me një faktor prej 2.4. NVM-të përfituese kanë shënuar rritje të konsiderueshme në prodhueshmëri. NVM-të e mbështetura nga FASIE përbëjnë një përqindje të lartë të tregut rus në industritë e tyre përkatëse, për shembull, softuer dhe instrumentet shkencore dhe mjedisore.

FASIE është aganzhuar tashmë që gradualisht të zhvendosë mbështetjen e saj në projektet që janë në etapat fillestare të ciklit novator dhe të zhvillojë bashkëpunimin me strukturat e kapitalit dhe agjenci të tjera financuese në projektet e novacioneve.

Burimi: www.fasie.ru

Aksesi në tregje dhe zhvillimi i klasterave

Një mundësi e re për të shfrytëzuar benefitet potenciale të tregtisë globale përbën edhe integrimi i NVM-ve në zinxhirin ndërkombëtar të prodhimit në etapa të ndryshme të vlerës së shtuar, nëpërmjet vendosjes së hallkave lidhëse me firma më të mëdha dhe filiale të huaja. Për NVM-të, këto hallka përfaqësojnë një mënyrë për të aksesuar në burime të munguara, më të rëndësishmet nga të cilat janë tregjet ndërkombëtare, financat, teknologjia, aftësitë menaxhuese dhe njohuritë.

KUTIA 7.8

Kooperatat Ndërnacionale dhe NVM-të në Rusi

Boeing ndihmoi disa firma ruse që të përmbushin standardet ndërkombëtar cilësore që kërkoheshin për të furnizuar prodhimin ndërkombëtar të avionëve me materiale dhe pjesë. Në të njëjtën mënyrë, Ikea, Pratt & Whitney dhe McDonalds kanë zhvilluar rrjete vendore me NVM furnizuese. Me anë të Programit për Hallkat e Pasmë, IFC po shpreson që të zhvillojë rrjete të ngjashme furnizuese, në ndërthurje me investimin

NVM-të mund të komplementojnë firmat e mëdha në zinxhirët e vlerës, duke shfrytëzuar avantazhet e fleksibilitetit dhe kostove më të ulëta të transaksioneve, për shkak të kontaktit më të afërt me konsumatorët dhe vendimarrjes më të shpejtë, ndërkohë që ndërmarrjet e mëdha shfrytëzojnë avantazhet e madhësisë. Konkurrueshmëria në këtë kuptim do të thotë të kesh përzierjen e duhur të firmave të mëdha dhe të vogla si dhe ndarjen e përshtatshme të punës, që kombinon ekonominë e shkallëzuar me fleksibilitetin dhe avantazhet e specializimit.

e saj në operacionet ruse të Fordit. Në secilin rast, NVM-të vendëse janë trajnuar që të përmbushin standardet e vështirë cilësore të konsumatorit dinamik dhe shumëkombësh. Në fakt, këto NVM vendëse kanë gjetur një të çarë në zinxhirin global të vlerës.

Burimi: Nga Njohuritë të Pasuria: Transformimi i Shkencës dhe Teknologjisë Ruse për një Ekonomi Të Njohurive Moderne, Banka Botërore, Karta e Punës për Kërkimet për Politikën, 2974, Shkurt 2003

Klasterat e NVM-ve. Një tjetër praktikë e mirë është inkurajimi i lidhjeve ndërmjet NVM-ve dhe ndërmarrjeve shumëkombëshe. Në këtë ndërveprim mes tyre, shpesh rezultati është zhvillimi i rrjeteve furnizuese vendëse, klasterat dhe përhapja e teknologjisë. Qeveritë mund të lehtësojnë lidhjet duke dhënë informacion të përgjithshëm për bizneset që “puqen”. OECD jep informacione më të hollësishme në praktikën e politikave të publikuara me titull *Inkurajimi i Lidhjeve ndërmjet Kompanive të Vogla dhe të Mesme dhe Ndërmarrjeve Shumëkombëshe*.

Klasterat më të suksesshme – si Silicon Valley, Emiglia Romagna në Itali dhe Baden-Württemberg në jug të Gjermanisë – demonstrojnë se qasja e klasterave të NVM-ve mund të rrisë zhvillimin rajonal nëpërmjet efikasitetit kolektive. Rrjeti në klastera ofron një mënyrë të rëndësishme për NVM-të individuale që njëkohësisht të adresojnë problemet e tyre dhe të përmirësojnë pozitën konkurruese. Nismat për klastera në vendet e OSBE-së kanë vërtetuar se rrjeti ka më shumë mundësi për sukses kur ndërmarrjet operojnë në afërsi me njëra-tjetrën dhe bashkojnë interesat e biznesit si për shembull tregjet për produktet, kërkesat e infrastrukturës apo nevojën për të sfiduar konkurrencën që vjen nga jashtë. Brenda grupeve të tilla, ose klasterave, nismat e përbashkëta të ndërmarrjeve janë më të fuqishme për shkak të numrit të palëve të interesuara, janë më efektive në kosto për shkak të kostove fikse të ndara mes tyre, dhe janë më të lehta për t'u koordinuar, ngaqë afërsia nxit familjaritetin dhe besimin e ndërsjellë¹².

KUTIA 7.9

NVM-të sipas klasterave në Ukrainë

Në vitin 1997, sipërmarrësit dhe autoritetet në rajonin Kmelnitski bashkëpunuan për krijimin e klasterave sektoriale. Klasteri i ndërtimit për shembull, ka krijuar plot 5 000 vende të reja pune, ndërsa klasteri i tekstileve mbi 3 000. Në fillimin e viteve 1990, mbi 90% e veshmbathjeve në rajonin Kmelnitski importoheshin nga Polonia, Turqia dhe Emiratet e Bashkuara Arabe. 10 vite më vonë, 75% e veshjeve të kohës prodhoheshin nga ndërmarrjet e klasterit të tekstileve. Zhvillimi i klasterit të turizmit në Kamnets-Podolski gjatë periudhës 1999-2003 solli rreth trefish rritje në numrin e turistëve.

Zhvillimi i biznesit të turizmit ka stimuluar klasterat e ndërtimit vendës dhe të përpunimit të ushqimeve. Rezultatet pozitive të klasterave kanë ngjallur interes për të kopjuar këtë sipërmarrje edhe në rajone dhe qytete të tjera të Ukrainës (për shembull në Prikarpate, Polse, Krime). Grupimi në klastera i modeleve të biznesit në Ukrainë mbështetet si nga agjencitë qeveritare të nxitjes së biznesit, ashtu edhe nga ato joqeveritare, të cilat organizojnë seanca informuese dhe seminarë për kompanitë dhe administratat vendore.

Burimi: <<http://www.unece.org/ie/wp8/industres.html>>.

Atributet kryesore të krahinave industriale apo të klasterave, janë si më poshtë:

- afërsia gjeografike e NVM-ve;
- specializimi sektorial;
- mbizotërimi i firmave të vogla dhe të mesme;
- bashkëpunim i ngushtë ndërmjet firmave;
- konkurrencë ndërmjet firmave për novacion;
- identitet social-kulturor që lehtëson besimin;
- organizata aktive vetëndihmuese; dhe
- instanca qeveritare dhe vendore mbështetëse

Klasterat më të sukseshme janë nismat qeveritare nga poshtë lart si klasterat e inxhinierisë elektronike St. Petersburg, Zelenograd dhe Tomsk në Rusi, apo nisma e klasterit të veshmbathjeve në Ukrainë (Kutia 7.9).

Qendrat e shërbimeve konkrete. Në nxitjen e rajoneve industriale italiane, elementët që kanë tërhequr mjaft vëmendje, janë “shërbimet konkrete” që u ofrojnë bizneseve shërbime mbështetëse të cilat janë tepër specifike për traditën industriale të zonës. Mbi 130 qendra shërbimesh të vërteta u evidentuan në 56 krahina industriale. Këto qendra ofrojnë një mori shërbimesh, disa prej të cilave janë:

- garanci kredie;
- sigurim për eksportet dhe/ose nxitjen;
- organizim të panairëve tregtare;
- akses në informacionin për evolucionin e tregjeve/teknologjisë;
- renditja e klientëve sipas meritave;
- konsulencë;
- trajnim;
- menaxhim të mbetjeve;
- kontroll të ndotjes;
- certifikim cilësor dhe dhënie markash tregtare;
- nxitje të produktit;
- mbështetje për novacionin;
- blerje me shumicë të prodhimit; dhe
- testim të produktit;

Këto qendra zotërohen publikisht nga shoqata të prodhuesve, pushteti vendor ose agjenci për mbështetjen e NVM-ve, apo nga një kombinim i të gjithë këtyre në partneritet.

Përfundime dhe rekomandime

Duke ditur rëndësinë e NVM-ve në krijimin e vendeve të punës, zbutjen e pavarësisë, rritjes ekonomike dhe novacionit, qeveritë duhet të marrin përgjegjësi për stimulimin e zhvillimit të NVM-ve. Masat e mëposhtme u rekomandohen qeverive që kërkojnë të zhvillojnë një mjedis ligjor, rregullator dhe administrativ “miqësor për NVM-të”:

Në fushën e politikave dhe programeve të NVM-ve:

- Hartimi i programeve për NVM-të që ndihmojnë NVM-të të kapërcejnë efektet e dështimit në treg, por pa shtrembëruar strukturat e tregut apo krijuar barriera ndaj konkurrencës, si dhe vlersimi i programeve rregullisht për efikasitet dhe efikasitet.
- Fokusimi i programeve në: përmirësimin e aftësive menaxhuese; ofrimi i financave me kushte të arsyeshme; rritja e aftësisë së NVM-ve që të konkurrojnë për prokurime shtetërore; akses të shpejtë në konsulencë dhe informacion; dhe përmirësimi i lidhjeve me NVM-ve të tjera dhe firma të mëdha për të inkurajuar lindjen dhe zhvillimin e klasterave novatorë.

Në fushën e legjislacionit të biznesit:

- Ngritja e një sistemi tatimor të thjeshtë, transparent dhe me kosto të ulëta, në nivele të drejta tatimore, duke i kushtuar vëmendje tatimit të reduktuar apo të thjeshtuar për mikrondërmarrjet.
- Thjeshtimi i sistemit regjistruar të bizneseve dhe garantimi i regjistrimit me Internet.
- Koordinimi i kriterëve për licencimin e bizneseve;

Në fushën e shërbimeve financiare:

- Rregullimet e sektorit financiar (bankar, të sigurimeve, të qiradhënies) të njohin vështirësitë e NVM-ve, si dhe të futen instrumente të përshtatshme ligjore dhe rregulluese për t'u mundësuar NVM-ve që të përdorin asetet si kolateral;

Në fushën e kulturës së biznesit, arsimit dhe trajnimit:

- Zhvillimi i kulturës së sipërmarrjes nëpërmjet futjes së lëndëve për biznesin dhe nxitjen e imazhit pozitiv të sipërmarrjes;
- Dhënia e kushteve të favorshme NVM-ve për ngritjen dhe hyrjen në organizata.

BURIMET

OSBE, Zyra e Koordinimit të Aktiviteteve Ekonomike dhe Mjedisore të OSBE-së: <<http://www.osce.org/eea/>>

OSBE, *Strategji për Dimensionin Ekonomik dhe Mjedisor*, <<http://www.osce.org/item/16350.html>>

OSBE, *Praktikat Më Të Mira në Luftën kundër Korrupsionit*, <http://www.osce.org/eea/item_11_13568.html>

OSBE, *Qendra për Sipërmarrje, NVM-të dhe Zhvillimi Vendor*:

< http://www.oecd.org/department/0,2688,en_2649_33956792_1_1_1_1_1,00.html>

< <http://www.doingbusiness.org/>>

BERZH, *Raport Tranzicioni dhe Studim për Mjedisin e Biznesit dhe Performancën e Ndërmarrjeve* (BEEPS),

<<http://www.ebrd.com/pubs/econo/series/tr.htm>>

Statuti Evropian për Ndërmarrjet e Vogla, <<http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/n26002.htm>>

Deklarata Ministrore e Stambollit për Stimulimin e Rritjes së NVM-ve Novatore dhe Konkurruese në Arenën Ndërkombëtare, <http://www.oecd.org/document/16/0,2340,en_2649_201185_32020176_1_1_1_1,00.html>

OECD, Inkurajimi i Lidhjeve Ndërmjet Kompanive të Vogla dhe të Mesme dhe Ndërmarrjeve Shumëkombëshe

< <http://www.oecd.org/dataoecd/62/30/35795105.pdf>>

Qendrat e Novacionit në Oksford: < <http://www.oxin.co.uk/busenv/index.php>>

SHËNIME

1 Dr. Supachai, Sekretar i Përgjithshëm i UNCTAD, 2006

2 Supachai Panitchpakdi, *Tranzicioni: Dhjetë Vitet e Para*, Banka Botërore (2002).

3 OSBE *Strategjia e Dimensionit Ekonomik dhe Mjedisor*, <<http://www.osce.org/item/16350.html>>

4 Statuti Evropian për Ndërmarrjet e Vogla, <<http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/n26002.htm>>

5 OECD, *Nxitja e Sipërmarrjes dhe NVM-ve novatore në një Ekonomi Globale: Drejt një Globalizimi Më të Zgjuar dhe Më Përfshirës*, (2004), <www.oecd.org/searchResult/>

6 IFC Ukrainë.

7 OSBE *Strategjia e Dimensionit Ekonomik dhe Mjedisor*, <<http://www.osce.org/item/16350.html>>

8 Shiko *Raportin Përmbledhës të Konferencës për Statutin Evropian për Ndërmarrjet e Vogla*, Luksemburg, Drejtoria e Përgjithshme e Komisionit Evropian për Ndërmarrjet dhe Industrinë, 15-16 qershor 2005),

<http://europa.eu.int/comm/enterprise/events/charter/doc/2005_lux/lux_summary.pdf>

9 *Raport për Zbatimin e Statutit Evropian për Ndërmarrjet e Vogla në Moldavi dhe vendet e Ballkanit Perëndimor* (Bruksel, 2005).

10 <<http://counterpart.org/kg/Russian/useful/59>>

11 BE, *Aktivitetet e Bashkimit Evropian për ndërmarrjet e vogla dhe të mesme* (Raport i të dërguarit për NVM-të, 2005)

12 <<http://www.unido.org/doc/4310>>

Kapitulli 8

Qëndrueshmëria dhe fuqizimi i një klime më të mirë biznesi dhe investimesh

Qeveritë duhet të ndjekin qasje afatgjata për zhvillimin ekonomik, dhe nuk duhet t'i kthejnë shpinën së ardhmes për hir të benefiteve afatshkurtra. Filozofia e zhvillimit të qëndrueshëm synon që të përmbushë nevojat e së tashmes, pa kompromentuar aftësinë e brezave të ardhshëm të bëjnë të njëjtën gjë. Midis të tjerash, kjo do të thotë mbrojtje e mjedisit fizik ndaj ndotjes, shpyllëzimit dhe shkretimit, dhe ndaj humbjes së diversitetit biologjik. Në planin afatgjatë, zbatimi i dobët i rregullave për mbrojtjen e mjedisit e bën një vend më pak tërheqës si destinacion investimi. Rregullimet mjedisore duhet të jenë të arsyeshme dhe duhet të zbatohen pa diskriminim ndërmjet ndërmarrjeve në çfarëdo fushe. Vendet me rezerva të mëdha natyrore duhet të kërkojnë transparencë dhe dhënie llogarie nga industritë nxjerrëse dhe agjencitë që i rregullojnë. Pa shtrënguar kompanitë, qeveritë mund të bëjnë hapa pozitivë për nxitjen e përgjegjësisë sociale, duke inkurajuar firmat që të angazhohen për të operuar në një mënyrë që i tejkalon në sensin e mirë standardet etike, ligjore, tregtare dhe publike që pret shoqëria prej tyre. Qeveritë, gjithashtu, mund të përmirësojnë sjelljet e njerëzve duke punuar me firmat për zhvillimin e kodeve jode-tyruese të sjelljes industriale, që kërkojnë respekt me bazë të gjerë.

Zhvillimi i qëndrueshëm

Deri tani Udhëzuesi është përqendruar kryesisht në nismat e llogaritura për të promovuar bizneset më të mira dhe më fitimprurëse si dhe investimet në vendet e OSBE-së, me synim rritjen e nivelit të lulëzimit ekonomik. Udhëzuesi argumentoi se vendet që kërkojnë IHD dhe sipërmarrje më të lartë, duhet “të hapin” ekonomitë dhe të eliminojnë rregullimet e panevojshme. Sidoqoftë, vendet duhet të jenë të sigurta për qëndrueshmërinë e investimeve që tërheqin dhe zhvillimin ekonomik që pason. Ndërkohë që qeveritë duhet të kufizojnë rolin e tyre si aktorë apo menaxherë të aktivitetit të biznesit, ato prapëseprapë duhet të monitorojnë aktivitetin e biznesit, për të garantuar që shoqëria dhe mjedisi janë të mbrojtur.

Tre elementët e mëposhtëm citohen shpesh si tri shtyllat e zhvillimit të qëndrueshëm:

- Rritja ekonomike;
- Mbrojtja e mjedisit; dhe
- Zhvillimi social.

Ndërkohë që dëshira për rritje ekonomike është motivuesi kryesor pas Udhëzuesit, do të ishte mungesë vlerësimi po të mos njihet rëndësia e dy shtyllave të tjera për qëndrueshmërinë afatgjatë të investimeve në vendet e OSBE-së.

Mbrojtja e mjedisit

Deklarata e Mijëvjeçarit dhe Objektivat e Zhvillimit të Mijëvjeçarit në mënyrë të hapur, angazhojnë komunitetin botëror që të bëjë progres në arritjen e qëndrueshmërisë mjedisore brenda kontekstit të axhendës globale, që synon uljen e varfërisë dhe keqshqimit, si dhe zgjerimin e arsimimit dhe kujdesit shëndetësor. Ashtu si me klimën e biznesit, janë vendet më të pasura dhe më konkurruese si vendet nordike, që kanë politika të cilat quhen politika të shëndosha mjedisore.

Qeveritë duhet të mendohen dy herë përpara se të ulin standardet e ligjshme apo të bëjnë kompromis në zbatimin e tyre në mënyrë që të tërheqin IHD. Ndërkohë që ulja e standardeve mjedisore mund të joshë disa industri ndotëse që të largohen nga ekonomitë me rregulla të rrepta mjedisore, kjo është një praktikë që në mënyrë të pashmangshme kërcënon qëndrueshmërinë kombëtare në planin afatgjatë. Sidomos në rastin e ekonomive të bazuara në bujqësi, ndotja urbane në shkallë të gjerë ka pasoja shkatërrimtare në ekosistemin e agrorajoneve rrethuese, pa përmendur shëndetin e popullsisë në përgjithësi. Në zonat bregdetare, impiantet e pamjaftueshme për trajtimin e mbetjeve industriale mund të dëmtojnë seriozisht industrinë vendëse të peshkimit. Edhe industria e turizmit varet nga mbrojtja mjedisore: mjafton të përmendim rëndësinë e plazheve të pastra për turizmin. Është e vështirë të gjendet ekuilibri ideal ndërmjet mbrojtjes së mjedisit dhe progresit ekonomik dhe teknologjik. Megjithatë, kërkesa që vlerësimi i riskut për mjedisin të bazohet në shkencë, është një praktikë e shëndetshme që do të mbrojë mjedisin, pa cenuar zhvillimin ekonomik. Por qeveritë duhet gjithashtu, të shmangin rregullimet dhe ndërhyrjet detyruese që janë në raport tejet të zhdrejtë me riskun e perceptuar të një aktiviteti.

Rregullimet mjedisore duhet të aplikohen pa diskriminim për të gjitha ndërmarrjet që merren me të njëjtin tip aktiviteti. Nëse standarde të rrepta mjedisore aplikohen jo vetëm për një grup të caktuar aktorësh – kompanitë e huaja, për shembull – ato standarde minojnë të gjithë strukturën e mbrojtjes mjedisore, mbysin zhvillimin ekonomik dhe krijojnë gjasa për stimulimin e korrupsionit dhe favorizimit. Aplikimi universal nga ana tjetër, promovon fushë loje të barabartë mbi të cilën konkurrenca – themeli i ekonomisë së tregut – mund të lulëzojë.

Mbrojtja dhe qëndrueshmëria mjedisore sjellin mundësi për investimet. Vendet mund të tërheqin projekte industriale të teknologjisë së lartë që reduktojnë karbonin nëpërmjet mekanizmave tregtare ndërkombëtare për shkarkimet. Vendet që kanë ratifikuar Protokollin e Kiotos gëzojnë të drejtën që te ata të zbatohen projekte të Mekanizmave për Zhvillimin e Pastër.

Mundësitë për investime për mjedisin në Rusi

Programi i Dimensionit Verior për Mjedisin është një nismë novatore bashkëpunimi që u ndërmor në përgjigje të thirrjeve nga Federata Ruse dhe të komunitetit ndërkombëtar për përjekje për të përballuar disa nga problemet më emergjente mjedisore në Rusinë veriperëndimore. Ky program po zbatohet bashkërisht nga BERZH, Banka Nordike e Investimeve, Banka Evropiane e Investimeve dhe Banka Botërore.

Programi konsiston në 16 projekte prioritare me një vlerë totale prej 2 miliard eurosh. Projektet synojnë t'i japin zgjidhje problemeve të mjedisit në veriperëndim të Rusisë, në fushat e ngrohjes qendrore, menaxhimit të inerteve, trajtimin e ujërave industriale dhe eficientë të energjisë.

Programi i Dimensionit Verior për Mjedisin po bën diferencën në mjedis dhe te njerëzit e Rusisë veripëndimore, por edhe në pjesën veriore në përgjithësi.

Programi ofron një kuadër ndërkombëtar të fuqishëm, i mbështetur nga burime të përshtatshme financiare, në mënyrë që qeveritë, institucionet financiare ndërkombëtare, investuesit privatë, autoritetit ruse dhe të tjerë, të punojnë të gjithë së bashku për zgjidhjen e problemeve mjedisore të rajonit që kanë qenë prej kohësh. Ky program është një shembull i shquar i bashkimit të ekspertizës dhe burimeve të Komisionit Evropian, Federatës Ruse, BERZH-it, Bankës Evropiane të Investimeve dhe Bankës Botërore, që të hartojnë dhe të zbatojnë një paketë të gjerë projektesh për mjedisin.

Burimi: www.ndep.org

Degradimi i mjedisit, rrallimi i burimeve, shpërndarja e pabarabartë e burimeve natyrore apo bollëkut të burimeve, po shfaqen si fitila potencialë apo faktorë përshpejtues të tensioneve brenda dhe midis vendeve. Dëmtimi i mjedisit dhe mungesa e burimeve janë dy elementë në një rrjetë të ndërlikuar fatkeqësish në të cilën ndërthuren një gamë e gjerë problemesh social-ekonomike. Degradimi i mjedisit dhe rrallimi i burimeve natyrore janë njëkohësisht shkaqet dhe pasojat e këtyre problemeve social-ekonomike ose intensifikohen prej tyre.

Strategjia e OSBE-së për Dimensionin Ekonomik dhe Mjedisor, shprehet kështu: “Degradimi i mjedisit, përdorimi i paqëndrueshëm i burimeve natyrore dhe keqmenaxhimi në përpunimin dhe hedhjen e mbetjeve, kanë impakt substancial në shëndetin, mirëqenien, stabilitetin dhe sigurinë e vendeve tona, dhe mund të lëkundin sistemet ekologjike”. Për këtë arsye, OSBE është përfshirë fuqishëm në nxitjen e bashkëpunimit nga shtetet pjesëmarrëse të OSBE-së në fushën e mjedisit, veçanërisht nëpërmjet Nismës për Mjedisin dhe Sigurinë (ENSVEC): www.envsec.org.

Zhvillimi social

Vendet me rezerva naftë në Detin Kaspik kanë përjetuar së fundi një rritje të investimeve të huaja dhe të ekonomisë. Megjithatë, gjysma e popullsisë së tyre jeton me më pak se një dollar në ditë. Kur rritja ekonomike ka efekt shumë të kufizuar në zhvillimin social dhe uljen e varfërisë, nuk është ndonjë benefit i madh për vendin në fjalë dhe gërryen mbështetjen popullore për përmirësimin e klimës së biznesit. Nëse qeveritë duan të përmirësojnë dhe të forcojnë klimën e biznesit, ata duhet të inkurajojnë – dhe jo thjesht të drejtojnë – bizneset që të njohin përgjegjësitë e tyre sociale. Bashkëpunimi ndërmjet qeverive dhe bizneseve përshpejton zhvillimin social¹.

Përgjegjësitë sociale të komunitetit (PSK)

Liderët e bizneseve po bëhen gjithnjë e më të ndërgjegjshëm për nevojën për përgjegjësi sociale dhe kjo vërtetohet nga rritja e numrit të organeve që miratuan Dhjetë Parimet e Kompaktit Global të OKB-së (Kutia 8.2) dhe nga përkushtimi i komunitetit të biznesit për të arritur Objektivat e Zhvillimit të Mijëvjeçarit.

Cili është përkufizimi i PSK-së? Përgjegjësitë sociale të komunitetit përkufizohen si një lëvizje globale në të cilën kompanitë dhe organizatat integrojnë me dëshirë shqetësime sociale dhe mjedisore në operacionet e tyre të biznesit dhe praktikatat raportuese². Disa nga forcat më të fuqishme lëvizëse të PSK-së janë

mundësia e forcimit të avantazheve konkurruese, “menaxhimi i reputacionit”, ushtrimi i presionit në grup dhe politikatat e konsumatorit, ligji apo frika nga ligji dhe ndryshime në mënyrën si po organizohet globalisht prodhimi dhe marketingu.

KUTIA 8.2

Parimet e Përgjithshme Globale të Kombeve të Bashkuara

Të drejtat e njeriut

Parimi 1: Biznesi duhet të mbështesë dhe të respektojë mbrojtjen e të drejtave njerëzore të shpallura botërisht brenda sferës së tyre të influencës; dhe

Parimi 2: Sigurohuni që ata të mos jenë pjesëmarrës në abuzimet e të drejtave të njeriut.

Puna

Parimi 3: Bizneset duhet të respektojnë lirinë e shoqërisht dhe njohjen e efikasë të të drejtës për marrëveshje kolektive;

Parimi 4: Të eliminohen të gjitha format e punës me detyrim apo dhunë;

Parimi 5: Të dënohet ligjërisht puna e fëmijëve; dhe

Parimi 6: Të eliminohet diskriminimi në bazë të punësimit apo profesionit.

Mjedisi

Parimi 7: Bizneset duhet të mbështetin masat parandaluese për sfidat mjedisore;

Parimi 8: Të merren nisma për nxitjen e rritjes së përgjegjësisë për mjedisin; dhe

Parimi 9: Të inkurajohet zhvillimi dhe përhapja e teknologjive miqësore ndaj mjedisit.

Antikorrupsioni

Parimi 10: Bizneset duhet të punojnë kundër korrupsionit të të gjitha formave, përfshi zhvatjen dhe ryshfetin.

PSK dhe sektori publik

Siç vëren edhe Peter Wockie, zv/President Ekzekutiv i Koorporatës Financiare Ndërkombëtare: “Që bizneset të vazhdojnë të përmirësojnë performancën sociale dhe mjedisore, sektori publik të ofrojë dy kontribute kyçe: (1) rregullime të qarta, standardet minimale që kërkohen nga të gjitha firmat, dhe (2) parashikueshmërinë e ndërhyrjes së qeverisë”. Praktikatat vullnetare PSK të ndërmarrjeve private nuk janë dhe nuk mund të jetë zëvendësuese efikase për qeverisjen e mirë. Përderisa PSK nga vetë natyra është diçka vullnetare, është thelbësore që qeveritë të mos ushtrojnë presion – dhe të mos perceptohen si ushtruese presioni – për të shtrënguar kompanitë që të ndër-

marrin PSK-në. Kjo dëmton klimën e biznesit dhe rrit spektrin e korrupsionit. Mënyra më e mirë që qeveritë të promovojnë PSK-në është krijimi i klimës së favorshme të biznesit. Qeveria që vepron në mënyrë të përgjegjshme jep shembullin e sjelljes së mirë dhe promovon sjelljen e mirë nga ana e kompanive në të gjitha nivelet: ndërkombëtar, kombëtar dhe vendor. Qeveritë mund të mbështesin më mirë dhe të forcojnë klimën e biznesit jo duke bërë të detyrueshëm apo duke menaxhuar aktivitetin PSK, por duke inkurajuar një mjedis ku kompanitë zhvillohen në mënyrë të qëndrueshme dhe veprojnë me përgjegjshmëri³.

Qeveritë mund t’u ofrojnë incentiva kompanive në industri me energji intensive për të diversifikuar rez-

ervat e energjisë dhe të ndërmarrin masa për eficientë e energjisë që do të ketë implikime financiare pozitive dhe do të ulë “gjurmën ekologjike”.

Kodet e sjelljes për industrinë

Po rritet numri i industrive që me vullnet të lirë po hartojnë kode të sjelljes me qëllim mbajtjen e niveleve të larta të sjelljes së biznesit, etike, sociale dhe

Procesi Kimberley. Procesi Kimberley është një nismë e përbashkët e ndërmarrë nga qeveria, shoqëria civile dhe industria e diamanteve për të ndaluar fluksin e diamanteve të përdorur nga lëvizjet rebele për të financuar luftërat kundër qeverive të ligjshme. Tregtia e kundërligjshme e këtyre gurëve të çmuar ka kontribuar në shkallën e konflikteve shkatërruese në vende si Angola, Bregu i Fildishtë, Republika Demokratike e Kongos dhe Sierra Leone. Skema e Certifikimit të Procesit Kimberley është një sistem novator vullnetar që u vendos kërkesa të zgjeruara pjesëmarrësve për të certifikuar që ngarkesat e diamanteve të papërpunuar nuk kanë diamante konfliktesh. Procesi Kimberley ka 45 pjesëmarrës zyrtarë, përfshi Komunitetin Evropian. Pjesëmarrësit në Procesin Kimberley kanë në dorë 99.8% të prodhimit global të diamanteve të papërpunuara⁴.

Kodi i sjelljes i Industrisë Elektronike. Ky kod industrie është hartuar së fundmi për të vendosur dhe promovuar pritshmëri të unifikuara nga praktika përgjegjëse sociale në zinxhirin furnizues global të industrisë elektronike. HP-ja e lehtësoi punën për hartimin e kodit me Dell, IBM-në dhe kompanitë e prodhimit të pajisjeve elektronike si Celestica, Flecxtronics, Snmina SCI dhe Solectron. I lançuar në vitin 2005, kodi shtron rrugën për një qasje të harmonizuar për monitorimin e performancës së furnizuesve në disa fusha të përgjegjësisë sociale, përfshi praktikën e punës dhe punësimin, të shëndetit dhe sigurisë, si dhe të mbrojtjes së mjedisit.

Kompanitë kryesuese kanë punuar për të garantuar që angazhimet e tyre për të respektuar të drejtat e njeriut janë të pasqyruara në praktikë. Në disa industri, konkretisht te ajo e veshmbathjes, kompanitë kanë rënë dakord jo vetëm për kode sjellje, por edhe për monitorim të pavarur bazuar në Parimis nga Shoqata e Punës së Ndershme, në mënyrë që të rriten shanset që ata dhe furnizuesit e tyre do të mbajnë angazhimet.

PSK: rasti i studimit

Rasti i biznesit për PSK-në po bëhet gjithnjë e më i dukshëm “sepse të bësh mirë dhe të të ecë mirë, janë dy gjëra gjithnjë e më të nevojshme dhe reciprokisht përforsuese” (Kutia 8.3). Koncepti i konkurrueshmërisë së përgjegjshme ku bizneset shpërblehen sistematikisht për më tepër praktika të përgjegjshme dhe ndëshkojnë për të kundërtën, po bëhet normë. Shumë studime tregojnë se mënyra se si një kompani menaxhon çështjet sociale dhe të mjedisit, është shpesh një tregues i mirë i nivelit të përgjithshëm të rrezikut dhe cilësisë menaxhuese ; të dy janë faktorë përcaktues në suksesin afatgjatë të kompanisë⁵. Një raport së fundmi i Goldman Sachs për industrinë e naftës dhe gazit, për shembull, arrin në përfundimin se bizneset me “biografi” të mirë përsa u përket përgjegjësisë sociale dhe vizionit afatgjatë për të ardhmen me pak karbon, janë pikërisht ato që mbizotërojnë në tregun e projekteve strategjike. BE-ja promovon sipërmarrjen e përgjegjshme dhe PSK midis bizneseve të mëdha dhe NVM-ve në veçanti. Për NVM-të mund t’ia vlejë që të ndjekin PSK-në: ato mund të japin mundësi të reja biznesi, rrisin sensin e kënaqësisë dhe besnikërinë e konsumatorit, zhvillojnë stafe më të motivuara, përmirësojnë marrëdhëniet me komunitetin vendor dhe autoritet publike, kursejnë kostot dhe konsolidojnë reputacionin e kompanisë.

KUTIA 8.3

Rasti i biznesit të vogël për përgjegjësinë sociale, Turqi

ARGE-ja është një firmë konsulente menaxhimi e themeluar më 1991, me 15 punonjës dhe me xhiro vjetore një milion euro. ARGE-ja ofron shërbime këshilluese në fushat e strategjive të biznesit, metodologjisë së biznesit, zhvillimit institucional dhe organizativ, si dhe në menaxhimin e ndryshimeve.

ARGE-ja inkurajon punonjësit e vet të merren një ditë në javë me aktivitetet e OJF-ve në mënyrë që të përmirësojnë cilësinë e jetës në komunitet në nivel vendor, kombëtar dhe global. Qëllimi kryesor është rritja e cilësisë së menaxhimit dhe efikasitetit të organizatave të shoqërisë civile. Kryetari i ARGE-së themeloi dhe udhëhoqi Lëvizjen Kombëtare për Cilësinë në Turqi në 1998 si dhe kategorizoi cilësinë e NVM-ve, sektorit publik dhe – për herë të parë në Evropë – edhe të OJF-ve. Një rast studimi u përgatit për të demonstruar aplikimin e modelit të EFQM (Fondacioni Evropian për Menaxhimin e Cilësisë) si më i miri i OJF-ve.

ARGE-ja gjithashtu, inkurajon partneritetet ndërsektoriale ndërmjet organizatave të ndryshme. Ajo filloi dhe mori pjesë në programin e parë me Shoqatën Turke të Cilësisë për punëtorët me kontratë të përkohshme për të inkurajuar individët me përvojë menaxhimi të punojnë në OJF me orar të shkurtuar/plotë. ARGE-ja ishte vendimtar edhe në ngritjen e Shoqatës së Vullnetarëve për të promovuar vullnetarizmin në sektorin privat. Ajo

kontribuoi për këtë skemë duke ofruar punë vullnetare në planifikim, menaxhim dhe publikim të këtyre përpjekjeve, si dhe hartoi metodologji për shpërndarje informacioni. Kompanitë pjesëmarrëse bëjnë vlerësimin e kontributeve vullnetare të punonjësve të tyre në raportin vjetor të performancës individuale.

ARGE bashkëpunon me organizata të ndryshme të shoqërisë civile për nxitjen e qeverisjes së mirë Parimis në menaxhimin e OJF-ve. Ajo ka ngritur një program certifikimi për menaxhimin e OJF-ve në bashkëpunim me Universitetin e Bosforit.

Përfitimet për bizneset:

- ARGE u rendit ndër tri firmat e para konsulente menaxhimi në Turqi nga një anketim i botuar në Dymia, një gazetë kryesore biznesi.
- Nxitja e vullnetarizmit gjithashtu ndihmon në motivimin dhe mbajtjen e personelit me kualifikime të larta.

Përfitimet për shoqërinë/grupet e interesit:

- Shoqata e Vullnetarëve tërheq më tepër profesionistë në punë vullnetare, duke ndihmuar në ndërtimin e institucioneve më efektive të shoqërisë civile.
- Mbi 1 000 institucione dhe OJF të sektorit privat/publik kanë përmirësuar cilësinë e menaxhimit të tyre, çka shkon në të mirë të punonjësve dhe të grupeve të interesit.

Burimet: <http://www.generationeurope.eu.com>; www.arge.com

Përfundime dhe rekomandime

Zhvillimi i qëndrueshëm është i pamundur pa një klimë të fuqishme biznesi dhe investimesh. Duhet të ketë një kuadër të përshtatshëm për rregullimin dhe qeverisjen në mënyrë që firmat të mbijetojnë dhe të veprojnë me përgjegjshmëri. Rregullimi mjedisor është një fushë ku qeveria duhet të sigurojë rregullim të balancuar që të mbrojë interesat kombëtare si edhe qëndrueshmërinë e ndërmarrjeve. Me vendosjen e një kuadri të përshtatshëm, qeveritë mund të nxisin qëndrueshmërinë afatgjatë të klimës së biznesit duke inkurajuar – dhe jo me detyrim apo presion – ndërmarrjet që të veprojnë me përgjegjshmëri. Përgjegjësia sociale e komunitetit është vendim që i takon ndërmarrjes. Firmat e përfshira në aktivitete PSK prirën të jenë më fitimprurëse. Praktikant më të mira në këtë fushë përfshijnë edhe miratimin e kodeve të sjelljes në industri si dhe inkurajimin e punonjësve që të marrin pjesë në punë vullnetare.

BURIMET

Divizioni i OKB-së për Zhvillimin e Qëndrueshëm: <www.un.org/esa/sustdev/>

OECD Zhvillimi i Qëndrueshëm

<http://www.oecd.org/topic/0,2686,en_2649_37425_1_1_1_1_37425,00.html>

Kompakti Global i OKB-së: <www.globalcompact.org>

Arge: <www.arge.com>

Programi i Dimensionit Verior për Mjedisin: <www.ndep.org>

SHËNIME

---

1 OKB Raporti i Zhvillimit Njerëzor 2005

2 <www.worldbank.org>

3 IFC, BNRZH, IBRD, Rolet e Sektorit Publik në Fuqizimin e Përgjegjësisë Sociale të Komunitetit: Taking Stock (2005).

4 Human Rights Watch (2005).

5 Kompakti Global, Kush Shqetësohet, Fiton: Lidhja e Tregjeve Financiare me Botën në Ndryshim: Rekomandime nga industria financiare për të përmirësuar integrimin mjedisor, çështjet sociale dhe të qeverisjes në analizë, menaxhimi i aseteve dhe komisionet e letrave me vlerë (2005)

Shtojcë
◆
Bibliografi
◆
Fjalori
◆
Lista e
Shkurtimeve

SHTOJCË

Rezultatet e Pyetësorit dhe Analiza

Një pyetësor për Udhëzuesin e Kushteve Më të Mira për Konsolidimin e Klimës së Biznesit dhe Investimeve u shpërnda në shkurt 2006. Në total u morën 26 përgjigje të pyetësorit, nga një total prej 17 vendesh të OSBE-së:

- Shqipëria
- Armenia
- Azerbajxhani
- Bosnja-Hercegovina
- Ish-Republika Jugosllave e Maqedonisë
- Gjeorgjia
- Hungaria
- Kazakistani
- Malta
- Mali i Zi
- Rusia
- Serbia
- Sllovakia
- Sllovenia
- Taxhikistani
- Turkmenistani
- Ukraina

Mes atyre që iu përgjigjën pyetësorit, ishin 9 zyra në terren të organizatave shumëkombëshe, 10 agjenci kombëtare të nxitjes së agjencive, 6 agjenci të zhvillimit të NVM-ve.

Çfarë e bën të mirë klimën e investimeve dhe të biznesit?

Përshkrimi	% e të anketuarve
Legjislacioni dhe rregullimi i biznesit	73%
Incentivat e investimeve dhe nxitja	65%
Politikat qeveritare	54%
Performanca politike dhe makroekonomike dhe stabiliteti	38%
Vendndodhja gjeografike, burimet natyrore	31%
Imazhi i vendit dhe renditja ndërkombëtare	31%
Marrëveshjet ndërkombëtare, hapja	31%
Sistemi bankar	23%
Politika e qëndrueshme monetare dhe fiskale	19%
Infrastruktura	15%
Roli i remitancave të emigrantëve	15%
Puna: aftësitë profesionale, niveli arsimor, kostot	12%

2. Cilat janë barrierat kryesore për investimet e huaja të drejtpërdrejta?

Përshkrimi	% e të anketuarve
Legjislacioni në përgjithësi	58%
Infrastruktura fizike	54%
Sistemi gjyqësor, mbrojtja e të drejtave të investuesve	38%
Politikat qeveritare	35%
Barra administrative	35%
Korrupsioni	35%
Vështirësitë e biznesit në hyrjen në treg dhe licencim	27%
Reputacioni i vendit, stabiliteti ekonomik dhe politik	27%
Lejet për tokat dhe ndërtimit	23%
Fuqia punëtore e kualifikuar	19%
Mangësitë e tregut (përmasat, politikat e çmimeve, monopoli)	15%
Vendndodhja gjeografike, burimet natyrore	15%
Rregullimi dhe administrativi i taksave dhe doganave	12%
Sistemi bankar	12%
Incentivat dhe nxitja e investimeve	12%
Standardet e kontabilitetit	8%

3. Cilat janë barrierat kryesore për zhvillimin e NVM-ve?

Përshkrimi	% e të anketuarve
Aksesi në kredi	54%
Legjislacioni: hartimi, miratimi dhe zbatimi	50%
Mungesa e aftësive profesionale në biznes	50%
Korrupsioni	46%
Infrastruktura mbështetëse për NVM-të	46%
Rregullimi i bizneseve dhe zbatimi	35%
Tatimet dhe doganat: rregullimi dhe administrimi	31%
Burokracia në përgjithësi	27%
Mangësitë e tregut	27%
Politikat qeveritare (ose mungesa e tyre)	23%
Infrastruktura fizike	19%
Bashkëpunimi me bizneset e mëdha	12%
Aksesi në tokë, vende ndërtimi, etj.	12%

4. Cilat vende po demonstrojnë praktikat më të mira?

Shteti	Sa herë është përmendur
Estonia	6
Letonia	4
Irlanda	4
Republika Çeke	4
Finlanda	4
Polonia	4
Lituania	3
Norvegjia	2
Mbretëria e Bashkuar	2
Kazakistani	2
Slovakia	2
Hungaria	2
Slovenia	1
Kirgizistani	1
Gjeorgjia	1
Mali i Zi	1
Islanda	1
Holanda	1
Suedia	1

PËRMBAJTJA E PYETËSORIT

1. Si do ta përshkruanit klimën e përgjithshme të biznesit dhe investimeve në vendin tuaj?
2. Cilat janë barrierat kryesore ndaj investimeve të huaja të drejtpërdrejta?
3. Cilat janë barrierat kryesore ndaj zhvillimit të NVM-ve dhe sipërmarrjes?
4. A është marrë ndonjë hap domethënës në pesë vitet e fundit për të përmirësuar klimën e biznesit dhe investimeve? Çfarë veprimesh janë ndërmarrë dhe cilat ishin më efikase? Pse? A ka pasur ndonjë veprim jo shumë efikas ose zhgënjyes? Cilat janë dhe pse?
5. A ka ndonjë ligj apo rregullim të vendosur ose amenduar së fundmi që ka çuar në rritjen e investimeve të huaja të drejtpërdrejta?
6. A pritet ndonjë ndryshim i planifikuar legjislativ ose rregullator në 2006-ën që ju mendoni se do të jetë shumë i dobishëm për klimën e biznesit dhe investimeve?
7. A ka pasur ndonjë program specifik qeveritar që ka qenë efikas në tërheqjen e investimeve të huaja të drejtpërdrejta ose në zhvillimin e NVM-ve? A ka ndonjë program për të tërhequr remitancat ose fondet e drejtpërdrejta të diasporës dhe për t'i investuar?
8. Çfarë mekanizmesh përdor vendi juaj për nxitjen e investimeve të huaja të drejtpërdrejta? Një agjenci të nxitjes së investimeve? Organe rajonale për investimet? Cilat kanë qenë më efikase. Ju lutemi, shpjegojeni gjerësisht.
9. A konsideroni ndonjë vend, sidomos nga shtetet anëtare të OSBE-së, si shembull për zhvillimin e klimës së biznesit tuaj dhe investimeve? Cilat vende dhe pse? A keni mundur të zbatoni ndonjë nga praktikatat e tyre?
10. Jeni të lirë të shtoni komente në lidhje me klimën e biznesit dhe investimeve, ose komente që mendoni se mund të jenë të dobishme për Udhëzuesin.

Bibliografi

Ad Hoc UNCITRAL Arbitral Awards

1989 Biloune v Ghana Investments Centre, 95 *International Law Reports* 1830

Adenas, M.

2005 *Enforcing Contracts in Transition Economies: Contractual Rights and Obligations in Central Europe*, British Institute of International and Comparative Law, London

Antonyuk, O.V., Kerr, W.A.

2005 "Meeting TRIPS Commitments in Ukraine, An Important Challenge in the Quest for WTO Accession", 8 *Journal of World Intellectual Property* 271

Armenia

2000 Law on Trademarks, Service Marks and Appellations of origin (20 March 2000)

2001 Law of the Republic of Armenia on Joint Stock Companies

AT Kearney

2004 "FDI Confidence Index", *Global Business Policy Council*, Alexandria, Virginia, USA

Barth, J., Caprio, G., Levine, R.

2001 *Bank Regulation and Supervision: What Works Best?*, World Bank Policy Research Working Paper 2725

Basle Committee on Banking Supervision

1997 Core Principles for Effective Banking Supervision, Basle

Bati, A.

2004 *Corporate Governance Reform in Azerbaijan*, 5th Meeting of the OECD Eurasian Corporate Governance Committee

Bath Chronicle

2004 "How you can help developing farmers get some fair pay", *Bath Chronicle* (27 February 2004)

Belarus

2005 Edict of the President of the Republic of Belarus no. 373 of 15 August 2005, "Certain Issues of Concluding Agreements and Fulfillment of Obligations on the Territory of the Republic of Belarus"

Black Sea Economic Cooperation Business Council

2005 "Helping Eliminate Barriers to Business and Improve Business Climate", *Strategic Directions*, <http://www.bsec-business.org/sdirect.asp>

Bradford, C.

2005 *Prioritizing Economic Growth: Enhancing Macroeconomic Policy Choice*, United Nations Conference on Trade and Development G-24 Discussion Paper Series

Buiter, W.H.

2004 *What have we learnt from fifteen years of transition in Central and Eastern Europe*, National Bureau of Economic Research

Bulgaria

2003 Law on Competition Protection, published in the SG no. 52/1998, as amended, SG no. 112/1998, 81/1999, 28/2002, 9/2003 and 107/2003

Clark, T.

2002 "VAT mess puts off foreign investors", *The Moscow Times*, 8 August 2002

Commission on European Contract Law

1998 Principles of European Contract Law, Parts I and II

Croatia

2005 "Prime Minister Ivo Sanader launches service enabling electronic filing of forms", *Republic of Croatia Press Release* (3 November 2005), <http://www.vlada.hr/default.asp?mode=1&gl=200511030000011&jezik=2&sid=>

Cyprus

1997 Banking Law (no. 66(I) of 1997) of the Republic of Cyprus

Dahab, S.

1985 *The Agricultural Machinery and Implement Industry in Brazil: its historical development and inventive activity*, unpublished Ph.D. dissertation, Yale University, New Haven

Daintith, T.

2005 "Contractual Discretion and Administrative Discretion: A Unified Analysis", 68 *Modern Law Review* 554 (2005)

Deutsche Bank

2005 *Opening economies succeed*, Deutsche Bank Research (November 2005), http://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD000000000189232.pdf

Dyck, A.

2001 "Privatization and Corporate Governance: Principles, Evidence and Future Challenges", 16 *World Bank Research Observer* 59 (2001)

Earle, J.S.

2006 "Employment and Wage Effects of Privatization: Evidence from Transition Economies", *Employment Research* (January 2006), http://www.upjohninst.org/publications/newsletter/JSE_106.pdf

Edmiston, K., Mudd, S., Valev, N.

2003 *Tax Structures and FDI: The Deterrent Effects of Complexity and Uncertainty*, William Davidson Institute, Working Paper no. 558 (April 2003)

European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)

2000 "Towards international standards on insolvency: the catalytic role of the World Bank, Law in transition", *Insolvency law and practice* (Spring 2000)

2004 *Strategy for Estonia*, EBRD, www.ebrd.com/about/strategy/country/estonia/strategy.pdf

2005 *Recent legal developments in transition countries*, EBRD (June–December 2005)

2005 *Transition Report 2005*, EBRD, London

2005 *The EBRD-World Bank Business Environment and Enterprise Performance Dataset 2002 and 2005*, <http://www.ebrd.com/pubs/econo/beeps.htm>

European Union

1999 Directive 1999/93/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1999 on a community framework for electronic signatures, OJ 2000 L13/12

2000 Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market, OJ 2004 L178

2000 *European Charter for Small Enterprises*, European Council, 19-20 June 2000, <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/n26002.htm>

2002 Council Directive 2002/38/EC of 7 May 2002 amending and amending temporarily Directive 77/388/EEC as regards the value added tax arrangements applicable to radio and television broadcasting services and certain electronically supplied services, OJ 2002 L 128/41

2002 Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector, OJ 2002 L 201/37

2003 "The Legal and Market Aspects of Electronic Signatures", *Study for the European Commission - DG Information Society* (September 2003)

2003 *Responsible entrepreneurship. A collection of good practice cases among small and medium-sized enterprises across Europe*, EU, Enterprise DG, Brussels, <http://europa.eu.int/comm/enterprise/csr/index.htm>

2003 SME definition: Commission Recommendation of 06 May 2003, OJ L 124 of 20 May 2003, p. 36, http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/sme_definition/index_en.htm

2004 Commission Regulation (EC) no. 772/2004 of 27 April 2004 on the application of Article 81(3) of the Treaty to categories of technology transfer agreements, Regulation EC 772/2004, OJ 2004 L123/11

2004 Commission Notice: Guidelines on the application of Article 81 of the EC Treaty to technology transfer agreements, OJ 2004 C101/2

2005 *Commission Staff Working Document Report on the Implementation of the European Charter for Small Enterprises in Moldova and the Countries in the Western Balkans*, SEC(2005)169, Brussels, 8 February 2005

2005 Conference on the European Charter for Small Enterprises, Luxembourg, *Conference Summary Report*, European Commission Enterprise and Industry Directorate-General, 15-16 June 2005, http://europa.eu.int/comm/enterprise/events/charter/doc/2005_lux/lux_summary.pdf

2005 *Report on the Implementation of the European Charter for Small Enterprises in Moldova and the Countries in the Western Balkans*, Brussels, http://www.copca.com/armari/calaix1/000/00/01/103/sec_2005_169_en.pdf

2005 *Taxation mechanisms based on simplified and indirect evaluation of tax liabilities*, S.N. Makedonskiy, EU Tacis, Moscow, <http://www.recep.ru>

- 2005 “The activities of the European Union for small and medium-sized enterprises (SMEs)” *SME Envoy Report* SEC(2005)170, Brussels, 8 February 2005
- Ewing, J., Edmondson, G., Kranz, P.**
2005 “Rise of a Powerhouse: How the young knowledge workers of Central Europe are pushing the region to a new level”, *Business Week* 3963 (12 December 2005), 50, http://www.businessweek.com/magazine/content/05_50/b3963021.htm
- Galanter, M.**
1981 “Justice in Many Rooms: Courts, Private Ordering, and Indigenous Law”, 19 *Journal of Legal Pluralism* 1 (1981)
- Greenwood, J., Kimbrough, K.**
1987 “An Investigation into the Theory of Foreign Exchange Controls”, 20 *The Canadian Journal of Economics* 271 (1987)
- Guriev, S., Megginson, W.**
2005 *Privatization: What Have We Learned?* (2005), <http://siteresources.worldbank.org/INTDECABC2006>
- Head, J.W.**
2005 “Getting down to basics: strengthening financial systems in developing countries”, 18 *Transactional Lawyer* 257 (2005)
- Hendley, K., Murrell, P., Ryterman, R.**
2000 “Law, Relationships, and Private Enforcement: Transactional Strategies of Russian Enterprises”, *Europe-Asia Studies* 52/4 (June 2000), p. 627–656
- Hungary**
1997 Hungarian Law No. XI of 1997 on the Protection of Trademarks and Geographical Indications
- Human Rights Watch**
2005 *World Report 2005*, Events of 2004, USA
- Indem Foundation**
2004 *Business and Corruption: How To Combat Business Participation In Corruption*, Final Report, K.I. Golovshinskii, S.A. Parkhomenko, V.L. Rimskii, G.A. Satarov, INDEM Foundation, Moscow, <http://www.anti-corr.ru/cipe/CIPEn.pdf>
- International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID)**
2003 *Tecnicas Medioambientales Tecmed S.A. v. The United Mexican States*, Case No. ARB (AF)/00/2 (ICSID 2003)
- International Conference on Reforming the Business Environment**
2005 *Conference Outcomes*, Committee of Donor Agencies For Small Enterprise Development, Cairo, Egypt
- International Finance Corporation (IFC)**
2005 “Ukraine Adopts Law on Business Permits Drafted by IFC”, *International Finance Corporation Press Release*, 7 September 2005
- International Institute for the Unification of Private Law (UNIDROIT)**
1994 International Institute for the Unification of Private Law (the ‘UNIDROIT’) Principles of International Commercial Contracts (1994)
- Iran-United States Claims Tribunal**
1983 “ITT Indus. v Iran”, 2 *Iran-U.S. Claims Tribunal Reports* 348 (1983)
1984 Tippetts, Abbett, McCarthy, “Stratton v TAMS-AFFA Consulting Engineers of Iran”, 6 *Iran-U.S. Claims Tribunal Reports* 219 (1984)
1985 “International Technical Products Corp v Government of the Islamic Republic of Iran”, 9 *Iran-U.S. Claims Tribunal Reports* 206 (1985)
- Jain, B.K.**
2001 *Creating a Climate for Innovation and Entrepreneurship – Emerging Role of Higher Educational Institutions*, Dr. B. K. Jain and Dr. Anita Gupta, Department of Science & Technology, Government of India

Kähkönen, S., Lee, Y., Meagher, P., Semboja, H.

2001 *Contracting Practices in an African Economy: Industrial Firms and Suppliers in Tanzania*, University of Maryland, IRIS Center Working Paper 242

Kasolowsky, B., Thalhammer, D.

2005 "Austria: Car Dealer v. Defendant Distributor – Competition Law and Arbitration Clause", 8 *International Arbitration Law Review* N1-3 (2005)

Kogut, B., Spicer, A.

2002 "Capital market development and mass privatization are logical contradictions: lessons from Russia and the Czech Republic", 11 *Industrial and Corporate Change* 1 (2002)

Kumar, N.

2001 *Infrastructure availability, foreign direct investment inflows and their export-orientation: a crosscountry exploration* (Research and Information System for Developing Countries 2001), <http://www.gdnet.org/pdf/nkumar.pdf>

La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A and Vishny, R.

1997 *Legal Determinants of External Finance*, NBER Working Paper no. 5879, January 1997

Lee, C.

2004 *Model Competition Laws: The World Bank-OECD and UNCTAD Approaches Compared*, 10 August 2004

Levine, R., Zervos, S.

1998 "Stock Markets, Banks, and Economic Growth", 88 *American Economic Review* 537 (1998).

Malta

2000 Trademark Act of Malta (Act XVI of 2000)

Mansfield, E.

1994 "Intellectual Property Protection, Foreign Direct Investment and Technology Transfer", *IFC Discussion Paper* no. 19 (1994)

Marakand Minerals Limited

2003 *Accountants' Report on the Khandiza Exploration Asset* (28 November 2003)

Markarian, G.

2003 *Rule-of-Law and Commercial Law Issues in Armenia*, Armenian International Policy Research Group, Working Paper No. 03/17, January 2003

Maskus, K.E.

2000 *Intellectual Property Rights and Foreign Direct Investment*, Centre for International Economic Studies, Policy Discussion Paper no. 0022

Meggison, W.L., Netter, J.M.

2001 "From State to Market: A Survey of Empirical Studies on Privatization", 39 *Journal of Economic Literature* 321 (2001)

Moldova

1997 Law No.1134-XIII On Joint Stock Companies, adopted on Apr 2, 1997

Morriset, J.

2003 *Using Tax Incentives to Attract Foreign Direct Investment*, World Bank Infrastructure Group, January 2003

Muir, R., Shen, X.

2005 *Land Markets: Improving Access to Land and Buildings by Investors*, FIAS, World Bank Group, October 2005

New Zealand Law Commission

1999 "Cross-Border Insolvency: Should New Zealand Adopt the UNCITRAL Model Law on Cross-Border Insolvency?", Law Commission Report No. 52, (1999)

Nemirowsky, H., Wright, J.

1996 *Issues Surrounding Security Regulation in Latin America and the Caribbean*, Inter-American Development Bank, 1999

North, D.

1991 "Institutions", 5 *The Journal of Economic Perspectives* 97 (1991)

O'Rourke, B.

2001 "The EU: How Ireland Unleashed its "Celtic Tiger" Economy" (Part 1), *RadioFreeEurope/Radio Liberty*

Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD)

- 1997 *Resale price maintenance*, OECD Doc. No. OCDE/GD(97)229 (1997)
- 1998 *Competition Policy and Intellectual Property Rights*, OECD Doc. no. DAFPE/CLP (98) 18 (21 September 1998)
- 1999 *A Framework for the Design and Implementation of Competition Law and Policy*, World Bank & OECD, 1999
- 2000 *The OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, OECD, <http://www.oecd.org/dataoecd/56/36/1922428.pdf>
- 2000 *The Bologna Charter on SME Policies*, 1st OECD Ministerial Conference on SMEs, Bologna, Italy, 13-15 June 2000, OECD, http://www.oecd.org/document/17/0,2340,en_2649_201185_1809105_1_1_1_1,00.html
- 2004 *OECD Principles of Corporate Governance*, OECD
- 2004 *Effective Policies for Small Business. A Guide for the Policy Review Process and Strategic Plans for Micro, Small and Medium Enterprise Development*, OECD/UNIDO, <http://www.unido.org/en/doc/33172>
- 2004 "Fair and Equitable Treatment in International Investor Law", *OECD Working Papers on International Investment* 2004/3, OECD
- 2004 2nd OECD Conference of Ministers responsible for Small and Medium Enterprise Development (SMES), Istanbul, Turkey, 3-5 June 2004, *Promoting Entrepreneurship and Innovative SMEs in a Global Economy: Towards a More Responsible and Inclusive Globalisation, Executive Summary of the Background Reports*, <http://www.oecd.org/dataoecd/5/24/31919590.pdf>
- 2004 *The Istanbul Ministerial Declaration on Fostering the Growth of Innovative and Internationally Competitive SMEs*, OECD, www.oecd.org/document/28/0,2340,en_2649_34197_32020176_1_1_1_1,00.html
- 2004 *Small and Medium-sized Enterprises in Turkey, Issues and Policies*, OECD, <http://www.oecd.org/dataoecd/5/11/31932173.pdf>
- 2005 *A Policy Framework for Investment: Draft Preamble, Checklists and Preliminary Annotations*, OECD, 25-27 October 2005, <http://www.oecd.org/dataoecd/10/55/35488787.pdf>
- 2005 "Designing the Future, Making Investment Happen For Employment and Growth In South East Europe", *OECD Investment Compact*
- 2005 *Encouraging Linkages between Small and Medium-sized Companies and Multinational Enterprises, An overview of good policy practice by the OECD Investment Committee*, 10 November 2005, Paris, <http://www.oecd.org/dataoecd/62/30/35795105.pdf>
- 2005 *Investment Compact for South-East Europe*, OECD/Stability Pact, <http://www.investmentcompact.org>

Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

- 2003 *OSCE Strategy Document for the Economic and Environmental Dimension*, 11th OSCE Ministerial Council, MC(11).JOUR/2, 2 December 2003, Annex 1, Maastricht, <http://www.osce.org/item/16350.html>
- 2003 „Promoting Stability and Growth in Central Asia through Expanded Business Opportunities“, Speech of Helen Santiago Fink, *Global Compact Policy Dialogue regional meeting*, Almaty, OSCE/OCEEA, 13-14 November 2003
- 2004 *Best Practices in Combating Corruption*, OSCE (2004), http://www.osce.org/publications/eea/2004/05/12211_87_en.pdf

Parisi, M.

2005 "Moving Toward Transparency? An Examination of Regulatory Takings in International Law", 19 *Emory International Law Review* 383 (2005)

Romania

2003 Fiscal Code of Romania (Law No. 571/2003), *Official Gazette of Romania* (Part One), no. 927 of 23 Dec 2003

Russian Federation

2001 Law of the Russian Federation no. 147-Fz (I) on Natural Monopolies of 17 Aug 1995 (as amended on 8 Aug and 30 Dec 2001)

Serbia

- 2004 Law on Bankruptcy Proceedings, Republic of Serbia, passed by the National Assembly on 23 July 2004, *Official Gazette of the Republic of Serbia*, no. 84/04
- 2004 Law on Trademarks, Official Gazette of Serbia and Montenegro, No. 61, 24 December 2004. Entered into force 1 January 2005
- 2005 Code of Ethics for Bankruptcy Receivers
- 2005 "Second round of bankruptcy trustees receive licenses", *Serbian Government press release*, 25 October 2005

Spartareanu, M., Smarzynska, B.

2004 *Do foreign investors care about labour market regulations?*, World Bank Policy Research Working Paper 3275, April 2004

Stability Pact

- 1999 *Sarajevo Summit Declaration of the Heads of State and Government of the participating and facilitating countries of the Stability Pact and the Principals of participating and facilitating International Organizations and Agencies and regional initiatives*, Sarajevo, 30 July 1999, <http://www.stabilitypact.org/constituent/990730-sarajevo.asp>

Stanfield, J.D.

- 1999 *Creation of Land Markets in Transition Countries: Implications for the Institutions of Land Administration*, Working Paper no. 29, Land Tenure Center, University of Wisconsin-Madison, (1999)

Suhr, E.

- 2004 *Good Intentions and Bad Consequences: How Overregulation Impedes Uzbekistan's Growth*, Center for International Private Enterprise Economic Reform Feature Service, 29 January 2004

The Economist

- 2005 "Simplifying tax systems: The case for flat taxes", *The Economist*, 14 April 2005, http://www.economist.com/displaystory.cfm?story_id=3860731

Turkey

- 1994 Act on the Protection of Competition, act no. 4054, adopted 7 December 1994

United Kingdom Commission on Intellectual Property Rights

- 2002 *Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy*, UK Commission on Intellectual Property Rights 2002

United Nations

International Labour Organization (ILO)

- 1998 ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work

United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL)

- 1994 *Model Law on Procurement of Goods, Construction and Services with Guide to Enactment*, <http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/procurem/ml-procure.pdf>

- 2005 *Legislative Guide on Insolvency Law*, http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/insolven/05-80722_Ebook.pdf

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)

- 1999 *Trends in International Investment Agreements*, UNCTAD/ITE/IIT/13 (1999)

- 2004 *World Investment Report 2004: The Shift Towards Service*

- 2005 *World Investment Report 2005: Transnational Corporations and the Internationalization of R&D*

United Nations Development Programme (UNDP)

- 2003 *Promoting Stability and Growth in Central Asia through Expanded Business Opportunities*, Global Compact Policy Dialogue regional meeting, Almaty, 13-14 November 2003, <http://www.undp.kz/img/docs/en/555.htm>

- 2005 "International Co-operation at Crossroads: Aid, Trade and Security in an Unequal World", *UN Human Development Report 2005*, UNDP, New York, <http://hdr.undp.org/reports/global/2005/>

- 2005 "Who Cares Wins: Connecting Financial Markets to a Changing World., Recommendations by the financial industry to better integrate environmental, social and governance issues in analysis, asset management and securities brokerage", *The Global Compact*, UNDP/ Swiss Federal Department United Nations of Foreign Affairs, New York, <http://www.innovestgroup.com/pdfs/WhoCaresWins.pdf>

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE)

- 2003 "The Development of the SME Sector in the Countries in Transition and Emerging Market Economies in the UNECE Region", *UNECE Workshop on Policy and Regulatory Options for Promoting Industrial Restructuring in ECE Region*, 23 April 2003, <http://www.unece.org/ie/industry/documents/szabot.pdf>

- 2005 *Report on the Forum After Fifteen Years of Market Reforms in Transition Economies: New Challenges and Perspectives for the Industrial sector*, UNECE Committee for Trade, Industry and Enterprise Development, Ninth session, 23-27 May 2005, Geneva, ECE/TRADE/360/Add.13 August 2005

- 2006 *Public-Private Cooperation in Industrial restructuring*, paper prepared by Professor Sailau Baizakov, Deputy Director General, Institute for Economic Research, Almaty, Kazakhstan, for UNECE/OSCE, New York and Geneva

United Nations Economic and Social Commission for Asia and Pacific (UNESCAP)

- 2004 "Addressing Supply-Side Constraints and Capacity-Building, Economic and Social Commission For Asia and the Pacific", *Subcommittee On International Trade and Investment*, First Session, 27-29 October 2004

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)

- 1971 Universal Copyright Convention as revised at Paris on 24 July 1971

United Nations Industrial Development Organization (UNIDO)

- 2006 *The UNIDO Cluster/Network Development Programme: The Italian Experience of Industrial Districts*, <http://www.unido.org/doc/4310>

World Intellectual Property Organization (WIPO)

- 1971 Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (Paris Text 1971)
 1996 WIPO Copyright Treaty
 1996 WIPO Performances and Phonograms Treaty
 2003 *Guide To WIPO Domain Name Dispute Resolution*, WIPO Arbitration and Mediation Center

United States

- 1995 *Antitrust Guidelines for the Licensing of Intellectual Property*, United States Department of Justice and Federal Trade Commission, Washington, DC
 2004 "Investor Perceptions of Bulgaria's Competitive Opportunities and Constraints: Labour Market Focus", *USAID Labour Market Project* (October 2004)
 2005 "Enhancing Ukraine's Industrial Base & Attracting FDI: Industrial Park Development", USAID Ukraine WTO Accession & Investment Promotion Project
 2005 *U.S. Manual of Trademark Examining Procedures*, U.S. Patent and Trademark Office, April 2005
 2006 "USTR Reinstates Generalized System of Preferences Benefits for Ukraine", *U.S. Trade Representative press release*, 23 January 2006

World Bank Group

- 2002 *Transition: The First Ten Years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*, IBRD/World Bank, Washington D.C.
 2003 *Georgia: An Integrated Trade Development Strategy*, World Bank Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia Region, 5 November 2003, http://www.wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2003/12/16/000090341_20031216104201/Rendered/INDEX/272640GE.txt
 2004 *Doing Business in 2004: Understanding Regulation*, IBRD/IFC, Washington, <http://rru.worldbank.org/doingbusiness>
 2004 "Business Environment in Ukraine", Ukraine SME Survey and Policy Development Project with the financial support of the Ministry of Foreign Affairs of Norway, December 2004, [http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/UkraineSMESurvey_2004_Eng/\\$FILE/UkrSMESurvey_2004_Eng.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/AttachmentsByTitle/UkraineSMESurvey_2004_Eng/$FILE/UkrSMESurvey_2004_Eng.pdf)
 2004 "Public Sector Roles in Strengthening Corporate Social Responsibility: Taking Stock", *Corporate Responsibility for Environment and Development*, International Institute for Environment and Development for the Corporate Social Responsibility Practice of the World Bank Group
 2005 *Administrative Barriers to Investment within Subjects of the Russian Federation. Estimating Costs of Administrative Barriers to Russian Economy*, IFC/FIAS, Draft for Comments, September 2005, Russian, www.worldbank.org/russia/fias
 2005 "Business Environment in Uzbekistan as seen by Small and Medium Enterprises", *Survey results based on 2004*, IFC, Tashkent, <http://www2.ifc.org/centralasia/sme/uzsurvey.htm>
 2005 *Doing Business in 2005: Removing Obstacles to Growth*, IBRD/IFC, Washington, <http://rru.worldbank.org/doingbusiness>
 2005 *World Bank Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone*
 2006 *Doing Business in 2006: Creating Jobs*, IBRD/IFC, Washington, <http://rru.worldbank.org/doingbusiness>
 2006 *Monitoring the Administrative Barriers to Small Business Development in Russia, the Fifth Round*, November 2005, World Bank/USAID/CEFIR, <http://www.cefir.ru/index.php?id=32>

World Economic Forum

- 2005 "The Best Places to Do Business", http://www.weforum.org/site/knowledgenavigator.nsf/Content/_S12848
 2005 "Resource-based Economy to Sector Diversification in Russia" (18 Oct 2005), http://www.weforum.org/site/knowledgenavigator.nsf/Content/_S15467?open&event_id=

World Trade Organization (WTO)

- 1994 Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights
 1994 Agreement on Government Procurement

Zalm, G.

- 2005 "The Other Path to Growth: Private Sector Development" (Speech), *Annual Bank Conference Of Development Economics*, Amsterdam

Fjalori

Termet e përdorur në këtë Guidë, duhet të kuptohen në sensin e dhënë më poshtë:

Arbitrazh: mënyrë alternative për zgjidhjen e mosmarrëveshjeve kundrejt gjyqit; palët bien dakord të dorëzojnë mosmarrëveshjen e tyre te një palë e tretë, vendimi i të cilës është detyrues.

Falimentimi: pamundësia e deklaruar ligjrisht e një debitori për të paguar kredituesit.

Protestë oferte: kontestim ligjor për dhënien e një kontrate nga qeveria, pse pranimin apo refuzimin e një propozimi apo oferte për një mundësi prokurimi nga qeveria'

Mjedisi i biznesit: kuadri funksional për kompanitë, vendëse dhe të huaja, për të bërë biznes dhe për të nxjerrë fitime në një vend të caktuar.

Kadastër: inventar publik i të dhënave që lidhen me pronën e paluajtshme brenda një rajoni të caktuar, shteti, krahine, bazuar në studimin e rajonit në fjalë.

Mjaftueshmëria kapitale: aftësia e një banke për të përballuar riskun duke u mbëhstetur në shumat e parave që janë paguar nga aksionerët, bashkë me disa fonde të tjera rezervë.

Tregjet e kapitalit: tregje për asete financiare afatmesme dhe afatgjata, si stoku i aksioneve apo instrumentet e borxhit publik apo privat me maturim të

Marka tregtare e certifikimit: një markë tregtare që "certifikon" mallrat apo shërbimet si zotëruese të një standardi apo të cilësive dhe karakteristikave.

Zhvillimi bazuar në klastera: një teknikë e zhvillimit ekonomik kryesisht për industritë që ekzistojnë në një ekonomi vendore që përqendron burimet për zhvillimin e gjëra më të nevojshme që ushqejnë këtë industri, si formimi profesional, infrastruktura fizike dhe programe të specializuara kërkimore në institucionet arsimore vendore.

Kolateral: një aset që garanton pagimin e një huaje. Nëse huaja nuk paguhet sipas kushteve, kredituesi mund të përdorë vlerën e kolateralit si shlyerje të një pjese apo të të gjithë detyrimit që ka debitori.

Markat tregtare kolektive: një markë tregtare e veçantë ose markë shërbimi e regjistruar për përdorim ekskluziv të anëtarëve të një kooperative, shoqate, sindikate ose grupeve të tjera kolektive apo organizata.

Ligji për konkurrencën: një sistem rregullash, rregullimesh dhe legjislacioni që synon shmangien e përqendrimit dhe abuzimit të fuqisë së tregut nga ana e firmave private.

Paqësim: një formë alternative jodetyruese e zgjidhjes së mosmarrëveshjeve ku një palë asnjëherë përpiqet të çojë palët drejt zgjidhjes së konfliktit. Synimi primar i paqësimit është zgjidhja e diferencave duke kërkuar lëshime. Ndonjëherë termi pasqësimit dhe ndërmjetësim përdoren si të shkëmbyeshëm, megjithëse këta terma mund të kenë kuptime të ndryshme në kontekste të caktuara.

E drejta e autorit: e drejtë ekskluzive që mbron punimet e autorit, si shkrimet, muzika, softuerët e kompjuterëve, filmat dhe punimet e artit.

Qeverisja korporatave: tërësia e proceseve, zakoneve, politikave, ligjeve dhe institucioneve që ndikojnë në mënyrën si drejtohen subjektet e biznesit, si administrohen dhe kontrollohen.

Përgjegjësia sociale e komunitetit: angazhimi i një kompanie për të operuar biznesin e vet në një mënyrë që tejkalon në sensin pozitiv standardet etike, tregtare dhe publike që pret shoqëria prej saj.

Pirat kibernetike: një person që regjistron një markë tregtare si emër domeini, me shpresën që të nxjerrë fitime më vonë duke ia rishitur emrin e domainit pronarit të markës tregtare.

Emër domeini: emri alfanumerik që i jepet adresave të Protkollit të Internetit (IP) në mënyrë që përdoruesit ta mbajnë mend lehtë adresën.

Shpronësim: veprimi i një qeverie kur merr në zotërim një biznes privat ose asete të tjera nga pronarët e saj.

Aset i fiksuar: Pronë si ndërtesat apo makineritë të cilat janë kaq të puthitura për tokë, sa që nuk mund të zhvendosen nga toka pa u shkaktuar dëm të konsiderueshëm.

Taksë e sheshtë: sistem në të cilin të gjithë paguajnë taksa me të njëjtin nivel tatimi, pavarësisht se sa fitojnë.

Franchise: marrëdhënie biznesi ndërmjet një franchise zakonisht një biznes i vogël dhe një franchisor (zakonisht biznes më i madh) në të cilën i pari pranon të prodhojë apo të shpërndajë mallra apo shërbime sipas kushteve të një “sistemi biznesi” të hartuar nga franchisor. Subjekti franchise zakonisht licencohet të përdorë markën tregtare të franchisor-it dhe ky i fundit i paguan një tarifë.

Parakalimi i lirë: situatë ku një pjesëmarrës në treg përfiton nga veprimet e një tjetri, por shmang kostot e atij veprimi sepse nuk ka asnjë detyrim apo incentivë për të paguar.

Liria e kontratave: parim ligjor sipas të cilit individit gëzon lirinë të vendosë me vullnet të lirë nëse do që të lidhë një kontratë, çfarë tip kontrate dhe me kë.

Zhvillimi grinfilld: zhvillim në një tokë që nuk është urbanizuar më përpara.

Aksionet e arta: një klasë aksionesh në një korporatë apo subjekt tjetër biznesi që i japin mbajtësit të tyre rol specifik dhe të drejta që tejkalojnë të drejtat që i takojnë normalisht në bazë të përqindjes së aksioneve që mban apo përfaësimin në organin drejtues.

Vullneti i mirë: reputacioni, imazhi, dhe pritshmëritë nga një biznes që do të angazhohet në transaksione të përsëritura me klientët e vet.

Rregullim gjyqësor: metodë për rishikimin e një numri të madh rregullimesh dhe që eliminon ato që nuk janë më të nevojshme, pa qenë nevoja për aksion ligjor për çdo rregullim.

Pasuri e paluajtshme: tokë dhe pronë e ngjitur në tokë që nuk mund të zhvendoset pa i shkaktuar dëme ose tokës, ose pronës së ngjitur.

Inventivat (për investimet): instrumente për politika, përdoren për të tërhequr investimet e huaja të drejtpërdrejta dhe për të nxjerrë benefite më të mëdha nga këto investime. Disa shembuj të incentivave financiare si grantet dhe huat me interesa koncensionare, inventivat fiskale, si pushimet e tatimeve dhe niveli i reduktuar tatimor; infrastruktura apo shërbimet e subvencionuara; preferenca në treg dhe lëshime rregullatore.

Ekonomia informale: aktivitete ekonomike të kompanive që janë të angazhuara në biznese të ligjshme, por që nuk zbatojnë plotësisht rregullat për taksat, tregun e punës, apo tregjet e produkteve.

Cenim (i pronës intelektuale): marrja e paligjshme ose përdorimi i një ideje reklamuese, materiali, slogani, stili, titulli, shpikje-punimi me autorësi, apo të drejtave të tjera në kundërshtim me ligjet për pronën intelektuale.

Injuksion: urdhër ligjor që detyron një palë të kryejë ose të mos kryejë një veprim të caktuar.

Ligji i falimentimit: regjim ligjor që u paguan kreditorëve kompensim dhe u lejon debitorëve fillim të ri pasi debitori e ka pasur të pamundur të paguajë borxhet.

Prona intelektuale: të drejta të mbrojtura me ligj për krijimet e mendjes, si shpikjet, veprat letrare dhe artistike, si dhe simbolet, emrat, imazhet dhe dizenet e përdorura në tregti.

Juridiksion: kompetenca e një gjykate apo organi tjetër shtetëror që të vendosë për një çështje të kontestuar.

Makroekonomik: që i përket faktorëve të mëdhenj, të përgjithshëm të ekonomisë së një vendi, si për shembull niveli i papunësisë apo inflacioni.

Ndërmjetësimi: një forum ku një person asnjans, ndërmjetësi, lehtëson komunikimin ndërmjet palëve me synimin që të arrijë pajtimin, zgjidhjen e mosmarrëveshjes apo mirëkuptimin e palëve mes tyre. Ky term shpesh përdoret si sinonim me paqësimin, megjithatë termit kanë kuptime të ndryshme në kontekste të caktuara.

Pastrimi i parave: akti i konvertimit të fitimeve nga aktivitete kriminale (si trafikimi i drogës, kontrabanda, grabitja, korrupsioni, evazioni tatimor, apo krimi i organizuar) në fonde apo asete të tjera që duhen sikur janë të ligjshme.

Trajtim kombëtar: e drejta e kompanive të huaja që të veprojnë nën të njëjtat ligje dhe rregullime dhe që të trajtohen si të barabartë me kompanitë vendëse.

Shtetëzimi: procesi me anë të të cilit qeveria merr pronësinë e kompanive të zotëruara më parë nga privati, ose asete të tjera.

Pacta sunt servanda: shprehje latine e përdorur në ligj për t'iu referuar parimit se palët duhet t'i binden të zbatojnë kontratën sipas kushteve që kanë rënë dakord.

Patentë: e drejta që shteti i jep pronarit të një shpikjeje për të mos lejuar të tjerët që të bëjnë, përdorin, importojnë apo të sheshtin shpikjen për një numër të kufizuar vitesh.

Të drejtat e mbarështuesve të bimëve: një e drejtë e pronës intelektuale që i jepet rritësit të një lloji të ri bime që është e dalueshme dhe uniform.

Privatizim: transferimi i ligjshëm i asetëve (sidomos i ndërmarrjeve shtetërore) nga pronësia publike te pronësia private.

Domein publik: situata ku informacioni, njohuritë apo shprehjet janë të disponueshme për të gjithë pa kufizim për përdorim, kopjim apo shpërndarje, dhe që nuk janë subjekt i të drejtave të pronës private.

Rekuzim: në kontekstin ligjor, "të rekuzosh" do të thotë të tërhiqesh nga një seancë gjyqësore apo procedim tjetër për shkak konflikti të mundshëm interesi, mungesës së asnjësisë, apo për shkak se personi ka krijuar bindjen te të tjerët si i anshëm.

Remitancë: transferimi i parave të emigrantëve në shtetin e tyre të origjinës ndërkohë që vazhdojnë të jenë jashtë shtetit.

Riadhesim (i kapitalit): Dërgimi i kapitalit të investuesit privat nga shteti ku investoi, në shtetin e vet.

Mbajtja e çmimit të rishitjes: marrëveshje ndërmjet shitësve dhe blerësve që operojnë në nivele të ndryshme të shpërndarjes së të njëjtit produkt apo shërbim që të fiksojnë çmimet në një apo më shumë nivele të tregut deri në një shifër të paracaktuar.

Shteti i së drejtës: karakteristikë e një kuadri ligjor ku ligji sanksionon kufizime të forta si mbi shtetin ashtue dhe mbi individët pjesëtare të një elite. Në një vend i qeverisur nga shteti i së drejtës, të gjitha shtetasit dhe vetë shteti janë të barabartë para ligjit.

Ligji i sigurimit së transaksioneve: Sistemi ligjor që lejon pronarin e një prone (të luajtshme) personale të vendosë atë pronë si kolateral për një hua.

Sklavërim: e drejta që një person ka mbi pronën që i përket një personi tjetër.

Privatizim me lëshim aksionesh: privatizimi i një ndërmarrjeje shtetërore duke ua shitur aksionet investuesve provat në tregun e bursës.

Ndërmarrjet e vogla dhe të mesme: ndërmarrje me kufizime të caktuara si përmasat dhe tipi, e matur nga fuqia punëtore dhe të ardhurat apo/dhe asetet.

Ndërmarrjet shtetërore: subjekt biznesi, shumica e asetëve të të cilit zotërohen, drejtpërdrejt ose jo, nga një agjenci e shtetit ose organ instrument i shtetit.

Zhvillim i qëndrueshëm: zhvillim që përmbush nevojat e tanishme pa kompromentuar aftësinë e brezave të ardhshëm që të plotësojnë edhe ata nevojat e tyre.

Urdhër kufizues i përkohshëm: injuksion i përkohshëm që mund të lëshohet para dëgjimit të mosmarrëveshjes në gjykatë në mënyrë që të ruhet status quo –ja deri në arritjen e një vendimi përfundimtar për mosmarrëveshjen.

Sekret tregtar: informacion, përfshi një formulë, model, dienjacion, program, mjet, teknikë apo proces që (a) ka vlerë ekoomike të pavarur sepse pak mund ta dinë dhe nuk është ende i vërtetuar me mënyrat e duhura nga personat e tjera që mund t'ia marrin vlerën ekonomike nga zbulimi apo përdorimi i këtij informacioni; dhe (b) është objekt i përpjekjeve të arsyeshme për ta mbajtur sekret.

Markë tregtare: një fjalë, emër produkti, simbol apo mjet që identifikon mallrat dhe shërbimet e një ndërmarrjeje dhe që i dallon ato nga mallrat dhe shërbimet e një tjetri.

Model utilitar: e drejtë e pronës intelektuale e aplikueshme për një model të ri vegle apo mjete, produkti industrial, apo pjese të këtij produkti. Ligjet për mbrojtjen e modelit utilitar nuk kërkojnë të njëjtin nivel të lartë përcaktues siç kërkohet me dhënien e patentës.

Taksa për vlerën e shtuar: taksë konsumi e cila vilet në çdo hap të procesit prodhues dhe përpunues ku i shtohet vlera këtij produkti, si edhe në momentin kur mbërrin te blerësi si produkt final.

Lista e Shkurtimeve

CIS Ish-republikat sovjetike

CPI Indeksi i Perceptimit të Korrupsionit

PSK Përgjegjësia sociale e komunitetit

DBR Deutsche Bank Research

BERZH Banka Evropiane për Rindërtim dhe Zhvillim

ESBAS Zona e Lirë e Egjeut

IHD Investime të Huaja të Drejtpërdrejta

FIAS Shërbimi Këshillues për Investimet e Huaja

IFC Korporata Financiare Ndërkombëtare

MIGA Agjencia për Garantimin e Investimeve Shumëpalëshe

NIB Banka Nordike e Investimeve

OECD Organizata për Bashkëpunim dhe Zhvillim Ekonomik

PFI Kuadri i politikave të OECD për investimet

PPP partneritet publik-privat

NVM Ndërmarrjet e Vogla dhe të Mesme

TMC Korporata Ndërnacionale

UNCITRAL Komisioni i Kombeve të Bashkuara për Ligjin Tregtar Ndërkombëtar

UNCTAD Konferenca e Kombeve të Bashkuara për Tregtinë dhe Zhvillimin

UNIDO Organizata e Kombeve të Bashkuara për Zhvillin Industrial

UNODC Zyra e Kombeve të Bashkuara për Drogën dhe Krimet

USAID Agjencia e Shteteve të Bashkuara për Zhvillim Ndërkombëtar

OBT Organizata Botërore e Tregtisë

YES Shërbimi i Sipërmarrjes Rinore